

# JELENKOR

## IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Kész regény 2.0 (*Gabriely György naplója*)

(*A részletet közreadja NÉMETH GÁBOR*) 745

TOLNAI OTTÓ: Pécsi próza (*Kifakad-e a könnyimirigy?*) 758

BALLA ZSÓFIA versei 766

FEKETE VINCE versei 769

DEMÉNY PÉTER verse 773

KUKORELLY ENDRE verse 774

ORCSIK ROLAND versei 778

TURI TÍMEA verse 780

G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 781

SOPSITS ÁRPÁD versei 783

HORVÁTH IMRE OLIVÉR versei 785

FRANCESCO PETRARCA versei 788

BOGNÁR PÉTER: Elmész, visszajössz, sose halsz meg (*regényrészlet*) 790

BARNA IMRE: Stop time (*próza*) 797

KOSZTOLÁNCZY TIBOR: Autobahn (*novella*) 801

PERNECZKY GÉZA: A tetőterasz

(*Történetek egy fényűző villa lakóiról és különös vendégeiről*) 808

HAVASRÉTI JÓZSEF: Visszatekintés az Európai Iskolára 835

HATÁR GYŐZŐ és MEZEI ÁRPÁD levelezéséből (1980–1981) 836

*Nádas Péter*

HERTA MÜLLER: Monumentális és filigrán

(*Nádas Péter Világító részletek című művéről*) 846

BERNHARD FETZ laudációja 852

SZEMES BOTOND: Péter barát (*Nádas Péter és a szerzetesi hagyomány*) 860

\*

TATÁR GYÖRGY: Amálék banalitása (*tanulmány*) 868

TAKÁTS JÓZSEF: Költészet és valóság (*Hevesi András: Irén*) 881

FEHÉR RENÁTÓ: A néma tartománytól keletre (*Tanúságtétel – első kísérlet*) 893

\*

GYÖRFFY MIKLÓS: Az ember is hús (*Jászberényi Sándor: Mindenki másképp gyászol*) 899

KRUPP JÓZSEF: Függelék antik költőkhöz

(*Kovács András Ferenc: Névtelen cserépdarab*) 903

MOHÁCSI BALÁZS: Málna és bőrspenót

(*Szócs Géza: Összegyűjtött versek. Szerk. és utószó: Balázs Imre József*) 911

ZELEI DÁVID: Hanem? (*Kemény Lili: Nem*) 915

2024

JULIUS-AUGUSZTUS

# JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő  
ÁGOSTON ZOLTÁN

\*

Főszerkesztő-helyettes  
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő  
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő  
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár  
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai  
PARTI NAGY LAJOS  
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,  
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,  
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

\*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.  
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.  
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.  
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány  
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),  
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és  
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.  
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest  
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu  
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a [hirlapelofizetes@posta.hu](mailto:hirlapelofizetes@posta.hu) címen,  
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: [www.posta.hu](http://www.posta.hu) WEBSHOP-ban  
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, [hirlapelofizetes@posta.hu](mailto:hirlapelofizetes@posta.hu)  
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;  
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.  
Számlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573  
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.  
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

# KRÓNIKA

ELHUNYT DR. VARGA LEVENTE. A pécsi gyermekgyógyászt, műgyűjtőt május 11-én, nyolcvannégy éves korában érte a halál. *Angly András* megemlékezése honlapunkon olvasható (*www.jelenkor.net*).

\*

MEGHALT HORVÁTH IVÁN. Az irodalomtörténész június 3-án, hetvenhat évesen hunyt el. Horváth Ivánról *Jankovits László* emlékezett meg honlapunkon.

\*

ELHUNYT ANDRÁS SÁNDOR. A költő, irodalomtörténész június 6-án, kilencvenévesen vesztette életét.

\*

FOLYÓIRATUNK júniusi számát, illetve Forgách András *A játékos és a többiek* című drámakötetét mutatták be június 6-án a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. *Forgách Andrást* könyvéről *P. Müller Péter* kérdezte, a számban szereplő *Csordás Kata* verseiből olvasott fel, az est moderátora *Ágoston Zoltán* volt.

\*

BERTÓK-PÓDIUM. A rendezvényt sorozat két beszélgetéssel folytatódott június 12-én a pécsi Tudásközpontban. *Borsik Miklós Futárlíra* és *Kerber Balázs Szám-*

*tan a holdas estékre* című könyveiről a szerzőket *Mohácsi Balázs* kérdezte. *Életrajzi kísérletek* című verseskötetről *Krusosvsky Dénessel Görfői Balázs* beszélgetett.

\*

FOROG BENNEM. *Demény Péter* esszékötetét mutatták be június 19-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzővel *Kosztai Gabriella* beszélgetett.

\*

TAVASZI SZERENÁD. A Pannon Filharmonikusok koncertjén *Karol Szymanowski*, *Szervánszky Endre* és *Antonín Dvořák* művei csendültek föl május 30-án a pécsi Kodály Központban. Klarinéton közreműködött *Milan Rericha*, vezényelt *Charles Olivieri-Mumroe*.

\*

IRODALMI DÍJAK. A Mastercard – Alkotótárs ösztöndíjat idén *Mohácsi Balázs* és *Puskás Panni* nyerte el. – A Szinva Irodalmi Díjat ebben az évben *Havasréti József* és *Tolnai Ottó* vehette át. – Az Erzsébetvárosi Irodalmi Ösztöndíj 2024-es nyertesei *Bíró Kriszta*, *G. István László*, *Kiss Tibor Noé*, *Péntek Orsolya* és *Tompa Andrea*, a különdíjas *Miklya Zsolt*.

## Szerzőink

**Németh Gábor** (1956) – író, szerkesztő, Csobánkán él.

**Tolnai Ottó** (1940) – költő, író, Palicson él.

**Balla Zsófia** (1949) – költő, Budapesten él.

**Fekete Vince** (1965) – költő, szerkesztő, Budapesten és Kéziszentkereszten él.

**Demény Péter** (1972) – író, költő, Bukarestben él.

**Kukorelly Endre** (1951) – költő, író, Budakalászon él.

**Orcsik Roland** (1975) – költő, műfordító, a *Tiszatáj* szerkesztője, Szegeden él.

**Turi Tímea** (1984) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

**G. István László** (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

**Sopsits Árpád** (1952) – film- és színházi rendező, forgatókönyvíró, költő, Budapesten él.

**Horváth Imre Olivér** (1991) – költő, a Debreceni Egyetem tanársegédje, Debrecenben él.

**Francesco Petrarca** (1304–1374) – itáliai költő.

**Képes Júlia** (1954) – műfordító, szerkesztő, Budapesten él.

**Bognár Péter** (1982) – költő, író, az ELTE tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.

**Barna Imre** (1951) – író, műfordító, kritikus, Budapesten él.

**Kosztolánczy Tibor** (1967) – irodalomtörténész, novellista, az ELTE oktatója, Budapesten él.

**Perneczky Géza** (1936) – művészettörténész, Kölnben él.

**Havasréti József** (1964) – kritikus, Pécsen él.

**Határ Győző** (1914–2006) – író, költő, műfordító, filozófus.

**Mezei Árpád** (1902–1998) – pszichológus, filozófus, művészettörténész, író.

**Herta Müller** (1953) – bánati sváb származású német író, Berlinben él.

**Frank Ildikó Eszter** (1976) – színész, műfordító, Pécsen él.

**Bernhard Fetz** (1963) – osztrák irodalomtudós, Bécsben él.

**Weiss János** (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.

**Szemes Botond** (1994) – az ELTE BTK PhD-hallgatója, a *prae.hu* szerkesztője, az ELTE Digitális Bölcsészeti Központ munkatársa, Budapesten él.

**Tatár György** (1947) – vallásfilozófus, az ELTE nyugalmazott címzetes egyetemi tanára, Svájcban él.

**Takáts József** (1962) – eszmetörténész, kritikus, Pécsen él.

**Fehér Renátó** (1989) – költő, esszéista, a *Hévíz* szerkesztője, Budapesten él.

**Györfly Miklós** (1942) – kritikus, műfordító, irodalomtörténész, író, Szentendrén él.

**Krupp József** (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.

**Mohácsi Balázs** (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.

**Zelei Dávid** (1985) – irodalomkritikus, történész, Budapesten él.

**Modor Bálint** (1988) – szerkesztő, kritikus, Budapesten él.

**Kisantal Tamás** (1975) – irodalmár, Pécsen él.

**Tarnai Csillag** (1999) – irodalmár, fordító, kritikus, Budapesten él.

MODOR BÁLINT: Párhuzamosok ha találkoznak

(Bognár Péter: *Minél kevesebb karácsonyt*) 919

KISANTAL TAMÁS: Vödörben az óceán (*Karl Ove Knausgård: Az öröklét farkasai*) 923

TARNAI CSILLAG: Kísérlet az intim női szenvedély nyilvános rögzítésére

(Annie Ernaux: *Egyszerű szenvedély / A fiú*) 929

---

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.



A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül  
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –  
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út  
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell  
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt  
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet  
Campona Könyvesbolt  
Csepel Plaza Könyvesbolt  
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet  
Könyvpalota  
Mammut Könyvesbolt  
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt  
Pólus Center Könyvesbolt  
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt  
Debrecen Könyvesbolt  
Győr Könyvesbolt  
Győr Plaza Könyvesbolt  
Kaposvár Plaza Könyvesbolt  
Miskolc Könyvesbolt  
Nyír Plaza Könyvesbolt  
Pécs Könyvesbolt  
Szeged Plaza Könyvesbolt  
Szolnok Plaza Könyvesbolt  
Zala Plaza Könyvesbolt

[www.jelenkor.net](http://www.jelenkor.net)

1100,- Ft

**JELENKOR**



# Kész regény 2.0

*Gabriely György naplója*

**A részletet közreadja Németh Gábor**

*„Sem a halláshoz nem értenek, sem a beszédhez.”*

(Hérakleitosz, B 19.)

Terapikus följegyzések, a Doktor fölszólítására.

Azt mondják, in concreto a Doktor, hogy ezt itt, aki éppen ír, ezúttal Gabriely Györgynek hívták. Call me Ishmael, mondja valaki a fejemben. Gabriely, ha járt is itt valaha, már ismeretlen helyen van. A seholban tartózkodik. Mindentől, ez idő szerint legalábbis.

Akárhogy van is, ezen a néven tartanak itt számon. Az egyes szám első személyű alakok kétséges használata. Bele volt hímezve a neve állítólag a zakó bélésébe. Jézus Mária! Miféle ember lehetett az ilyen. Ez például megvan, megmaradt, a Jézus meg a Mária. Meg, hogy valamiért fontos a Harris tweed. Zakó és felöltő. Fontos lehetett neki.

Miféle nyomok.

Az éjjel esett, folyamatosan, tizennégy milliméter. Csupa sár minden. Kiöntöttem a mércét. Feljegyeztem. Kifejezetten erre a célra kifejlesztett füzetek, az van rájuk írva, hogy Észlelések. Az észlelés lett tehát a munkám. A munkát ezek itt a leánykori nevéen, Therápiának szólítják. Nekem is lett új nevem, itt mindenkinek új nevet adnak. Mint az indiánok, tényleg, a moribundust elnevezik az első dolgról, ami megkülönbözteti a többi ugyanolyantól. A neved lesz a történeted, vagy legalábbis azzal kezdődik, te vagy az „egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer” után az „egy ember”.

Hol fogom meglelni az észet? Mindenesetre kölcsönvettem a készletből ezt a füzetet. Megtetszett a címe. Kivettem a közösből, úgymond, magánhasználatra. Szolgának jó lesz.

Második napja voltam ébren, két hónapos alvás után. Kéken ragyogott az ég, sehol egy felhő, és én megmondtam, hogy egész éjszaka esni fog. Kinevettek, persze. Csak tudnám, hogy honnan tudom. Reggel nagy csend lett, amikor az ebédlőbe léptem.

Időjós, mondta Keresztes, a többiek meg suttogva megismételték.

Hidegfront.

Hangosan csak az időről szoktam beszélni. A többit magamban intézem el.

Ma éjszaka alig bírtam aludni. Ilyenkor hajnalban lüktetni kezd a forradás. A Kastélyban egyetlen hely van, ahol meg tudom nézni. Valamikor árvaház működött itt állítólag, ez volt a lányok közös mosdóterme. Négy hosszú vályú, kettő a két falon, kettő állványzatra szerelve, szabadon a térben, méterenként egy-egy csap a fölöttük futó csövön. És két sor tükör párhuzamosa, a két szemben lévő falon. Ha jó helyre állok, az egyikben megláthatom, ahogy a hátam a másikban tükröződik. A bal lapocka alatt indul el a sebhely, és enyhe ívben metszi a keresztcsont fölött a húst, hogy a jobb csípőmön érjen véget. Fogalmam sincs, hogyan szerezte.

Elgondolkodtam ezen. Úgyszólván. Hogy ez az egész olyan, mint egy levél, mint ha szólna is valakinek, csak nem jut eszembe, hogy kinek. Beszámoló. Kiszámoló. Ecc-pecc-kimehetsz, ezek az ősi, rozsdafoltos szerkezetek, úgy látszik, megmaradtak. Maradandó roncsok. Azt találtam ki, hogy arról, aki régen volt(am), G-ről tehát, egyes szám harmadik személyben beszélek. Már, ha megtudok róla valamit egyáltalán. Van ez, hogy megmaradnak a szavak, de nem maradnak meg az emlékek. Ha nem emlékszem arra, hogy milyen volt az élete, hol, hogyan és mit csinált, akkor miért emlékszem bármi másra, mondjuk arra, hogy mit jelent az, példának okáért, hogy gyermekláncfű vagy zsinór?

*„Életem teljesen értelmetlen. Ha különböző szakaszait vizsgálom, olyannak tűnik, mint a Schnur szó a szótárban, amely egyszer zsinógot, azután pedig menyét jelent. Az hiányzott csupán, hogy a Schnur szó harmadszor tevét, negyedszer pedig tollseprűt jelentsen...”*

Ezt például egyszer valamikor G. megtanulta, hiszen az, akit jelenleg tartok énnek, egészen biztosan nem. Idézetnek tűnik, de honnan? A forrására miért nem emlékszem? Mert emlékezni rá csak ő, G. tudna, ez az „én”, aki maradt belőle, már nem.

De akkor miért emlékszem arra a szóra, hogy tébolyda? Vagy nem *emlékszem rá*, hanem egyszerűen *van*? Állandó, mint egy viszonyszám a matematikában? Nincsen kitéve semmiféle történetnek?

Ez itt kétségtelenül tébolyda, mondjuk, induljunk ki ebből, te meg én meg ő, hiszen nem nagyon lehet kétségünk. A Doktor szerint, akit a többiek maguk között Szteosztokópának hívnak, nem ez a helyes kifejezés. A téboly ugyanis kívül van, mindenhol körülöttünk, csak itt nincs, ez itt a Kivételezettek Köztársasága. Ő alapítot-

ta. Azt mondja, még a háború előtt. De milyen háború? Meg se merem kérdezni. Nem derült ki még, mi volna a helyes magatartás, mint ahogy az sem, hogy szorgalmazzam-e a távozást, vagy inkább marasztaljam ezt, aki belőle lettem. Ahhoz kellene tudnom, mi van odakint. De a Doktor nem akarja a nyugal munkát megzavarni. Azt mondja, a köztársaságot csak a kivételezetlenek nevezik tébolydának.

Úgy kell elképzelned – honnan tudom, például, hogy tegeződünk? –, úgy kell elképzelned, hogy van ez a test, a Gabriely György, amit udvariasságból a testemnek hívok, de az, akit ezen belül meg ének, szóval (az) „én”, mintha egy hatalmas bérház garzonját birtokolná(m), ott kupor'g(ok) valahol a szív és a gyomor között. Mint Jónás a Cethalban. Azt hiszem, jonh. Hogy jonhnak nevezték a régiiek ezt a helyet, a szív és a gyomor között. Búval azok, epedek? Az én jonhom búval fárad? Legyen a nevem Jonh? Vagy mégis inkább Jonas?

Call me Jonas.

Kivételezettek, ez a helyes kifejezés, kivették onnan őket, „onnan is kivették”, aztán betették ide, ott nyilván nem voltak eléggé *beleválók*. Vagy úgy kellene írnom, hogy „voltunk”?

Lenn az úton egész éjjel őrjögtek a kutyák, senki nem tudott aludni. Telihold fényében ácsorog a falka. Harmincnál is több, ilyen-olyan házőrző, de nem őriznek házat, hanem falkában járják a falut. Pár generáció alatt egyformára basznak egymást, nagyjából, ha így maradna a dolog. De nem maradhat így, gondolom. Előbb-utóbb valakinek végeznie kell majd velük.

Első pillantásra még nem állapítható számosság.

A seregélyek felhője Róma fölött. Mint egy elszabadult gyászfátyol, úgy kavargotak. Mintha mindenáron valamilyen üzenetet próbálnának átadni. Minden forma egy másikra utal. *„Szoros rend van és bölcs művészet a dolgok viszonyában: s ez a Forma teszi Isten képévé az Egészet.”* Tárgyakra emlékszem és szavakra. Képekre és jelenségekre. Eseményekre nem. A történetre nem. Gabriely egész élete a homályba vész, de minden, amire emlékszem, az ő tulajdona. Használjunk múlt időt, élete a homályba veszett. A hagyatéka nem. Az élet maradványai.

Újságos azt mondja, elvitték őket. Kiket, kérdezem. Hát a svábokat. Ezerháromszáztizenkét svábot, vonattal, Németországba. Néhány óra alatt össze kellett pakolniuk. A kutyákat nem vihették magukkal. Nem kérdezek a miéltre. Elvitték, és kész, rémlik, hogy a létezés így van megszerkesztve, időnként valakik elvisznek valakiket valahova. A kutyák azóta járják falkákba verődve a falut, általános rettegést okozva a magyarok körében.

Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?

Es ist der Vater mit seinem Kind;

Er hat den Knaben wohl in dem Arm,

Er faßt ihn sicher, er hält ihn warm.

Ezt például tudom kívülről. Csak azt nem, hogy mit jelent, az levált róla, a jelentés. Ezek szerint Gabriely tudott németül, de Jonas nem tud. Elfelejtettem? Elfelejtette? De miért nem felejtette el a magyar nyelvet? Az mélyebben van? És az angol?

A Doktor azt mondja, hogy az Exxxx-villában találtak G.-re. (Nevezzük a továbbiakban így.) Villám csapott a házba, és kigyulladt a teteje, a széljárás miatt pilanatokon belül égett az egész, a pajta, a fészter. G. két egymásra zuhant gerenda alatt feküdt a könyvtárszobában, a gerendák G. és, tegyük hozzá, az „én” szerencséjére, zuhantukban megakadtak a könyvszekrényeken. „Mint a mikádó nevű játékban a pálcikák”, így a Doktor. Emberen túli képzelet. Megakadtak, ezért felfogták a födém lehulló darabjait. Az így keletkezett, sátorszerű üregben találták meg G.-t, eszméletlenül. Alatta, „mintha csecsemőt védett volna a testével földrengéskor”, így a Doktor, „vaskos fóliáns hevert”. A Doktorban egy költő veszett el, és, sajnos, még azt sem mondhatnám a régi viccel, hogy nyomtalanul. Velem duplát kivételez: nem a Vizsgálóban fogad, hanem a Toronyban.

Valamikor tüdőszanatórium működött itt, nem sokkal azután, hogy a Kastélyt a gróf elkártyázta. Állítólag egy kád szamorodniban találták meg, hosszában (!) felvágott verőerekkel. Biztosra akart menni. A szanatórium igazgatója aztán a gróf kedvenc helyén, a toronyszobában rendezkedett be, azt mondják (Újságos), a betegek nem nagyon érdekelték, viszont szenvedélyes *birdwatcher* volt, megszállottja a madármegfigyelésnek.

Hamvasszürke küllő, fakopáncs, erdei pityer, nyaktekercs, rozsdafarkú, ökörszem, barázdabillegető, széncinege, macskabagoly. Így elsőre ezek a szavak jutnak eszembe. Azok nem, akikre vagy amikre (?) vonatkoznak.

Ezek nekem csak szavak, neki, az egykori igazgatónak föltehetően az egész világot jelenthették. Vannak a szavak, és van a valóság, és több szó maradt meg, mint amennyi valóság. A valóság elenyészett, kikopott, elfogyott alóla(m). Ahogy a szőnyeg kopik el, amin jársz. Elkopik, fakul, végül marad a mintázat emléke, aztán az is szétfoszlik, elfelejtet.

Itt eddig az volt a rendszer, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék, így a Doktor. Háttal áll nekem, egy karosszékekben ülök, az íróasztala előtt, ő pedig az ablaknál szobroz', hátul összekulcsolja a kezét. A haja mákos szénaboglya, határozott tonzúrával, ahogy bejön a fény, glóriát rajzol a feje fölé. „No persze, hogy kinek mi a munka, az páciensenként változik, az anamnézistól függ. Az ön esete rendkívüli. Státusa és elhelyezése nyilvánvalóan átmeneti, mégis, ha, tekintettel a körülményekre, felmenteném, az a többiek szemében értelmezhetetlen anomáliának számítana. Azt is mondhatnám, arra kérem, színleljen valami egyszerűbbet, és tekintse álruhának.”

A Doktor különleges esetnek nevez, marasztal, az élete szerencséje vagyok. Publikációk, az összes civilizált nyelven, jelentősnek nevezhető folyóiratokban. Utazások vannak kilátásban, közös fellépések konferenciákon. Az a szó jut eszembe, hogy Almanzor. És egy majom képe, majom áll valami furcsa ruhában, lorgnont

emel a szeméhez, a másikkal biedermeier asztalkára támaszkodik. Egészen ügyes tollrajz, talán illusztráció lehetett egy könyvben, amit G., felteszem, gyakran forgatott.

A nagyteremben száz kanál csörömpöl.

Elhatároztam, hogy kinyomozom, ki volt ez az ember a tweedzakóban. A ruháit egy zsákba gyűjtötték, a zsákot leplombálták, és a Raktárba tették. A zsákon nemzeti színek. Egy piros és egy zöld sáv, köztük a daróc színe jelzi a fehéret. G. ingóságairól lista készült. A Raktárt az Álmatlan őrzi. Állítólag az ember egy hétig bírja alvás nélkül, azután meghal. Az Álmatlan ehhez képest föltűnően elevennek látszik, pedig soha senki nem látta aludni. Nincs benne semmi bonyolult, gondolom, nyitott szemmel alszik, percek, éjjel, amikor szolgálatban van. Nem derült ki, mi lehet annyira fontos a Raktárban, hogy folyton őrizni kell. Megkérdeztem a Doktort, de csak nevetett válasz helyett. Aztán azt mondta, semminek sincs súlya, és mindennek van. Ami az egyiknek tollpihe, azt a másik meg se bírná mozdítani. Attól függ, éppen ki tartja a kezében a dolgot. Ki az, aki mérlegeli. Das Ding, mondja, mintegy magyarázatképpen, the thing, mondja, la chose, mondja, és nevetgél hozzá. Aztán, mint aki adut vág ki, diadalmasan: „La cosa! A latinok, kérem. Mindennek van valami, hogy is mondjam, metafizikai árnyéka. Az olaszoknak a dolog egyben ügyet is jelent, tehát valami megfoghatatlant, ami mégis fontosabb nála. Nagy rajongója vagyok az olaszoknak, de csitt, ezzel mostanában nem tanácsos kérkedni. És végül itt vagyunk mi, magyarok, már ha egyáltalán használhatja ezt a gyűjtőfogalmat.” A munkára gondol? – kérdeztem tőle. Mi másra gondolhatnék, válaszolta, a hangja egyszerre volt szomorú és megsemmisítő. A dolgokat, mondja, ha úgy vesszük, bárki összevissza fogdoshatja, de csak az idióták gondolhatják komolyan, hogy mindennek nincs semmiféle következménye. Hogy az idióták nem hagynak minden nyomot a ragacos kezükkel. Amikor idiótákat mond, természetesen nem a Köztársaság polgáraitra gondol, bár ezt valószínűleg teljesen felesleges hangsúlyoznia, látja, hogy egy húron pendülünk, hogy figyelmem, bár szerteágazó, de mindenre kiterjed.

Igyekszem a megfelelő helyeken bólogatni.

G. régebben szerethetett fogalmazni. Olyan ez, mint amikor semmi mást nem tudsz hajnalban, csak azt, hogy álmodtál *valamit*. Elvettek egy követ, a helye ott marad, zuhog rá az eső, elmosódnak a körvonalai, csak egy homályos foltot hagy belőle, semmit sem mutat abból, aminek a nyomát őrzi. Hirtelen egy másik kő emléke, kifordították a helyéből, alatta temetőbogarak nyüzsögnek. És három szó: NON OMNIS MORIAR. Ez latinul van. A latin megmaradt, valahogyan. Megmaradt Horatius. „*Nem halok meg egészen.*” Mintha G. üzenné J.-nak. Az, aki volt(am), üzen annak, aki lett belőle(m).

Disznókat hizlalnak.

A Doktor szerint a disznótartás önmagában komplex metafora. A disznó tartása, ölése és feldolgozása az emberi kultúra paradigmája. A felsőbbrendű létező min-

denestül bekebelezi az alsóbbrendűt. Jó, mondja, ez elsőre nyilván kegyetlenül hangzik. Pedig a bekebelezéssel szenteli föl. Azzal, hogy nem marad utána semmi hulladék. Tehát minden porcikája értékes. Semmit se érne, ha nem ölnék meg, és evvel az aktussal nem bizonyítanánk be, hogy minden ízében értékes. A gyilkosság mint értelmezés. A disznótartás mindazonáltal, ezt higgyem csak el, mindeztől keresztényi, Istennek tetsző dolog. Azok ott a túloldalon, ha értem, mire gondol, egy félreértett Istennek a nevében nevezték ki az egyik teremtményét tisztátalannak, pusztán azért hogy önmagukat tisztának tarthassák. Ugyan miféle eltorzult logika ez? Mi végre teremtene az Isten tisztátalan állatokat?

Fölkerestem a könyvtárat. Még a szanatórium idejéből maradt rájuk. A kastély padlásterében rendezték be, szabadon hagyták a földem vaskosan méltóságteljes, feketére érett gerendáit, és a gyümölcsösre néző ablaknyílásokat vágtak a tetőszerkezetbe. Innen fentről a birtok rejtettebb, hátsó részére látni. A mestergerendáról egy macska pergamenre szikkadt maradványa függ. A foszladozó kötélén hangyák masíroznak. Ezek szerint ők még mindig találnak benne valami felhasználhatót. Rovargyűjtemény. Ez a szó jutott az eszembe, amikor megláttam a dróthálóval borított polcokat. Békalencse – Burgonyavész. Simor kódex – Tearózsza. Théba – Zsuzsok. Előbb fölparcellázzátok a világot, aztán megszüntetitek a hozzáférést.

„Amire emlékszem, azt előbb még ki kéne találnom.”

Mintha G. látott volna ilyesmi polcokat valahol. Abban a kitalált emlékbeminden könyv gerince sárga, mintha könyvesboltban járnánk, te és én és ő, antikvárium lehet, és az összes polcot háló védi, halászhálóra emlékeztet. Háló védi a könyveket az összefogdosástól. *Giallo*. Hirtelen ez a szó jutott eszembe. De nem úgy, mintha emlékeznék, hanem, mintha előre látnék valamit. Nem a múltból jött a szó, hanem a jövőből, ezt valahogy érezni lehet. Sajnos, nem látni tisztán a gerince írt címeiket, sem a szerzők nevét. Jonasként nem tudok G. kitalált emlékeihez közelebb hajolni, főként, ha a jövőből származnak.

A megfigyelőállomást az intézethez tartozó, bizonytalan határú terület legfelső pontján helyezték el, kis ketrec védi az illetéktelenektől, a ketrec ajtaját lakattal zárták le, a lakatkulcs a nyakamban lóg, a Doktor úgy adta át, mint egy kitüntetést, „mostantól” te vagy Cawdor thane-ja, mormogta hozzá, a Cawdort elsőre kóbornak értettem.

*Stay, you imperfect speakers. Tell me more.  
By Sinel's death I know I am Thane of Glamis.  
But how of Cawdor? The Thane of Cawdor lives  
A prosperous gentleman, and to be king  
Stands not within the prospect of belief,  
No more than to be Cawdor. Say from whence  
You owe this strange intelligence or why  
Upon this blasted heath you stop our way  
With such prophetic greeting. Speak, I charge you.*

A Doktor a kulcs mellé adott egy kézzel írt tájékoztatót. Olcsó füzet, ácsceruzával teleírva. Meglepően szakszerűnek látszik, eminens kalligráfia, női kéztől származik, és a szöveg olyan kimódolt, mintha úgy másolták volna ki valahonnan. Semmi spontaneitás, a kisasszony tollhibákat sem ejtett.

A hegy aljába hatalmas üreget vájtak, a falait terméskőből rakták, a homlokzaton három boltíves nyílást alakítottak ki, ablakokat kétfelől, és középen a bejáratot. Mintha a hegy, őskori szörny, lassan és komótosan el akart volna nyelni egy ki tudja, milyen célokat szolgáló építményt, de aztán meggondolta volna a dolgot. Kovácsolt vaskapu zárja a látszólag tökéletesen kiürített raktárat, már, ha raktár volt valaha egyáltalán, mert most inkább egy régen elfelejtett rítus egykori színhelyének tűnik. Odabent a falon üres fáklyatartók, fölöttük a korom fekete örvényei. Halálhörgés, siralom és más efféle asszociációk.

Tegnap hajnaltól éjfélig zuhogott, túlcordult a mérce, a lehetséges maximumot jegyeztem fel, és megjegyzésként mellé írtam egy + jelet.

A Doktor azt mondja, nem árulhat el semmit sem abból a kevésből, amit G.-ről sejt, mert odaveszne a „tisztá kísérleti helyzet”. Rá kell jönnöm, kik hozták ide a testet, és tőlük szerezni némi információt.

Ismerkedni, ez volna a feladat.

A földművesek, a tehenészek, a kelmefestők, a fürdő alkalmazottai, a konyhások, az időöltés-felelősök, a kultúra letéteményesei, az erdőjárók, az örök és a rendfenntartók. A munka mint terápia. A Doktor az úgynevezett elmebetegségek, a zavart tudatállapotok valóságos okát az osztársadalmi figyelmenlenségben, a kellő ismeretek hiányában, illetve a félreértésben véli fölfedezni. Azért örülsz meg, mert a jelenlegi szisztémában nem derül ki, mire vagy való. Tehát, ha az egyén fölismert alkatából következő mire-valóságát sikeresen azonosítjuk, így a Doktor, akkor esély mutatkozik rá, hogy az eszerint elgondolt és végrehajtott munkamegosztás révén a foglalkoztatottat (ún. „beteget”) sikerélményben részesítsük, ily módon a szolgálat alázatának kéjét átélve tökéletesen felszabaduljon. A társadalom alapvető rendeltetése, hogy a devianciát, a perszonális, tehát végső soron antiszociális tébolyt kollektív sürgölődéssé szelídítse, az antiszociális agressziót proszociálissá alakítsa. Vegyük észre, így a Doktor, hogy elsősorban azok örülnek meg, akik egy valamire nagyon valók. „Az egy-ügyűek! Micsoda szó! A magyar nyelv, ugye! Egyszerűen zseniális! Ha bármit akar tudni, csak a magyar nyelvet kell megkérdeznie! Mintha halott anyánkkal beszélgetnénk!” Zihál. „Kissé elragadtattam magam”, teszi hozzá valamivel halkabban. A normalitás a neveléssel legyengített tébolyok (diszharmóniák) inperszonális harmóniáján, azaz egyensúlyán alapszik, az abnormálisnak tartott személyiségen egyetlen téboly uralkodik, amit a társadalom jelenlegi, relatíve primitív állapotában nem képes máshogy kezelni, mint kitaszítással, és ez a fejlemény, fájdalom, nem más, mint a kollektív kudarc látványos beismerése, barbár megünnepelése, ha szabad így fogalmaznia. Lényegében kriminalizálják alkalmatlanságuk áldozatait, ahelyett, hogy fölismernék az isteni rendet, de erről majd később! És

hogy ebben az *erről-majd-később*-ben nekem kulcsszerepet szán, mondja. Nehéz lenne eldönteni, hogy ez most ígéret volt, vagy fenyegetés.

Úgy kacsint, mintha üvegszeme volna.

A barackfák törzsét hófehérre meszelték a kártevők ellen, ennek természetellenes, már-már gyűlöletes a pedantériája. Mintha valaki, mondjuk egy kóristalány vagy cserkészfiú, kényszeresen fölhúzkodná a hófehér térdzokniját, minden egyes lépésnél.

Kacsoznak, hónaljznak, kapálják kifele a tarackot. Lenyűgöz az emberi sürgölődés valamennyi formája. A folyamatos tevékenykedés. Egyre bonyolultabb eszközöket találnak ki, noha bizonyos értelemben már a szakóca is túl bonyolult volt. A következmények felől nézve, úgy értem. Okosabbnak képzelni magunkat a teremtésnél.

Egy erősebb köztárssal kellene próbálkozni, akiről feltételezhető, hogy segédkezett G. beszállításában. Mondjuk a Szartúró, aki napszámban a tehénganajjal törődik. Kifakult kék kertésznadrág, a meztelen felsőttesten hanyagul átvett kantárokkal, a bal válláról elindul egy ügyetlen tetoválás, óriáskígyó tekereg a csuklójáig, ha jól veszem ki. Szerencsémre cigarettázik. Az ebédeknél észrevettem, hogy néz. A legváratlanabb pillanatokban a földbe szúrja a vasvillát, és rágyújt. Szerencsémre G. is dohányozhatott, gondolom, találhattak némi szemcsét a tweedzakó zsebében, vagy valami tűzgyújtásra való alkalmatosságot, egy skatulya Turul gyufát vagy öngyújtót, mondjuk, és ebből következtettek rá. Nézem a kezem, nem sárga a mutatóujj és a középső ujj legfelső perعة. A Szartúró Munkást szív, ezt a vadonatúj, föltehetően szárított kecskeszARBól és afrikából készült cigarettát, ugyanis hétköznapiokon ezt kapja alapellátmányként. Bizalmasan fölvetette, hogy elnézve ezt a kort, fölremlik a jogosnak tűnő kérdés, hogy Paraszt cigaretta miért nincs. Velem viszont a Doktor kivételez, a Trafikónál naponta faszolhatok egy pakli Darut, amihez a közemberek csak vasárnap férhetnek. Egy szál Daru három Munkást ér a Köztársaságban, tehát a Szartúróhoz hasonló láncdohányosok számára aranytartalék. Megáll, előveszi a szakadt paklit, és rágyújt. A távcsövön át nézem, a könyvtár ablakából. A távcsövet a Dokortól kaptam. Tízszer ötvenes Zeiss, a Wehrmacht-tól. A szanatórium igazgatója egykor ezzel figyelhette meg a madarakat. Fekete, katonai Zippo a Szartúró kezében, *black crackle*, ha jól látom. Kedvtelve forgatja, nézegeti. Új szerzemény lehet. Váratlanul megérezem a szemcséket az ujjaimon. Az sincsen kizárva, hogy a Zippo eredetileg G. tulajdona volt. És, ha nem tévedek, talán volt ott még ez-az, mondjuk a Harris belső zsebében, ami érdekes lehet számunkra.

A napot reggeli tornával kezdik. Tojás, ordítja a Doktor, mint egy jutasi őrmester. Úgynevezett alaki gyakorlatok. Csak viccelek. Szórakoztat, hogy bármit leírhatok, mindenképpen el fogod hinni. Valójában az öt tibeti gyakorlatot kell elvégezni, a hozzá tartozó bemelegítésekkel. A vélekedés szerint a naponta ismételt huszonkettes sorozat évtizedekkel hosszabbítja meg az életet.

Kutyák, hát örökké akartok élni?, ordította állítólag II. Frigyes a kolini csatában a menekülő gránátosai arcába.

A könyvtárba fészkeltem be magam, fölhurcoltam oda egy matracot. Régi, barna folt a közepén, mintha elvérzett volna rajta valaki. Daróccal takartam le, és katonai hálósákban alszom. A könyvek között biztonságban vagyok, még akkor is, ha egyelőre nem férek hozzájuk. Ez az érzés például valószínűleg nyomnak volna tekinthető, már amennyire bármilyen érzés nyomnak tekinthető. G-nek talán komolyabb dolga lehetett a könyvekkel. Mit kereshetett az elhagyott Exxxx-villa könyvtárszobájában? Szerinted? Válaszolja a pingvin a kocsmában, amikor a kocsmáros megkérdezi, hogy néz ki az unokabátyja, akit keres.

Csak a Bibliát vitték magukkal, így az Írnok.

Ez a pingvines vicc például történetnek számít? Minden vicc egy történet? Valójában fordítva igaz? Minden történet vicc, csak némelyiknek nem lehet a végén nevetni, ezeket egyszerűbben rossz viccnek nevezzük. Jonas miért nem emlékszik G. történeteire, ha egyébként minden más történetre emlékszik? Pontosabban, csak azokra nem emlékszik, amik éppen G-vel történtek meg.

Hasonló zsákot nem volt olyan nehéz megszerezni. Nem untatnának a részletekkel, bárki is vagy. Kitömtem rongyokkal és szalmákkal, és megvártam az ebédidőt, amikor az Álmatlan a többiekhez csatlakozik. Nehézkesen bezárja a Raktár ajtaját, lakatot tesz rá, és mint aki jól végezte dolgát, távozik. Tulajdonképpen megható naivitással, a lakat pántját két primitív csavarral rögzítették a faajtóhoz. Egy tollkés hegye is elég volt a kicsavarásukhoz. Kicséréltem a zsákokat, aztán visszacsavaroztam a pántot. G. hagyatékát a könyvtárba vittem. Volt ott egy öreg katonaláda, üresen, abba rejtettem el a zsákot, nem mintha volna bárki is, akiről feltételezném, hogy éppen itt fogja keresni. Félretettem, mint valami becses ajándékot, halogattam a kibontását.

A Doktor azt mondja, tökéletesen megérti kíváncsiságomat, maga sem érezne mást a helyemben, ám a tudományos hitelesség azt kívánja, ne segítsünk rá a folyamatra, már azt is bánja, hogy annyit elárult, amennyit, higgyem el, megéri várni, a módszere káprázatos, minden bizonnyal teljes lesz a siker, de a tudomány haladása érdekében a tiszta kísérleti helyzetet kell megteremtenie, valójában majd csak odafenn, a fővárosban, a Klinikán, úgynevezett nemzetközi szakteknintélyek előtt, ellenőrzött körülmények között kezdhethjük el a folyamatot. A tébolydában? Kérdezem tőle. Nem érti, rázza a fejét. Csak azért kérdezem, döfök be egy újabb picát a két szarva fölött behajolva, mert mintha arról lett volna szó korábban, hogy ez itt, a Kivételezettek Köztársasága a normalitás, és odakint, ami körülvesz minket, az volna maga a téboly. A szemembe néz, éles a tekintete, mintha fel akarná mérni a támadás komolyságát. Aztán megenyhül. Ő érti a tréfát, de tőlem ennél azért emelkedettebb eszme futamokra számít. Bizonyos helyzetekben kompromisszumokat kell kötnie, hosszú távú stratégiák szerint kell játszania. Ahhoz, hogy a békének és az igazságnak ez a szigete fennmaradjon, kifelé, nyomja meg a szót, kifelé, ismétli meg, erős tekintéssel kell

rendelkeznie. Bizonyos források, melyek a működésünkhöz, többes szám első személy!, elengedhetetlenül szükségesek, mindenfajta sikeres önellátó tevékenységek mellett, ezt megérthetem, zavarodik bele a mondatba, csak ilyen módon, az ő személyes karrierjének építésével, és persze ez lehet egyesek számára, akik nem látják át a nagyobb összefüggéseket, némileg visszatetsző, de ő, engedtessek ez meg neki, nem nagyon törődik az egójával, mintegy áldozatul veti a pozitív önértékelésre való törekvést, ami pedig minden emberi tevékenység első mozgatója!, szóval, szavát ne feledjem, az ő személyes karrierjének vehemens építésével lehetséges, fejezi be végre, pontosabban hagyja abba a szörnyszülött mondatot. Bólogatok, mint aki tökéletesen megérti. Ezért arra kér, folytatja, legyen a szövetségese ebben a nemes misszióban, ha értem, mire gondol. Érteni vélem, mondom. Pompás, mondja, akkor, úgy véli, szintet is léphetnénk. Furcsa zajok a lépcsőházból, léptek dobognak a falépcsőn, doktor úr, doktor úr, jöjjön, nagy baj van, lihegi elfúlva Kengyel a föltépett ajtó nyílásában.

A „vaskos fóliás” foglalkoztat, ami állítólag G. alatt „hevert”, „mintha csecsemőt védett volna a testével földrengéskor”. Hogy azt vajon hova rejtette a Doktor. Azt mondta, két kézzel ölelte magához G., mint *wide receiver* a bravúros elkapás után a „disznót”, nehogy a földet érje.

De: Ezek szerint G. láthatott amerikai futballt? És: Honnan tudja J., mi fán terem a *wide receiver*?

Kengyel szerint ha baj van, akkor az mindjárt nagy baj, jelző nélkül a „baj” szót nem ismeri, nem használja. Úgyhogy a Doktor kelleetlenül tápázkodik föl, de nem kérdez vissza, mert Kengyel ebben az állapotában képtelen bármiféle interakcióra. Int nekem is, hogy jöjjenek, hiszen a Toronyban senkit nem hagyhat magára. Pedig itt lett volna a remek alkalom, kicsit körülnézni az odújában.

Találtam egy tenispályát az üvegházak mögött, évek óta nem használhatta senki, a salakját fölverte rendszeren a gaz. Magas drótkerítés veszi körül, a kiskaput elrozsdált lakat védi, a bírói székre fölfutott a vadszőlő. Van az egész látványban valami baljós. Ha tudnék festeni, megfesteném, így, ahogy van, minden évszakban. Az eredményjelzőn 6:4, 4:6, 5:2, egy örökre befejezetlen meccs emléke. Váratlanul szakadhatott le az ég, hogy ilyen állásnál abba kellett hagyniuk a játékot. „A rettenetes öt-kettő!”, ezt kiáltja valaki a fejemben, ismerős a hang, és érteni vélem, hogy arra a különös tapasztalatra céloz, mely szerint valószínűtlenül gyakran fordul meg éppen ennél az állásnál, mondhatni, a győzelem finisében a meccs, kap erőre váratlanul a vesztesre álló játékos, és bizonytalanodik el az, akinek már csak néhány pontot kellene megnyernie. Mintha az erők, amelyek a játék menetét alakítják, egyetlen zárt rendszert alkotnának, és az egyik játékos a másiktól szívna el azt az energiát, amellyel váratlanul a maga javára fordítja a játszmat. Aki átélt már ilyesmit, a legdermesztőbbnek a tehetetlenséget találja, ahogy elkeseredett küzdelme ellenére mintegy szemtanújává válik a saját elkerülhetetlen bukásának, anélkül, hogy erőfeszítéseinek bármilyen, akár a legcsekélyebb hozadéka volna. Tényleg, G. vajon tudott teniszezni? Vagy csak tudott egyet-mást a teniszről? És ha G. tudott, J. vajon tudhat-e? Emlékezheth-e a test a tudatnál job-

ban? Tiszta kísérleti helyzet, ahogy a Doktor mondaná. J. csak akkor tudhat teniszezni, ha G. tudott. Az végre valami információ volna róla. Rendbe kéne hozni a pályát. Ütőt, labdát szerezni valahonnan. Vonalzókocsit. Slazenger és Dunlop, ezek jutottak eszembe. Rávenni a Doktort, szervezzünk edzést, bajnokságot. Az arca, amikor mindezt elővezetem. Alszik benne egy szelíd bolond, ideje fölberesztetni.

Ma az üzem ablakán át hosszan bámultam a kelmefestőnőket, amíg be nem lepte az ablakot a lecsapódó pára. Feketén kavarogtak a kádakban a leplek, az asszonyok bőrkötényben, hosszú lapátokkal igazgatták az érthetetlenül, túlzóan merevnek látszó végeket, elszabadult ingujjak, elkoszolódott alsószeknyák hullámoztak elő, vad és hirtelen mozdulataikat kirajzolták a gőzben. Néha megálltak, és alkarjukkal letörölték homlokukról a verejtéket. Azt hittem, nem veszik észre, hogy figyelem őket. Volt valami finálészerű az egészben, mintha már mindenén túl volnánk, csak még ezt a sötét munkát kellene elvégezni, hogy vége lehessen a világnak. De semmi köze nincs ennek az érzésnek a szomorúsághoz vagy a gyászhoz, amit éreztem, azt sokkal inkább lehetne megkönnyebbülésnek nevezni, mint fájdalomnak. Amikor már alig látszott belőlük valami a párától, az egyik alak kivált a csoportból, felém szaladt, az ablak üvegére tapasztotta a tenyerét, és a hirtelen támadt kémlelőnyíláson át rám nevetett. Váratlanul éles, kék tekintet, mintha átlátna rajtam, jobban tudná, ki vagyok, mint én. Persze, ahogy a dolgok állnak, ezen nincs semmi csodáltnivaló. Vörös kendő alá rejtette a haját, de kiszabadult onnan egy jégszőke tincs, mint egy életveszélyes fenyegetés.

Az erdőben, a temető fölött, a gombaszedők egy öreg Hillmant találtak. Fölborulva és kifosztva. A Doktor maga is nagy gombász, de a gombászat arisztokratái közül való, csak szarvasgombára megy, idomított disznóval, más nem is érdekli. Kérdezem, színtiszta provokációként, persze, hogy nem lehetne-e természetzeni. Megvető pillantás – if looks could kill, I would be dead. Feláll az asztalától, a könyvespolcához lép, ahol a kedvenceit tartja. Leveszi Dobos C. József Magyar-francia szakácskönyvét. Lapozgatja egy darabig, aztán önelégült mosollyal fölolvassa a kedvenc passzusát. *„A szarvasgomba eredete ismeretlen; megtalálják azt, de nem tudják miből ered és hogyan nő. — A legügyesebb emberek foglalkoztak vele, igyekeztek magvát szedni és azt tovább tenyésztetni, mind hasztalan, mert az soha sem sikerült. De ez nem nagy baj; mert ha mint a burgonyát természetzeni lehetne, úgy ez is, mint minden a világon, elvesztené értékét.”* „Mint minden a világon! Egészen csodálatos, nem? Dobos C., ez a született szakácsfejedelem, ez a valóságos porphyrogenitus, egyszerre mint a rezignáció lovagja lép elénk, akárha a Semmiből. Leveti hedonista álarcát, de csak egy gyorsan elillanó pillanatra. Mit szól ehhez, mon amie? Formidable, n'est pas? Tanulmányozza, üres óráiban!” És atyailag a kezembe nyomja a könyvet. „Akárha”, baszd meg! Igazi barom. Esküszöm, nagy S-sel mondta a semmit.

Láttak-e már valaha teniszpályán kaszáló napszámost? Olyan ez a világ, mintha magyarul beszélne, gyakorlatilag bármilyen mondat létrejöhet benne. Ezt is, ezt a hajnali képet, olajban kéne megfesteni, mondjuk Mednyánszky modorában.

Kinyitottam Gabriely zsákját, és a benne talált tárgyakról készítettem egy listát.

1. Kulcsok, karikára fűzve, nyolc darab összesen, kofferkulcsok, lakás- vagy irodakulcsok, szekrénykulcsok, s még egy lapos kulcs, talán biztonsági záré.
2. Két pénztárca, egy aprópénznek, egy másik a papíroknak, üres.
3. 1 db. üres, vörös bőrtárca, útlevélnék és vasúti jegynek való, olyasféle, amelyet előkelő utazási irodákban nyomnak emlékül az utazó kezébe.
4. Egy összetört Maria Mancini Robusto. Néhány gyűrótt Gitanes Mais.
5. Szarukeretes, zöldüveges napszemüveg, eredetileg lila, ám az idők során megfeketedett bársonnyal bélelt bádogtokban.
6. 1 db. aranyceruza.
7. 1 db. Kaweco Sterling Sport töltőtoll.
8. 1 db. félig elhasznált párizsi autóbusszjegy-füzet.
9. 1 db. ceruzával számológédcédulára írt nyugta százhusz dinárról, melyet a szabó „négy ruha vasalása és tisztítása fejében köszönettel átvett” – a számológédcédula színes oldala daliás katonatisztet ábrázol, aki forgós kócsagtollas kucsmával fején, lovon vágat a csatába, s kezében kerek üveg gyomorerősítőt villogtat.
10. Két szem komprimált állati szén tablettá.
11. Egy szál olasz gyufa.
12. Lapos bőrtok, duplasor papírgyűjtővel.
13. Keskeny gumipánttal átszorított, Moleskine márkájú fekete notesz.
14. Kombinált nikkell pipatisztító, körömrészelő és dugóhúzó, aranytokban.
15. Libatoll szárából nyesett fogpiszkáló.
16. Keskeny Solingen zsebkés, bőrtokban, két pengével és körömmollóval.
17. 1 db. teknősbéka-keretes, monokli nagyságú nagyítóüveg.
18. Belépőjegy a British Museumba.
19. Arany óralánc, óra nélkül.
20. 1 db. borostyán cigarettaszipka.
21. 1 db. bőr cigarettatárca.
22. 1 db. üres barna bőr revolvertok, 9 mm-es Browninghoz.
23. 1 db. zsebvillanylámpa, elem nélkül.

Egy úriember és a nehezékei. Egyszerre minden ismerős lesz, de J. semmiről sem tudja, hogy G. mikor, hogyan szerezte, és honnan. Leváltak a történetek a dolgokról. Az epizódok. Az útlevél és a revolver, és a papírok, persze, ha voltak egyáltalán, föltehetően a Doktor páncéljában. Semmi írásos nyom, amiből kiindulhatnék G. elsüllyedt életére vonatkozóan. A noteszből jó pár lap kitépve.

Azt mondja, bevezetésképpen mindennap jegyezzen fel két eseményt. Nehezen álltam meg, hogy szofisztikába ne bonyolódjam, a fogalom tisztázásakor. Nem mintha más volna az egész filozófiatörténet, mint annak a meghatározása, egészen pontosan mit értünk egy bizonyos fogalmon. A könyvtárban persze, ahogy írtam volt, jobb híján ott a Pallas. Jó lesz vidékre. Vételeztem egy drótvágó ollót a Doktor engedélyével. Az esemény szót hiába keresnéd, csak jelzőbe bújva találod meg a szócikkek között.

### „Eseményes költészet

közös neve Gregussnál az epikának és drámának, mint a melyek (összefüggő) eseményeket vagy történeteket adnak elő, szemben a leíró költészettel, a külvilág költészetének másik fő nemével, mely mintegy költői képirás, térbeli jelenségeket ábrázol, a természet képét, a mesterség és művészet alkotásait és az emberi élet viszonyait. Ha az események a mult formájában mint megtörtént dolgok vannak elbeszélve, származik az epikai, ha pedig a jelen formájában mint történők vannak élénk vezetve, származik a drámai ábrázolás.”

Hát, ezzel se én, se ő, se te nem lettünk okosabbak. Az esemény az, ami megesett, megtörtént. Ugyanakkor a hétköznapi nyelvhasználat szerint mintha köze volna valamiféle jelentékenységhöz. Eszerint az esemény az a történés vagy cselekvés, ami említésre méltó. *Quod erat demonstrandum*. Vagy finom kis tautológiával élve: ha azt jegyzem fel, ami fontos, akkor abból lesz esemény visszamenőleg, amit feljegyeztem.

Beszélik, az oroszok sorra járták az elhagyott házakat, és elvittek mindent, ami mozgatható. Üresek a pajták, nincs vetőmag, már tavaly elvitték azt is, rekvirálás címén, se zab, se kukorica. A svábok helyére magyarokat telepítettek a Felvidékről, messziről jött családokat, azok költöztek a kifosztott házakba. Elüldözöttek helyébe kiüldözötteket. Az Újságos szerint gyakoriak a verekedések a betelepítettek és az őslakosok között. Késelésről is hallani.

Telihold volt, és nem tudtam aludni, lelapkodtam tehát a kertbe, mint valami útonálló. Aztán valahogy a tenispálya irányába keveredtem. Az üvegházakban sötét árnyak bolyongtak, fölteszem, a szem apró hibájának következményeképpen, nem hiszek semmiféle misztériumokban. *Stands not within the prospect of belief*. Föltámadt a szél, tisztára csiszolta az eget, ragyogott fenn a Dél Keresztje. Vagy valami, ami annak látszott. A pálya kerítését friss lakat védte az illetéktelen behatolóktól, de nem ez az, ami érdekes volt, hanem a jelenés: hatalmas fehér dog feküdt ott, a bezárt pályán, albinó Anubisként, a folyosó és alapvonal találkozásánál, rövid időre tényleg azt lehetett hinni, élethű szobor alabástromból, ha már az egyiptomiakat emlegetjük. De aztán fölfigyelhettél az orrából kiáramló pára felhőjére a hűvösre fordult éjszakában. A látvány önmagában is hátborzongató lett volna, ha nem társul hozzá egy másik *sensatio*, hogy ez, amit látok, föltehetőleg *déja vu*, a jelen emléke, tehát hamis ráismerés, gondolhattam volna, ha normális lennék, és nem valaki régen voltak az árnyéka. Mi van, ha egyszer már tényleg láttam ezt, vagy valami nagyon hasonlót, amikor még Gabriely voltam? És egyszerre a kerítésen túl, odakint, a faluban őrzöngeni kezdtek a kutyák. Anubis rájuk sem hederített, mint aki rangon alulinak tartaná, ha a csőcselékkel érintkezne.

# Pécsi próza

*Kifakad-e a könnyimirigy?*

T. Olivérnek van egy *Pécsi prózák* című prózasorozata. Közülük itt van egy kéznél, mert a többit keresgélennie kellene, az egyik első, ez előtt csak kettő van még, amelyből már mutattam is valamit Jonathánnak. Azt tudta, kettőt, a *Koncentrációs táborok kis Buddháját* és a *P. mint Pécs, avagy értekezés a módszerről* címűeket már közzétettem.

Ez az egyik első a *Kifakad-e a könnyimirigy?* munkacímet viseli, melyben talán leginkább tetten érhető, hogy honnan is eredeztethetők az én könnyes (sírós) dolgaim.

A *Pécsi prózák* ezen részében egyik pécsi fellépésemet és a fellépés utáni éjszakát írtam volt le, mondja T. Olivér, illetve azt, hogyan kerültem aztán hajnal felé a Jókai tér antikváriumának kirakata elé. Vidéki városokban, Szegeden, Debrecenben, Kecskeméten, Győrött, Szombathelyen és Sopronban, de nagyobb helyeken, Mariborban, Ljubljanában, Zágrábban, Belgrádban is gyakran esik meg velem, hogy irodalmi estek után, hajnalban a városok jellegzetes, egymásra sokban hasonlító antikváriumainak kirakatai előtt találom magam – és minden alkalommal ugyanaz a dolog játszódik le velem. Váratlanul egy könyv mutatkozik, egy könyv kezd sugarazni, melynek rövid passzusát, valamelyik mozzanatát, leginkább mondatát, gyakran első mondatát, úgy érzem, azonnal újra kell olvasnom. Olyankor kis híján betöröm a kirakatüveget. De már olyan is volt, hogy egzáltaltan, mert valóban az vagyok olyankor, felhívtam az antikvárium tulajdonosát, üzletvezetőjét. És kértem, jöjjön azonnal, vegye ki nekem a kirakatszékből azt az éppen sugárzó könyvet. Debrecenben például, éjfél után valamivel, mivel a boltos nem vette fel azonnal telefont, megkerestem a házat, amelyben lakott (az antikváriumok ajtaján mindig írja az üzletvezető, avagy a tulajdonos címét, telefonját, hogy tűz, betörés esetén értesíteni tudják), becsöngettem, tíz percet sem kellett várnom, és az üzletvezető, egy okos, nyurga, Lennon-szemüveges fiú máris kijött. Minden idegesség nélkül, még a hangját sem emelte fel, ami, ugye, Magyarországon nagy szó – akkor döböntem rá, a jó antikvárius olyan, akár a jó orvos –, megkérdezte, kit keresek, mi járatban vagyok, jártam-e már előbb is Debrecenben, úgy általában milyen a közérzetem, előadtam neki esetemet, óhajomat, azt mondta, rendben, csak visszamegy a kalapjáért, a kulcsért, a fülhallgatójáért... Elfelejtettem említeni, hogy Karácsony Benő *Pjotruskája* volt az a könyv, ami akkor hirtelen életbevágóan fontossá vált számomra. Van az embernek néhány immár teljesen megszokottá vált, szervült egérfarkincányi huzal-, zsineg-, avagy valami finom minőségű mondatrészlete, a vékony fémcsikokból képzett velencei

függönyről leszerelt-lemotringolt zsineg például olyan valami volt, amit valami banánnal akár azonnal a szívedbe dughattál volna... Igen, a *Pjotraska* egyik mozzanata éppen olyan volt... Sopronban meg például Márai szintén szép kötésű, 1943–44-es *Naplója* volt az éppen nélkülözhetetlen könyv, amelyből jelzett nekem az a világot új szempontból értelmező mondat; a *Napló* most is itt van az asztalomon. Márai Bernanos *Egy falusi plébános naplója* című munkáját elemezgeti a maga módján, vissza-visszatérve hozzá. Okosan, mint általában, de csak elvétve igazán mélyen, ám itt, teljesen váratlanul, a kor egyik alapvető mondatát írva le, páratlanul mélyen:

„De ebben a gyomorrákos fiatal plébánosban, valóban az Isten beteg...”

Itt talán még csak azt kellene megemlíteni, hogy mi Bernanoshoz tulajdonképpen a filmen, Bresson filmjein keresztül jutottunk el.

Na mármost, az említett pécsi prózában viszont az Olcsó Könyvtár sorozat *A sötétség mélyén* című, két kisregényt tartalmazó, vékonyka Joseph Conrad-füzet volt az, amely jelzett nekem a kirakatból. Benne alapmondataimmal. Amelyekről már évek óta megfeledeztem volt. Hirtelen egyértelművé lett, megvan a pont, ahonnan egész világom átfoghatom, új foglalatba helyezhetem végre. Már ismételtettem, idézgettem is Kosztolányi szavait, amely szerint a tenger, az Adria Isten tintatartója, azúr tintatartója, majd szégyenlősen hozzátettem, én pedig, lábamnál kutyámmal, asztalomon tékáimmal, köztük természetesen a „J-i (jerikói) rózsza öntözése” című tékával, az íródeákja...

Azon a pécsi hajnalon, abban a pillanatban, ahogyan a kirakatüveg különös csillogásában megpillantottam a könyvecskét, Conrad mondatai valamiféleképpen ehhez a tintatartóhoz koccantak, valóságossá téve azt a tintatartót, Kosztolányi tintatartóját, az én tintatartómat... Sokáig fejből tudtam e mondatokat, sok noteszomba, nem egy füzetembe, tékámba beírtam őket, de aztán már csak a skorpió hogyanjára és mikéntjére emlékeztem, afféle közmondásfélét is gyártva belőle, mondván például, hogy mindenekelőtt nézzük a skorpió hogyanját és mikéntjét satöbbi, de az összefüggésekre már nem emlékeztem. A Jókai tér egyik padján, a hajléktalanokkal vacogva vártam meg a nyitást, berontottam az antikváriumba, és a kereskedők csodálkozása közepette, kik első kávéjukat itták, még nem láttak ilyen révült, feldúlt kuncaftot, mohón megvásároltam a könyvecskét, és futtában máris olvasni kezdtem a mondatokat, futtában, mert közben hirtelen fogyni kezdett az időm. Egy hajóskapitány leírásáról van szó éppen, mint írónknál annyiszor. Roppant körültekintő volt, írja Conrad, figyelme mindenre kiterjedt. Ahogy ő kifejezte: szeretett számot adni magának szinte mindenről, ami az útjába keveredett, még arról a nyomorult skorpióról is, melyet egy hete talált a kajútjében. E skorpió hogyanja és mikéntje – hogyan került a hajóra, és miért választotta épp az ő szobáját, és nem a kamrát (amely sötét volt, és kívánatosabbnak ígérkezhetett volna egy skorpió számára), végül pedig miként követhetett el öngyilkosságot az íróasztalon, a tintatartóban...

Ezután nagy nehezen bejutva vendégszobámba, bekaptam egy halkonzervet, igen, egy kicsit vicces, de a dolog tényleg vicces, majdhogynem szó szerint értendő, ugyanis nem találtam konzervnyitót, letusoltam, és már rohantam is a buszállomásra. Most részben vagy egészben szeretném átmásolni azt a korai, mondjuk így, *Pécsi próza* említett részét (*P. mint Pécsi prózák*, első rész, harmadik fejezet):

Reggel a buszállomáson, az indulás előtti pillanatban, a város tekintélyes, sárga fedelű folyóirata, a JELENKOR szerkesztője (kritikusa), Nagy Boglárka, mert ő jött ki elbúcsúzni, közölte velem, telefonált a feleségem, Jutka: meghalt édesapám. Akkor valami szünet állt be. Megszédültem tán. De aztán ismét hallani kezdtem őt. Tapintatosan azt mondta, fogadd részvéteimet. Cipőm kopott orrát néztem, 20-30 centire tőle a kesernyés illatot lehelő barna avarral eldugított esőcsatorna kifolyóját... Arra gondoltam, keresek egy pálcát, és kidugítom az esőcsatornát... Jóllehet minden bizonnyal szemem könnycsatornájára gondoltam tulajdonképpen, arra, hogy durván felszakítom, valami ággal kiszúrom szememet...

Nem tudom, most, tíz év után, per pillanat, a szerkesztő, kedves barátnőm, könyveim szerkesztője érzi-e, hogy reá gondolkodok, hogy éppen róla írok? És édesapám? Ő érezte-e szegény, miért nem mondtam, miért nem jeleztem neki, hogy az Újvidék Áruházról írva, a szabadkai kisállatpiaccal, a pécsi kispiaccal, a pécsi nagy kispiaci vásárral, valamint a világ párizsi és berlini nagy bolhapiacaival, a szabadkai kisállat-nagykereskedők eredeti figuráival foglalkozva, valójában visszaírtam/visszasírtam/visszavásároltam neki durván elvett, államosított boltjait? Nem tudom, miért nem mondtam, miért nem jeleztem neki. Most meg már késő. Most várhatom, hiába várhatom, jóllehet várom, visszajuttassák az édesapám boltjai helyére épített nagy, többemeletes, RODA vagy lehet, már más nevet, IDEA satöbbi, viselő áruházat...

Elhelyezkedtem a buszon, amely 9-kor indult, és 13 óra után kellett Szegedre érnie. Ahol majd Jutka fog várni rám az Engels téren. Fáradt voltam, ugyanis én valójában Marosvásárhelyről érkeztem Pestre, és onnan indultam volt Pécsre. Marosvásárhelyről, ahol a város víztisztító üzeme után nyomoztam, egy csöppet sem aludtam, egész éjszaka a város víztisztítója körül lődörögtem, ugyanis egyik szeretett mesterem, a Franciaországban, illetve Afrikában élő Lorand Gaspar gyerekkorában arrafelé lakott... Gondoltam, a buszban, az üvegre tapadva – mi-féle akváriumi lény is vagyok, kérdeztem, noha egy pillanatban úgy tűnt, az akvárium valójában azonos a bizonyos tintatartóval, hol kívülről lesek befelé, hol belülről kifelé?! –, az előttem álló négy óra alatt lesz bőven időm elsiratni édesapámat, mint Homérosz hősei, akik előbb ettek, és csak azután siratták el halottaikat, igen, gondoltam, előbb elfoglalom helyem a buszon, s aztán zokogok fel. Aztán siratom el édesapámat, aki, mint éppen értesültem volt (ez az értesülés olyan volt, mint egy ütés, amely, azt hittem, majd mindent átszakít, át, mint egy vécépapirost, mint egy vécépapirosból készült műrostos papírmásét, volt ugyanis egy belgrádi szobrászbarátom, montenegrói piper valójában, nagyon szerettem, de már rég nem láttam, aki vécépapirosból készítette szobrait, állítólag egy egész vécépapírgyár állt a rendelkezésére), igen, éppen most értesültem volt: meghalt...

Édesapám 93 éves volt, már vagy tíz éve ágyban feküdt, húgoméknál Bácskopolya és Ómoravica között, Krivaján leginkább, de nálunk, Palicsfürdőn is. Bátyám, majd édesanyám halála óta már nemigen szólalt meg, ha netán megszólalt, üldözőiről beszélt, ám hogy kik is üldözik, azt már nem tudtam kiszedni belőle, ma sem tudom, kik üldözték, de üldözőit, valami koszos falkát (Palicsi P. Howard az egyik helyen a holdvilágban sakállá tűnő kerti törpék falkájáról beszél) mintha valamiféleképpen megörököltem volna...

Majd nézem édesapámat, mint gondoltam volt panorámán nézni a vidéki Magyarországot, ami nyomorult közlekedési rendszerével nagyra tette magát, annyit kell úton lenned, akárha az ún. Nagy-Magyarországon utaznál, jóllehet a kicsin utazol, majdhogynem helyben topogsz... Négy óra talán elég lesz, nem lesz elég persze, hogy elsirassam... De, hasított belém, ahogy lehuppantam, el-sirathatom-e könnyek nélkül?

Ugyanis már évek óta, valójában bátyám és édesanyám halálakor vettem észre, döbbsentem rá, mint később kiderült, Jutka, biztosan mások is, már előbb észrevette, nem sírok, nem bírok, nem tudok, képtelen vagyok sírni... Így családomat de facto könnyek nélkül temettem el. Aztán nemsokára begyulladtak a szemem, afféle árpák keletkeztek, majd alul, körül is egészen bedagadtak, emlékszem, épp a tengeren voltunk, a sós vízre gyanakodtam, aztán meg éppen a sós vízzel próbáltam kúrálni, tengernyi könny, tengernyi sós könny, amit befelé én sírtam volt bátyám, édesanyám ravatala, sírgödre előtt... Szemorvoshoz mentem, Jutka egykori osztálytársához, akit különösmód éppen úgy hívtak, mint édesanyámat: Gizellának. Jó volt, ahogy hozzám ért tiszta, fényes, ropogósra keményített köpenyében, jó volt, ahogy megoperált. Operáció közben láttam a szemem. Miközben Gizella férje, a vékony falú szomszéd szobában székelő, szimpatikus, kétméteres montenegrinó, egykor ismert, népszerű rocker egyfolytában és hangosan telefonálgatott négy-öt maroktelefonján egyszerre, különös volt, míg az öreg rocker hangjátékát hallgattam (lám, gondoltam, él még az egykor dicső műfaj: a hangjáték!), saját szememet néztem, néztem, mint egy bagoly nagy szemét, néztem, mint egy kaleidoszkópot, és közben Gizella illatát éreztem, Gizella kifogástalan köpenyén keresztül akárha, nem is akárha, édesanyám mellét érintettem volna.

Ő, Gizella világosított fel, könnyzacskóimmal van baj. Kiszáradtak. Műkönyvet írt fel. Azóta, mint jeleztem, műkönyvön éltem, üzemeltem, két kiszáradt kúton keresztül nézgelődtem, gukkeroztam, sőt üzleteltem is: macedón műkönyvet hozva be Szerbiába, Magyarországra, Bulgáriába, megdöbbenve tapasztalva, a bolgár kisállat-nagykereskedők milyen jól beszélnek szerbül, magyarul is már, kár, hogy immár nem lesz alkalmam Borbély Szilárddal újra végigbeszélni Kosztolányi bolgár kalauzát... Csak Sinkó testes Csokonai-monográfiáját beszél-tük végig, beszélgetésünket Szilárd azzal zárta, Sinkó Csokonai-könyve egy jó könyv... (Akkor merült fel, tudományos értekezletet kellene szentelni Sinkó *Csokonaijának*...) Ami a műkönyvet illeti, semmi ismerettel nem rendelkezttem a macedón gyártmányú műkönyvre vonatkozóan. Semmit sem tudtam például arról, hogy Hollywoodban milyen műkönyvet használnak, mert minden bizonnyal ott gyártják a világon a legjobb műkönyvet, igen, több mint valószínű, Hollywoodnak külön műkönyvgyára van, de mondom, fogalmam sem volt Hollywood évi műkönyvhasználatáról, mármint arról, Hollywood hány hektoliter műkönyvet használ el évente stb. stb.

És valóban, ott a buszon, akárha homok pergett, folyt volna a szememből. Félni kezdtem, mi lesz, ha a homok betemeti az utasokat, be, mint a futóhomok Magyarországot. Előbb az emberek térdéig ér, aztán a szájáig...

Apámék tízen voltak testvérek, már mindannyian meghaltak, ő volt a legfiatalabb. Édesapám, mondogattam. Édesapám, mondogattam, miközben Magyar-

országot néztem a maszatos üvegen, a vidéki Magyarországot, a két száraz fene-kú kúton keresztül. Amit a reálszocializmus után éppen a vadkapitalizmus fosztott volt ki még soha nem látott mértékben, noha, hogy ez a dolog se legyen egyszerű, a vadkapitalisták nem az égből estek, hanem maguk az átvedlett szocialisták voltak. Valahogy úgy nézem Magyarországot, mint a vak Borges hőse nézi Magyarországot térképét...

Igazán csak egyszer kerültem közel édesapámhoz, amikor egy rövid időre magunkhoz vettük őket, úgy volt, ott is maradnak, de aztán húgom akarta őket. Akkor, reggelente, ahogy pamacsoltam végtelen, ahogy aztán borotváltam, ha kicsit ügyetlenkedve, olykor összevissza vagdosva, vérezve is, akkortájt sokat simogattam az arcát, bőrén mindinkább átvilágító koponyáját – Istenem, akárha egy kristálykoponya! – sokat ölelgettem. De aztán, ahogy húgomékhöz kerültek Krivajára, már csak nagy ritkán adódott alkalom borotválnom, húgom montenegrinó férje borotválta haláláig, sőt, mint majd hallani fogom, ő borotválta meg holtában, utoljára is, miközben, mint különben mindig, majd minden alkalommal, adekvát Njegosz-idézetekkel élve...

Emil Ludwig írja le a szemével bajlódó Herdert: ott ül a félhomályban bekötözött szemmel, a vonásai élesek, a homloka magas, orra kissé tömpe, gondolkozó léte-re a szája talán érzékibb a kellesténél, ott ül Herder, a tanító és prédikátor egy személyben, fejedelmi sarj nevelője s a népi művészet új összefüggéseinek felfedezője, huszonhat éves, híres, viták középpontjában álló ember, ott ül az elhomályosított szobában, s várja, kifakad-e a könnyimirigye.

Alább majd Ludwig arról is tudósít, hogy könnyimirigye csak nem fakad föl, bős haraggal mond búcsút a klinikának és a városnak.

Akkor egy törekeny, vékony, akár egy száraz ág, roma asszonyka (persze az nem egészen biztos, hogy roma volt) szállt fel, ült mellém. Öt kisleány. Öt csodálatos kisleány. Mindössze csak egy-egy év lehetett közöttük, sőt már a következő is ott domborodott az anya soványka testén. Minden érdekelte őket. Hatalmas élmény volt számukra ez az utazás. Pontosan úgy forgatták szép fejüket, mint az ürgék (manguszták, szurikáták). Nem tudtam betelni velük, égő szemekkel, jóllehet mindnek szamárköhögése volt, talán éppen orvoshoz vitte őket az anyjuk. Látszott, hihetetlenül szegények, de az is, szépen, frissen van mosva a gúnyájuk. Egy ideig azon tűnődtem, hogyan győzhette nagyanyám, majd korai halála után Kracsun nagyapám húga... Mert immár őket láttam. Édesapámékat. A tíz Kracsun gyereket. Édesapám volt az utolsó előtti. Jóllehet, ő halt meg utoljára, húga már néhány évvel korábban. Majd meg azon tűnődtem, hol lehet az édesapjuk. Kracsun nagyapám az Isonzónál volt. Az ő édesapjuk talán valahol külföldön dolgozhat, netán börtönben van éppen... És akkor az is ugyanolyan nagy ünnep, ha látogatóba mennek hozzá, vagy talán most is éppen oda mennek, a börtönbe, látogatóba. Mert minden biztonnyal csak akkor mozdulnak ki, ha orvoshoz mennek, meg ha az édesapjukat látogatják Szegeden, a Csillagban... Igen, az is mekkora élmény lehet számukra. A Csillag! Az örök oldalán igazi fegyver. Büszkék, biztosan nagyon büszkék édesapjukra. Hogy valódi fegyverrel kell őrizni, nem is őrizni, díszőrséget állni mellette.

Az én édesapám is volt rab. Gyerekkorom talán legfontosabb korszakában. Ifjúkorom három meghatározó élménye, édesapám raboskodása az albán határon és házunk, édesapám boltjainak elvétele-államosítása, majd leégése volt. Mind a hármat valami különös áttételekkel észleltem, csak most látom, könnyek nélkül... A börtönt nem értettem, illetve valami pozitív, kalandos dolognak tudtam, zord hegyek, nehéz veszekedések, szökési kísérletek, börtönlázadások, alagútfúrás, állítólag, csak állítólag, egy Albániába vezető titkos barlang felfedezése, miegymás. Mellesleg említtem meg, e raboskodás nélkül később biztosan nem kezdtem volna el az albán bélyegek gyűjtését, nem lettem volna az egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb albán filatelistává... Édesapám, gondolom olykor, ha netán akkor átszökik Albániába, kis filatlista boltot nyitott volna Tiranában, az első filatlista boltot Albánia történetében... (Nem tudom, meséltem-e, amikor Pécs Európa Kulturális Fővárosa első grémiumának tagja lettem, csak egy kérdésem volt: van-e filatlista bolt Pécsen? Ugyanis számomra, mondtam határozottan, egyetlen kritérium létezik az Európa Kulturális Fővárosait illetően: van-e filatlista bolt abban a városban?) A tűz pedig egyszerűen felszárította-kiszárította-kiégette könnyeimet, amit inkább a nagy kavardás, pánik, haját tépő édesanyám miatt hullajtottam, ugyanis akkor, a börtön után édesapám bent dolgozott Szabadkán, még nem érkezett meg a tűzhöz... Kétségtelen, nyugtáztam most, először annál a tűznél száradtak ki a könnyimirigyeim...

Kikövetkeztettem, az öt kisgyerek, ürge (manguszta, szurikáta) közül melyik az utolsó előtti a sorban. És attól kezdve már nem vettem le róla a szemem. Édesapám, mondtam. Édesapám, mondogattam.

Amilyen váratlanul bukkant föl a kis törzs, ugyanolyan váratlanul tűnt is el mellőlem. Ismét megindult szememből a homok. Le kellene szállnom velük, gondoltam. És ezekkel a gyémánszemű ürgékkel (mangusztákkal, szurikátákkal) folytatni életemet, vagy netán önként bevonulni a Csillagba... Egy kis cuccal a kezemben becsöngetni, vagy a szabadkai, požareváci, koszovói börtönökbe csöngetni be kezemben azzal a kis cuccal... És mondani, hogy jöttem. Hogy itt vagyok. Nem tudom, vannak-e önkéntes börtönlakók. Mert valamiféleképpen meg kell váltanom – ki kell váltanom édesapám börtönéveit, s az utána következő nehéz éveit úgyszintén, hiszen engem csak feltételesen ítétek el, ám én már attól is összeomlottam, nem is omlottam, hanem összeroppantam, akárha egy pingponglabda, ha netán rá találnak lépni, összeroppant a bensőm, a lelkem, a szívem, sokkjából a mai napig nem épültem fel igazán, mintha a feltételesség az én esetemben, nem tudom, másokkal ez hogyan van, valamiféleképpen a mai napig tartana, afféle életfogytiglanivá tűnve át... A különös az egészben az volt, hogy nem tudom, mit gondolhatott édesapám, mit édesanyám, amikor azt hallották, bíróság előtt állok, amikor az újságokban meglátták, elítéltek. Édesanyám minden biztonnyal arra gondolt, ismét hordozhatja majd a csomagokat Jugoszlávia-szerre a börtönökbe, ismét hordozhatja, cipelheti fel a csomagokat az Átkozottak hegyére, ahol majd én is fát fogok irtani évekig, mint édesapám, karácsonyfát fogok vágni, és közben az Albániába való szökés módozatait fogom latolgatni, azt a titkos, Albániába vezető barlangot fogom keresni, jóllehet sejtem, nem is létezik...

Baja után valahol két néni ült fel mellém. Már lenn, a buszra várakozva elkezdhetnék a beszélgetést, mert alig véve levegőt csak folytatták.

Tizenkét lány volt, mondta az egyik. Erre figyeltem fel. Hogy tizenkettő. Édesapámék tizen voltak. Majd pedig az öt ürge (manguszta, szurikáta). És most ez a tizenkét lány. Nem értettem. Hirtelen megállt az eszem. Én egy hőssel, magammal is becsődölök. Vagy legalábbis Regény Misura kell hagyatkoznom. Ők meg lám, tizenkét hőst pörgetnek...

Szántottak, kaszáltak, hordták a zsákokat a padlásra, fűzték a dohányt, szellőztették a babot, vezették a kecskét a bakkecskéhez, csodálatos volt látni, ahogy a tizenkét lány körülállja a bakkecskét, drótozták, miskárolták, szurkálták, pörkölték a disznókat, vezették folytatni tehénkéiket, vettek tizenkét szamarat, azon közlekedtek, szőtték a gyékényt, árulták a piacon a szakajtókat, árulták az árvalányhajcsokrokat, amiket hipermangánba mártogattak, pucolták a reterátot, fogdosták a patkányokat, a girindeket, a véres menyétkéket, falaztak, meszeltek, húzták el alul feketével a házat, nyúzták a birkákat, gyűjtötték a tojást – és mindig megörültek, ha gyűrt tojást (gyűrt gyémántot) találtak, pontosan úgy mozogtak, olyan ügyesen az ólakban, mint ahogyan egyszer a cirkuszban láttam táncolni a tojások között egy szép nőt, meg egy másikat oroszánt szelídíteni korbáccsal, tizenkét lány volt, mondta ismét az egyik, hogy levegőt vehessen, majd folytatta, hordták a földre a ganét, kopasztották a kacsákat, libákat, amikor a tollas jött a tollért, nagy ebédet adtak neki meg a tollas cigányainak, akik persze a hangszereiket is hozták, mert voltak közöttük olyan tollasok is, akik muzsikusnak is megmaradtak közben, mert a tollasnál inkább csak afféle idénymunkások voltak, hosszú asztalokat raktak ki a puszta közepére, nagy kosarakban szárították az almát, aszalták a szilvát, szedték-fűzték-vágták-szították a kapadohányt, mind a tizenkét lány pipázott, el kellett színi a kapadohányt, csak úszni nem tudtak, vett levegőt, jóllehet éppen a légzés akadozását utánozva, és jött az árvíz, és Istenem, elvitte mind a tizenkettőt...

Első hallásra sokalltam a tizenkét lányt, ha három-négyről mesélnek, tán lehetőbb lett volna a dolog, de akkor eszembe jutott Apollinaire alapvető lírai szövege, az

#### *Onirocritique*

(Michaux talán éppen ettől a szövegtől indult ifjúkorában, életművének ez volt a munkacíme, ahogyan René Charnak is talán), amelyhez majd még minden bizonnyal vissza-vissza fogok térni, csodálatos dalbetéte és ama gyöngyszemfejjű, zokogó lény miatt, illetve ama prés miatt, amelyben összepréselve egy egész nép vérzik énekelve, az én szeretett kis népeim mind így énekelnek, összepréselve, vérző fejjel. A minap az egyik privát klinika folyosóján üldögéltem, akkor harapott meg először a kutyám, egy fiú ment el előttem rövidnadrágban, majd jött visszafelé, hogy tíz perc múlva ismét elhaladjon előttem, kínosan éreztem magam, azért jöttem, felvegyem a tetanuszt, s akkor a fiú szőrös lábára pillantottam, és azt kellett látnom, valamit a lábára tetováltak, egy portrét tetováltak szőrös alsó lábszárára, ikrájára, de akkor már továbbhaladt, nem tudtam kivenni, kinek az arcképe is van lábikrájára tetoválva, csak azt sikerült megállapítanom, nem nőről, férfiről van szó. Különös volt nagyon, lévén hogy a leborotvált lábszáron éppen serkenni kezdett a borosta, meg azt sikerült még regisztrálnom, hogy valami kabátka van rajta, s a kabátka alatt nincs ing, nincs semmi, izgatot-

tan vártam, s amikor visszafelé jött, hirtelen egészen közel került hozzám a tetovált arc, a kabátka: Gavriilo Princip volt.

Szóval eszembe jutott az *Onirocritique*, mert a két nénike meséje olyan volt, akárha álmukat mesélték, fejtették volna, mert magyarrá úgy fordították az *Onirocritique*-et, hogy *Álomfejtő*, szóval eszembe jutott az a szöveg, amelyben Apollinaire húsz vak szabó érkezéséről ír, akik avégből érkeznek, hogy fátylat varrjanak stb. stb. És akkor, a húsz vak szabó mellett, hirtelen egészen valóssá lett a tizenkét lány, a tíz Kracsun gyerek, az öt kis ürge (manguszta, szurikáta), és máris elszenderülve továbbámodtam történetüket, ahogyan a tollas és a tollas cigányai ott ülnek a pusztaba kihelyezett asztaloknál pöfékelve, mert közben nekik is tömtek a lányok pipákat, és megérkezik a húsz vak szabó, őket is megvendégelik, összebarátkoznak a tollással, össze a sudár termetű tollas cigányokkal, majd azonnal hozzáfognak a fátylak varrásához... Mire az öreg tollas már szerette volna kimenteni magát, ám az egyik vak szabó görbebotjával magához húzva azt súgja a fülébe, ne feledje, a lányok jobban szeretik az öreg királyokat, mert azok erősebbek a szerelemben, akárha az öreg kutyák...

És Apollinaire *Onirocritique*-je után Füst Milán *Látomásának* (amit talán szintén másképpen kellene olvasni, talán úgy, mint egy Ponge-kötetet) gyönyörű kis prózabetéte, az „Egy elkésett utas története” is eszembe jutott, illetve Füst bevezetője, mármint hogy például nem azt kell írni, egy részeg megy az utcán, hanem azt, hogy kettő. És amikor példát kreál, akkor meg már négy figurával operál. Négy kis kurta fekete férfi... Különös ez a multiplikáció, Szegedig szaporítottam a figurákat, jóllehet egész idő alatt édesapám üvegkoponyáját simogattam, édesapám üvegkoponyáján keresztül néztem a vidéki Magyarországot, Magyarország fájgkisségeit... M. Ristić, a jelentős szerb szürrealista párizsi naplókönyvében (Jugoszlávia nagykövete volt éppen, képzeljük el, valóban próbáljuk elképzelni, hogy Magyarországnak egy szürrealista költő lenne a nagykövete, kivéve persze, ha nem Illyés Gyulának hívják, ahogyan Jugoszláviának a külügyminisztere az volt) arról ír, hogy Lebel egy levelezőlapot helyezett Breton ravatalára, amelyen a nevezetes kristálykoponya volt látható...

Nem tudom, a *Pécsi próza* után, hogyan is került a kezem ügyébe most meg az *Üres téka*, noha igaz, az üres tékát gyakrabban forgatom. Forgatja, mondja Misu Jonathánnak, avagy Jonathán mondja Regény Misunak, forgatja az üres tékát. Mint majom faszán a staniclit.

Olvasgatom, itt-ott folytatom, részletezem a bejegyzéseket, a T. Olivérhez kötődőket, a róla szólóakat különösen, illetve hát T. Olivér bejegyzéseit, az első *Pécsi prózát* is természetesen, mert szabad átjárás van, ahogy Regény Misu megjegyezte, túl sok szabad átjárás...

A pécsi paksamétának ez a kupaca egy Manfred Mittermayer írta Thomas Bernhard-életrajzból vett mondattal zárul, ideje idemásolnom:

*Semmit sem szabad egészében adni, darabokra kell tépni.*

## A csönd

*A csönd itt marad. Csak éji csend,  
sötétnek álcázott, ám zajos.  
Éhes érzékeimre mered,  
nyár s forróság a vágyamból kimos.  
Egy titok csöndje terjeng, mint a tinta.  
Mindenki tudja – és nem mondja ki.  
Nyakunkon élősködik egy érzelmi junta.  
Bárki gazdagon szolgálhat neki.  
Tudjuk, foglyok vagyunk, de még lazán,  
még ki lehetne törni,  
nem őriz most kozák.  
Minél később, annál nehezebb lesz.  
Elkoptak vészjelzőink, gyatrák a szíveink.  
Nincs Csaba királyfi, hogy csillagútra hívna.  
Csak hazug szónokok, parlamenterek,  
csupán a Hatalom ugat ránk.  
Még nem a vérebec.  
Barátaim, ideje, hogy fölkeljeteK.*

## A szüleim

*Ha nem lehetnek már velem –  
engedje elfelejtenem  
anyám gyapjúsoknyáját,  
finom blúzait.  
Lent vékonyka, csontos lábait;  
apám frissen mosott arcát,  
kockás ingeit  
ne lássam, ne érezzem itt.*

*Ami nincs többé, az ne legyen.  
Ne kérődzek a törtéteken.  
Hagyjon hiányuk is magamra.*

*Hagyjon az Isten  
írnom még néhány sort,  
hogy bekerítsem.  
S majd én is eltűröm,  
hogy maga fölé,  
mint egy esernyőt  
kiterítsen.*

## *Az univerzum búcsúja*

*A félig teleírt füzetek.  
Az a sok és kevés  
nyakaszakadt titok –  
folytatás nélküli ölelkezés.*

*Megbőrzött a víz a pohárban,  
– s nem tűnik el a terített asztalról  
mint árva égi jel,  
amelyre vártam.*

*Az asztal sem foszlik semmivé magától.*

*Csak a székek üresek, az ég,  
a parancs nélküli csillagok hada  
sodródik az éjszaka szelében.  
Sötétből sötétbe tart az űr.  
S néha felizzik, lángol.*

*Nem kell messzire szállania,  
hogy semmit se lássanak már belőlünk  
az égi testek.*

*A felelősség nélküli létezés  
mélyén  
halkan nyílik-csukódik egy virágkehely.  
Állunk az alján, beporozva.*

*Meddő csönd őrizi még  
darab ideig kínos tökélyét,  
az emberi fajt.*

# Önazonosság

*Én csak sors-zsidó vagyok.  
Letéphetetlen hordozok  
egy jelet, digitális azonosítót,  
mindenki felfog, sugározok,  
afféle billogos magyar.  
Nem vetkőzöm le egyhamar.  
Kagylók, kövek halmaza, én,  
egy mérföld tenger, darabka ég,  
csak ez. A közös fájdalom,  
a kivert szem, elégett könyv,  
füstbement rokonság vagyok.*

\*

*Az éjszakát mustrárod.  
Hová rejti eltűntjeid.  
Múlt veti ki a hálót,  
a képről rád tekint.  
Pirosan izzik fejed gömbje,  
ismétli hármashangzatát.  
Ami gyötör, néha örömré  
vált, a só és sav megadja magát.*

# Gyönyörű apokalipszis

## Északi fény

*Szavak nélkül, pillantásokból, titkos érintésekből értették egymást a társas helyeken, együttlétekben, pedig szinte még nem is tisztázták pontosan magukban, hogy kik is ők egymásnak, mire kell az egyik a másiknak vajon,*

*szexre csak?, romantikázásra?, szerelemre?, mert hogy fel sem vetődött közöttük, fel sem mert vetődni, hogy egy kicsit is többet képzeljenek bele, mert egyikük sem akarja feláldozni otthoni, megszokott életét, és ezért képesek*

*betartani bizonyos szabályokat, amelyeket soha meg nem beszéltek, egyeztettek addig, csak úgy jöttek maguktól, a törölt SMS-ek, a kivágott bemenő és kimenő hívások, a szigorú napirend szerinti üzenetváltások, hogy este, későn*

*csak nagyon ritkán, és akkor is csak lenémított telefonnal, a minden eshetőségre felkészült fedősztorikkal, az alternatív e-mail címmel, a nyilvános helyeken való, s ezért aprólékosan átgondolt, körütekintő viselkedéssel, hogy ne legyen árulkodó*

*jel utánuk, találékonyak voltak, elszántak, és nem volt előttük semmi lehetetlen, semmi kivihetetlennek tűnő, fantáziájukat használták csak, rugalmasak és beállalásak voltak, mint akik – szinte fuldokolva – szeretni, érezni, látni akarják egymást...*

## Vonat. Haza. Stop

*Hirtelen nagyon hideg lesz a tóparton, öltöznek és menniük kell, ki a tetőre, a megismerkedésük egyik legelső helyszínéről, amikor ott állnak, két aprócska pont, egymáshoz közel, a kápolna bal oldalán, azon a fotón, távolba nézően, mintha csak a jövőbe kémlelné az a két apró alak azon az őszi fekete-fehéren, az ismeretségük kezdetén, a legelső együttlétük után, és a tető felé indulnak*

*a kanyargós, emelkedő úton, ahová azóta is többször  
visszatértek, még télen, hóban is, amikor a tó jegére  
is bemerészkedtek, és a nő elkezd a medvékről  
érdeklődni, és intenek nekik, és máris vezetik  
a villanypásztoros szemeteskert és a barakkok  
közötti részre, ahol egy nagy edényben várja már  
az állatokat az aznapi szemeteszacsókból, kukákból,  
lacikonyhákból összegyűjtött kenyérmennyiség,  
előbb csak beállítják az autót, szembe a rögtönzött  
étkeztetővel, jó húsz-huszonöt méterre attól,  
és várnak, ő kissé el is bóbiskol talán, amikor  
nem kis izgalommal a hangjában szólítja, hogy  
jönnek, itt vannak, és tényleg jön egy anyamedve  
két kis boccsal, és ügyet sem vetve az óvatoskodó  
és lassan szaporodó nézőközönségre, elfogyasztják  
a vacsorájukat, és lassan, cammogva, ingó járással  
visszaballagnak az erdőbe, amelyet hanggal,  
zajjal, egyebekkel kisajátítottak, elvettek tőlük,  
a még rejteket, búvóhelyet nyújtó otthonukba,  
mint ők is később, pár napos önfeledt együttlét  
után, távolra egymástól, ki tudja, mennyi időre megint,  
ellenkező irányba, haza, vonattal, stoppal, autóval.*

## **Szét**

*Tulajdonképp a napok olyanok, mint eddig  
voltak, reggel van reggel, és este van este,  
csak mintha hosszabbak lennének valamivel.  
A háttérben halkán valami klasszikus zene megy  
a laptopon, miközben jól vigyáz, hogy ne figyeljen  
túlságosan befelé, az úgynevezett lélekre, hogy  
elfoglalja, hogy lekösse, szinte szusszanásnyi,  
lélegzetvételnyi időt se hagyjon magának a tépelődésre.*

*Tulajdonképpen a napok ugyanolyanok, csak ha most  
egy hete még arra várt, hogy holnap, majd holnap,  
ma a csendre, a hallgatásra, mint aki létezik ugyan,  
de még sincsen sehol, csak egy-egy ritka üzenetben,  
levélben, és csupán az éterben, virtuálisan, távol, valahol.*

*Tulajdonképpen ugyanolyan minden, csak hiányzik  
nagyon, mint az élete mára letűnt, elvesztegetett  
alkatrészei, a hónap-csavarok, nap-bigyuszok,  
pillanat-hajszálrugók. Sétál azokon a helyeken, ahol  
egyébként korábban együtt, el a szálló előtt, ahol*

*valamikor ketten is, aztán a téren, ott van mindenhol,  
ahol vele volt, lopott időben, vagy másképp,  
szállókban, házakban, vendéglőkben, erdőkben, tavon,*

*kiránduláson, barlangok közelében, kéz a kézben, egy-  
másba feledkezve. Csak szétfoszlott, elszállt, felszí-  
vódott, szétpukkant, elillant minden...*

### **Kétszemélyes nyelv**

*Jaj, Drága, Drága, Drága, a világ végéről a világ  
Másik végére, de inkább onnan ide, a világnak  
Erre a végére, Isten háta mögé, hegyes-dombos-  
Borvizes vidékre onnan, a nagyvilág szívéből,  
A nagyvilág valóságos központjából, államából,  
Országából, a legnagyobból, sokaknak a leginkább  
Áhítottból, hogy onnan érkezik meglepetésszerű  
Hívás ide, olyankor, amikor már ott sem kellene  
Neki lennie azon a helyen, ahol utoléri, de ott van  
Valamiért, véletlenül jelen van, illetve jelen vannak,  
És ő veszi fel, holott máskor nem is ő szokta  
Felvenni, de most ő, és nem hisz a fülének,  
Nem hisz annak, amit hall, így hát kétszer is újra  
Kell mondania, és egy széket is odahúznia,  
És le kell ülnie, nehogy hátratántorodjon az  
Örömtől, a váratlan és hirtelen rázuhanó nagy-nagy  
Örömtől, a meglepetéstől, hogy Úristen, nincs,  
Mert nem ismer lehetetlent, nem is az Ember,  
Hanem Ő, aki a világ irigyelt nagyvárosából,  
Talán egy medence szélén, vagy egy nagy uszoda  
Épületében, talán fürdőruhában, talán épp a piros  
Fürdőruhájában üldögélve, és kedvenc úszását  
Is mellőzve, reggel bepötyögi azt a számot, nem  
Tudja pontosan a hivatalost, de feltalálja magát,  
És bepötyögi a hívószámot, amelyen véletlenül  
És váratlanul eléri őt, és éppen őt éri el, aki nem is  
Szokott ebben az időben már ott lenni, de most  
Mégis ott van, mintha valamit még várna, várt  
Volna, mintha valaminek még történnie kellene  
Aznap, amiről akkor még nem is tud, csak azután  
Jön rá, hogy igen, hát annak, vagyis ennek kellett  
Megtörténnie, hogy felhívja őt itt a világnak ezen  
Az onnan nézve világvégi pontján, Isten háta  
Mögötti helyén, s hogy akkor pont ő legyen ott,  
Akit épp keresnek, akit szeret, és ezt ki is mondja*

Ott, ahol van, mert itt még a falnak is füle van, és  
Éberem figyelnek, hallgatóznak még a bútorok is,  
Kimondja szinte madárnyelven, a madárnyelviükön,  
Amelyiken egymással beszélgetnek, ezen a csupán  
Kétszemélyes nyelven, amelyen (rajtuk kívül) senki  
Más meg nem értené kettejük közös szerelemnyelvét,  
Szépséges, varázslatos, kétszemélyes anyanyelvét...

### Szeptemberi ég

Mindent jól tudtak már a legelején,  
hogymegy, eltűnik, szertefoszlik  
az éterben, és hogy a felhők között, a levegő  
hullámain, a felkelő nap fényében  
csillámló nagyvíz fölött messzire szárnyal.

És hogy legszebb hónapjaik is vele repülnek!  
És sem az ég csodálatos hatalma,  
sem semmilyen erő ugyanúgy vissza nem  
hozhatja már... (Milyen rövid és kedves  
volt utolsó éjjelük, mint addig annyiszor,  
megannyi helyszínen, egymás örömeiben  
lenni titkon, a lopott és ilyenkor mindig  
kizökkent időben!)

És hogy addig minden ajándék percnak,  
pillanatnak leszakították a virágát,  
a „Dilige et quod vis fac”, a „Szeress,  
és tégy, amit akarsz” szentágostoni  
törvénye jegyében, amíg végül eljött  
az a nap is, és el nem szólította őt  
óperencián is túlra, több ezer kilométerre tőle.

Ponttá zsugorodott a gépe az éterben, majd  
a felhők között, a levegőben, a hajnal  
fényében békésen áramló vizek fölött  
vele együtt szerte, szétfoszlott ő is.

## Séta

*Át a parkon.  
 Élő csontvázak.  
 Míg hús volt rajtuk, nem tudtak szeretni,  
 ma már csak sírnak.  
 Sétányok, pavilon.  
 Az életed, amilyen volt talán.  
 Varjak vagy hollók, ezt a két fajt  
 soha nem tudtad megkülönböztetni.  
 Kell ide egy egymástól? Hát legyen.  
 Vékony szél, csak éppen  
 nem hagy élni, belül.  
 A sálad sem véd meg, pedig piros.*

*Állsz a lámpánál.  
 Mész valamerre.  
 Az útvonal egészen ismerős,  
 mégis idegen.  
 Vagy inkább mindegy.  
 Egyes szavakat kurzióálsz,  
 úgy talán van értelmük.  
 A csontvázak a tarkód mögött  
 zörögnek, híónak vissza, holott  
 csak öltni tudnak, igaz, azt nagyon.  
 És végre zöld.*

*Nagy ez a Bukarest, mégis  
 odaérsz túl hamar, tudod,  
 még mielőtt elindulnál.  
 A lakásban mégsem  
 tudsz maradni. Japánka tornászni ment,  
 te meg nem bírod, pedig a belült  
 úgyis viszed magaddal.  
 Ha meleg lenne kint, vagy  
 merészebb volnál, lefeküdnél  
 a földre, a füledbe óriási  
 dugókat dugnál, és csak néznéd  
 az eget. Hátha meglátod magad benne,  
 benne magad. A vonzatok  
 nem a legerősebb oldalam.*

## A marionettszínházról

„Visszatér a grácia ott, ahol az ismeret mintegy megjárta a végtelent, s így egy időben abban az emberalkatban jelenik meg a legtisztábban, amelyben a tudat egyáltalán nincs jelen, vagy pedig végtelen, azaz a bábuban vagy az Istenben.”

Heinrich von Kleist

6 fiú áll a 6-os villamos  
peronján, és. Mindjárt mondom majd, hogy  
mi van. Mi és. Nincs peron,  
szóval a villamosban állnak, középtájt, az  
egyik ajtó közelében. Kiment a divatból  
a peron. Hat tizenhat körüli fiú,

úgynevezett jóarcú, jól öltözött fiatalemberek, belőtt  
séró, talán tetoválások is, az nem  
látszik. A fiatalember szó is kiment  
a divatból. Öten állnak, a hatodik  
ül a kerekesszékeben. Nem egyből figyelek  
oda, miért figyelnék oda, mit figyeljek,

olvasok, plusz a kilátás. A Margit hídon vagyunk, Budáról Pest felé,  
innen a legjobb a kilátás. Bármerre nézel. Jobbra is, balra is. Az anyám  
mindig bökölte az oldalam, ha átmentünk a hatossal Budára, hogy nézzek  
ki. És mindig megjegyezte, hogy milyen ronda a vár kupolája. Mindig,  
mindig, igen. Esik az eső, a cseppek gyűszűnyi krátereket ütnek a Duna  
felszínén. Mint a pesti bérházak homlokzatán a 45-ös ostrom vagy az  
56-os harcok ütötte lövedéknyomok. Viszonylag sok a hely a villamoson,  
ritkán fordul elő, hogy ennyi hely legyen, úgy látszik, nem csúcsidő. Ha  
egyáltalán létezik még olyan, hogy csúcsidő, vagy nem csúcsidő. Általában  
csúcsidő van, kivéve most. Kifestettek egy hidat. Zöldre festették az egyik  
hidat, az nem látszik innen, viszont amikor a Szigetnél kanyarodunk, úgy  
tűnik, mintha a Gellért-hegy tetején hátrébb lépne a Szabadság-szobor.  
Hátracsúszik a Gellért-hegy. Kelen-hegynek hívták, aztán Blockbergnek.  
A Citadella is hátracsúszik. Most mindjárt az a hídszakasz következik,  
ahonnan jó pár évvel ezelőtt egy arra andalgó szerelmespár szórakozásból  
letört egy apró kőkeresztet, ha jól emlékszem. A mellvédre faragott Szent  
Korona tetejéről letörték a keresztet, csak úgy. Csak hogy? Vagyis, hogy  
miért törték le. Miért törnek. Miért van egyáltalán valami. A kerekesszékes  
fiú, mondjam azt, hogy legény?, forog ide-oda, ügyesen csinálja, be lesz  
mutatva, mit tudnak ezek a mai kerekesszékek. Nem mondom azt, hogy

legény. Csak leírtam. Forgolódik, látványosan előzékenykedik, helyet ad, nem tudni, kinek, hogy legyen elég hely, mit tudom én. A leszállóknak nyilván, bár láthatja, hogy nincsenek leszállók. Akkor is, ha senki nem száll le, függetlenül attól, hogy az égvilágon senki nem akar leszállni. Mindentől függetlenül, na.

És innentől fogva kicsit már jobban figyelek. Kezdem odafigyelni, bár a könyvemet azért nem csuktam be, ha jól emlékszem. Hogy miért nem csuktam be? Nem csuktam be, csak később csuktam be, zsebre vágtam, erre viszont emlékszem.

Megfelelő méret, a zsebembe fér, a telefon mellé. Enyhe jobbkanyar a Margitszigetnél, Pest felé, emlékszem rá, ahogy becsúsztatom, a zsebembe süllyesztem a könyvet. Megfelelő, tényleg, a mérete, ráadásul a kabátom zsebe is megfelelő méretű, dacára annak, hogy nem beszéltek meg egymással a tervezők. Dacára mindennek. Dacára és süllyesztettem, ezeket a szavakat nem szoktam használni. Pont becsusszan. Könyvtervező és zsebmérettervező, melyik volt előbb. Margitsziget, nincs leszálló, senki sem száll fel, fölöslegesen előzékenykedik a hülyegyerek, gondoltam. Vagy csak most gondolom? Mondtam magamban azt, hogy hülyegyerek, vagy most gondolom, hogy akkor ez jutott róla eszembe? Ilyen esőben, mit szálljanak le, ki a franc szálljon le, kinek volna kedve le-föl sétálgatni esőben a Margitszigeten! Én biztos nem szállnék le. Vagy ki. Akad nyilván jócskán, aki szívesen sétál esőben a Margitszigeten, de azok sétálnak, nem villamosoznak. A jócskán szót sem szoktam használni. A kerekesszékes most átgurul a másik ajtóig, megpördül, szembefordul a többivel. A másik öt fiúval, az öt fiatalemberrel. Azok meg vele. Ahogy a kerekesszékes változtatja a helyét a peronon, vagy mi is ez, az ajtóknál, a többi is nyomban megváltoztatja a pozícióját, hogy megint szemben álljanak vele. Pozíció, igen. Pozíció, jó lesz ez ide. Úgy helyezkednek, hogy lássák, mintha egyetlen pillanatig sem volna szabad szem előtt téveszteniük őt. Mintha felülről mozgatná az egészet egy bábozó. Egy jóisten. A villamos tetejéről. Engem is mozgat? Koreográfia készült volna arról, hogyan kell nagyjából félkörívben helyezkedniük, szemközt a kerekesszékesrel, attól függően, hogy az miként változtatja a helyét, hová irányítja a masinát? Fiúbalett? Valami koncertről beszélgetnek, csak most hallgatok oda, most kezdek odahallgatni, illetve nem magáról a koncertről van szó, hanem arról, hogy kaphatók-e még jegyek, vagy már elfogytak, és hogy a nyomorékoknak

kedvezőbb. Már mint a jegy ára. Kedvezőbben adják, kedvezőbb áron kapja a nyomorék. A nyomorékok kedvezőbben kapják, kicsivel olcsóbban, nem igazán tudom visszaidézni, mert azért még félig-meddig olvastam, nem erre figyeltem.

Vagy akkor már nem olvastam? Amire mindenképp figyelni kezdtem, az a kerekesszékes fiú szuperügyes manőverezése volt a kerekesszékevel, aztán meg, ahogy a másik őt leköveti a mozgását. Ahogy figyelnek rá, félkörben körülveszik, mint az életveszélyesen kapura törő focilabdát a fegyelmezett védelem. És csak azt hallottam rendesen, vagyis tisztán, hogy nyomorék. Aztán négy-öt másodperc múlva, hogy nyomorék. Akkor fogtam fel, hogy egy koncertről van szó, jegyárakról, és hogy egyesek kedvezőbb áron kapják, még hozzá a nyomorékok kapják kedvezőbb áron. Ez már a Szent István körúton volt. Ott tartottunk. Ott hallottam. Lett egy csomó cseresznyefa ültetve a körút és a, azt hiszem, Hollán

Ernő sarkán, ezen egy pillanatra muszáj volt közben elcsodálkoynom. Hogy miközben? Közben. Lehet, hogy rosszul értettem, talán nem azt mondta a kerekesszékes fiú, hogy kedvezőbb áron, hanem épphogy nem kapják kedvezőbb áron, most már végképp nem

vagyok benne biztos. Hogy mérges volt-e, mert nem kapják kedvezményes áron, vagy ellenkezőleg, meg van elégedve amiatt, hogy kedvezményes áron kapják. Sokszor eszembe jutott már, hogy utánanézzek, ki az ördög a Hollán Ernő, de mindig kimegy a fejemből. Azt is meg kéne néznie a neten, mikor törte le az a szerelmespár a kőkeresztet a Margit hídon. Nem volt amúgy felháborodva a kerekesszékes, nem mérgesen beszélt, nem látszott mérgesnek, és most, hogy ezt írom, végképp elbizonytalanodtam, mit is mondott, kedvezőbbben kapták-e, vagy ellenkezőleg. Hogy pont az a baj, a pofátlanság, az a felháborító, hogy nem adják kedvezőbbben, vagy esetleg azt tartja pofátlanságnak, hogy kedvezményes áron adják, mert miért kéne kedvezményes áron adniuk a jegyet épp neki. A többiek nem szóltak. Nem szólnak bele, a kerekesszékest nézik. Egymást nem nézik. Hallgatják, amit a kerekesszékes mond. Néha azért pár szót beszélnek mégis egymáshoz, azt nem hallom jól. Hallottam, de nem emlékszem, hogy mit. Arra emlékszem, hogy egyik sem káromkodik, úgy értem, hogy semmi baszd meg vagy mi a faszt, semmi csúnya szó. Olyanok, hogy baszd meg, ehhez hasonlók, semmi ilyesmi. A kerekesszékes hangosan beszélt, mindenki hallhatta. Mármint aki akarta. Persze, ha valaki hangoskodik, akkor is hallod, ha nem akarod, bármit teszel, akár be is foghatnád a füled. Mégsem foghatod be a füledet, hogy nézne ki! Hogy néznél ki, állsz a peronon befogott füllel? A villamos közepén állsz befogott füllel? Nem beszélve arról, hogy hiába, mert ha befogod a füled, akkor is hallod. Olyan volt, mintha a kerekesszékes azért beszélne így, ebben a regiszterben, hogy mások is hallják, ne csupán az az öt fiú, akiknek mondja. Nem kiabált, csak, hogy is mondjam, folyvást feljebb csúszott a hangja. Hangosabban beszélt, jó, de hát persze mihez képest hangosabban. Mindenesetre jól hallottam, ha nem is egészen fogtam fel, amit hallok. Belépőjegy, kedvezés, ez biztos. Koncert, és hogy már nem lehet arra a koncertre jegyet kapni. Megállt a villamos a Nyugatinál.

Zöttyen, megáll, a fiúk egymáshoz csapják a tenyerüket, na, ezek leszállnak. Összeütik a tenyerüket, mint a futballisták, amikor gólt rúg a csapat. Több futballhasonlat nem lesz. Csak ketten szállnak le, egy szőke meg egy másik, azok köszönnek el így, ezzel a pacsizással. A kerekesszékes marad. Meg még hárman. A két fiú, aki a leszálláshoz készülődik, először a kerekesszékesel üti össze a tenyerét, aztán a többivel, a másik hárommal. Balett. Balettoznak. Most jut így eszembe, akkor ez nem jutott eszembe. Hogy balett, és hogy begyakorolták. Vagy gép? Mechanika az egész? Marionettfigurák? Mind a hatan? Próbálnak, vagy ez már előadás? Vagy a próba és a műsor ugyanaz? Hat bábu, nem emlékszem az arcukra, ez is csak most jut eszembe. A legtöbb dolog mindig csak most jut az ember eszébe, ha egyáltalán eszébe jut, nem? Volt arcuk, és nem emlékszem az arcukra, semelyiknek sem. A kerekesszékesnek sem. Annyira nem emlékszem rá, hogy le tudnám rajzolni. Az egyiknek világosszőke volt a haja. Lenszőke haj, hátul gondosan felnyírt, de hát mindnek gondosan volt nyírva a frizurája, mintha egyenesen a fodrásztól jöttek volna. Sokkal nehezebb leszállni a villamosról, mint felszállni. Bonyolultabb leszállni. Nehézkes. Összetett feladat. Legjobb, ha maradsz, az nem bonyolult. Át kell magad leszállásnál, ööö, szóval nyomni. Nyomakodás mások közt. Lekecmeregsz a villamosról, ahol harapófogóba kerülsz akkor is, ha alig lézeng ott valaki.

Valószínűleg a Nyugati pályaudvarnál a legnehezebb leszállni. Itt szoktam leszállni a legtöbbször. Vagy pedig az Oktogonnál. A kerekesszékes fiú itt még nem száll le. Felszállni sem épp könnyű amúgy, de leszállni, az mégis más. Kicsit másmilyen.

## *Falovak*

*Zöld sörényű lovak a fák,  
kérges bőriük  
törekény páncél,  
nyerítésük  
gyantává dermedt.*

*A nyerítés indulat,  
az indulat éhség,  
az éhség morzé.*

*Ti-ti-ti, tá-tá-tá, ti-ti-ti.*

*A távolban rian,  
reccsen a gleccser,  
szíven üt a geller.*

*Csattan a szél,  
zörög a lombsörény,  
beomlik a mennyei  
boltozat.*

*Kibontakozik a roham,  
torzkép álhír után.*

*Lovam nyakába  
kapaszkodom,  
mozdul a törzs,  
mozdul a faláb.*

## *Moha*

*Kinyújtom a karom,  
nem az enyém,  
idomított biotárgy.*

*Hangok, betűk, szavak, készen kapott kényszerzubbony.*

*Torokban, tüdőben, idegben, hidegben a tiltás üledéke, a tiltás slejmje.*

*Ki ne köpd, legyél férfi: nyelni dicső.*

*Csatlakozz a hadhoz, légy a tőke hősi húsa a válság vágóhídján: a fű se nyög utánad.*

*Lennék inkább puha moha a kemény törzsön.*

*Ki lakik a mohában, ki lakik a fák hegyén, ki vagy te, hogy igazold, ki vagyok én.*

*Se gyökerem, se szállítószövetem, se őszám. Bőven elég a napfény.*

*Kinyújtom a kezem, bízom benne.*

*Fölmelegszik a combod közti mohás szeméremdomb.*

## *Egy titok*

*Rám bízott egy titkot.  
Azt mondta, olyan, mint egy macska,  
nyugodtan otthon hagyhatom.  
De mire hazaértem, mindent feldúlt,  
a kárpitokat szétmarcangolta,  
és mindenhova odacsinált,  
csak az alomba nem.*

*Rám bízott egy titkot.  
Azt mondta, alig lehet látni,  
mégis – biztos, ami biztos –  
bezártam a szekrénybe.  
De mire hazaértem,  
kiderült, hogy egy moly,  
és minden ruhát kilyuggatott.*

*Rám bízott egy titkot.  
Azt mondta, igénytelen növény,  
nem kell neki se víz, se napfény.  
De mire hazaértem, mindenhol elburjázott,  
eltorlaszolta az ajtót, alig tudtam benyitni.*

*Rám bízott egy titkot.  
Azt mondta, olyan, mint egy gyerek.  
De mire hazaértem, felnőtt,  
és most mindent számonkér rajtam,  
pedig nem is az én titkom.*

*Őt csak rám bízták,  
hogy őrizzem meg,  
hogy ne vesszen el,  
hogy ne csináljon még nagyobb galibát.  
Pedig azért bízták rám,  
mert ők se bírtak velem.  
Azért bízták rám,  
hogy legalább én ne bízzam másra  
a macskát, a molyt, a futókát, a lelencet.  
Álljak útjába én  
a pusztításnak.*

## Vincent van Gogh: Csillagos éj

*A Hold sarlója élesen összegörbül, szarvai között is fénylik, ezüstarany napfogyatkozás. Én itt se vagyok, lángalakban nyújtózom az égbe, mint a temetőkben korán ébredő, lustán fölfelé tapogatózó kezek istenkísértése. A kéz nem tudja, kihez tartozik. Talán egy sírkő csápja, mely megunta a vízszintes gránitnyugalmat, s amit a hosszú várakozásban elfelejtett, most maga körül örvényleni hagyhat. A falu nyugodt, de más szögben áll. A templomtorony is, a provence-i tájban holland élességgel nyársalja fel, amit egyszerre gyűlölt és dédelgetett magában. A festék sűrű, levegőt se kapni, a tört fehér alapozásra vastag foltokban hull a kék és a sárga. Jákob második álma álmodott ide engem, nem kellek másra, csak hogy úgy legyek társa az égi közlekedési eszközöknek, hogy egymás magányát felkavarjuk, és Örvényköddé legyen a tejút, mint az a homlok, amely örülésétől megijedve színekre bomlott, s a Hold jobbfelén még vörös csíkkal is jelzi, mi várhat arra, aki megszelídíti. Te csak úgy lehetsz itt, aki nézel, mint a legélesebb fényben is megmutatózó éjszaka. Amikor legtágabbra mereszted szemed, retinád mélyén idegen idegrendszerek szinapsziszai kapcsolnak, szakadnak, s kapcsolódnak megint. S ha tájékozódnál, úgy zavarodsz össze, hogy lényed mélyén nem zavar meg semmi. Mert a te lényed nem te vagy, lehet, hogy nem is lény. Isten is csak egy ki-kihunyó jelzőfény.*

# Henri Matisse: A zöld csík

A zöld csík két oldalán egész más  
a látvány. Mondd, hogyan néztelek?  
Ezzel a vonallal kettéosztod azt, amit  
nem lehet. Mert vörös szenvedélyem,  
zöld nyugalmam, lila hidegségem,  
ha a háttér geometrikusan tagolja is,  
szétválasztani tiltja a szemérem.  
Nem úgy, mint a feszület  
választja szét a jobb és a bal latort,  
bennem üdvözülés és kárhozat  
egyetlen ötvözetbe forrt.  
Téged is úgy látlok a csík két oldalán,  
mint káromló szatírt és festőkirályt,  
aki úgy hintáztatja ecsetjén a színt,  
hogy ami balra jut, jobbra is tekint,  
két kék szemöldökívem azt fogja  
satuba, ami fuldokolna benned,  
s úgy jut levegőhöz, hogy belőlem  
szóvja ki az oxigént. Bal szemem  
alatt hosszú árok, a jobb alatt  
rövid. Akárhogy figyellek, elvesztelek  
megint. Mert ecseted úgy járta be  
fürkészőn az arcom, hogy ez az arc  
ne csak arc maradjon, hanem  
osztott síkú, torz foncsorú tükör,  
aki belenéz, bárkit összetör.

## *Van egy hely*

*Van egy hely, ahol a még éretlen búzamezők  
felkiabálnak az égre több fényt követelve  
és a pipacsok szárnyra kelnek vérpiros törékeny szirmaikkal,  
hogy körbetáncolják a féktelen napot, nehogy árnyékuk  
fixálódjon a felázott, néma, sáros talajon s elfonnyadjanak...  
Van egy hely, ahol a szabadságot kilóra mérik,  
de a maximális fejadag csak 35 deka, és nincs jogod kétszer sorba állni,  
sem beváltani, ha valaki lemond a javadra a saját adagjáról...  
Van egy hely, ahol a tengerek hullámai körbenyaldossák az összehajtott égboltot,  
s az égbolt felhői szigeteket vajúdnak a víz alatt, ahol az emberek nem viselnek kopolytűt, sem  
palackot, hogy szabadon lélegezhessenek,  
és nem ismerik a fájdalmat, sem a könnyeket, csak mosolyok lágy énekét...  
Ez a hely agyam fekete lyukaiban rejtőzik s felzabálja még ép sejtjeim,  
miközben sugarak elől menekül, mik el akarják pusztítani.  
Vajon ennek a fogócskának mi lesz a vége?*

## *Azt hittük boldog*

*Volt méretes kertés ház, új autó,  
díszes, kényelmes, szép nyaraló,  
két gyermek, orosz agár és perzsa macska,  
volt kiszáradt, öreg pad, kerti tó  
benne huszonhét színváltó, izgága díszhalacska  
azt hittük boldog*

*Volt hűséges férj s kitartó házibarát  
szorgos házvezetőnő, hat ezüstkanál,  
némi arany és sok sok  
bársonytokban őrzött karát  
azt hittük boldog*

*Volt sárkányrepülő s Adrián ringó vitorlášhajó  
Volt perzsaszőnyeg s egy Klimt a falon  
fölötte ferde, kézzel írt idézet:  
„ó csak élni, élni, örökké élni volna jó”  
azt hittük boldog*

*Volt súlyos kristálycsillárnak plafonba erősített kampó,  
a gyermek kifeszült ugráló kötele,  
Volt félig kiívott borospohár,  
felborult szék a szoba közepén  
s a test néma, lassuló vonaglása frissen vasalt, fényes,  
barackvirágszín selyem kombinében,  
és kifordult nyak s égre meredő kérdő tekintet  
azt hittük boldog*

## Fólia

Étnél pároddal diszkréten  
az ismert négy fal között,  
de a szembe szomszéd, aki  
talán demens, talán nem,  
éjszakánként zseblámpával  
bevilágít a lakásodba,  
áll az ablaka alatt, kiabál,  
húzd már le a redőnyt,  
csak azért sem húzod le,  
teleszkópos botját lóbálja.  
Ezzel nagyot lehet ütni,  
de nem hívod a rendőröket,  
csak hetekkel később,  
amikor megpróbál hozzátok  
betörni, kijönnek ketten,  
összevissza halandzsázol,  
nem tudod, hány éves lehet,  
felismerhetetlen arca van,  
miért nem húzod le a redőnyt,  
végiül átmennek hozzá,  
és a szomszéd egy ideig  
valóban nem jelentkezik.  
Öntapadós fóliát teszel  
az ablakaidra, nem akarsz  
inkább már kilátni sem,  
csak ne lehessen belátni,  
elég, ha a fény bejön.  
Mint egy gyerek, bízol  
abban, hogy ha meghúzod  
magad, elkerül a büntetés.  
Újabb hetek telnek el,  
már alig gondolsz rá,  
magabiztosan mászkálsz  
a lakásban, sőt meztelenül,  
meztelen pároddal,  
amikor újra rád világít,  
átvilágít a fóliádon,  
órákig áll az ablakban,  
a külső szürkehályogon át  
szemed mögé világít.

# Új postás

## 1.

*Jött egy kis aprópénz, vissza a szolgáltatótól.  
Ön a Tamás? Hát, hogy hívják?  
Az nem lesz jó.  
Melyik kollégámmal?  
Én ezt értem, de nem lesz jó.  
Tudja valahogy igazolni?  
Akkor erről kellene a papír, van papír?*

*Jó, hát nem mindennap látni ilyet, érti.  
Nekem főnököm van. Nekem ezt igazolnom kell, érti.  
Mégiscsak pénzről van szó. Ezer, kétezer,  
háromezer-kilencszázhatvanégy forint.*

*Itt írja alá olvashatóan, folyóírással.  
Olvashatóan írja alá, a kézjegy nem elég.  
Ne nyomtatottal, folyóírással írja alá.  
Az Imrét is olvashatóan.  
Az Imrét is folyóírással.*

## 2.

*Amikor az előző postás kérte  
az anyakönyvi kivonatot, még nem  
tartottuk kéznél, a poharak mellett:  
be volt hajítva a többi márványozott,  
bársonyborítású irat közé.*

*Általános iskolás helyesírási  
versenyek oklevelei alatt találtam meg.  
Kívülről fújtam a tizenegyedik kiadást.  
Akkor még nem tudtam, mit jelent,  
de már rövid i-vel írtam, hogy sztereotip.  
Néhány szabály elfelejt elavulni.*

*Tizenegy évig jártunk jegyben,  
hátha. Nem történt változás,  
be kellett érniük a vigaszdíjjal.  
Bejegyzés, majdnem esküvő.  
Mikor aláírtuk a nevünket, bíztam benne,*

*hogy a magyar ötösön túl  
tényleg elértem valamit.*

*A régi postás elvette, nézegette.  
Nem adta ide a leveledet.  
Panaszt tettünk, elnézést kért. Elnéztük.*

## *Használati tárgyak*

*Éjjeliszekekrényről nézem  
a szuszogó formákat.  
Egymás mellett fekszenek,  
közel eső száraik  
a lámpa alatt  
lazán összefonódnak.  
Párhuzamosan domborodik-  
süllyed közepük, gyűjtik-  
szórják a fényt  
a langyos szobában.*

*Gond hídja  
húzódik köztük,  
karcos külső rétegükben  
viselt dolgaik.  
Lecsapódik egy csók párája,  
óvatosan törlik  
egymásról a port.  
A végére mindketten  
mázgásak lesznek a másiktól.*

*Lassan közös  
tokjukba süllyednek.  
Figyelem, ahogy kékes  
torzképekké szűrik  
a külső ingereket,  
tükrözik őket  
egymásban. Aztán  
odakint is kivilágosodik.  
Egyikük felkel, orrára vesz,  
nekiül dolgozni.*

## 18. szonett

*Ha hölgyem felé fordulok, Napom  
Fénye csodás arcáról rám ragyog,  
Bennem ez a láng mély nyomot hagyott,  
S megolvasztja belsőmet egy napon.*

*Félek: szívem összetörik; Napom  
Elhomályosul; mindent itthagytok,  
Elindulok, bár szinte vak vagyok,  
Nem tudva, hova érek, s mely napon.*

*Ha nem szököm el innen, meghalok,  
Nem oly gyorsan, hogy vágyam ne kövessen:  
Bár ellenemre van, mégis bevárom;*

*Nem szólhatok: minden szavam halott,  
Nem hagynák könnyek nélkül a követ sem,  
De hadd sírjak csak én: magány a váram.*

---

Ez év júliusában kettős évfordulót ünneplünk: 720 éve, 1304. július 20-án született Arezzóban Francesco Petrarca, és 650 éve, 1374. július 19-én halt meg Arquában. Így az olasz költészet kedvelőinek az idei esztendő „Petrarca-év”.

A költő 1327. április 6-án látta meg a templomban Laurát, örök, de reménytelen szerelmét és múzsáját, akihez egész életében halhatatlan szonettjeit írta. Legismertebb műve az ezeket tartalmazó *Daloskönyv*. A Laura-versek olvasásakor határozottan felismerhetjük a trubadúrköltészet hatását. Az „alapképlet” szinte megegyezik az udvari szerelemével: a Költő a Hölgyet megpillantva menthetetlenül beleszeret, a viszonzás leghalványabb reménye nélkül, és attól fogva híven szolgálja Őt. A választott nő általában férjezett, így Laura is. A költő ezt az érzést egyszerre érzi égi áldásnak és súlyos csapásnak. A Hölgy életet adó fény, ám egyben a halálvágy forrása. A költő múzsája, ám egyszersmind tolla megbénítója is. A versek sokszor egyszerre tűnhetnek szerelmes versnek és vallásos áhítatnak, hiszen az írásokban a Szeretett Nő legtöbbször inkább Égi Lénynek tűnik, mintsem valós személynek. Ezek az egymásnak feszülő ellentétes érzések megmutatkoznak az itt közreadott három újrafordított szonettben is.

A költő versei óriási hatással voltak a kortárs és a reneszánsz költőkre, verseinek számos motívuma köszön vissza később Sir Philip Sidney vagy Pierre de Ronsard verseiben, míg Geoffrey Chaucernél és Sir Thomas Wyattnál több szonettje fordítását vagy átdolgozását is felfedezhetjük. (A ford.)

## 20. szonett

*Szégyellve, amiért nem szólhatok  
A szépségéről, rímbe szedve, Hölgym,  
Felidézem, hogy megjelent előttem,  
S azóta mást nem is csodálhatok.*

*Silány művet miként csiszolhatok?  
A nagy feladványhoz karom erőtlen,  
Hiába kínzom szellemem erősen,  
Mielőtt kész lenne, minden lefagy.*

*Többször volt úgy, hogy ajkam szóra nyílna,  
De egy hang sem szakad ki mellkasomból:  
Ily magasra egyik szó sem jutott.*

*Többször vetettem verset már papírra,  
De a toll, a kéz s a szellem, tudom jól,  
Már az első csatában elbukott.*

## 74. szonett

*Belefáradtam már a gondolatba,  
Hogy meg nem fáradok gondolni Önre,  
S hogy életem nem hagytam el örökre,  
Hogy el ne vesszek súlyos sóhajokba;*

*Hogy hangom mindig kész, hogy visszaadja  
Arcát és szép szemét, mely rám ragyog le;  
Miközben én Önhöz vagyok kötözve  
Éjjel-nappal az Ön nevét szavalva.*

*Hogy még nem gyöngül el attól a láb, ha  
Lankadatlanul megy csak Ön mögött,  
Megannyi lépést téve meg hiába,*

*Hogy innen toll s papír, telve örök  
Szépségével; a Szerelem hibája,  
Nem a művészeté, ha felsülök.*

KÉPES JÚLIA fordításai

## Elmész, visszajössz, sose halsz meg

A fiú, aki megállt mellette, nem lehetett több tizennégy évesnél. Motoron ült, de nem terepmotoron, hanem valami nagyobbacska robogón. A motor eredetileg talán vajszínű volt, de a ráakódott portól nehéz volt megállapítani. A fiú vézna volt, kerek volt a feje, a haja rövid, elöl kis frufu. Az egyik fülében karika csillogott, a nyakában vékony aranyláncon aranykereszt. Fehér atlétatrikót viselt, meg valami rövidnadrágot. Meztélláb volt. A körmei piszkosak voltak, a fogai helyén elöl fekete csonkok, a bal szemével beszéd közben folyamatosan hunyorgott, mintha por ment volna bele.

A lába között, a sebességmérő órába kapaszkodva egy másik gyerek állt. Komoly arcú, vézna fiúcska. Olyan nyolc-tíz éves forma. A barátjával ellentétben a kisebbik fiú ingben volt, fehér, mandzsettás ingben, csillogó bőrvet és lakkcipőt hordott.

A kisebbik fiú leszállt a járgányról, és ingzsebéből egy doboz cigarettát vett elő. Kivett egy szálat, rágyújtott, majd megkínálta Antal barátomat is. Ő és az alkalmazottja, itt a másik fiú felé bökött az állával, ő és az alkalmazottja kutyákkal foglalkoznak, ha az úr kutyát szándékozik venni, szinte bármilyen fajtából tudnak szerezni neki, milyen kellene.

Antal barátom persze kioktatta a fiút, és elmondta neki, hogy a dohányzás halált okoz, és hogy azok, akik ilyen korán rákapnak, tüdőrákkal végzik. A fiú türelmesen végighallgatta, aztán megismételte a kérdést, hogy milyen kutyára lenne szüksége. Antal barátom kezdte elveszteni a türelmét. Fáradt volt, fájt a feje, továbbra se volt semmi híre Kálmánról vagy Kalmanról, és akkor most még ez a két gyerek is, de higgadt maradt.

Elmondta a fiúknak, hogy vár valakit, és hogy semmilyen kutyára nincs szüksége.

A mandzsettás nem lepődött meg, mintha ezt a választ várta volna. Szaffó szorosan Antal barátom lába mellett állt. Egy darabig hallgattak.

Milyen kutya ez, kérdezte aztán a mandzsettás, pitbull?

Antal barátom türelmesen elmagyarázta nekik, hogy nem pitbull, hanem bullterrier. Hogy a két fajta teljesen más. Hogy össze szokták keverni őket, pedig a bullterriernek stop-mentes feje van, míg a pitbullnak jól elkülönül a homlokrésze az orrától, a pofája lóg, mint egy bernáthegyinek.

Neki akar az úr egy párt venni, kérdezte a fiú.

Neki, válaszolta Antal barátom, de már megbeszélte valakivel.

Kivel?

Tóni nem válaszolt. Hallgattak egy darabig.

Azért nem akar az úr tőlünk venni, mert nincs is pénze, mondta akkor a fiú, és köpött egyet. Csak úgy, maga mellé, a porba. Aztán megtörölte a száját az inge hajtókéjével. A mandzsetta hozzákocant a fogához.

Antal barátom már nagyon unta őket. Van pénzem, de azzal, akitől a kutyát veszem, már aláírtuk a szerződést, füllentette.

Hadd nézzem azt a szerződést, mondta a fiú.

Antal barátom kellemetlenül érezte magát, amiért hazudott, de nem mozdult. A fiú egy darabig méregette.

Nincs pénze az úrnak, mondta, és megcsóválta a fejét. Már az elején tudtam, hogy nincs pénze az úrnak.

Antal barátom szó nélkül kicipzározta a mellénye bal felső zsebét, kivette belőle a köteg eurót, és meglóbálta a gyerek orra előtt. A fiú szakszerű tekintettel nézte a pénzköteget, aztán elfordult, legyintett, és összenevettek a fogatlannal, aki gázt adott, továbbment vagy tíz métert, majd visszafordult, hogy a falu felé nézzen a robogó orra.

Mennyi az, kérdezte lekicsinylően a fiú, miközben felszállt a másik elé. Öt-száz? Antal barátom elvesztette a fejét.

Amikor kérdeztem, már nem emlékezett rá, hogy egyesével megszámlolta-e előttük a köteget, vagy csak megmondta, hogy mennyi pénz van nála, de azt elismerte, hogy hibázott. Hogy nem kellett volna megmutatni a gyerekeknek a pénzt, vagy ha már megmutatta nekik, legalább nem ugyanabba a zsebbe kellett volna visszaraknia.

A fiú az összeg hallatán mindenesetre mintha megkomolyodott volna. Leszállt a barátja elől, és rágyújtott egy újabb szál cigarettára.

Szimpatikus nekem az úr, mondta, és elgondolkozott. Egy százasért hozok az úrnak öt gramm füvet.

Antal barátom sóhajtott, és elrakta a pénzt.

Be fogják csapni az urat, csóválta meg a fejét a fiú. El fogják szedni a pénzét. Úgy látszott, tétovázik, majd közelebb lépett Antal barátomhoz, mintha titkot árulna el.

Akkor hozok az úrnak egy nőt.

Antal barátom most már elnevette magát. Milyen nőt? A fiú komoly maradt.

Jó nő. Ennek a nővérje, bökött hátra a fejével. De nem olyan, mint ez. Van foga. Egy százas, és negyedóra múlva itt van. Mi ott fogunk várakozni annál a fánál, amíg nem int az úr, hogy jöhetünk vissza érte.

Mikor a fiúk elmentek végre, Antal barátom visszaült az autóba, és a biztonság kedvéért kettészedte a pénzt. Az egyik köteget, ezer eurót visszarakta ugyanabba a zsebbe, a másik ezret a pénztárcájába tette. Aztán még egyszer megpróbálta felhívni Kálmánt, de a vonal üresen csöngött.

Elővette az olvasószemüvegét, és bepötyögött neki egy üzenetet. Az üzenetben azt írta, hogy egy órája a megadott koordinátán várakozik, de ha újabb egy órán belül nem kap hírt a kutyáról, hazaindul.

Az üzenetre öt percen belül választ kapott. Közbejött valami, az egyik kutyát el kellett látni az itatóhelyen, Kálmán csak nemrég tudott elindulni, megvan-e a pénz, a telefon szerint negyven perc múlva érkezik a kiskutyával. Egy piros Opel figyeljen.

Szaffón egyre jobban látszottak a nyugtalanság jelei. Merev volt, előredőlvé figyelt valamit, aztán összerezett, és tanácstalanul nézett Antal barátomra. Tőni megkereste az autó csomagtartójában a labdáját, és megfuttatta. A kutya úgy tett, mint aki örül a játéknak, de látszott rajta, hogy bizonytalan. Hogy nem érti, miért vannak itt. Amikor feltűnt a piros Opel, már abbahagyták a játékot, és a fenyő alatt ültek.

Antal barátom felállt, az autóhoz ment, és elővett egy távcsövet. Az autó a faluval ellentétes irányból közeledett. Lassan bukdácsolt a földúton. Valami régi modell volt, talán egy Corsa. Ketten ültek benne. Egy férfi meg egy nő.

Bár a levegő továbbra is mozdulatlanak tűnt, a közeledő autó után felkavarodott por nem maradt ott az út fölött, hanem a szántóföld felé sodródott. Egy piros Opel, benne egy férfi és egy nő.

Antal barátom leengedte a messzelátót, hátrament, és kinyitotta a csomagtartót. A kisebbik szállítóketrec a nagy mögött volt. Kivette őket, a nagyot visszarakta, és intett Szaffónak, majd rázárta a ketrec ajtaját.

Szaffó most nyugodtnak tűnt, a hasán feküdt, orrát nekinyomta a rácsnak, kék szemében bizalom. A barátom benyúlt a rácson, és megsimogatta a kutya fejét. A közeledő autó még jó fél kilométerre volt. Beszélni kezdett a kutyához.

Elmondta neki, hogy mindjárt kapnak egy kisfiút. Egy ugyanolyat, mint ő, fehéret, kék szeműt. Együtt kell felnevelniük, együtt kell kitanítaniuk. Elmondta neki, hogy amikor felnőtt, ez a kisfiú lesz a párja. Ettől fognak gyerekei születni. Elmondta neki, hogy sokat vár tőlük. Hogy viselkedjen jól, fogadja kedvesen az érkezőt, keltse a családuk jó hírét. Antal barátom persze tudta, hogy a kutya ebből semmit se hall. Inkább magának mondta, amit mondott.

A férfi ötven év körüli lehetett, vagy annál valamivel idősebb, a nő jóval fiatalabb volt nála. A férfi nyúzott, fekete, rövid ujjú trikót viselt, arcán kétnapos borosta, karján sűrű, fekete szőr. A tükörrre egy CD meg egy rózsafüzér volt felakasztva. A nő ki volt festve, de nem túlzó módon, az arca nyugodt volt, kedves. A fülében vékony láncokra bomló fülbevaló. Fehér blúzt, rövid szoknyát, harisnyát és tornacipőt viselt.

A lány a cég jogi képviselőjeként mutatkozott be, a nevére már nem emlékezett a barátom, az is lehet, hogy el se hangzott.

Kálmán nem tudott jönni, mert több kutyát is el kell látnia, mondta a lány. Egy kollégáját küldte, a lány itt a szőrös karú férfira mutatott, akiben teljesen megbízik, ő fogja megvizsgálni a másik kutyát. A férfi biccentett.

A lány elkérte a száz eurót, amit a kutya szállítására számolt fel Kálmán, aztán megkérték, hogy mutassa meg a kutyát. Antal barátom kinyitotta a polgárőrség autójának csomagtartóját, hogy kieressze Szaffót.

A férfi mondott valamit a nőnek.

A nő lefordította. Nem kell kiengedni a kutyát, a doktor úr így is ellenőrizni tudja, hogy van-e valami baj a hallásával. Addig ők csinálják meg a papírmunkát. Beültek az Opel hátsó ülésére.

Bent kevés hely volt, a lány a barátom felé fordította szoroson összezárt térdeit, és egy összetűzött iratcsomót nyújtott át neki.

Hogy milyen nyelven beszélt a nő és a férfi, azt Antal barátom nem tudta megállapítani. Még az is lehet, hogy németül. Az autón osztrák rendszám volt,

ami megnyugtatta, de most, hogy ott volt a kezében a szerződés, elbizonytalanodott.

Megkérdezte, hogy hol a kutya.

Hol lenne, nézett rá a lány.

Ő abban állapodott meg Kálmánnal, mondta a barátom, hogy elhozzák a kutyát. A száz euró, amit az előbb odaadott, a szállítási költség volt.

A lány meglepettnek tűnt, kiszólt az ablakon a férfinak. A férfi mondott valamit az autó mögül. Antal barátom nem látta, hogy a férfi mit csinál az autó mögött. Hogy megvizsgálta-e egyáltalán Szaffót.

Itt valami félreértés lesz, mondta aztán a lány. Ők azt az utasítást kapták Kálmántól, hogy jöjjenek el érte, vizsgálják meg a kutyát, csinálják meg a papírmunkát, aztán vigyék el a kamionhoz, hogy ki tudja választani a legszebb kutyust. Sok kutyus van, a vevőnek kell tudnia, hogy melyik láttán dobban meg a szíve.

Antal barátom belelapozott a szerződésbe, ami legalább húsz lapból állt. Voltak nagyobb betűkkel írt részek, meg voltak olyanok, amiket alig tudott elolvasni. Elbizonytalanodott.

A lány nem sűrgette, de meleg volt. A szőrös karú közben végzett a vizsgálattal. A lány kérdezett tőle valamit, a férfi válaszolt. A lány azt mondta Antal barátomnak, hogy a vizsgálat sikeres volt, és a kollégája igazolta a süketséget. A lány gratulált Antal barátomnak, és kijelentette, hogy most már semmi akadálya annak, hogy Antal barátom kétezer euróval olcsóbban vásárolja meg a kiszemelt kutyust. A férfi fel-alá sétált az autó előtt, és az óráját nézegette.

A barátom ingadozott. A nő tollat nyújtott oda neki, és azt mondta, hogy a vételár felét a szerződés aláírásakor szokták kifizetni a vevők, de törzsvásárlóknál Kálmán el szokott tekinteni az előlegtől, így ő mint a cég jogi képviselője a cég nevében Antal barátomnak is felajánlja az átvételkor, egy összegben történő fizetési kedvezmény lehetőségét.

A barátom megkérdezte, hogy milyen messze van a kamion, mire a lány azt mondta, hogy fél óra alatt oda-vissza megjárják. Csak rosszak az utak.

A barátom megpróbálta rábeszélni a lányt, hadd kövesse őket a saját autójával. Nem akarja az autóban hagyni Szaffót.

A lány erről hallani sem akart. Kálmán a lelkére kötötte, hogy kerüljék a fel-tűnést. A kutya eladása teljesen legalisan fog történni, de ha Antal barátom számlát kér, akkor meg kell duplázniuk a vételárat. Ha viszont nem kér számlát, akkor mindkettőjüknek jobb, ha a lehető legegyszerűbben bonyolítják le a vételt.

Antal barátom nem kért számlát, a lány gondosan elrakta a szerződést.

Aztán a barátom kiszállt, és halkán, hogy a másik kettő ne hallja, elmagyarázta Szaffónak a helyzetet. Ne féljen. Fél óra az egész. Ide megy valahová a közelbe. És már jön is vissza. Esznek, és indulnak haza. Aztán résnyire nyitott két ablakot, hogy járjon a levegő az autóban. Mikor elindultak, már bánta az egészséget.

A gödrökkel teli úton le-leért az autó feke. Egyikük se szólalt meg. A szőrös karú egy idő után bekapcsolt valami rádiót, zenék mentek, egy ismeretlen nyelven beszélő műsorvezető szövegelt, aztán a lány mondott valamit a férfinak, a férfi kikapcsolta a rádiót. A lány behunyta a szemét, mint aki aludni készül, de Antal barátom óvatosan megérintette a kezét. Legalább húsz perce úton voltak már, de inkább fél órája.

Antal barátom azt kérte a lánytól, hogy vigyék vissza. Lemond a kedvezményről, meggondolta magát, lehet, hogy mégse kell neki még egy kutya, ha kell, majd vesz egyet otthon.

A lány nagyot ásított, még nyújtózkodott is hozzá.

Ez az ő döntése, neki kell tudnia, hogy hány kutyára van szüksége.

Igen, kétségkívül, mondta neki Antal barátom, és nagy kő esett le a szívéről.

A lány előreszólt a szőrös karúnak, aki szó nélkül megállt. Csöndben ültek, egyikük se mozdult, Antal barátom nem értette, hogy mire várnak. Egyre kellemetlenebbül érezte magát. Aztán megkérdezte a lányt, hogy miért nem fordulnak meg.

A lány csodálkozva nézett rá, és kijelentette, hogy a doktor úrral ők már percek óta rá várnak. Antal barátom megdermedt.

Milyen értelemben várnak rá?

Mivel a vevő oldaláról történik a szerződésbontás, mondta a lány, a vevő köteles kifizetni a vételár felét.

Antal barátom kijelentette, hogy erről szó se lehet.

Egy darabig hallgattak.

Azért mondta neki, hogy olvassa át a szerződést, szólalt meg aztán a lány, hogy később ne legyen vita. Ez van a szerződésben, mondta a lány, erről állapodtak meg az előbb. Azzal, hogy felmondta a szerződést, Antal barátomnak tartozása keletkezett az osztrák cég felé. Addig nem tudják visszavinni az autójához, amíg ki nem egyenlíti a tartozását.

A barátom kijelentette, hogy semmiféle tartozást nem hajlandó kiegyenlíteni, mivel nem vásárolt semmit. Akart venni egy kutyát, egy napot utazott, fél napja itt vár rá, de a kutyát nem kapta meg. Ha keletkezett valami tartozás, akkor neki tartoznak. A lány csak mosolygott.

Ha nem hajlandó kifizetni a szerződésben az elállás esetén meghatározott ezer eurót, akkor kénytelenek felhívni Kálmánt.

Antal barátom nem volt hajlandó fizetni, a lány előreszólt a szőrös karúnak, aki felhívott valakit telefonon, miután lerakta, mondott néhány szót a lánynak. Aztán vártak.

Most mi fog történni, kérdezte egy idő után Antal barátom.

Nem örült a Kálmán a bonyodalomnak, mondta a lány. Várnunk kell. Aztán majd, ha ráérnek, kiküld két másik embert. Azok fogják visszavinni.

És?

Maga oda fogja adni nekik az autó kulcsát, beül hátra, ők meg átvezetnek a magyar oldalra, és letétbe helyezik az autót, amíg nem tisztázódik a jogi helyzet.

Antal barátom úgy fogalmazott, hogy amikor megértette, amit a lány mond, forogni kezdett vele a világ. Elképzelem, ahogy ott ül a két csalóval abban a porlepte, szakadt autóban, távol a kutyájától, távol mindenkitől, valahol a senki földjén.

Antal barátom azt mesélte, hogy nem olyan messze tőlük őzeket látott, egy csapat őzet. Sose figyelte meg őket korábban. Pont úgy mentek, ahogy abban a karácsonyos könyvben megírtam. A bak elöl, a három suta mögötte. Őket figyeltek. Megálltak, elindultak. Megint megálltak, megint elindultak.

Talán fél órája ültek mozdulatlanul az autóban, mikor Antal barátom felajánlotta, hogy fizet nekik ötszáz eurót, ha visszaadják a szerződést, és visszaviszik

az autóhoz. A lány kedves volt, de határozott. Nekik el kell számolniuk Kálmánnal. Ha csak ötszáz eurót visznek, a másik ötöt nekik kell kifizetniük. Tovább vártak.

A szőrös karú rágyújtott, a lány mondott valamit, mire a férfi szó nélkül kiszállt az autóból, és odébbment néhány lépést. Aztán a lány is kiszállt, és elindult az ellenkező irányba. Olyan hűs métert tett meg, közben levette a lábáról a cipőjét, majd leguggolt a szántóföld szélére, és hosszan pisilt. Volt ott egy vadrózsabokor, amögé bújt be a lány. Mikor végzett, a nejlonharisnyát nem vette viszza, hanem kibújt belőle, csomóba gyúrta, és behajította a bokor alá.

Antal barátom egyszer megpróbált kiszállni az autóból, de akkor a szőrös karú megkerülte az autót, mondott neki valamit, majd visszacsukta az ajtaját. A lány már nem ült vissza mellé.

Nem tudja megmondani, hogy mennyi idő telt el. Talán fél óra. Talán több. Egyszer biztos megnézte az óráját, de nem emlékszik rá, hogy mit mutatott. Csorgott róla a víz, az ingét teljesen átizzadta.

Egy idő után elővette a pénzt a mellénye zsebéből, kiszámolta az ezer eurót. A lány közben a motorháztetőre ülve dohányozott. Kiszólt neki, hogy hajlandó kifizetni az ezer eurót. A lány nem tűnt meglepettnek.

Odaadta a cigarettáját a szőrös karúnak, visszabújt a cipőjébe, és beült az autóba.

Most előre ült be.

Antal barátom odaadta neki a pénzt, a lány megszámlolta, adott neki valami átvételi elismervényfelét. Az előre megírt, nyomtatott lapon fénymásolt aláírás szerepelt. A barátom szavá tette a hiányosságot. A lány pófákat vágott.

Aztán kotorászni kezdett a kesztyűtartóban. Mikor meglett a toll, odakanyarított valami krikszkrakszot. Az arca fáradt volt, gyűrött. Köhögni kezdett.

A legfurcsább az volt az egészben, mondta a barátom, hogy a szíve mélyén ő még ekkor is hitt benne, hogy csak meg akarják tréfálni. Tudni tudta, persze, hogy nem így van, de mégse akarta elhinni, ami történt. Folyton azt várta, hogy a másik kettő majd elneveti magát. Hogy odaadják neki a bullterrier kölyköt, amit hoztak, megveregetik a vállát, és azt mondják, hogy nem kell rögtön úgy berezeln.

A szőrös karú, aki időközben beült a kormány mögé, most mondott valamit a lánynak. A lány lefordította. Ahhoz, hogy vissza tudják vinni, meg kell fordulniuk, de fél, hogy elakad a kerék a puha földben. Azt kéri tőlük, hogy szálljanak ki, és a lány az egyik oldalon álljon fel, Antal barátom a másikon. Ha túl közel kerülne a felszántott részhez, akkor emeljék fel a kezüket.

A barátom kikászálódott az ülésből, és hátrament az autó mögé. A dereka fáj, a lábai el voltak gémberevedve. Mire észrevette, hogy a lány bent maradt, már el is indult az autó. Tett néhány bizonytalan lépést utánuk, de a szőrös karú akkor beletaposott a gázba, és ő ott maradt egyedül a porfelhőben.

Mire visszaért az autóhoz, már esteledett. Órák óta nem jutott vízhez, por csikorgott a foga alatt, kétszer vagy háromszor el is tévedt a szántóföldek között, a kialvatlanságtól és a fáradtságtól alig állt a lábán. Azt számolgatta, hogy mikorra érnek haza. Miskolc felé mennek, ha eléri az autópályát, akkor már csak három óra. Aztán meglátta az autó alá tolt téglákat.

Antal barátom szerint, amikor észrevette, hogy le van szerelve a bal hátsó kerék, eltört benne valami. Futni kezdett az autó felé, de néhány lépés után megállt, és visszafordult, mint akit fejbe kólintottak. Percekbe telt, mire összeszedte magát.

Az autó teljesen ki volt fosztva, a műszerfal odvaiból drótok álltak ki, a kesztyűtartó tartalma ki volt szórva az ülésre, az autó körül is tárgyak heverték szanaszét, a csomagtartó üres volt, Szaffónak a ketreccel együtt nyoma veszett.

Amikor idáig ért az elbeszéléssel, a barátom elhallgatott, lehunyta a szemét. Percek teltek el. A szája meg-megrándult, egyébként mozdulatlanul feküdt. Elfordultam. Sajnáltam a barátomat, de haragudtam is rá.

Mikor már nem bírtam a csöndet, rászóltam, hogy igyon egy kis teát. Edina benézett az ajtón, Antal barátom csak legyintett.

Egy darabig hívogatta Szaffót, hátha csak szélnek eresztették a bűnözők, aztán megnézte, nem maradt-e a kocsiban egy flakon víz. Az ülés alatt talált egy bontatlan palackot, ivott, körbejárta az autót. Az autó körül terepmotorok nyomával volt tele a föld.

Erre a részletre többször is rákérdeztem, de Antal barátom mindig ugyanazt válaszolta. A poros úton jól felismerhető volt két vagy három terepmotor egymást kerülőgató nyoma. A falu felől jöttek, és miután kifosztották az autót, menekülni is a falu felé menekültek el. Autónyomok voltak még a porban, de azok korábban is ott lehettek.

Miután ivott, előkereste a pótkerékszár kulcsát. A zárat szerencsére nem tudták feltörni. Leszedte a pótkereket, és odagurította a csonkként meredező tengelyvéghez. De se a csavarokat nem találta meg, amivel rögzíthette volna a kereket, se a csavarokulcsot. Minden erő kiment belőle.

Leült a fűbe, a hátát az autónak támasztotta, és lehunyta a szemét. Talán aludt is valamennyit. Aztán hangokat hallott. Többször is azt hitte, hogy Szaffó ugat valahol. Fölkelt, körbenézett, a távcső persze nem volt meg, visszaült a fűbe. Amikor meghallotta a fiú hangját, biztos volt benne, hogy megint képzelődik.

Becsapták az urat, igaz? Elszedték a pénzét. Mondtam az úrnak, hogy be fogják csapni. Még a kereket is elvitték.

Antal barátom nem hallotta a robogó hangját, de a mandzsettást most is ugyanaz a fogatlan szállította, mint néhány órával ezelőtt. A fiú megcsóválta a fejét.

Most már bánja az úr, igaz? A robogón üldögélő fogatlan felé bökött az állával. Jobb lett volna, ha idehozom a nővérjét, igaz? Elgondolkozott, megcsóválta a fejét, köpött egyet. Egy százasért idejött volna az úrnak.

Antal barátom feltápáskodott, és átment az autó túloldalára, majd hosszan vizelt. Hányingere volt, fogalma se volt róla, hogy mit fog csinálni, de nem volt ereje hozzá, hogy válaszoljon a fiú kérdéseire.

Mért nem teszi föl a kereket az úr, kérdezte a fiú, mikor Antal barátom befejezte a dolgát. Nem bírja el?

Elvitték a csavarokat meg a kulcsot.

A fiú megnézte a csonkot.

Ötvenért hoz a kollégám csavarokat, mondta. Kulcsot is hoz. Fél óra. Majd kis szünet után megkérdezte. Tudja az úr, mi történt a kutyával, ami az autóban volt?

## Stop time

### *(Mozgóképek, 1956)*

Hogy most van ez.

Mi van most?

Bizonytalan körvonalú, sötétebb és világosabb szürke foltokat látni egy dobozba foglalt domború tükörfélén. Vibráló párhuzamosokat, lépegető pálcikafigurákkal. Mozgóképek, mondja Nagyjutka, teszi hozzá súgva.

Televízió!

A Nagyjutkáéké, nekik ilyen is van már. És mozogni tényleg mozog, csúszkál, remeg, vibrál az egész. Persze, mert most van. Ez a fontos: hogy most mennek fel valahová valakik valami lépcsőn, ők tudják, miért. És hát mi is most vagyunk itt a Nagyjutkáék lakásán. Most!

Ősz végén lőni fognak, bezár az óvoda, csak jövőre nyit újra, Nagyjutkáék addigra eltűnnek, disszidáltak, mondja majd egyszer valaki, Nagyjutkát nem látom többé. De most még csak most van, azért is mozog ez. Fontos pálcikafigurák egy vibráló lépcsősoron, ami visz valahová. Mozgóképek, jut majd eszembe egyszer, idézem majd a Nagyjutkát, aki sehol sincs addigra már, csak a neve marad.

### *(Hepidész, 1959)*

Ha kinyitom, a zsványtanya is kinyílik. De lenyúl fentről egy ismeretlen, kitépi a kezemből a Kukorica Jancsit. Hopp, szakad a kihajtós. Haha! És áthajítja a szomszéd ágyra, onnan valaki más egy túloldalira, én kapkodok ügyetlenül, ők hahotáznak, rajtam nevetnek.

Jön egy ősz hajú, rám förmed. Miért rám? Hogy reggel, azt mondja, annyit kapunk a seggünkre, ahány ránc lesz a pokrócon.

Utána zászlófelvonás.

A szputnyikról kell majd énekelni, aztán pedig, hogy hepidész. A szputnyik szovjet. Sárga kúp szegeccsel az alján, papírpantont kell ragasztani rá, kőre ejteni ügyesen, akkor pukkan és visszapattan. Messze száguld, éjjel-nappal meg nem áll. Tátogok, mintha tudnám, nehogy baj legyen. Érti ezt a szív. A zászlót a rúd tetejére a félkezű táborvezető kötélén húzza fel. Vonja. A kövér fél kezével vonja, másik keze nincs, a karja helyén üresen lifeg az inge. Valamilyen bácsi, Laci, Béla vagy Pista, nem fogok emlékezni rá. Csak az ősz hajúra, aki most benyit a zajra, és rám kiált. Nem ismerem, de ha ráncot talál, meg fog verni.

Reggeli után Balaton, a kerítés túloldalán Mamiék, rájuk se nézhetek. Ők se énám, tilos. Hepi-hepidész! Mindenki tudja, mit jelent, csak én nem.

**(No seeds, 1968)**

A fülében aranykarika, a haja sötét, a szája vastag, a kezében a dinnyeszelet a magokkal zöld, vörös és fekete.

Elhúzza a vastag száját, a magokra mutat.

No seeds!

Nem hozzáam beszél, rám se néz. A szeme is fekete. Más. Amerikai. Mindene erős, az orra is. Tetszik. A zöld firenzei kertben zöld és piros görögdiinnye fekete magokkal, erős amerikai lány, jó volna, ha legalább észrevenne. Én hatvan kiló vagyok, és tizenhét múltam. Diciassette, vágom majd oda foghegyről valakinek a trieszti pályaudvaron, mielőtt felszállnék a vonatra, ami hazavisz.

Hova?

Ezerkilencszázhatvannyolc nyara, fontos év.

Diciassette, mondom olaszul, mert kérdezték. Miért kérdezték? Később úgy képzelem, hogy azzal a lánnyal futok össze itt, akit Eszternek nevezek el, és akivel mégis a szüzességemet veszttem el sajnos. És hogy a híres harangtorony messés legtetéről nem a híres városra nézek le majd aztán, ahol elkezdhetnék végre élni, hanem a galambokat bámulom, és sajnálom majd magamat, amiért. Sőt, ez lesz később a kulcsjelenet a galambokkal: itt és ekkor derült ki, hogy.

Mi derült ki?

No seeds, rázza a fejét az amerikai lány, és nem én vagyok a problémája. Két hét múlva felszállok Triesztben a vonatra, aztán lesz, ami lesz. Tizenhét múltam. Diciassette.

**(La plus belle Polonoise, 1970)**

Nélküled élni, írom 1970. augusztus 6-án hajnali negyed ötkor.

Írja tizenkilenc évesen az, aki ír.

Annyi biztos, hogy 22-én, szombat délután Krakkóban lesz. Meg talán hogy egy frankofón közép-kelet-európai lányhoz fog becsöngetni, aki nagyjából egy éve visszanézett rá valami kerthelyiségben, és aztán sajnos – *au revoir!* – távozott sudáran (*Bardzo dusza dziewczyna*), pont mielőtt ő (aki ír) észbe kaphatott volna. És hogy valamivel később, miközben a holdra szállás televíziós képeit bámulta egy zakopanei boltkirakat előtt a barátjával, és Neil Armstrong éppen a Holdra lépett, el is határozta, hogy megkeresi ezt a lányt, és aztán tényleg cédulákkal tűzdelte körül a kerthelyiséget: *La plus belle Polonoise*, és *bardzo dusza dziewczyna*, halló, én voltam az.

A lány pedig, mondjuk (mondom), válaszolt egy ilyenre. És akkor ő ott fog állni Krakkóban az ajtaja előtt, és becsönget.

Vagy nem csönget be? Lehet, hogy ezt csak elképzeli később?

Krakkóban esni fog. Dél óta szemerkél, pontosítja majd, amikor megírja ezt, és valamiért igyekszik arra gondolni, hogy másutt, Prágában vagy Budán is eshet egy ilyen szombat délután, az is itt és most lenne, mint a holdra szállás; és elképzelné, igen, ahogy te (írja nem sokkal később a zöld füzetbe, de nem terád gondol itt már) hazaérkezel, a lépcsőházban lerázod a vizet a fekete, sárga, piros és pasztelltarka ernyődről, és fordul a kulcsod a zárban.

Ki az a te?

*La plus belle Polonoise.* A helyszín pedig a Föld nevű bolygó, Közép-Kelet-Európa. Bronz női mellszobor a barna komódon. Zöld díványkárpit, kovácsoltvas állólámpa. Szombat délután, szeretők az ágyon, zene szól, halk blues, nyilván a *Nature Boy*, Miles Davisszel. Odakint esik, a parkányon dobol az eső, hát persze.

De otthon találja-e végül is a sudár krakkói lányt? És ha igen, nem csalódik-e benne? Nem túl magas (*bardzo dusza*), nem túl szemüveges-e például? Ő az egyáltalán, aki Neil Armstrong holdporba huppanó fehér bakancsát nézve az eszébe jutott?

28-án viszont már hazakészül, Rozsnyó főterén ül a barátjával, és a biztonság kedvéért rögzíteni akarja, amit lát. Még rajzol is a golyóstollával a kockás zöld füzetbe. Templomot, a templom körül zászlókat és lombokat, a lombok alatt padokat, a padokon hunyorgó öregeket. Tarka zászlókat, zöld lombokat, piros támlájú padokat, a kék golyóstollával. És meg akarja állapítani (mielőtt megjönne a busz), hogy most van ez, és hogy ezek a zászlók már nélküled lobognak, és kábé megint terád (terád) gondol mégiscsak.

Írom kék golyóstollal a zöld füzetbe, pontosítja majd, aki emlékszik.

### **(Szerecsendió, 1972)**

Mosolyog, bólogat, hunyorog is hozzá.

Reszelni kell belőle, és úgy.

Hogy?

Hát lenyelni, mit tudom én.

Pont ekkor áll meg az asztalunknál a vörös hajú lány, elénk tesz egy gépelt szöveget, hogy írjuk alá. Látásból ismerem, a tavaly őszi kari gyűlésen magyarázott hosszan és szenvedélyesen. Ő meg mosolyog tovább, de látom rajta, hogy kurva ideges lett.

Szerecsendió? Kérdezném, hogy minek, de nem kérdezem. Mosolyog, de semmi köze hozzánk.

Mondom, hogy ne most, a vörös hajú meg legyint, viszi a papírját a szomszéd asztalhoz, de onnan azért visszanéz rám, és némán felnevet. Ő néhány év múlva disszidál.

Nézem, forgatom: tömör, recés golyócska. A késemmel megkaparom, megnyalom, semmit sem érzek.

Noce moscata, mondja. Jövőre mégiscsak visszakapja az útlevelét, elhúzza a halálba. Hunyorogva bólogat, hogy ugye, ugye. Pedig semmi.

### **(Aczél vagy Óvári?, 1981)**

Késtél, mondja selypegve, és csücsörít.

Írom a barna naplómbe.

Meg hogy aztán párás tekintettel néz percekig.

Én most káderezlek ám téged, szólal meg végre (írom), és megcsillan, majd elhomályosul ismét a szeme. Szimpatikus vagy nekem. Pesten születted?, szegezi rám a mutatóujját. A szüleid? A nagyszüleid? Na gyere, kászálódik, és húz imbolyogva a lift felé. Megiszunk egy sört. Ne beszéljek a főnököddel?, kérdezi már a liftben. Biztos ellenzéki vagy. Egy pillanatra elszomorodik. Én őszinte vagyok

veled, te pedig nem vagy őszinte. Aláírtál, mi? De felvidul megint. A Csoóri is aláírt! Meg a Komlós Aladár! Azt hitték! Legyint. Ki szervezte ezt az egészet? Brrr, rázza meg az arcát, amikor leérünk.

Na, igyál, löki aztán elém a korsót a Hányban, akkor őszintébb leszel, mondja, és cuppog hozzá. Én Moszkvában végeztem. Felrántja a szemöldökét. Na és? Mi, alföldiek nagyon ravaszak vagyunk, teszi hozzá jelentőségteljesen, hajol előre, néz hosszan megint, húzogatja a száját, grimaszol és csücsörít. Hirtelen az asztalra csap.

Aczél vagy Óvári?!

Fél kettőkor szabadulok. A kiadóban leborulok és elalszom, írom majd a naplómbe, a barna fedelűbe.

# Autobahn

## 1.

Kora délelőtt érkeztek meg a Keszthelyi-hegységben lévő őrhelyre. A dombon, amelyet kettős kerítés vett körül, állítólag lőszerraktárak voltak. Az országút melletti legénységi épületben minden kisebbnek tűnt, mint a laktanyában. A bejáratától balra a sorkatonák körlete, vele szemben a vizesblokk, egy légtérben a vécéfülkék és a tusolók. Az eligazításokat az ebédlő előterében tartották. November volt, és azt mondták, az egész hónapot itt fogják tölteni őrsgében.

Novák hadnagy berakta a holmiját a folyosó végén egy egészen kis szobába; az őrmesterek, Ebergényi, Harkály és Péceli elfoglalták a nagyszobát. Ide vitték az ő ládáját is. Ebergényi azt mondta, maradjon velük, ez lesz az iroda. Péceli ki-be járkált az ajtón, egy levelet lobogtatott. A levelet attól a nőtől kapta, akivel még a mezőgazdasági munka alatt ismerkedett meg. Hangosan olvasta a szöveget, a mondat, „Másállapotban vagyok, és aki teherbe ejtett, vegyen el feleségül”, láthatóan tetszett neki, aztán rájött, hogy róla van szó. A levél az egész család közös munkája lehetett. „Másállapotban” – próbálgatta Péceli a szót, amit eddig nem ismert.

A szeptemberi alapkiképzés alatt a gázálcot is ki kellett próbálniuk. Sátorakat állítottak fel, amelyeket könnygázzal töltöttek meg. Ötösével mentek be a sátorokba, ahol azután pedagógiai célzattól le kellett venniük a gázálcokat. A sátorral szemben, a raktár oldalában katonák ültek, röhögtek a fuldokló újoncokon. Amikor ő került sorra, köhögnie is alig kellett. De azért eljátszotta. A régiek röhögtek. Akkor még nem tudta, hogy ezek lesznek a századtársai. Azért üldögéltek ott, mert várták a teherautókat, aznap indultak a Nyírségbe mezőgazdasági munkára.

Péceli egy kazettás magnóról az Edda együttes *A kör* című dalát ordított. Bizonyos részekhez visszatért, és a szöveget is megpróbálta elmagyarázni, de ez sehogyan sem sikerült neki. Ilyenkor még egyszer visszatekerte a szalagot: „Most jön! Most jön!” – kiabálta. Novák hadnagy látta, hogy Péceli használhatatlan, kiállította a szabadságos papírját, és azt mondta, utazzon el, és rendezze el a dolgokat.

Az első, találmásra összeállított váltás elment őrsgébe, Harkály lett az őrpáncsnok. Megjött a vacsora, az ételt a Reziben lévő kiképzőtábor konyhájáról hozták, tojásrántottát adtak rengeteg nyers hagymaszárral. A rántotta rossz volt, és hogy később mit ettek, arra már nem emlékszik.

Ebergényi átöltözött melegítőbe, hanyatt feküdt az ágyán, a Kraftwerk *Autobahn* című dalát hallgatta walkmanról, végtelenítve. Valószínűleg a menyasszonyára gondolt, akit néha úgy emlegetett: „az asszonypajtás”. Ebergényi vékony

volt, halk szavú – és becsületes. Orosházán végezte a tiszthelyettesképzőt, és amikor onnan megszabadult, a maga részéről – így mondta – a „háborúskodást” befejezte. Huszonegy évesként a sorkatonák nagy része idősebb volt nála, úgy hívták: a gyerekarcú őrmester. Ebergényi mégis veteránként tekintett magára. A zuhanyzóban a forró víz alatt hosszú előadásokat tartott az élet értelméről. A katonák szerették hallgatni.

A legénységi körletben bekapcsolták a magukkal hozott tévét, éjszaka is ment, műsorzárás után magas frekvencián zúgott a monoszkóp, aztán teljes adásszünet jött. Sercegő zajban aludtak, és enyhe hányingerrel ébredtek.

Másnap délelőtt, amikor Harkály benézett a nagyszobába, azt hitte, Ebergényi meghalt, pedig csak a fülhallgatóval a fején, nyitott szemmel aludt. Ezt még Orosházán sajtótította el. Harkály a délutáni váltás után ki sem csomagolt, átköltözött a sorkatonákhoz. Ez váratlan, nagy jótétemény volt. Harkály rikácsoló hangon szinte folyamatosan ontotta magából a hülyeséget. Kibírhatatlan volt, rosszabb, mint a tévé.

Novák hadnagy unatkozott a kisszobában, úgyhogy átköltözött hozzájuk a nagyszobába. Azt mondta, itt az alkalom, hogy megismerkedjen a sorállomány-nyal. Egyesével berendelte magához a katonákat. Kérdezgette őket mindenféleképpől – ő hallotta is, amint egyikőjük azt mondja: „Hadnagy elvtárs, az a nő már régen nem volt szűz.” Másvalaki szerint már azelőtt is terhes volt. Novák hadnagy már nem unatkozott. Úgy döntött, hogy sorban kiadja a felhalmozódott szabadságokat. Névsor szerint haladtak, behívták Ambrust az őrségből. Novák közölte vele, hogy a váltás után kiviszi a vonathoz, otthon lesz három napot, szombaton visszajön, és újra őrségbe megy. Ambrus azt válaszolta: „Hadnagy elvtárs, az nekem nem jó.” „Elmész, és kész.” „Hadnagy elvtárs, az apám Pesten dolgozik, kivel találkozok én hétközben otthon!” – mondta, pár pillanatig maga elé bámult, és elsírta magát. Nagyon rossz volt nézni. Aztán Ambrus pénteken ment el, és kedden jött meg.

Órá bízták, hogy igény szerint ossza be a szabadságokat: ne legyen sírás-rívás, de az órlétszám is mindig meglegyen. Töltögette a szabadságos papírokat olyan helyekre, amelyekről soha nem hallott. Azóta sem.

## 2.

Felső tagozatosként többször nyaralt Keszthelyen, szeretett ott lenni. Talán *ott* a legjobban. Reggelente elment bevásárolni a vasúti átjárón túli kisboltba, aztán egész nap már semmi dolga. Dehogynem. Volt, amikor már fél hatkor felébredt, és egyáltalán nem volt fáradt. Egy ideig hajnalonta a *Nagy indiánkönyvet* olvasgatta, aztán rájött, hogy ez nem köti le. Pulykákkal való hülyéskedés, meg minden. Mások pihentek, de neki *feladata* volt, hogy mindent megfigyeljen, birtokba vegyen és megértsen. Hogyan ébrednek a kempingben; mit adnak a moziban, a szabadtéri színpadon, milyen plakátok vannak, és így tovább. És hogy ez hogyan vonatkozik az ő életére. Üzenetet keresett a hirdeteményeken.

Ja, nem. Szóval nem volt gyagya, vagy ilyesmi. Ám a város egyszerűen hipnotizálta. Egyik este már majdnem besötétedett, amikor egy ismerős szombathe-

lyi családdal találkoztak a vasúti átjárónál. A lányok óriási adag fagyaltot ettek, ő akkor éppen elvonón volt, szédülten bámulta őket. Gyengéden világitottak a színes gombócok.

A belső kerítés mentén négy vagy öt őrtorony állt, egy-egy őrtoronyban háromóránként váltották egymást az őrok. Szolgálatadás délután négykor, huszonnégy óra szolgálat után ugyanennyi pihenő járt. A feladat fontosságára való tekintettel az őrparancsnokok, akik szintén naponta váltották egymást, csak tiszték vagy tiszthelyettesek lehettek. Az őrkatonákat a tornyokhoz felvezetőik vitték ki, nekik kellett felrugdosniuk az alvókat. Néhány nap múltán egy-egy éjszakai váltást már kihagytak, így a tornyokban és az őrszobán is hat órát aludhattak.

Megkérdezte Novák hadnagytól, beköltözhetne-e a megüresedett kisszobába. „Igen.” Átvitte a kék színű írónokiládáját is, amelyben számos kisalakú könyv lapult, főként regények, de ismeretterjesztő olvasmányok is a *Gyorsuló idő* sorozatból. Utóbbiakat nem bírta elolvasni, annyira unalmasak voltak. A szobában nem volt asztal, csak egy tábori ág, azon alakította a vezérléseket. Életében most először volt külön szobája. Az ablakon át egy dimbes-dombos rétre és egy távvezetékre látott. Vacsora után átöltözött melegítőbe, olvasott, takarodó után a Telefunken zsebrádióján a Szabad Európát hallgatta. Csütörtök esténként a 3. műsoron David Bowie összes felvételét adták, időrendben. Amikor az 1977–1978-as kísérletező lemezek jöttek, úgy érezte, tud valamit a világról, amit a többiek nem. És ez pontosan így is volt.

Két-három óránként ki kellett mennie a kazánházba, és raknia kellett a tűzre; halomban állt a hasított fa. A kazánházat a hátsó udvar felől lehetett megközelíteni, egyetlen szabály volt, a víz hőmérséklet nem mehetett 70 fok fölé. Mindezt a kazán fölötti hőmérőn kellett ellenőriznie. Egyébként *szabad* volt.

Első gimnázium után Vonyarcvashegyen nyaraltak, és az egyik délelőttön vinnal átment Keszthelyre. Bejárta újra a várost. Abban a bizonyos maszek fagyaltzóban kétszer is járt (lehet, hogy ez a kettő valójában három). A hűvös színházépületben két nála idősebb fiú szobateniszezett a színpadon. Érezte, hogy ezek másik társadalmi réteghez tartoznak, és hogy neki ide kéne bejutnia. És hogy akárhogy is lesz, ez nem lesz magától értetődő, sem könnyű, sem nagyvonalú. Csak magára számíthat. Ez akkor világosan látszott.

De a nap jól telt, arra is gondolt, hogy képeslapot küld a szüleinek és az öcsésének Vonyarcra, aztán erről letett. Viszont mindenki kapott ajándékot. Saját magának a könyvesboltban megvette a *Rock évkönyv 1981-et*, amelyet másnap kora reggel sajnálatos módon már be is fejezett.

A fát nem ő vágta, hanem az állandó őrszemélyzet, három sorkatona. Ha nem fát vágta, akkor a kerítést foltozták, a vízcsapokat javígtatták vagy az utakat tisztogatták. Nem álltak szóba senkivel. Nekik volt a legkisebb szobájuk, a fürdő mellett, benne egy emeletes ág és egy másik az ablak előtt. Délután négykor bevonultak ide, és már nemigen jöttek elő. Illetve egyikőjük tálcán bevitte a vacsorát. Együtt laktak mind a hárman, mint férj és feleség, vagy valami ilyesmi.

Novák hadnaggyal időnként bement Keszthelyre a postáért. Egyszer havas eső esett, a posta elhasznált hajópadlója magába szívta a vizet. A város szinte üres volt, a tömeg, ami nyaranta itt zsongott, álomszerűnek tűnt. Egyszer kimaradáson

is volt, a kisbolt le volt lakatolva. Elment a szabadtéri színpadhoz. Megnézte a vendéglőket, művirágok a vázákban, az asztalokon só, paprika – vendégek nélkül. Leülni sem volt kedve, már jóval vacsora előtt visszabuszozott a bázisra.

Békén hagyták, nem tudták hova tenni. Mint előfelvettet, leendő értelmiségit utálták, ugyanakkor tudták, hogy a szabadságolások tőle függnék. Egyszer Dvorecz tizedes, látható szerepzavarban, kiküldte a havat eltakarítani, és ő lelkesen söprögetett. Aztán Dvorecz fél óra múlva azt mondta: „Elég lesz, látod, tudsz te szépen is dolgozni.” Amúgy sem volt hó.

Az egyik vasárnap délután elment vacsoráért Rezibe az ügyeletesekkel. Még nem volt kész a vacsora, ő egy üres társalgófényben álldigált, az ottani sorkatonák teljes erőbedobással fogócskáztak a környező folyosókon. Kavarodás. Átjöttek ide a nyaralók. De mégis, zavarta ez az összevisszaság. A tévé itt is be volt kapcsolva, az osztrák kettőn a slágerlista ment, senki nem törődött vele, de ő a dalra is emlékszik, megigézve hallgatta és nézte.

Egyszer nagyvonalúan belépett őrségbe is, mert a szabadságolásokat csak így lehetett megoldani. A többiek leterítették az őrbundát a toronyban, és már aludtak is. Ő ezt nem merte. Olvasnivalót sem tett a zsebébe, egy *Galaktika*-számot talált az őrszobán, azt vitte magával. Tematikus szám volt, lényegében a földönkívüliek rendszertani osztályozásával foglalkozott.

Az őrtoronyból távcsővel el lehetett látni egészen Keszthelyig, látta a Helikon Szálló kivilágított lépcsőházát, külön az összes emeletet. Eszébe jutott a nyár, amikor a strandon szörfözni tanult, esténként meg együtt nézték a Tejutat. Szívszorító volt, úgy fájt minden, ami elveszett, hogy azt hitte, elment a józan esze. Aztán hajnalodni kezdett, és reggel nyolckor kialudtak a lépcsőházi fények.

### 3.

Visszakereste a naptárból, november 23., szombat volt. Novák hadnagy elment a hétvégére, ő is házasodni készült, igaz, önszántából. A katonákat Harkályra bízta, Ebergényi lett az őrparancsnok. Este ő is átment pár percre a legénységi körletbe, a tévében a genfi csúcstalálkozóról tudósítottak, először mindenki (nem a százada) aggódott, hogy nem lesz megegyezés, aztán mégis lett. De nem ez volt az érdekes. Az öregkatonák valahonnan bort szereztek, talán Harkály hozta nekik. Harkály látszólag velük ivott, de inkább heccelte őket. Aztán az öregkatonák elkezdtek terrorizálni az újoncokat.

Dobálták az üvegeket, felrúgták a felmosóvödröket, zajlott a szokásos műsor. Úgy hívták: *rodézia*. Azt akarták, újra és újra, hogy az újoncok megtörjenek. Nem kellett kimondani, csak lássa mindenki, hogy szolgák. Hallotta a kisszobából. Felküd. Később valaki az ő ajtaját is kivágta, és felkapcsolta a villanyt. Ő úgy tett, mintha aludna. Az illető talán közelebb is lépett, de ő nem mozdult. Talán egy perc is eltelt. Az ágy mellett ott volt a kék színű írnokláda, a karja félig rajta. A másik visszalépett, lecsapta a villanyt, és elment.

Éjfél után elcsendesedett minden. Felkelt, kiment a kazánházba, elkezdte a tűzre rakni a hasábokat. Amíg lánggra kaptak, kiment az udvarra. Nézte a halovány vörös eget, várta az ufókat. Visszament, a víz hőmérséklet már 95 fokon

volt. Aztán a lángoló hasábokat egy vasvillával kidobálta az udvarra. Pattogtak és sziszegtek a szemerkélő esőben. Csernobilről később az a hír terjedt el, hogy szórakozott a személyzet, kísérleteztek. Hát ő nem szórakozott.

Reggelre megenyhült az idő, mondták, már éjszaka is milyen meleg volt. A tévében az *Óvodások filmműsora* ment. Az öregkatonák ilyenkor elvárták, hogy mindenki úgy tegyen, mintha mi sem történt volna. „Halálra kínozzunk benneteket, és nem lázadhattok. Nevezzetek a primitív vicceinken.” De az újoncok sötét arccal méregették őket. Vacsora előtt az egyikük félrehívta, és azt mondta, ne igyon a teából, mert belevizeltek a kannákba. Harkály is szomjas volt, gyanútlanul ivott.

Ez a nép – gondolta ő. Emberek mindenféle terv vagy értelmes elképzelés nélkül. Csak a szövegek mentek. Hogy miként lesz majd egyszer, ha ők... De a gyarapodást csak úgy tudták elképzelni, hogy a másiktól elvesznek valamit. Nőt, tulajdont, szabadnapot. Az ő holmiját például a műszaki írnok lopdosta; nem volt kétséges, mert utána mindig nagyszabású történeteket adott elő önnön kiválóságáról. Csak sajnos túl hangosan. Mindegy.

De ő élt, itt volt, felfokozott lélekállapotban, hogy mindent megfigyeljen, birtokba vegyen és megértsen.

Később történt. Két, februárban bevonult újoncot azok, akik most, novemberben szolgáltak, nem tudtak megtörni. Pethőt és Vadászt. Főiskola után vonultaták be őket, vizet kellett hordaniuk, felmosniuk, újra és újra, de mindenki tudta, hogy nem szolgák. Szerette őket, és titokban kedvezett nekik. Nyáron egyszer megpróbálta csillapítani az őrjöngést, ekkor egy Tamás vezetéknévű oldalról az ágyra lökte, a nyakához szorította a bicskáját, és elmondta neki a tudnivalókat. Akkor elővigyázatosságból néhány napig a raktárban aludt.

„Mindez örökké fenn fog maradni, ennek így kell lennie, mert ez itt a rend” – magyarázta neki egyszer Dvorecz, nem rosszindulatúan, inkább mint egy hülyegyereknek.

#### 4.

Más már nem nagyon történt. Péceli megérkezett a Nyírségből, bejelentette, hogy megházasodik. Az *Autobahn* szalagja kezdett már elkopni. Ebergényi egyszer levette a fülhallgatót, egy ideig figyelmesen nézte őt, majd azt mondta: „Az én sátramban csak fehér füst volt, nem vetted észre?”

Eljött a november vége, letelt a négy hét. Ebergényi megvált a melegítőjétől. Az utolsó napon tiszta, hideg idő volt. Felsorakozva álldigáltak az épület előtt. Az állandó őrszemélyzet a kerítést javította. Aztán megjött a váltás, ők meg felpakoltak a teherautókra. Elég sok holmija volt, és még az írnoki láda. Ketten is segíteni akartak, hogy viszik a ládát, neki csak az írógép jutott. Szóval ez a hatalom – gondolta. Nincs mit szégyellni, nincs egyenlő mérce, küzdje ki mindenki a helyét a nap alatt.

Így lettek újra szombatok és vasárnapok.

Nagykanizsán, a laktanyában kinyitotta a szekrényét, két tízdekás nápolyit hagyott ott a visszaérkezés napjára (maga sem tudta, miért). A nápolyinak belül-

ről ezüstös papírja volt, de így is megrágták az egerek, ki kellett dobnia. Fájt a szíve, hogy – úgy emlékszik – 12 forint most kárba ment. A saját elveszett egy éve eszébe sem jutott.

A laktanyában felsőágyas volt, mellette Molnár aludt, ő rendőrnek készült, a benyíló másik oldalán Makai, aki talán már akkor is az volt. A két alsó ágyon Doma és Udvaros.

Udvarosnak meghalt az apja, és csak néhány napra engedték haza. Visszajött, nagyon rosszul volt. Amikor az ágy körül járkálni kezdett, félhangosan magához beszélve, Doma azt mondta neki: „Udvaros, gyere ide Doma bácsihoz!” (Doma talán három évvel lehetett idősebb.) „Mondd csak el, Doma bácsi mit szállít a boltokba.” „Hagyjál.” „Elmondtam már neked. Na, mit szállít?” „Túrókrémet.” „És milyen túrókréme vannak?” „Mazsolás és málnás.” „Van még másfajta is?” „Van. Kajszi és vaníliás.” „És milyen kiszerelemben?” „Száz és százötven grammos.” „Látod, tudod te. Gyere, feküdj az ágyadra. Ne törődj semmivel. És most azt mondd el, mennyibe kerülnek...” Így beszélgettek.

Ő is pontosan tudta, hogy a túrókréme milyen ízűek; bármennyit meg tudott volna enni belőlük. Az árukra is emlékezett, drágák voltak. Ezért aztán Keszthelyen is naponta csak egyet evett, a strandon lévő tejbüfében vásárolta őket. Megdöbrent, amikor az eladó csak úgy, minden teketória nélkül odalökte a pulton. Ez szentségtörés volt.

Amikor írnok lett, megígérte Novák hadnagynak, hogy soha nem fogja elárulni, és ezt be is tartotta. Ha ketten voltak, tegeznie kellett a hadnagyot, vagyis Norbertet. Kölcsönkapta tőle *A 22-es csapdáját*. Egyszer együtt utaztak a vonaton Szombathelyre. Nézték, ahogy elmaradnak a foci pályák, a gyárak, és akkor egyszerre, mintegy varázsütésre, tiszta erőből elkezdtek szidni a rendszert. Ez elmosott köztük minden különbséget, két magyar állampolgár voltak csupán.

Harkálynak lejárt a tartalékos szolgálata, sajnálta, hogy vissza kell mennie szobafestőnek, azt mondta, ez sokkal érdekesebb.

Péceli megkezdte hosszú menetelését a leszerelésig. De a parancsolgatáson kívül nem értett semmihez, és mint kiderült, semmilyen képzettsége sem volt, eltekintve a jogosítványtól, amelyet a seregben szerzett. De már a parancsolgatásban sem lelte örömét, mert a katonák vigyorogtak, ha mondott valamit. Egyszer nyáron vele is megpróbált szórakozni, de ő leállította. Ezen Péceli egészen meglepődött: „Maga most megsértődött?” – kiabálta. Aztán kapott egy lakást a katonai lakótelepen, úgyhogy aláírt még pár évet.

Több mint tíz éve is lehetett, hogy Budapesten, a Ferenciek terén meglátta Pécelit, egy betonból készült virágágyásnak támaszkodott. Azonnal felismerte a csákányszerű álláról, ideges fejmozgásáról. Egy nőt oktatott a lejmolásra.

A kétezres évek elején mintha Novák hadnagyot látta volna a tévében valamilyen afganisztáni misszió résztvevőjeként. De lehet, hogy nem ő volt. Afganisztánban mindenki ott végzi el a dolgát, ahol éppen rájön a szükség, a köves földön elásni nem lehet, és a tüdeje mindenkinek tele lesz porított ürülékkel. Aki hazajön, lassan kiköhögi. Aki ott hal meg, annak idővel lebomlik a föld alatt.

Megkereste Z.-t a Facebookon, ő volt a legnagyobb szemét. Kint van a katonakori fényképe is, nem lehet tévedés. A többieket bujtogatta az újoncok ellen, és mosolyogva figyelte a kínzásokat. Méregette, hogy ki mire alkalmas. Szadista

volt. Nemrégiben valami zarándokhelyen járt, le van fényképezve a hálaadó táblák előtt. Meg valami szarról beszél, amin keresztülment. Helyes.

Ő soha többet nem nyaralt Keszthelyen, bár többször járt ott. Keszthely mindig szép. De számára elveszett az összetartó erő. Az atmoszféra.

## 5.

Tavaly nyáron elment a szabadtéri színpadhoz. A nézőteret már korábban tönkretették, átalakították autóparkolóvá. A kerítést félig ledöntötték, az autók ki-be jártak. De a színpad úgy-ahogy még megvolt. Az utcán aszfaltoztak. Sírt, de a járókelők ezt nem láthatták rajta.

Az őrhely nem szerepel az akkori térképeken. Doma szerint a dombon semmi sem volt.

– Ez egy kis ország – mondta –, nekem elhiheted, én már mindenhova hordtam túrókrémet. A Rózsadomb kicsi, a Mátra alacsony, és itt igazán nem lehet elrejtteni semmit. Miért is tették volna a lőszerraktárt az autóút és a város mellé, ahol nyaranta tízezrek fordulnak meg?

– Talán éppen azért.

– Itt minden le van pacsizva. Minden, mintha játék lenne – fejezte be oktatását Doma.

Kivéve a kínzásokat, gondolta ő.

Az őrhely a mai térképeken sem látható, mert az épületeket időközben földig rombolták, csak a környezetpusztítás maradt meg, ami példaanyagként még egy tudományos munkába is bekerült. Ám a megálló valahogy bennragadt a buszmenetrendben.

Az információs pultnál kételkedve hallgatták.

– A megállóhely tényleg létezik – mondta végül a diszpécser.

– És még soha nem szállt le ott senki? – kérdezte ő.

– Még soha – mondta a sofőr. – Nincs ott semmi és senki.

Csak ő.

# A tetőterasz

*Történetek egy fényűző villa lakóiról és különös vendégeiről*

*2023 októberében kiállítás megnyitóra kaptam meghívót New Yorkból, a Michael Rosenfeld Galériából. A tárlatot a 88 éves korában elhunyt Mary Bauermeister munkáiból állították össze, akinek a működése, személye és életútja egybeforrott a második világháború után magához tért művészeti progresszió történetével. Mifelénk kevésbé ismerik a nevét, de én egy alkalommal olyan szerencsés voltam, hogy nemcsak ismeretségbe kerültem Maryvel, hanem néhány évre gyakori vendége lettem a házának – így hát bátran mesélhetek róla.*

Nagyon régen, még az 1950-es években történt, hogy Kölnben egy fiatal, nyurga lány a hóna alatt egy tömött rajzmappával házról házra járta az utcákat, és azért csöngetett be sorban minden lakásba, hogy a meghökkent lakóknak ellenállhatatlan kedvességgel elmagyarázza, a náci rendszer bűnei közé tartozott a modern művészet üldözése is. De íme, ezt most jóvátehetik, ha vásárolnak tőle olyan művészeti munkákat, amikkel felejtetni lehet a szégyenletes bűnt. Mert amit ő árul, az alkalmas lehet erre a feladatra – és mesélni kezdett az éppen akkor újra eleven formát öltő kortárs művészet világáról, meg az akkortájt kialakuló modern művészeti múzeumok messzi hálózatot alkotó nemzetközi kapcsolatairól és forgalmáról. Talán hihető, hogy tátott szájjal hallgatták, hiszen érezni lehetett, hogy jó helyről érkezett. És ehhez jött még az is, hogy ez a lány, Mary Bauermeister nemcsak nagyon magas volt, hanem ahogy készségesen ott maradt a megnyílt ajtókeretben állva, a látvány fenomenálisnak tűnt, akár egy atléta és egy antik istennő keverékére is emlékeztethetett volna. Jobbra-balra röpködő szőke copfjaival pedig nemcsak a fiatalabb ajtónyitók szemében tűnhetett kellemesen ismerős látványnak, hanem a tradicionális német múlton és mesevilágon, a hősköltevényeken és mondákon felnőtt középgeneráció tagjaiban is bizalmat ébreszthetett. Ehhez járult aztán – ha elhúzódott kissé a beszélgetés – a nyilvánvaló olvasottsága, a német irodalmon kiművelt, nagyon elevenül ható beszédmódora és az a hibátlan hochdeutsch akcentus, amit hesseni szülővárosából, Frankfurtból hozott magával.

Ha ehhez még hozzávesszük a tágabb környezetét is, az 1950-es években pergő ütemben újjáépült német nagyvárosok felfrissülő atmoszféráját, akkor úgy tűnhetett, hogy ami őt körülölelte, az nemcsak a nyitott ajtón át érkező

---

Az itt olvasható írás Perneczky Géza emlékezésének szerkesztett, rövidített változata – A szerk.

huzat volt, hanem maga lehetett a nyugatnémet csoda, amiről akkoriban legendák jártak.

Még esztendőkkal később is, amikor én megismertem, gyakran megtörtént, hogy elragadta az ifjúkori hév, mesélni kezdett, és ilyenkor képes volt rá, hogy mint egy szárnyakat bontó fénix, a hallgatóságát is magával ragadja. Magától értődőnek tűnhetett, hogy egy ilyen jelenség az anyagiak terén is magabiztosan áll a lábán, ami ezekben a diadalmas esztendőkből, a Marshall-terv nyomán kibontakozó konszolidáció és jólét légkörében különben is természetesnek tűnhetett, Mary esetében pedig különösképpen igaznak bizonyult. Hiszen csakhamar arra is jutott pénze, hogy a nyári hónapokban beutazza Párizst, aztán New Yorkot is, sőt, pár esztendővel később egy ízben még Kaliforniáig is eljusson, hogy mindenütt, ahol megfordult, megismerkedjen az ottani művészeti élet élvonalával.

Nem sokkal később, 1960-ban már odáig vitte, hogy a kölni belváros egyik utcájában – stílszerűen egy öblös padlástérben – megnyitotta a műtermét, amit rögtön szalonnak is szánt, és amely rövidesen újszerűen hangzó koncertek és nagyon szokatlan intermedialis bemutatók otthonává vált.

Kik voltak a vendégei? Csak kisebb részben hagyományos értelemben vett művészkollégák. Többségükben inkább olyan fiatal értelmiségiek, újságírók, költők, muzsikusok vagy kulturális káderek, akikre az alkotómunka szeretete vagy értő művelése lehetett jellemző. Különben is Kölnben koncentrált ez idő tájt a német művészeti élet regenerálódni képes nemzedéke, így hát nem csoda, ha Mary szalonja lett ennek a forrongásnak a sikert sikerre halmozó központja. Híre és vonzereje gyorsan nőtt, Amerikáig hatott – és csakhamar feltűntek Mary törzsvendégei között a nemzetközi avantgárd azon képviselői is, akik néhány évvel később már nagyjágyúknak számíthattak: George Maciunas, John Cage, Christo, Wolf Vostell, George Brecht vagy Pek Namdzsun és így tovább. Ezek az akkor még alig ismert művészek egy időre Kölnben ütötték fel a tanyájukat, később pedig így, csaknem ebben az összeállításban bennük látták a kritikusok a Fluxus (a talán legutolsó avantgárd izmus) megalapítóit és legismertebb művelőit. Hadd említsem meg, hogy maga Mary pedig – az ezekre az évekre visszatekintő szakirodalomban – a „die Mutter des Fluxus”, a Fluxus mozgalom anyja címet érdemelte ki.

Persze közben Mary sok minden másba is belekóstolt még, így például az 1960-as évek küszöbén odalátogatott a darmstadti nyári kurzusokra, ahol éppen Karlheinz Stockhausen, az újjászülető német zenei élet legdinamikusabb képviselője tartott előadásokat, például a Webern-féle szeriális zenéről és a Schönberg-féle klasszikus zenei avantgárd szigorú szisztémáiról. Mary azonnal rájött arra, hogy ő is az efféle szisztémák híve. Faképnél hagyta a festészeti kísérleteit, és simára csiszolt folyami kavicsokat kezdett gyűjteni meg osztályozni, majd ezt a tevékenységét kiterjesztette még sok minden másra is – táblázatokat állított fel a művészetben előforduló legkülönbözőbb dolgok lehetséges kombinációiról és szisztémáiról. De aztán ezt az érdeklődését csakhamar árnyékba borították a szalonjában nyüzsgő New York-i vendégek a maguk észvesztően izgalmas és neveletlen neo-dada tréfáikkal meg mulatságaikkal. Ekkor már Stockhausen is úgy érezte, hogy a jövőt előlegező frissebb szelek tényleg ebből az irányból, New Yorkból fújdogálnak, és most már ő volt az, aki kurzusokat kezdett venni Marytól, és igyekezett bevágód-

ni a szalonjába. Ők ketten aztán, mint két egymásnak teremtett kiváltságos lélek, csakhamar egybe is keltek, és ezt követően, akárcsak a mesében, nemsokára két kedvesen szösze fürtű gyermeknek, Julikának és Simonnak adtak életet. Stockhausen volt aztán az is, aki – feltehetőleg Richard Wagner „Gesamtkunstwerk”-jének a nyomdokaiba lépve (mert azért maradjunk csak németek...) – rábeszélte Maryt a műfajokon áthajló, azokat egy csokorba fogó közös munkára. Ennek egyik első gyümölcse az a tárlat lehetett, amit 1962-ben az amszterdami Stedelijk Múzeumban rendeztek. Itt Mary Bauermeister művészeti alkotásai között, azok tőszomszédságában reggeltől estig a legújabb zene alkotásai szóltak, és a bemutatott művek megalkotói között is első helyen szerepeltek az elektronikus muzsika képviselői – élükön Stockhausennel.

Az ezután következő évek lettek Mary legsikeresebb esztendei. New Yorkba költözött, és most már kifejezetten az elektronikus zene hatására alkotta a műveit – mintegy azon munkálkodva, hogy miként találhatná meg ezeknek az extragáns akusztikai élményeknek a tárgyi megfelelőit.

Ekkor már teljesen maga mögött hagyta a tradicionális technikákat. Kezdetben még megmaradt az apró kövek és kavicsok szekvenciáiból komponált relief-szerű tábláknál, amik afféle kabbalisztikus titkokat sejtető „szisztémák” lehetnek, de aztán egyre inkább azon volt, hogy az ásványi világ helyett olyan anyagokkal foglalkozzon, amelyek közelebb állhattak a tünékeny, csak a speciális elektromos műszerek és instrumentek segítségével gerjesztett, és csak így tetten érhető akusztikai munkáknak. Üveglapok közé fogott kompozíciók születtek a műtermében – titokzatos fényű anyagok ultrahangokon zizegő csillogásával és a fénysugarakat megtörő üveghasábok és lencsék hallucinatív hatásaival.

Falra akasztható és teljesen átlátszó lapos dobozok voltak ezek a munkák, megszórva az üveglemezek közé szórt, illetve ragasztott apró tárgyak, betűk meg jelek, szövegtöredékek és aforizmák sziporkázóan tarka halmazával. A merészségük és a leleményességük lázba hozhatta a kritikusok táborát, így hát nem vitás, hogy azonnal tetszést arattak. És máig is ott rezeg bennük valami nem mindennapinak tűnő örökség, mert túl azon, hogy bátran odasorolhatók a Fluxus gátlást nem ismerő provokációihoz is, mégiscsak ismerősek lehetnek – de honnan is?

Úgy érzem, hogy egy jóval régebbi és sokkal békésebb korról, a biedermeierrel tarthatnak rokonságot, mert nemcsak példaképeiket, az elektromos zenét, hanem a 19. század eme évtizedeinek talányosan szórakoztató szobadíszzeit és falra függeszthető regényes applikációit is az eszünkbe juttathatják. Sőt, talán akár E. T. A. Hoffmann megtévesztően furfangos és bizarr szerkezeteihez is hasonlíthatók lehetnének, mintha az ő általa leírt csodálatos találmányoknak és csalóka optikai eszközöknek lennének az unokái. Ezzel magyarázható, hogy végül is ismerős élményekről szólnak, hiszen képesek rá, hogy mesésen rejtélyes applikaturáikkal a négy fal közé hívják be a német erdők sziporkázó túléveleinek és a hegyek varázsos kristályvilágának a romantikáját.

Mary csak az 1960-as évek végén tért vissza New Yorkból Kölnbe, de akkor már nem valamelyik belvárosi utcában, hanem valamivel odébb, a dimbes-dombos és erdőkkel tarkított külterület egyik fenyvesére nyíló kisebb településen rendezte be az immáron szuper-szalonná bővülő tanyáját. Forsbachnak hívták ezt az ápolt légkörű, üdülőtelepekhez hasonló villanegyedet. Itt adott aztán

megbízást egy teljesen újszerű épület, majdnem hogy egy „Bauermeister Műveknek” is nevezhető otthon építésére – egy futurista vonásoktól sem érintetlen architektúrára. Mert ez az új otthona is sokban hasonlított a kaleidoszkópszerű hatásokra törekvő dobozaihoz. Több rétegben egymásra helyezett emelettekből volt összerakva, amiket át- meg átjárt a fény és a közeli fenyők által színezett napsütés. A falakat ugyanis nagyvonalúan odahelyezett hatalmas üvegtáblák szakították meg. Mögöttük tűntek fel aztán a különböző helyiségek, a csarnokszerű nappali és az oldalszárnyakban labirintusszerűen elágazó kisebb lakóterek. Mary az épület szuterénjában rendezte be a műtermét, méghozzá úgy, hogy ide is besüssön a nap. És itt még évekig tovább születtek a prizmatikus felépítésű Bauermeister-munkák.

De amilyen a világ, tudjuk, minden csoda három napig tart csupán – meddig tudta Mary vásárra vinni és eladni ezeket a szokatlan és a kortárs művészet mezőnyébe is csak nehezen beilleszthető műveket? Azzal, hogy letelepült Forsbachban, tulajdonképpen vidékre került, távolabbra a nemzetközi művészeti élet útvonalaitól. Ami azzal járt, hogy halványulni, lanygulni kezdett a munkásságát övező érdeklődés is. Érezte, hogy új foglalkozást – mit foglalkozást, új élet-hivatást...! – kellene keresnie magának, és eljött az ideje annak, hogy a helyi adottságokhoz illessze a személye körül kialakult és nagyon speciális mítoszt.

Néhány szerencsés véletlen hozta magával, hogy körülbelül ugyanebben az időben költöztem én is Budapestről Kölnbe, és miután úgy nézett ki, talán sikerül ott megkapaszkodnom, rögtön az első hetekben én is beléphettem Mary forsbachi csoda-otthonába.

Hitetlenkedve és a fejemet rázva kezdtem megismerni az ott forgolódo személyeket és a háttérként szolgáló kulisszákat, de ugyanígy az őket mozgásban tartó erőt is, Mary vállalkozókedvét és határtalan fantáziáját. Egyik korábról jegyzett ismerősöm, Eötvös Péter, aki ez időben karmesterként és szintetizátor-specialistaként dolgozott Stockhausen mellett (a hívószó persze megint csak az elektronikus zene...!), vitt el engem egy délután a nevezetes házba, ahol aztán csakhamar gyakori vendéggé váltam – nem túlzás azt mondani, hogy egy időre, három-négy esztendőre Mary egyik legkitartóbb látogatója lettem. És amit ott láttam, arra ösztönzött, hogy jegyzeteket kezdjek készíteni az élményeimről.

Mindjárt az ismeretségünk legelején történt, hogy Mary megkért, az éppen soros kiállításához, amit a milánói Schwarz Galériában rendeztek a számára, én írjam a katalógus-előszót. Ezt a munkát aztán tényleg el is vállaltam, de mégis úgy találtam, hogy mint művészettörténész, tulajdonképpen lekéstem Maryt. Hiszen ő már éppen azon volt, hogy ebben a frissen épült házban elsősorban ne mint képzőművész lásson újra munkához. Hanem...? Az épület igencsak terjedelmes volt, és ez a tágassága nagyon alkalmassá tette arra, hogy egyfajta színházként szolgáljon – csak az nem volt még azonnal világos, hogy miféle előadások megtartását teszik lehetővé a helyi adottságok. Embereket, aktőröket kellett Marynek felhajtania, akik benépesíthetik a színpadot. Így aztán mire a kötetet kinyomtatták, engem már alig érdekelt, hogy a milánói kiállítás mennyire lett sikeres, vagy az általam írt katalógust végül is kik olvashatták.

Mert láttam, hogy Mary toborzó munkát végez. Hogy szereplőkre, érdekesebb jövevényekre és szokatlan foglalkozású személyekre kezd vadászni. Ott, a

házban járva újabb és újabb arcokkal találkozhatott az ember, akik köszönés nélkül suhantak el mellette, és vélhetőleg nem is tartoztak oda a háztartáshoz, mégis otthonosan mozogtak benne. Kezdem sejteni, hogy Mary egyik-másik vendége, úgy látszik, ott felejtette magát Forsbachban, és az ilyenek aztán egész egyszerűen beköltöztek a házba. Történetek alakultak ki ezúton, amik fölött Mary őrködött anyai gondoskodással. Mások viszont csak rendszeres látogatóként érkeztek, többnyire úgy, mintha végtelen történetek fonalgombolyagjait hoznák magukkal. Az ilyenek a látogatásaik során aztán azzal voltak elfoglalva, hogy eladják a narratíváikat, és ezúton érik el, hogy nevük – mint a három királyoké – felkerülhessen az ajtófélfára. Nem csoda, ha eközben az egész ház, és annak valamennyi helyisége meg emelete úgy hatott, mintha e megterhelés súlya alatt finom remegésben lenne. És diszkrétan, nagyon hallgatólagosan egy konspiratív találkozóhely szerepét vállalná magára.

Maga Mary is átalakult eközben, mert hozzászakított a titkolódzás és a nagyvonalú tolerancia furcsa egyvelegéhez. Megváltoztak a gesztusai, és egyre jobban érdekelték az okkult és ezoterikus dolgok, a távolból érkező, de meghonosítható ismeretek, és ugyanígy a sokféleképpen értelmezhető, misztikus légkörű események, személyek és tárgyak. Már a kavicsokból épült szisztémái idején is megérintette őt egyszer egy ehhez hasonló szenvedély, most viszont mintha már emberekből szeretett volna összeállítani hasonlóan érdekes táblázatokat és kompozíciókat magának. Eközben persze arra is vigyázott, hogy ne veszítse el privilegizált helyzetét. Fontos volt, hogy bármi is történjen, mindig ő maradjon a kapcsolatok és az események főszereplője, aki úgy trónol a ház legmagasabb szintjén, a tetőterasz alatt berendezett hálószobában, mintha egy sehol be nem jegyzett titkos társaság nagymestere lenne. Nagyon szerette volna, hogy a nap, a hold és a csillagok legyenek a társasága. Csak annyit sikerült elérnie, hogy afféle ósanya lehessen, aki, íme, inkognitóban jár-kelet most közöttünk. Mint legelső az örök avantgárd papnői között, aki egyúttal rokona az ősi, de soha el nem felejtett máriákáknak.

Ha képeket keresek ennek a helyzetnek a jellemzésére, akkor azt mondhatnám, hogy olyasvalaki szerepét vállalta magára, aki időtlen idők óta egy mély kútból jön fel, valahányszor indokolttá teszik azt a földi körülmények. És ilyenkor mindig hoz magával valamit, amit aztán itt felejt a többieknek. Madárlátta csodákat.

\*

Ilyen ránk maradt csoda volt például a látnok.

Korábban is tudtam, hallottam, olvastam róla, hogy vannak emberek, akik titokzatos képességekkel rendelkeznek, Marynek köszönhettem aztán, hogy egy ilyennel tényleg meg is ismerkedtem. Ezt a látnokot Mary pár hónappal a Kölnbe való megérkezésem előtt, valamikor 1970 tavaszán vagy nyarán fedezhette fel magának.

Az előzményekhez tartozott, hogy egy szép napon konstatálnia kellett, lopások történnek a házban. Rendszerint csak nagyon kicsiny összegek tűntek el, amelyeket valahol elől hagyott a lakásban. Mivel igen sok vendég fordult meg

nála, és nemcsak régi ismerősök, hanem olyanok is, akik egyszerűen csak bejelentkeztek, vagy akiket az ismerősök ismerősei verbuváltak, elég kilátástalan lett volna, hogy köztük keresse a tolvajt. Sőt, a saját családján kívül akkor még a húga és a sógora is vele együtt laktak a forsbachi házban, és nekik is megvolt a külön idegenforgalmuk. Egyszóval túl sokan voltak ahhoz, hogy bárkit is gyanúsítani lehetett volna. Hogy a rendőrség segítségét kérje, annak meg azért nem lett volna semmi értelme, mert ahhoz az elveszett összegek túl kicsik és jelentéktelenek voltak. Valami más megoldás után kellett néznie. Így történt, hogy érdeklődése az egyik közeli faluban élő nyugdíjas öregember felé fordult.

Az a hír járta róla, hogy képes volt elásott pénzek nyomára lelteni vagy elveszett tárgyakat megtalálni, sőt, néha eltévedt gyerekek vagy eltűnt személyek tartózkodási helyéről is elég pontos leírással szolgált. Specialitása volt, hogy a keresett dolgokat az otthonában ülve, behunyt szemmel is „lássa”, és aztán a helyzetükkel és a tárgyi környezetükkel együtt valamiféle leírást adjon róluk. Az már aztán a többiek dolga volt, hogy felismerjék a mondottak alapján, merre kell keresni a megoldást. És ezen az úton elég gyakran eredményessé vált a széánsz, mert sikerült beazonosítani a „tethelyet”, és megtalálni az eltűnt személyt vagy tárgyat.

Persze a hír, hogy él egy ilyen öregúr nem is olyan távol, kissé gyanús volt. Maryt az ilyesmi már csak azért is zavarta, mert nem érdekelte őt különösebben az egyszerű emberek kopottas világa. Korábban sem mutatott semmi érdeklődést a hiedelmek és népszokások iránt, ha azok a vidék szürke rutinjába voltak eltemetve, vagy egyszerűen ott feküdtek előtte a sárban. Már az a homály is jobban érdekelte, amivel a balladák szolgáltak, hiszen az mégiscsak egy művészeti forma. Ezt a büszke tartást, és a választékosabb formákhoz való ragaszkodását talán az édesanyjától örökölte, aki neves operaénekesnő volt a háború előtti békevilágban. Amint 18 éves lett, azonnal rájött arra, hogy az a legcsodálatosabb, ha élhet a neki kijáró szabadsággal, így hát beiratkozott az ulmi főiskolára, ahol a világhírű művész, Max Bill tanítványa lehetett. Amit ott tanult, azzal kezdte aztán a saját pályafutását. És még később is gyakran történt úgy, hogy a végletekhez fordult: vagy mélyen a talajszint alatt járt az érdeklődésével, mert rabul ejtették őt a mélyértelműségek, vagy – mert telhetetlen volt – azonnal a felhők fölé vágyott.

Ezt a látnokot Mary még csak hírből ismerte, de hogy mire használhatná, azt azonnal kevesellte. Kitervelte, hogy a pénzlopás történetét majd csak ürügyként használja. Próbára teszi vele az öreget, hogy anélkül, hogy valaha is járt volna nála, képes lesz-e majd eligazodni a labirintushoz hasonló forsbachi otthonában. Úgy tervezte, hogy ha az öreg mégis kiismeri magát, és képes lesz a tolvajt is lebuktatni, akkor már nem lesz nehéz fontosabb munkát is találnia a számára – mert Mary rendelkezett ilyen fontosabb kérdésekkel, a magánéletével összefüggő nehéz problémákkal. És úgy gondolta, hogy egy látnoktól több is elvárható, mint hogy apró-cseprő háztartási zökkenőket simítson egyenesbe. Ragadozók nyalják így meg a szájuk szélét, ha gyanútlanul legelésző állatokat látnak.

Mivel úgy hallotta, hogy pénzt nem fogad el az idős Hubert bácsi, ahogy a látnokot hívták, vásárolt hát két extra minőségű alsónadrágot a számára, se-lyempapírba csomagolta őket, és a látnok címével a zsebében beült a Volkswagen

kisbuszába. És amikor megérkezett a nem nagyon távoli Much falucskába, meg lehetett elégedve a saját különbejáratú személyes aurájával is, ami, úgy tetszett, vele utazott, sőt meg is előzte őt, mert alighogy megérkezett, az volt az első benyomása, hogy az öregúr már tudott róla, miért keresi fel őt így, alsónadrágokkal felpakolva a tarsolyában.

Hogy aztán miként kapta meg a választ, azt később Mary nekem is elmesélte. Úgy tűnt, hogy az öregúr egyáltalán nem úgy kezdett neki a megoldásnak, ahogy azt a krimikben látni, hanem helyette azt akarta tudni, hogy mi fán terem ez az úriasszony, akit Mary Bauermeisternek hívnak, és miért fordul hozzá a problémáival. Úgy látszik, rögtön átlátott az ürügyként felhozott aprópénz-afféron is, mert nem mutatott különösebb érdeklődést iránta. Helyette arra volt kíváncsi, miként lakik, vagyis, hogy hol van az a falu, és miként található meg benne Mary háza. Aztán behunyta a szemét – de csak félig –, és szinte forgott a székén, amikor az irányt kereste, hogy azt a bizonyos Forsbachot megcélozhassa, és benne a kérdéses házat – mintegy madárperspektívából – megtalálja. Eközben úgy rezegtetta a szemhéjait, mintha arra vigyázott volna, hogy az instrukciók követése közben ne csak a Forsbachba vezető országutat lássa, hanem egyúttal a vele szemben ülő Maryt is szemmel tartsa. Mintha mindazt, amit „látott”, tulajdonképpen nem is valahonnan egy ismeretlen dimenzióból, hanem nagyon egyszerűen Mary tekintetéből szeretné kiolvasni.

De aztán mikor így, pusztán csak a szellemi erejére támaszkodva az öregúr végre belépett Mary otthonába, majdnem megijedt attól, amit az első pillanatban látott, és ez az ijedtsége nagyon őszintének hatott. Csak a fejét rázta, és hangosan aggódni kezdett amiatt, hogy úgy látszik, csütörtököt mond a látnoki képessége.

Meg kellett magyarázni neki, hogy belépve a házba azért lát a szemközti fal helyett erdő felé kinyíló színes tájat, mert e helyen tényleg hiányzik egy falrész. Csaknem földig érő kirakatüvegből volt oda illesztve egy elég nagy és vastag tábla. Az öreg kuncogni kezdett, hogy hát milyen szép is ez, és hogy ő ilyet eddig még soha nem látott. És aztán, mint egy gyerek, örült még néhány egyéb apróságnak is. Érdekesnek találta a falakon lógó díszeket például, amikre kerekded micsodák, például kavicsokból összehordott halmok voltak elhelyezve, és megkérdezte, miként lehet az, hogy ezek a kavicsok nem esnek le egymásról meg a falon függő kemény fatábláról. Mary reliefszerű kompozíciói, az úgynevezett „szisztémák” voltak ezek a kollázsok. Mikor aztán már kissé otthonossá vált a lakásban, kezdte az öregúr az egyes embereket is jobban látni – sőt, azt is, hogy mit csinálnak. Így bukott le végül aztán a tolvaj is, de biztos, hogy eltartott egy ideig, amíg az öreg Hubert bácsi az illetőt, mondjuk így: „megtalálta”, és Marynek kiadta. Mary aztán csak megdorgálta azt a szolgálonak felfogadott falusi fiatalot, aki azonnal szipogni és bőgni is kezdett, amikor kérdőre vonták. Hogy el is bocsássá, arra nem gondolt, az túlzás lett volna.

Engem ez már nem érdekelt annyira, mert én az egészen inkább csak jól elszórakoztam. Világos volt, hogy az öreg ugyanazt a rítust pergette le Marynek is, mint amit a falujában szokott előadni hasonló alkalmakkor. Az, hogy meg tudta mondani ott, Muchban, a karosszékeben ülve, hogy ki volt a tolvaj a forsbacher háznál, komoly teljesítmény lehetett, kétség nem fér hozzá. De – gondolom – nem így, araszolva jutott el az eredményhez, ahogy nekem azt Mary előadta,

hanem valami közvetlenebb úton. Talán egy olyan intuíciót követve, amely anyyira erős volt, hogy az eredmény látható képekké állt össze az agyában. Mert különben, hogy miként csinálta, azt, fogadni mernék rá, ő maga sem tudta. De már rég hozzászokott ahhoz, hogy amit így látott, azt a közönségének valamiképp kipreparálja. Körüljárja, lépésekre bontsa, és eközben némileg racionalizálja is – nehogy boszorkányt lássanak benne, és elégezzék ott a falujában.

Később, amikor a látnokról szóló élményeimet másoknak is mesélni kezdtem, akadt olyan ismerősöm, aki arról is tudott, hogy miként szokott a rendőrség az efféle ritka csodaemberekkel egyezséget kötni. Ha alkalomadtán a hatóság is igénybe veszi az illető segítségét, akkor még a személyi védelméről is gondoskodni szoktak. De csak azzal a feltétellel, ha a látó ember megígéri, hogy soha nem fogad el pénzt a szolgáltatásaiért, mert az a tapasztalat, hogy a pénzadományok könnyen korrumpálnak. Fontos persze a diszkréció is, hiszen sokkal többet tud az őt környező embertársairól, mint amennyit illik.

És lenne még egy dolog, ami főleg falun fontos: ne felejtsem soha templomba járni.

\*

Az öreg látnokot kissé meglepte, hogy Mary alig figyelt oda azokra a közléseire, amik végül is pontot tettek a pénzlopással kapcsolatos kutakodások végére. Mary csak bólogatott, és szórakozottan morgott valamit az öregúr szavaira. Alig várta, hogy rátérhessen a saját családi ügyeire, amik már régóta nyomasztották.

Egyik ilyen problémája volt, hogy miért nem tud a férjével együtt élni. Holott nagyon jó barátok voltak, mégis, jobban jöttek ki egymással, ha csak a gyerekek miatt találkoztak néha. Igaz, volt annak már több esztendeje is, hogy az egyik fő művét, amit oly gyakran játszanak, a *Stimmung*ot Stockhausen neki ajánlotta. Én is megkaptam aztán a partitúráját, *für Marienchen*, ez az ajánlás áll nyomtatott betűkkel a szép kiállítású kiadvány belső címlapján. Volt úgy, hogy ezt a nagyon színes és érzelemgazdag vokális muzsikát meghívott közönség előtt a forsbachi házban is előadták. Egy másik problémája volt, hogy mit kezdjen az egyik első szeretője emlékével, írjon-e neki? És megbocsájtólag, természetesen? Mondja-e neki, hogy nincs már mitől tartania, mert belenyugodott a szakításba? De, ha úgy gondolná, hogy az mégis fájna, megírja-e neki, hogy már egyáltalán nem fáj? És hogy soha nem jut már az eszébe, és akkor meg ezzel bántsa? Mary egy alkalommal nekem is elmondta, hogy efféle kérdésekkel ostromolta az öregget, aki természetesen nem tudott sokat hozzáfűzni ezekhez a lamentálásokhoz. Én meg elképedve konstatáltam, hogy Mary, úgy látszik, lelkének valamelyik titkos zugában mennyire nem nőtt fel még máig sem.

Teherként nyomta őt aztán a hűgának a sorsa, nem azé, akivel már évek óta együtt lakott a forsbachi házban, hanem a másiké, aki sokkal fiatalabb volt nála. Ebből a hűgából színésznő lett, de aztán súlyos cukorbetegséggel állapítottak meg nála, olyannyira súlyosat, hogy már nem titkolták senki előtt, mire kell felkészülni. A család tervbe vette, hogy ez a húga feljön Münchenből Maryhez, a forsbachi házba. A ház nagyon szép, a fekvése gyönyörű, teli volt étellel, nyüzsgő forgalommal – kellemes a szemnek, feledtető a bajtól megtaposott színművész leány-

nak. Aztán meg is történt, hogy édesanyjuk felkísérte ide, és vele is maradt, hogy ápolni tudja. Ami azzal járt, hogy az idős asszony, ez a visszavonult operaénekesnő váratlanul megvakult itt Forsbachban – idegi alapon, ahogy megállapították. De aztán két-három hét múlva ugyanilyen váratlanul megint vissza is tért a látása. Megpróbáltatások, de kibírta őket a ház, csak Maryt szorította a dolog már jó előre is, meg közben is, és hát utána is, néha egészen a légszomjig. Hisz akkor már két húga is ott volt vele egy ideig – úgy rémlett, egy harmadik hűgát már sok évvel ezelőtt eltemették. Talán ott is a diabétesssel kezdődtek a bajok. Családi örökség, úgy tűnt...

Mintha az a nagy adag egészség, amiből, ha egymás közt elosztják, a Bauermeister lányok mind megéltek volna, mindjárt az elején Marybe költözött volna. Ő volt nagyon egészséges, már-már szuper-egészséges. Felgyűlt benne a zaft, úgy, mint a víz a duzzasztó mögött emelkedő tóban. Látni is lehetett rajta, hogy túl erős, hiszen másfél-két fejjel volt magasabb, mint a család többi tagja. És szerencsés is volt, mert belőle lett a leghíresebb testvér, és vagy húsz esztendőn át ő kereste a legtöbb pénzt is a családban. De hát a pénz nem segíthetett ezeken a bajokon, itt már csak az öreg Hubert úrtól lehetett várni némi vigasztalást.

Én elég kéretlenül cseppentem bele Mary és a látnok közös afférjába azzal, hogy eléggé a kezdetek idején Mary egyszer elvitt magával Muchba, az öreg Hubert bácsi otthonába. Nekem nem mondta, de talán azért, hogy „belenézzen” az aurámba. Majd még elmesélem ezt az utazást, mert nem volt érdektelen tapasztalat beülni Mary VW buszába. Most csak a látogatás lényegéről, arról, hogy az öreg akkor engem is mintegy „kezelésbe vett”, mert oda állított a fal elé a tisztaszobában, és „orvosolt”, vagyis vizsgálni kezdett – talán azért, mert érezte, Mary nagyon kíváncsi, hogy mit is talál majd az aurámban. Szóval ott álltam engedelmesen a fehér fal előtt, ő pedig majd átfúrta tekintetével. Majd pedig rezegni kezdtek a szemhéjai, és akkor úgy éreztem, mintha már nem is engem nézne, hanem valami mögöttem kirajzolódó jelenséget vizsgálna aprólékosan, teljesen elmerülve a látványban. Lassan jött ez össze nekünk, kettőnknek, hogy én csak vártam, ő meg figyelt nagyon, hogy végül azt a könnyen elillanó finom képződményt, az „aurámat” lássa.

Igen, az asztrális burkot, amiben együtt van múlt és jövő, meg mindaz, ami tudott dolog és eltitkolt tudomány. Az öreg talán értette valamennyire, hogy mit jelentenek a jelek. És volt egy sajátos, nagyon archaikusnak tűnő nyelvezete ahhoz, hogy beszélni is tudjon róla. Amikor én voltam a delikvense, akkor például folyamatosan fel kellett mondania Marynek, hogy mi az, amit az aurámban lát. Mindeközben a látottakat az öreg nem interpretálta, meg sem próbálta feloldani a szimbólumok értelmét. Csak elmondta, leírta a dolgokat, ahogy azok megjelentek, és furcsa, nehezen érthető szavakat meg fordulatokat szőtt eközben a beszédebe. Mary meg lázasan jegyzetelte, amit hallott, miközben ide-oda csapkodott és lapozott a megviselt, gyűrött füzetében.

Nem mesélem el, mi mindent látott a muchi látnok az én aurámban, mert az nagyon bonyolult lenne. A lényege az volt, hogy száraz szalmán álllok, aranylóan sárgán, a fejem fölött meg néhány számjegy lebegett, egy hármas, egy hetes és kétszer a kilences, ezekkel a jelzésekkel vagy szimbólumokkal voltam kipreparálva. Többek között – teszem hozzá, mert volt ott még sok minden más is, köz-

tük akár még számomra is ismerősnek tekinthető motívumok a közelmúlt élményanyagából, vagy a Magyarországon hagyott dolgaimra vagy ismerőseimre aggatott, azokkal kapcsolatos motívumok. A számok csak a fináléra érkeztek be a fejem fölött kiszélesedő térbe, de akkor már tele lehetett a meszelt fal a hátam mögött mindenféle ábrával.

Persze én soha nem foglalkoztam számmisztikával, máig sem tudom kellően értékelni – csak Mary kezdett szíponni egy kicsit. Útban hazafelé el is mondta nekem, hogy a hármas a pitagoraszi triászt jelenti, azt a mitológiai örökséget, ami a világ egységét szimbolizálja, és ennek az emléke él tovább a kereszténységben is, a szentháromság formájában. A kilences pedig nem más, mint a háromszor három – nem is kell magyaráznia, hogy az miért szenzáció. A hetes pedig a másik mitologikus hagyomány legerősebb számjegye, gondoljak csak a „hét mennyország” fordulat jelentésvilágára. Én persze ott és akkor csak annyit tudtam méltányolni ebből, hogy úgy látszik, Maryben felébredtek az olvasmányai, és különösen az én hetesem meg kilenceseim láttán kialakulófélben van benne valamiféle meghatottság is, olyan hangulat vagy kalandos irányokat követő fantáziálás, aminek már nem sok köze lehetett az aurámhoz, és nagyon messzire vezetett az öreg Hubert bácsi tiszteletre méltóan egyszerű és homogén világától is. Míg ott álltam a fal előtt, egyre jobban zavart Mary ujjongó asszisztálása és kapkodása, alig tudtam megállni, hogy ki ne szakadjon belőlem, hogy ebben a körítésben az egész szeánsz csak hülyeség vagy sznobság. És aztán, sajnos, volt is egy fegyelmetlen pillanatom, amikor tényleg tettem egy nagyon oda nem illő megjegyzést az öreg Hubert bácsi valamelyik megállapítására.

– Du bist blöd..., blö-ö-öd... – volt az öreg reakciója rá. Rekedten lehülyézett, és aztán elgyengülve köhécselni kezdett. Zavarba jöttem, majd megtörve a szer-tartás rendjét otthagytam a falat, ami előtt álltam, és oldalra somfordáltam. Ezzel vége is lett az aurám vizsgálatának. Mary neheztelt érte, de örült is neki, mert rátérhetett a családi ügyeire – amik meg inkább már csak panaszáradatnak tűnhettek, és csak nagyon távolról kapcsolódhattak az öregúr praxisához. Nem volt hová mennem, így hát ott maradtam a tisztaszobában, és arra vártam, hogy mikor dob ki végre mindkettőnket az öreg az otthonából. Az azonban türelmes maradt. Talán, mert nem mert ujjat húzni Maryvel – vagy csak azért, mert már rég hozzászokott a kuncsaftjai ömlengéseihez?

\*

Biztos, hogy nem én voltam az első vendég, akit Mary magával vitt az öreghez. Hogy ki mindenki járt már korábban is nála, nem tudom. De nem sokkal az előtt, hogy én Muchban jártam, Mary a barátnőjét, Maritát vitte el egy alkalommal Hubert bácsihoz.

Marita huszonöt éves lehetett, esetleg valamivel több is, de mindenképpen vagy tizenöt évvel fiatalabb Marynél. Nemrég szakított végleg a férjével, aki muzsikus volt, zenei munkatárs a népes és sokféle szakembert foglalkoztató Stockhausen-kompániában. Nem volt különösen szép asszony, csak csinoska, de ambiciózus fajta. Az, aki okosnak tartja magát, és éppen ezért be is iratkozott – ahogy mesélte – a kölni egyetemre, ráadásul ott is a filozófiai fakultásra. Amikor

én találkoztam vele, éppen azon volt, hogy eldöntse, Kantból vagy inkább Heideggerből írja-e a disszertációját. Félő volt azonban, hogy mindegy is, melyik mellett köt ki, hiszen érezhető volt, megragad majd – hiszen nagyon is beleillett – a forsbachi háztartásban.

És Mary valóban hasznát is vette Maritának, szüksége volt egy tükörre, amelyben nap mint nap önmagát látja, vagy egy visszhangra, amely újra hallhatóvá teszi és megerősíti őt a terveiben és az elképzeléseiben. Marita aztán abban is ügyesnek és alkalmazkodóképesnek bizonyult, hogy egész egyszerűen ott lakjon nála a házban – már majdnem „vele” a házban. Segítségére volt ebben az egyszerűsége, a gyanúktól és aggályoktól mentes jóhiszeműsége, meg az a körülmény is, hogy került a bonyolult problémákat (Kant versus Heidegger? Nem szabad az ilyesmit komolyan venni...). Nem, őt tulajdonképpen nem foglalkoztatták messzire vezető tervek vagy magasröptű álmok. Amióta külön élt a férjétől, mintha még az sem jutott volna soha az eszébe, hogy szert tegyen valamiféle állandó barátira. Igaz, erre ideje sem maradt ott, Mary otthonában. Maga Mary, ha férfi látogatója érkezett, azt néha marasztalni szokta, és ha az illető engedett, előfordulhatott, hogy együtt aludt vele az ágyban. Mary az ilyen vendégeit azonban csak arra használta, hogy néha-néha messzebbre tolhassa magától a magányos éjszakákat. Furcsa volt, és talán nehezen is hihető, hogy ennyi felfűtöttség és extravagancia dacára Mary körül nem lebegett különösebb érzékiség, és a háza az ott megforduló nagyon extrém vendégek dacára is inkább hasonlított egy kolostorhoz, mint valami fülledt légkörű örömtanyához. Marita pedig e téren is példás hűséggel követte a főnökasszonyát. Egyszerűen ott ragadt nála, és szolgált.

Elintézte az apróbb elintéznivalókat, néha segített a gyerekekkel törődni, főként azonban – hogy egy idejétmúlt kifejezést használjak – a társalkodónő szerepében vált nélkülözhetetlenné Mary számára, és ez a szerep, anélkül, hogy ezt észrevette volna, az egzisztenciális gondjaitól is megszabadította. Mert Mary házában mindenki úgy látta el magát, ahogy éppen tudta. Lakott, evett, ivott, használta a mellékhelyiségeket, időnként még azoknak az autóknak az egyikét is, amelyek a ház előtt az erdei úton álltak, vagy pedig rendetlen összevisszaságban a bejárat közelében a fák alatt parkoltak. Mary talán még Kaliforniában tanulta meg, hogy ha többen élnek ugyanabban a háztartásban, akkor nem éri meg kihúzni a slusszkulcsot, csak bosszantaná vele a többieket. Minden zökkenőmentesen zajlott, amihez persze az is hozzátartozott, hogy néha át kellett menni a szomszéd községbe, Rösrathba, ahol a helyi Dresdner Bank-filiáléban Mary számláját vezették. De az ilyesmi sem okozott semmi nehézséget. A pénz most már jön – szokta Mary mondani, és igaza volt, a pénz most már jött. Főként attól a két New York-i galériától, amelyek Mary képeit és objektjeit szerződéses alapon árulták.

Hosszú ideg Mary idősebb húga segített a kollázsszerkezetű képek és objektvek sorozatban történő előállításában. Sokat kellett bíbelődni velük, vágni, fűrészelni, ragasztgatni, és így tovább, elkelt tehát a segítség. Ez az a húga volt, aki a férjével, Löwvel ott lakott a forsbachi házban, övék volt az emelet egy része. Löw – nem hiába, hogy oroszlánra emlékeztetett a neve – nagyvadnak számított az akkori Nyugat-Németországban, mert jogászként, a német gazdasági élet egyik legfontosabb pozícióját mondhatta a magáénak. A véletlenek egész sora segítette

hozzá. A szülei ugyanis a harmincas években a német diplomácia szolgálatában álltak, és amikor kitört a háború, ott rekedtek Indiában, aminek akkor még a brit birodalom volt a gazdája. De aztán sikerült – mint internált külföldieknek – angol földre kerülniük, és Löw az egyik legprominensebb egyetemen végezte a tanulmányait a háború utáni Angliában. Megbízható gentlemannek számított, sok reményre biztató tehetséggel, már csak a megjelenése révén is, mert szálás természetével és elegánsan nyírt bajuszával, valamint a nagyon szabályos, markáns férfiprofiljával nemcsak vezető sztárként ment volna el bármely filmprodukcióban, de méltóságteljes nyugalomával és megmagyarázhatatlanul erős személyes kisugárzásával valami mást is, talán többet is éreztetni tudott: kuszt mondhatott volna sok vérbeli angol arisztokratának. Az angolok Löwnek fontos bizalmi szerepet szántak. Túlzás lenne azt állítani, hogy rábízták volna az újjáéledő német nehézipar ellenőrzését, hiszen ahhoz az ötvenes években, amikor Löw a Rajna mentén otthonra talált, még tapasztalatokkal sem rendelkezett volna. De Kölnbe küldték, a kettészakadt ország egykori angol szektorának a vezető helyzetű városába, ahonnan szemmel tarthatta például a Ruhr-vidéket is. Néhány év múlva pedig a német gyárilárosok központi orgánusának lett az egyik legfontosabb tisztségviselője, majd pedig az éppen alakulófélben lévő Közös Piac felé a delegált képviselőjük is.

Löwre még visszatérek később, most csak annyit, hogy szenvedélyes barkácsoló volt, és a ház alagsorában egy külön helyiség volt fenntartva a számára, ahol nagyon szakszerűen Mary munkáit csomagolta be erős dobozokba vagy habanyaggal bélelt faládákba. Mary gyakran mondogatta: soha nem a városba, mindig csak a repülőtérre járok! Mert a kölni reptér tényleg ott volt a közelükben, légvonalban alig hat kilométernyi távolságban. Igaz, mivel még egy erdő is ott sötétlett közben (és az erdő neve „Wahn” volt, vagyis agyrém, örület), tanácsosnak látszott, hogy az aszfaltozott úton maradjon az ember, ami néhány kilométeres többletet jelentett. Mary a Volkswagen buszával két-három hetente vitte ki a reptérre a Löw által becsomagolt munkákat, ahol azok egy ablak nélküli Boeing 707-es gyomrába kerülve repültek át Amerikába.

A harmonikus együttműködés azonban csakhamar akadozni kezdett. Mary húga és a férje, Löw egyre nehezebben viselték el azt, hogy nem érezhették magukat igazán otthon ebben az architektonikus csodában. Legfőképpen az állandó jöves-menés zavarta őket. Fárasztó volt, hogy egy pillanatig sem lehettek biztosak abban, hogy ha elindulnak valamelyik irányban, akkor ne ütközzenek bele valamelyik alkalmatlankodó „lakótársba”. És ezek a nagyon fölösleges félig-meddig idegenek soha nem jöttek zavarba, hanem rutinos ismerősök módjára jöttek-mentek és közlekedtek a házban. Csak futólag eresztettek meg egy könnyed mosolyt köszönésképpen. Néha a fejükkel biccentettek, máskor meg a jobbjukat emelték meg reflexszerű szórakozottsággal. Ha pedig Mary valami partyt rendezett, vagyis hát „emberek érkeztek”, akkor gyakran kiderült, hogy konyhájukat és ételkészítési eszközeiket is meg kell osztaniuk Mary vendégeivel, a frissen betoppant jövevények hadával. Persze megtették, hiszen mindnyájuk számára fontos lehetett, hogy jól érezzék magukat a jövevények, hogy megmaradjon a ház jó híre.

Mary szenvedélyes szívéllyességgel gondoskodott a látogatóiról, és mindig kárpótolta Löwéket is a rugalmas segítőkészségükért, hiszen nagyvonalúan szá-

molt el az ilyenkor nyújtott segítségért. De az idegrendszerük mégis felmorzsolódott ebben a kényszerűen felvállalt örök haptákban állásban. Néha már az lehetett a benyomásuk, hogy soha nem múlnak el a vendégeskedések, hiszen az egyik a másikba kulcsolódott, mintha csak véget nem érő fesztiválok sorát szolgálták. Amikor én is bejáratos lettem a házba, Löwék már egy esztendeje azon voltak, hogy függetlenítsék magukat Marytól, és az egyik közeli telken tényleg épülőfélben is volt már a saját otthonuk. Onnan sem volt messze az erdő széle, ott is sok napsütést kapott az épület, és ugyanúgy ott is fenyőfák vetettek hűsítő árnyékot a falakra, mert ez látszott a legjobb megoldásnak.

Mary házat még Erich Schneider-Wessling tervezte, egy sokáig Amerikában élő híresség, Frank Lloyd Wright és Richard Neutra egykori munkatársa, aki aztán nagyon keresett professzor lett Németországban is. Löwék földszintes otthonát, ezt a sokkal puritánabb épületet viszont már nem jegyezte semmiféle építészeti nagyság. Löw volt az, aki egy kockás papírra fölrajzolta a ház beosztását, és aztán egy közelebb is elérhető okos építésszel a részletes terveket is kiókumálta. Viszont amikor már elkészült, a ház ismertetése – néhány színes fotóval illusztrálva – mégiscsak belekerült az egyik legrangosabb német építészeti szakfolyóiratba, mert úgy látszik, a vártnál is jobban sikerült. Talán azért is, mert a Löw által tervezett épületben szintén szóhoz jutott a természet, igaz, csak egy jelzésszerűen oda komponált kicsiny átrium formájában, de mégis úgy, hogy érdekesnek tűnhetett ez a megoldása. Mert az átrium a ház közepére került, felül nyitott volt, az oldalélei pedig alig voltak tágasabbak két-három méternél. És az volt a fő funkciója, hogy az épület egyéb helyiségei is innen kapják aztán a legtöbb világosságot. De míg a klasszikus előképei oszlopsorral övezve illeszkedtek a házhoz, Löw átriuma egy átlátszó kubus volt, amelyet négy oldalról víztiszta thermoüveg falak vettek körül, úgy, hogy ezeken az üvegfalakon át a lakók állandóan ráláttak erre a házba mentett természetszeletre. Zölden virított, mert gyep és apró bokrok tarkították, bejárat pedig csak madaraknak...! Ezt figyelmeztető táblaként akár oda is lehetett volna tűzni az átrium fölé benyúló valamelyik ágra. És Löw boldog volt, ha ennek a megoldásnak az előnyeit részletezhette.

Miután Löwék beköltöztek az elkészült épületbe, mégis kiderült, hogy a megszerzett függetlenségük pirruszi győzelemmel ér fel. Mert hát például az a probléma, hogy gyermektelenek voltak, hirtelen nagyon is érezhetővé vált – mondhatni, fájdalmassá. Eddig mindig adódott valami, ami átsegítette őket rajta, és nem fordult elő, hogy az árnyoldalaira is ráébredtek volna. De most, hogy magukra maradtak, szinte fojtogatni kezdte őket a magányosság. Olyan volt, mint a küszöb alatt beszivárgó hideg – és egyre érezhetőbbé is vált az új lakásban. Az első jele az volt, hogy ami korábban soha nem történt meg velük, most előfordult: unatkozni kezdtek. Később pedig, amikor már ráébredtek arra, mi a baj, hiába próbáltak menekülni előle. Az egyik legsúlyosabb következménye az volt ennek a furcsa árvaságnak, hogy Frau Löwnél kínjában – hiszen a férje naphosszat az irodában ült, vagy tárgyalásokat vezetett Brüsszelben, Genfben, Londonban vagy Amszterdamban – kezdett jelentkezni ugyanaz a cukorbaj, ami a fiatalabb Bauermeister lánynak is a végzetét okozta. Ebbe – hiszen nem volt tréfadolog – belesápadtak.

Mary életvitelén először csak kevésbé változtatott a sógorék kiköltözése, sőt, voltak annak előnyei is, így például a legfelső emelet most teljes egészében az övé lett, mert ahol eddig Löwék laktak, azoknak a helyiségeknek a nagy része szabaddá vált, és ezzel megnőtt például a vendégszobák száma. Viszont kiderült, hogy Löw hivatali tevékenysége, bármennyire távol esett is a forsbachi háztól, mégiscsak fontos része lehetett a Marynél kialakult komplett életvitelnek, hiszen mint egy távoli, de nagy hatalmú gépezet, idáig hallatszott a Löw körül forgó diplomáciai nagyüzem zakatolása, a nagyiparosok egyesületének meg a Közös Piac munkájának az állandó moraja. Mindez pedig nemcsak hozzátartozott a Mary által megteremtett sajátos légkörhöz, hanem ki is egészítette azt, mégpedig nagyon egészséges irányban, és rutinná vált eseményeivel meg a hetente újrainduló taposómalmával jelentős szerepet játszott abban, hogy a Schneider-Wessling-féle terek hűvös kubusai lakhatóvá váltak. Ez a zaj most egy kicsit elhalkult, most már be kellett érni a gyerekek hancúrozásával. És maga Löw is tagadhatatlanul hiányozni kezdett. Mert mégiscsak ő volt valamiképpen a tradicionális értelemben vett családfő, az a biztos pont a házban, aki nem hajlott semmiféle káoszra vagy extravaganciára, és akire ráhagyatkozhatott az ember. Arról nem is szólva, hogy a zsebeiből szinte naponta hullottak ki olyan hírtöredékek, amiken a többiek is kapva kaptak. Ha pedig történt valami a nagyvilágban, a partner szerepét játszotta ahhoz, hogy meg lehessen beszélni a történeteket, hangosan, elfogultan, szenvedélyes mohósággal.

Mindezt elvitte most a léghuzat, ami pontosan akkora volt, mint az a távoltság, ami Löwék új házát választotta el Mary sok rétegesen bonyolult otthonától. Marita megjelenése Mary háztartásában csak néhány hónappal előzte meg a sógorék elköltözését, ezért aztán rá várt a feladat, hogy amint megtörtént a költözés, pótolja az eltávozott családtagokat. Mivel a képek és objektok elkészítésében nem sok hasznát lehetett venni, és a csomagoláshoz sem volt különösebb tehetsége, Mary nem sokat habozott, hanem egy fiatal egyetemistát fogadott fel még gyorsan Löw pótlására, ez a fiú aztán mindenhez nagyon jól értett. Ott lakott az alagsorban, a műterem melletti kis szobában.

Nem sok vizet zavart, és most, hogy írok róla, engem is meglep, hogy egyáltalán az eszembe jutott – hiszen még a nevét sem jegyeztem meg különben. Pedig hát ő is ott volt a házban, fontos kerék volt az épület üzemvitelében. Mindig kéznél volt, és úgy tudott jelen lenni, hogy a többiek számára csak árnyék maradt, hasznos, de mindig készségesen vissza is húzódó segítség – és ezt a mutatványt nagyszerűen csinálta.

\*

Mary pedig – amint Löwék tényleg elköltöztek – ráhajtott a látnokkal való intenzív foglalkozásra.

Most már soha nem felejtette el, hogy a füzetét is elvigye magával. Maryt mindig is érdekelték a távoli érdekességekről és kultúrákról szóló beszámolók, és ezekből tudta, hogy az archaikus népeknek meg kultúráknak a képi világa általában zárt rendszert alkot, az olvasásához pedig az ott használt szimbólumok felfejtése, egyfajta szótár segíthet hozzá. Mi lenne, ha sikerülne összegyűjtenie

az öreg Hubert úr által használt jelképes fordulatokat is? Ha sikerülne, akkor ezt a listát mint egy szótárt használva végre kulcsot találhatna a látnok által használt képek és fordulatok értelmezéséhez is. Minden alkalmat megragadott ahhoz, hogy ellátogathasson az öreghez, és az egyik ilyen alkalommal teljesen véletlenül úgy adódott, hogy engem is elvihetett magával – ez a látogatás torkollott aztán, mint arról fentebb már beszámoltam, az aurám vizsgálatába. De adós maradtam azzal, hogy elmesélem ennek a kirándulásnak a történetét is – most pótolhatom ezt a mulasztást.

Elviselhetetlenül fülledt volt aznap a levegő Kölnben, éreztem, el kell menekülnöm valahová. Gondoltam, meglátogatom Maryt, az amolyan veszélytelen vállalkozás. Mert ha esetleg nem is lenne otthon, valaki akkor is ott van mindig a házban, ami azt jelenti, hogy az ember nyugodtan maradhat, élvezheti a kertet és az erdőt, vagy pedig szívhatja a fenyvesekkel körülvett falu tiszta levegőjét – csak úgy a saját öröme. Ha pedig Mary otthon van, akkor meg pláne. És hát, mit tesz Isten, tényleg otthon volt.

Ahogy megálltam a ház előtt, és kihúztam a slusszkulcsot, nagy nyugalom és csend fogadott. Az üvegfalak félre voltak tolvá, és a földszinti hall padlózata alig két-három lépcsőfoknyi átmenettel alakult át gyeppe, vészett bele a virágos kertnek is nevezhető vad összevisszaságba. A virágok közt a hat hónapos Sophy, a legkisebb gyerek hasalt egy odavetett pokrócféleségen. Az apja Stockhausen egyik tanítványa volt, aki egy fél évig élt Maryvel, de az utóbbi időben már bent lakott valahol Kölnben, és csak a gyermekét, akit Mary hozott a világra, hagyta ott Forsbachban, talán, hogy mégis maradjon valami kézzelfogható emlék is utána. A lépcsőkön pedig Mary és Marita ültek.

– Éppen azon tanakodtunk, hogy veszekedni jössz-e, vagy békét hozol – kezdte Mary, miután üdvözöltem.

Ez meglepett. Mary nem szokott azzal törődni, hogy az emberek mivel érkeznek hozzá. Különösen pedig az hatott szokatlannak, már majdnem bántónak, hogy én esetleg veszekedni jönnék. De aztán kiderült, hogy egyáltalán nem akart megbántani velem, csak hát új szempontjai vannak. Azt a tanácsot kapta, hogy lazítson egy kicsit, és csak olyanokkal keressen kapcsolatot, akik spontánul, minden hátsó gondolat nélkül érkeznek a forsbachi házba. És nem ütnek bele az orrukát örökké a mások dolgába. Mary gyorsan tisztázta, hogy békét hozok-e. – Natürlich – válaszoltam. És tényleg úgy éreztem, hogy én pont egy ilyen vendég lennék. De tükön ültem, mert nem érttem, miként került ez a szempont ilyen hirtelen a társalgás középpontjába.

Később aztán fény derült rá, hogy a látnok volt az, aki ezt a tanácsot Maryre tukmálta, válaszként arra a kérdészuhatagra, amivel Mary őt elárasztotta – de akkor én az öregről még semmit sem tudtam. Azonkívül – erről azonban már inkább lehetnek sejtelmeim – Mary kedélyvilágát az is megfektette, hogy a húga és a sógora nemrégiben elköltöztek tőle. Úgy tűnt, Mary még nem épült fel a csalódásból. Mit lehetett tenni? Ahogy megérkezve odaültem Mary és Marita mellé a gyepre vezető lépcső legalsó fokára, közömbös témákról kezdtünk beszélgetni, de nem oldódott fel a feszült atmoszféra. Aztán Mary mégiscsak rászánta magát, és miután kicsit megfeszítette a száját, úgy, hogy eközben majdnem az ajkába harapott, hirtelen megkérdezte:

– Hiszel a telepátiában?

– Persze – válaszoltam. – De nem szoktam ügyet csinálni belőle. – Vártam, hová akar kilyukadni velem.

– Akkor igazán hiszel benne, mert természetesnek tartod – válaszolta. Meg volt könnyebbülve, majd nagy lélegzetet véve beavatott a látnokkal való különös ismeretségébe. Ahogy már említettem, még fogalmam sem lehetett róla, hogy él egy ilyen öregúr valahol Mary kiterjedt birodalmában.

Mary szokatlan kérdéseit az tette aktuálissá, hogy kiderült, Mary két vendéget várt volna aznap délutánra, mi több, mindkettő külföldi lett volna, és olyanok, akik foglalkozásukra nézve a parapszichológiának nevezett területen munkálkodnak. Igazi profik. Ez idő szerint éppen Bonnban tartózkodtak, de csak átmenetileg, mert hamarosan visszatérnek Angliába. Marynek mégis sikerült beszélnie velük – és rögtön meg is hívta őket Forsbachba, azzal az ígérettel, hogy majd bemutatja nekik a látnokát, egy sokat tudó öregembert. Az lesz majd a nap fénypontja – meglátják! Telefonált közben az öregnek is persze, és megkérte őt, hogy bár váratlan ez a fordulat, de egyezzen bele, hogy vendégeket vigyen hozzá.

Ám erre a két bonni uraságra Forsbachban aztán mégis hiába vártak, pedig ezért üldögélt ott Mary is a gyepe levezető lépcsőkön, és beszélgetett akkor már legalább egy órája Maritával. Viszont helyettük megérkeztem én az akkor éppen bejártott VW bogárhátúmmal. Mary pedig ebben a szerepcserében titkos erők útmutatását látta:

– Már rég bejelentkeztünk, de téged viszlek el – mondta eltökélten. Miközben látszott, hogy azért nem biztos a dolgában, úgyhogy egy kis gondolkodás után hozzá is tette: – Ha esetleg nem akar az öreg fogadni minket, akkor útközben azt ügyis jelezni fogja. Úgy intézi majd, hogy ne érkezzünk meg – jelentette ki. Rám nézett, hogy egyetértek-e.

Meghökkenem. Szóval elindulunk, de nem érkezünk meg? Mielőtt azonban kinyithattam volna a számat, Mary már folytatta is, elemében volt: – Csak koncentrálni kell rá! – és már perdült is, hogy bevigye a kis Sophyt a házba, és útnak indulhassunk.

Nyugtalanság fogott el, mint mindig, amikor Maryben forgószerűen hasonló váratlansággal felülkerekedett az anarchista énje. – Hogyan megyünk? – kérdeztem majdhogynem szorongva, hiszen akkor még azt sem tudtam, hogy ki ez a látnok, és hol lehet az a Much, ahol lakni méltóztatott. Talán nem is olyan messze, és akkor gyalog is elérhető lenne? Mary rám nevetett: – Hát hogyan is mennénk? A VW busszal. – Körülnéztem. A kisbusz ott állt a fák alatt, ütöten-kopottan, sután lógó visszapillantó tükrökkel, és azzal a flegma közönnyel, ami a mindenhez hozzászokott teherhordó jószágok sajátja.

Beszálltunk, és vagy huszonöt-harminc kilométert mentünk az alacsony dombok között kanyarogva. Eszembe jutott, hogy mit mesélt Löw nekem Mary vezetői stílusáról: – Mary a füle után vezet – jelentette ki Löw, és élvezte, szinte átélte, ahogyan részletezni kezdte: – Ha balról hall egy recsenést, hát jobbra húzza a kormányt, ha meg jobbról koppan valami, akkor meg balra fordul kissé. De az ilyent soha nem éri semmiféle baleset – fűzte hozzá, mint valami diadalmas slusszpoént. – Annyira figyelmetlen, hogy eszébe sem jut, hogy megijedjen. – Na, hát akkor nekem sincs okom aggódásra, gondoltam, de azért nagyon meg-

nyugtatónak találtam, hogy amerre az utunk vezetett, ha voltak is valaha fák az országút mentén, úgy látszik, azokat már régebben kivágták.

Mary nem is sejtette, miféle gondok gyötörnek. Úgy tűnt, mégiscsak feltámadt benne a kétség, helyesen teszi-e, hogy a bonni vendégek helyett most engem visz magával. Próbálta megnyugtatni magát, nekem meg gyorsan odasúgta, most arra kell koncentrálnia, hogy mi lenne, ha valami erre vonatkozó üzenettel éppen most próbálna jelet adni az öreg – és becsukta a szemét. De nem érkezett jelzés, és Mary a fejét rázta. Persze nem adta fel, hanem egy idő múlva inkább felnézett mereven az égre, de ott is csak üres, semmitmondó felhőket látott, és semmi híradást. Akkor már közeledni kezdtünk a magaslati vonulaton fekvő falucskához, és Mary, megérezve az emelkedőt, most tényleg tövig nyomta a gázpedált, miközben még mindig arra várt, hogy érkezzen valami üzenet az öregtől. Láttam, hogy egyre eltökéltebb. Türelmetlenül pásztázta a határt, mintha csak a tekintetével próbálta volna elfogni azokat az éterben úszó szálatokat, amiken, mint valami ökörnyálon, az öregtől származó intelmek utaznának.

Nem esett nehezemre, hogy átnyúlva az anyósülésről a bal kezemet a kormánykerékre fektessem. Miközben azzal nyugtattam meg magamat, hogy fölösleges izgulnom, mert Löwnek igaza lehet, csalánba nem üt a ménkű, nincs okom a nyugtalanságra. És tényleg, a kisbusz, mint egy öreg, sokat tapasztalt csacsi tartotta magát az országúton sötétlő nyomvonalhoz, és nem volt szükség beavatkozásra.

A meleg már mérséklődött, amikor megérkeztünk. A nap azért még sütött, de csak úgy, a vidékre jellemző őszi, nyirkos módján – megjegyzem, még csak június volt, de hát tudjuk, milyen a Rajna-menti nyár. Az öreg egy kis házban lakott a templom közelében, és amint becsengtünk, a felesége nyitott ajtót, és kért minket, hogy várjunk, míg elkészül a férje. Lehet, hogy átöltözött közben? Néhány perc múlva aztán maga a látnok jött oda az előszobába, hogy betessékellen minket a tisztaszobába.

Nagyon szép arcú öregember volt, kissé hajlott hátú, vontatott mozgású. A szeme akkor is magára vonta volna bárki figyelmét, ha az nem tudta volna, hogy kivel van dolga. A színe búzavirágkék volt, és az a fajta, amire a lepkék is szívesen szállnak. De akár tovább is szőhetem a képet: az ilyen tekintetben már ott van az ígéret, hogy mint a lepkék a párjukra, ezek a szemek is már nagyon nagy távolságból mindenre rátalálnak. A beszédmódja lassú és jól tagolt volt, de erősen tájszólásos, a szókincse pedig tele archaikus fordulatokkal. Sokszor csak töredékes volt, amennyit megértettem belőle. És kerülte, hogy bármit is megmagyarázzon. Ha visszakérdeztem, csak nevetve legyintett: – A fenébe is, magának ezt jobban kéne tudnia. – Vagy: – Blőd vagy, ezt te amúgy sem érted. – Ebből adódott aztán, hogy a vele való dialógus olyan volt, mintha egy billegő csónak két végén állnánk, és labdát dobálnánk egymásnak. Figyelni kellett arra, hogy fel ne boruljon a társalgás.

Vizont gyorsan napirendre tért afölött, hogy a beharangozott bonni vendégek helyett én érkeztem, fölösleges volt tehát Mary aggodása. Csak annyit mondott, hogy tudta ezt, és ma egy órát volt a templomban, hogy megerősítse magát, mert úgy érezte, hogy szüksége lesz rá. Mikor Mary megkérdezte, mit gondol,

miért maradtak el a bonni vendégei, újra csak nevetett: – Mert ő erősebb volt! – és rám bökött a mutatóujjával.

Arról már beszámoltam egyszer, hogy Mary közben elővette a füzetét, és minden szót följegyzett. Valahányszor új téma került terítékre, gyorsan húzott egy vonalat, lapozott kettőt-hármat, és új oldalon kezdte. Majd pedig, ha úgy érezte, hogy indokolt, hát visszatért egy korábbi jegyzetére. Ha újra felidéztem ezeket az emlékeimet, akkor azt is valószínűnek találom, hogy össze is keverhettem közben a szóba hozott problémákat, de ezt talán észre sem vette. Lázban volt. Percek alatt kiderült, hogy ő az, aki itt mindenről pontos értelmezést adhat. Ha az öreg Hubert barátunk a zakóm ujján keresztül is látni vélte, hogy baj érte a kezemet, és a maga direkt, majdnem goromba stílusában megkérdezte, mitől törttem el a karom (hozzáteszem: – majdnem igaza volt, mert néhány nappal korábban volt egy koccanásom, és a kormánykerék lila nyomokat hagyott a karomon) – Mary akkor már tudta, hogy mit jelent a törött kéz valahol, teszem azt, a hindu mitológiában. Vagy ha az öreg azt mondta nekem: – Maga huszonnyolc éves – és ezt megismételte azzal, hogy ha másként is állna a papírjaimban, akkor is nyugodjak bele, hogy én huszonnyolc vagyok, és az is maradok majd mindhalálig. Ezt a beszélgetést koronázta meg aztán az aurám tanulmányozása.

Utána Mary gyorsan visszahódította magának az öregget, és én attól kezdve már csak passzív szemlélővé váltam. És amikor végre neki is elege lett a szeánszból, és hazaindulhattunk, kisvártatva újabb megpróbáltatások szakadtak a nyakamba. Amikor ugyanis már Forsbach határába értünk, majd pedig ott gurult a VW busz az első házak között, Mary hirtelen tövig lépett a fékbe – majd felborultunk. Sikongtak a gumik, ahogy az ülésen előrebukva megálltunk.

Mi történt? Előttünk a járdán egy hindu pap és talán egy jól öltözött helybéli asszony lépegettek. Mary felkiáltott: – Meg kell ismerkednem vele! – És rám nézett. Nem tudom, milyen arcot vágtam, de attól, amit leolvasott rólam, csak nyelt egyet, és gyorsan helyesbített: – Megkérdezem, hogy szabad-e, hogy megismerkedjem vele. – A kisbusz még vesztegelt egy darabig, mert meg kellett várnunk, hogy a guru és az asszony egy nyitott kertajtó elé érve bemenjenek az ott lévő ház udvarába. Mary mormogott valamit, hogy ez a ház a jógaiskola, és már éreztem, tudtam, hogy ennek a váratlan találkozásnak mi lesz majd a folytatása. Most már én kezdtem hadarni. Rábeszéltem Maryt, hogy menjünk előbb haza, hisz már közel voltunk az otthonához. Most, hogy már azt is tudjuk, hová tért be a guru, Mary könnyen rátalálhat.

Leparkoltunk a fák alá, Mary dadogott valamit, hogy magára kell kapnia valami rendes ruhát, de látszott rajta, hogy legszívesebben azonnal visszarohanna a jógaiskolához. Én nem vártam meg, hogy végre elinduljon, hanem beültem a kocsimba, és sikerült még alkony előtt kiérnem a kölni országútra. Nagy nap volt ez az életemben – éreztem, tudtam –, mégis boldog voltam, hogy ép bőrrel megúsztam. Talán csak azért, mert ez a szerencsés befejezés is bele volt írva az aurámba.

\*

Később megtudtam, hogy a hindu mester New Yorkból érkezett vendégprofesszorként. Azért jött, hogy ismerkedjen a helybéliekkel, mármint azokkal, akiket a jobb módú középosztályba sorolhatnánk. És a segítségükre legyen, például azzal, hogy méltányos honorárium fejében angol nyelvű előadásokat tartson a légzéstechnikáról vagy a mentálhigiéniáról.

A környék tele volt kuratóriumokból és igazgatóságokból kiöregedett magányos remetékkel vagy az özvegyeikkel, és olyan, már öregedő nyugdíjas párokkal, akik megtehették, hogy kiköltözzenek a túlszűfolt és szmogos belvárosi utcákból ide, a friss levegőjű tájba, és ezt nemcsak anyagilag bírták, hanem képesek voltak az itt dívó dialektust is adaptálni, nevezetesen, hogy az anyanyelvként használt németet angol szavakkal és kifejezésekkel tarkítsák. Éltek itt persze egyszerűbb lakók is, de az ilyenek közül is jó néhánynak sok mozgást és légygyakorlatot meg fegyelmezettebb életmódot írt fel a házi orvosuk – szükségük lehetett tehát bizonyos mankókra, például a jógalézés vagy a mentálhigiéniái gyakorlatok elsajátítására.

A guru eredetileg csak egy-két hetet akart Forsbachban tölteni, de hogy ebből végül legalább két hosszú hónap lett, az annak volt köszönhető, hogy amikor Mary fölkereste őt, azonnal sikerült elérnie, hogy betársulhasson mellé a vállalkozásába. Régóta várt már valami hasonló alkalomra, hiszen nagy tisztelettel tekintett a hindu kultúrára, az onnan érkező küldöttekben pedig a szellemi képességek bennfenteseit látta. Mivel a világ közönségesnek látszott, igenis szükség lehetett valami magasabbrendű tanításra – és ez alól, úgy tűnt, nem volt kibúvó.

Én csak úgy másfél-két héttel a muchi öregnél tett látogatásunk után kerestem fel újra Forsbachot, de ahogy leparkoltam a háznál, azonnal láttam, hogy a villa földszintjének az üvegajtaja megint oldalra van húzva, és a ház össze van nyitva a gyepvel és az ott viruló virágokkal – hiszen meleg nyár volt. De bent közben megváltozott a kép, mert ahogy beléptem a házba, Mary haldokló húga fogadott a hallban. Egy karosszékben ült, kissé sápadtan, de különben – úgy tűnt – jó erőben. Ahogy beléptem abba a nagy helyiségbe, azonnal feltűnt az édesanyja is, egy alacsony termetű intelligens asszony a két világháború közti nemzedékből. Mary után érdeklődtem, és azt a választ kaptam, hogy a tetőn van. És hogy Marita van nála.

Elindultam tehát a ház lépcsősen emelkedő belső tereiben, míg az egyik legfelső szintre, a hálószobába nem értem. Ide még soha nem tévedtem be korábban. De láttam, hogy itt is félre volt húzva az üvegfal, és ki lehetett lépni az oldalt elterülő tetőre, amely szélteben-hosszában messze nyúló teraszként teljesen befedte az alatta fekvő épületszárnyakat. És ami meglepett, víztükör csillogott rajta – egy tó, amit alulról, a ház előtti gyepen állva egyáltalán nem lehetett látni. A tóból festői foltokban odatelepített sás és nádcsomók emelkedtek ki, a szélesen elterülő víztükörben pedig a házig nyúló fenyőerdő lombzatának a képe tükröződött tótágast állva. Különben pedig a víz tükörsima felületét csak néhány odahelyezett széles fakorong szakította meg. Ezek kissé kiemelkedtek a vízből, és olyan távolságban voltak a vízbe fektetve, hogy lépkedni lehessen rajtuk. Persze volt olyan korong is, amin egy odahelyezett teknőszerű faedényben vadul izzó virágok nyíltak. Szép volt a látvány.

Mindjárt a hálósobából nyíló ajtó mellett egy kis létra volt a falra szerelve, ami még egy szinttel magasabbra vitt – Mary hálósobájának a tetejére. Ennél magasabbra már csak a kék égbolt vezethetett volna, meg a napsütés, ami ezen a napon békés fénnel árasztotta el a nyári délutánt. Felmásztam a létrán, és itt is egy tó fogadott, de ez már sokkal kisebb volt, és nagyon sekély is lehetett. Gondolom, csak azért volt ott, hogy az alatta lévő helyiségeket hűtse. A tükrét pedig csak néhány vaskos deszkarács törte meg, amiket úgy fektettek oda, hogy ezek is kiemelkedjenek valamennyire a vízből. Ezen a vízzel borított, de különben korlátok nélküli meztelen tetőn, egy ilyen odafektetett bordázott szárazulaton ültek, illetve kuporogtak egymással szemben Mary és Marita – háromemeletnyi magasságban.

Suttogva beszélgettek, mintha ezzel is hangsúlyozni akarták volna, hogy milyen magasan vannak – és talán azért is, mert, ha meggondoljuk, ebben a magasságban már angyalok röptével is számolhatott az ember. Én persze nem hajaztam angyalokra, így hát tudomást sem vettem rólam. Olyan atmoszféra vette körül őket, amilyennel eddig Forsbachban soha nem találkoztam. Ennyire megváltoztatta volna a guru a település levegőjét? Aztán hirtelen eszembe jutott az is, hogy a földszinten ott ül a karosszékekben Mary nagybeteg húga, talán miatta alakult ki ez a fojtott légkör. De mindegy is. A tó sarkába húzódtam, ahová már nem ért el Mary és Marita halk párbeszéde, de még maradt elég hely mellettem ahhoz is, hogy kényelmesen üljek, és ne essek le a tetőről.

Most jobban megnéztem őket: lótuszülésben ültek. Azokból a beszédtermelésekből, amik mégis eljutottak hozzám, arra következtettem, hogy misztikus látomásokat cserélnek ki egymással, vagy legalábbis olyan dolgokat, amiket ők így értelmeztek. Időnként azonban szóba kerülhetett Mary beteg húga és a mamája is, valamint egyéb személyek. Mary, ahogy ott ült feszesen, és majdnem a semmiben, Maritával szemben, megviseltnek látszott. Kitárulkozó, kíváncsi lény mintha megszűnt volna, először láttam őt gyűröttnek, zártnak és furcsán szigorúnak. Arcát mintha sápadt maszk fedte volna, amely ráragadt, és nem engedte, hogy kitekintsen mögüle, és észrevegye, mi minden van körülötte a világban. Úgy hatott, mintha nagyon fegyelmezett lett volna, bár valószínű, hogy ez a fegyelem nem belülről érkezett, hanem valahonnan kívülről költözött beléje, vagy a háta mögül lepte meg, ahol a hisztéria angyalai laknak. Egyszer csak fölemelte a hangját, és azt mondta: – Tudom, mit kell tennünk. Most fél óráig medítálunk, és meglátod, minden sikerülni fog. – Ezzel becsukta a szemét, ugyanígy tett vele szemben Marita is, és – néztem a karórámat – pár perc híján fél órán át mindkét nő tényleg mozdulatlan maradt. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy ez volt életem legérdekesebb és legkellemesebb fél órája, hiszen még arra sem voltam képes, hogy átadjam magamat valamiféle pihentető kikapcsolódásnak. Különben azért rendben lett volna a világ, barátságosan sütött a nap, és csend volt az erdőszélen, sőt, még odébb is, ahogy ráláttam Forsbachra, az alatt fekvő utcákra. Ezt a némaságot csak a kis Sophy halk visongása törte meg néha, ami valahonnan a mélyből érkezett.

A fél óra leteltével a két nő újra természetellenesen gyors suttogásba kezdett. Marita közben reflexszerűen leüdült egy szúnyogot a karjáról, mire föl Mary hangosan rendreutasította: – Egy élőlényt öltél meg! – És mindketten kimozdul-

tak a lóbuszülésből. Marita kétségbeesetten próbálta életre piszkálni a szerencsétlen rovar, és bizonygatta, hogy még él. De a szúnyog halála visszavonhatatlannak látszott, és valamiképpen jótékony hatással volt a két asszonyra is, mert végre teljesen magukhoz tértek. Mary üdvözölt, és megkért, hogy vigyem be a kocsimmal Maritát a közeli Rösrathban lévő bankig, hogy pénzt válthasson ki ott a számára. És bejelentette, hogy lefekszik aludni, mert nagyon fáradt.

Mikor a bankból visszaérkeztünk, Mary még nem kelt föl, a ház üres volt, és azt gondoltam, legjobb, ha az erdőn keresztül elgyalogolok a sógorékhoz, Löwék csak három-négy száz méterre laktak. Ahogy azonban az erdei útra tértem, megláttam magam előtt a haldokló húgot és az édesanyját, amint egy kosár virággal szintén arrafelé igyekeznek. Mivel Marita a bankba menet elmesélte, hogy a két asszony csak nemrég érkezett Münchenből, úgy éreztem, nem lenne okos dolog a családi találkozót illetékelenül megzavarni. Visszafordultam, és beleütköztem a kert előtt lődörgő Maritába, aki élvezte, hogy szabad volt, mert Mary még nem bízta meg újabb feladattal. Elhatároztuk, hogy együtt sétálunk, és Marita rögtön meg is mondta, hogy hová: a vízmosásba.

– Az egy különös hely – mondta, és kézen fogott. – Kíváncsi vagyok, neked mi lesz a benyomásod. – És aztán hozzátette: – De őszintén meg kell mondanod, hogy közben mit érzel.

Mire föl én a fejemet ráztam. Az volt a benyomásom, hogy Marita kalandokra vágyik, nekem azonban ehhez semmi kedvem nem volt, különösen nem ott lent a nyirkos szurdok árnyékos öbleiben. Megmagyaráztam, hogy labilis egészségi állapotomnak nem tenne jót a nyirkos levegő, úgyhogy azt javasoltam, maradjunk csak itt fenn, az erdő szélén. Maritának mindegy volt, így hát csakhamar elértük azt az ösvényt, ahonnan csak pár perccel ezelőtt fordultam vissza. Az út menti padon most egy idős házaspár pihent, világos volt, hogy ők is levegőzni jöttek ide, a fenyőfák közelébe. Marita azonban visszarántott: – Pszt! – Megálltam. – Figyeljük meg, mit csinálnak. – Engedelmesen vártam, de hát nem csináltak semmit, Marita viszont pontosan ezt érezte nagyon is sokatmondó dolognak. Kifejtette, hogy szerinte meditatálnak, mert ezen a területen mostanában sok ember viselkedik így, a környék igen alkalmas az efféle foglalatosságra. Mivel nem nagyon értettem az összefüggéseket, megkérdeztem, hogy mégis miért gondolja ezt. – Mert ez egy szent környék! – válaszolta, és csodálkozott rajta, hogy nekem erről még nem volt tudomásom. Majd pedig egészen pontosan meg is mutatta, hogy mettől meddig szent. A rét egy része is beletartozott, és természetesen az egész erdő, a vízmosásba vezető mély úttal a középpontjában. Ezen az oldalán pedig Mary háza volt szent, sőt a szomszédos házak közül is jó néhány, amik már a Maryhoz vezető forsbachi utcában álltak.

Közben visszaértünk Mary otthonába, és én bementem a földszinti hallba, ami egyúttal a gyerekek közös játszószobája volt. Kicsit tanácstalan voltam, hogy mit csináljak. Levettem a polcról néhány képeskönyvet. A legérdekesebbnek köztük Goethe *A búvésztinasának* az illusztrált kiadása látszott. Abban lapozgattam, amikor nyikorogni kezdett mellettem az egyik hatalmas üvegtábla, igen, mert valaki kívülről félrehúzta. Majd lassan bejött az illető a hallba, megállt előttem, és a két tenyerét imádkozva összetéve mélyen meghajolt előttem – a hindu guru volt az.

Sután meghajoltam én is, majd egy ideig barátságosan mosolyogva méregettük egymást. Ezután a guru újra útnak eredt, és nesztelen léptekkel végigpásztázta a nagy hallt, majd eltűnt a konyha irányában. Pár perc múlva az előszoba felől nyílt az ajtó, és három-négy asszony lépte át a küszöböt, soha nem láttam még őket. Egyáltalán nem törődtek velem, hanem felhasználva a hindu által megnyitott falat, kimentek a kertbe. Egy idő múlva Marita és a guru léptek ki a konyhából. Marita derekán most egy meztelen férfikar csavarodott lassú, simogató óriáskígyóként. Először nem is gondoltam arra, hogy ez a kar a hinduhoz tartozhatna, mert annyira más volt a mozgása – nemcsak ruganyosságot, hanem férfias erőt és eltökélt céltudatosságot is sugárzott, míg maga a guru a szoknyszerű szárijával és a puha mosolyával inkább hasonlított az asszonyokra. Maritával együtt a kert felé tartott, de mielőtt az üvegfalon lévő nyílásig értek volna, két újabb nőbe ütköztek, akik a kert felől érkezve léptek be a hallba – ezek nyilván a gurut keresték. A meztelen férfikar ekkor kígyóból hirtelen macskává változott, lágyan átlendült az egyik nő vállára, majd onnan a gerincen és a derékon végigcsúszva kilépett a levegőbe, és megtalálta ott a másik asszony tenyerét, hiszen az már várt rá. És ekkor, akárcsak egy tangót járó táncospár, a két tenyér egymásnak feszülve maradt egy-két másodpercig. Aztán – mivel a guru is a kert felé tartott – mindannyian kivonultak a virágok közé.

Csak most tértem magamhoz. Egész idő alatt nem szólt senki egyetlen szót sem – és ez volt ebben a színjátékban a legmeglepőbb vonás. Rájöttem, hogy még mindig kezemben van Goethe *A bűvészinasa*. Visszatettem a polcra, és én is kimentem a kertbe.

Mary már régebben felkelhetett, mert most egy csoport nőtől körülvéve ott állt a fák alatt, lehetek vagy huszonöten. A hindu mindenkit üdvözölt, most már mindkét kezében tartott valamit. A jelenet egy keleti evangéliumhoz hasonlított, Sivával és a paradicsom leányaival. Mindazonáltal feltűnt, hogy a paradicsomi lányok egy része mennyire nem szép, vagy legalábbis mennyire nem fiatal már. Az egész társaság ekkor útnak indult, és láttam, hogy a gyülekezet az erdei ösvény felé kanyarodik.

Marita boldogan futott hozzám: – Jössz te is? – kérdezte. – Hová? – Marita magasba dobta mindkét kezét: – Meditálni! – A fejemet ráztam: – Én addig inkább vigyázok a házra – válaszoltam. Semmi kedvem nem volt ahhoz, hogy ezen a nőkön a hinduval osztozkodjak. Marita azonban még egyszer megfordult, és visszafutott hozzám. Elmagyarázta: – Ez a környék a szurdokkal kiválasztott hely. Fentről választották ki, és most Mary anyai fennhatósága alatt áll. De nem szabad erről senkivel sem beszélned, mert a szomszédok, akiknek a háza szintén beleesik a kijelölt területbe, nehézségeket okoznának. Imádsággal kell elűzni őket. Mary meg akarja venni az egész területet, hogy világközponttá alakítsa.

Bólintottam. Tulajdonképpen semmi okom nem volt a csodálkozásra.

\*

Mary mindig is szerette a nagy társaságot, és megtalálta a módját annak, hogy az embereket maga köré gyűjtse. Már hallottunk az ötvenes években létrehozott kölni szalonjáról, ami néhány hónap alatt a Fluxus egyik előretolt bástyájává

vált. Hogy aztán ezt a vállalkozását valamilyen rokon formában még Amerikában is meg tudta ismételni, és a jelenlétét ott is intézményessé tudta tenni, még hozzá már azokkal a művészekkel kibővítve a társaságát, akik a pop-arton lovagolva voltak éppen azon, hogy az egyetemes művészettörténet arany fényű lapjait írják tele a neveikkel, nos, az már egészen valószínűtlen teljesítmény lehetett. Amikor visszatért Németországba, ez egy időre komoly szellemi tőkét jelenthetett a számára.

Még akkor is, amikor én bejáratos lettem Mary házába, el-elhangzott például Robert Rauschenberg neve, sőt, egy idő múlva rájöttem, hogy Mary több rétegen üveglapokra applikált kompozíciói bizonyos mértékben rokonságban állnak Rauschenberg hasonlóan réteges kollázsszerkezeteivel is – csak hát azok méreteiben és mondanivalójukban egyaránt monumentálisabbak voltak. Igen, ez tényleg egy barátság lehetett, hiszen Mary még itt, Forsbachban is őrzött tőle kisebb-nagyobb nyomokat a lakásban. De különben is érezhető volt, hogy huzatos folyosó köti össze a forsbachi házat a New York-i avantgárddal – akkoriban történt például az is, hogy majdnem professzor lett Maryból az egyik legtekintélyesebb amerikai művészeti főiskolán.

George Segal, az élő emberalakokról leöntött gipszszobrok megalkotója, aki ott tanított, hívta meg őt kollégának, de Mary akkor volt éppen terhes a kis Sophyval, és némi hezitálás után végül is lemondta a meghívást. Kárpótlásul azonban a gyerek születése után nagy ünnepséget – ahogy ő nevezte: keresztelőt – rendezett, és ekkor hívta talán utoljára össze azt a fantasztikus társaságot, aminek a magját az ötvenes-hatvanas években maga köré gyűjtött barátai jelentették. Nemcsak a legkülönbözőbb német városokból, hanem Londonból és New Yorkból is érkeztek vendégei – hiszen közel volt a reptér.

Erre a délutánra én is hivatalos voltam. És amikor megérkeztem, még nem is sejtettem, hogy életem egyik legemlékezetesebb művészi produkcióját fogom majd látni. Mert a keresztelő délutánjának a csúcspontja egy hindu énekes volt, egy fehér hajú pátriárka, akit Mary a kíséretével, egy ütőhangszereket kezelő férfival és két húros hangszeren játszó nővel együtt repülőgépen hozatott el erre az alkalomra az USA-ban lévő otthonából. Az öreg énekes a klasszikus szankszrit iskola képviselője volt, másfél-két órás terjedelmű, rafinált felépítésű és szabad variációkban kibontakozó zenei formák nagymestere, aki ezt a mozgalmas recitációt először, mint egy szobor, teljesen mozdulatlanul intonálta, majd – ahogy belemelegedett – csuklójának és kézfejeének a hallatlanul kecses táncával kísérte.

A vendégseregben felfedeztem Stockhausent is, ő talán nem is a keresztelő miatt érkezett, hiszen nem ő volt a kis Sophy édesapja, hanem inkább az öreg énekes érdekelte. A vendégek nagy része azonban még azután is, hogy elkezdődött a koncert, nem vett azonnal tudomást a nagy hallban felhangzó zenéről. A ház különböző emeletein szétszéledve társalogtak és élvezték a hidegkonyhát, aminek a tálcákra rakott termékei – nagyon figyelmesen – szintén több felé voltak elosztva a házban. Lassacskán azonban elhalkultak a beszélgetések, és egyre többen gyűltek össze a szalonban. Mikor már a leghátsó helyek is mind foglaltak voltak, és még mindig újabb fejek bukkantak fel az ajtónyílásban, az énekes – miközben tovább zsongtak az artisztikusan zizegő húros hangszerek – a legtermészetesebb amerikai kiejtéssel megszólalt, és a későn érkezőket a közvetlenül előt-

te üresen maradt szabad négyszögbe invitálta. A zene egy pillanatra sem halkult el eközben. Az érkezők még ott, az ajtóban lehúzták a cipőjüket, és amennyire tudtak, nesztelenül, s nagyon óvatosan előrefurakodtak.

A koncert még ezután is sokáig tartott, és ahogy azt a jelenlévők érezték, a szuggesztivitása mellett is nagyon szanszkrit lehetett. Ha pedig azt kérdeznénk, hogy honnan érkezett, hát talán több ezer évnyi távolságból.

Mint egy finoman csipkézett folyondár kezdte befogni a hallgatóságot, és onnan kezdődően nőtt, emelkedett és gazdagodott tovább – ha még órákig tartott volna, talán a gyengébbek közül néhányat meg is fojtott volna a szelíd, de legyűrhetetlen hatalmával. Úgyszólván senki nem volt a teremben, aki érteni vagy követni tudta volna az énekest, és meg tudta volna fejteni, mit jelent a pátriárka kezének a hangszerekkel kísért táncos játéka és lány hullámozása. Csak kábán követték azt, amit látni és hallani véltek – az életszentséget birtokló titokzatos darazsak zsongását vagy a társaságukban érkezett tollbokrétás madarak ritmikus lejtését, mágikus köröket kirajzoló bókólását. Mint egy lassú szárnycsapásokkal a magasba feljutni vágyó kócsag kapaszkodott az idős pátriárka az énekével a ritkább levegőjű régióba, hogy aztán lassan vitorlázva és nagy kanyarokat leírva süllyedjen onnan újra mélybe. És ugyanígy vette a következő emelkedést is, ami talán még hosszabbra nyúlt, és még magasabb szférákig jutott el a szárnyalásával.

A ház falai ebben a pulzálásban elporladtak, lassan semmivé váltak, és már csak annyi maradt a földszinti nagy hallból is, amennyi elég lett volna egy nagyobb fajta akvárium számára, hogy egy óriási medúza lebegjen benne, puhán hullámozó mozgással. A produkció nagyon is idegen volt, mindazonáltal érthetlenségében is lenyűgöző, és hát ellenállhatatlan a zsibbasztó hatása. Mikor az énekes egy pergő és vibráló kadencia után bal kezét a levegőbe dobta, és szabadon lebegő ujjáival egy szirmai elhullajtó virágot formált, majd arról gondoskodott, hogy ez a virág néma kupaccá essen össze, és a kezét az ölébe ejtve azt is érzékeltetni tudta, hogy itt az idő a hervadásra, a vég, a befejezés elfogadására, és arra is, hogy eközben ő maga csak tovább üljön, mozdulatlan szoborrá válva... akkor jó néhány percig még továbbra is néma csend uralkodott a házban.

De aztán újra magukhoz tértek a vendégek, és megemberelve magukat megint zsákmányok után eredtek. Csak Mary férje, Stockhausen, aki különben mindig a Number One szerepében ágált, üldögélt továbbra is mozdulatlanul az egyik sarokban. Most alig lélegzett, hiszen lehet, hogy fülében még mindig ott zúgott a szanszkrit darazsak zsongása. Olyan volt, mint egy suta parasztfiú, aki rosszul érzi magát az itt összegyűlt úri népek társaságában. Életének egyik ritka pillanata tartotta őt fogva, az az állapot, ami hasonló lehetett ahhoz, ahogy megszületett. Még ártatlanul, és még a világhírrrel együtt érkező paranoiától is érintetlenül, minden zavaró behatolástól távol, majdnem úgy, mintha Buddha valamelyik reinkarnációja lenne, süppedt bele a messziről lehívott Nirvánába, és merengett ott egymagában – belezuhanva és fogva tartva lényének talán legmélyebb aknájában.

A hindu mester és muzsikus társai néhány perc múlva eltűntek, és talán kissé furcsa is volt, de senki sem kereste utána őket. Mary húga, aki nemrégén még Löwvel együtt a ház felső szárnyának a felét lakta, talált rájuk fél óra múlva, amikor véletlenül felment az egykori hálószobájába. A helyiség még őrizte az

otlétük emlékeit, senki sem változtatott még a falra akasztott szőttesek vagy a bútorok rendjén. A két nő a szőnyegen üldögélt, és azzal voltak elfoglalva, hogy csomagoljanak. A hangszereket meg az énekes apró kegytárgyait csavarták színes kendőkbe, szóltanul, kissé elmélázva. Maga a pátriárka korú énekes, valamint az ütőhangszereken játszó férfi kísérorja pedig ruhástól feküdtek az ágyban – abban a kettős ágyban, amit Mary húga szokott a férjével, Löwvel megosztani. A két egzotikus vendég tekintetéből, ahogy ott pihentek, felfoghatatlan tisztaság, nyugalom és elmondhatatlan békeség áradt.

Mary húga megilletődötten nézte őket egy darabig, majd lefutott a férjéhez. Ők ketten ezen a napon már csak vendégek voltak a házban, és nehéz volt pontosan tudni, hogy mit érezhettek ezen a keresztelőn. Az asszony kimerültnak látszott, a férje nyakába borult: – Löw, én ezt nem bírom tovább! – szakadt ki belőle, és keservesen sírva fakadt, csak úgy rázkódott a válla.

\*

Azután az emlékezetes sétámat követően, hogy láttam, amint Mary a frissen toborzott nőtársaságával a szurdokba vonul, hónapokig nem kerestem fel a forsbachi villát. Ezért aztán csak Löw, a sógor elbeszéléseiből tudom, hogy miként folytak le ott, ezen a világgözpontnak kinevezett helyen a meditációk. Illetve az az igazság, hogy tőle sem tudtam meg ezt, mert Löw csak azt ismételtette: – Mary megbolondult...! – És kétségbeesetten emelte a magasba a karját. Először nem is értettem, hogy miről beszél, kérdőleg néztem rá. – Most meg van sértve, hogy a szent emberét házasságszédelgőnek neveztem. Valaki ezt visszamondta neki – tört ki Löwből a panasz.

Löw tényleg dühös volt. Mary ugyanis, miután értesült Löw tiszteletlen megjegyzéséről, vendégeket is meghívott hozzá, és azok előtt imádsággal és füstölökkel körbejárta a házat, sőt a kertet is, meg a szurdok felé vezető ösvény táját, és úgy próbálta megtisztítani a gonosz rokon emlékétől és esetleges ártó hatalmától a világcentrum központi területét. De volt a történetnek másfajta folytatása is.

– Az az ember összeszedte a nők megtakarított pénzét – kezdte Löw a dolgot részletezni. – Kihirdette, hogy egy kéthetes kurzus alatt bárkit kész bevezetni a szellemlátás és a telepatikus gyógyítás tudományába. Azok a szerencsétlen asszonyok erre föl kivették a takarékból a pénzüket, és odaadták neki, részben a kurzus tandíjaként, részben pedig azért, hogy Mary az imádságaival és ezekkel az összegekkel elősegítse a világgözpont felépítését. – Löw komor szünetet tartott, de aztán úgy döntött, hogy folytatja: – Mary meg akarja venni a szomszéd telkeket is, de nem tudom, hogy miből. Hogy a képeit már nem csinálja, az biztos, legalábbis alig dolgozik valamit rajtuk. – És kétségbeesve megrázta a fejét. Hallgattunk.

– És mit csinálnak az erdőben, a meditáció alatt? – kérdeztem kis idő múlva, még emlékeztem ugyanis a házasságszédelgésre. Löw habozott, mint aki szégyelli, hogy ebbe is belemenjen. Majd végül két kezét tanácstalanul a mennyezet felé emelve kirobbant: – Az az ember hangosan számol angolul húsztól visszafelé nulláig! – Majd mikor látta az elképedt arcomat, hozzátette: – Na jó, ez egy

marhaság. De húsz nő között, akik mind férfiak nélkül élnek, ennek megvan a hatása. Egyébként pedig mit tudom én, meditálnak, ők tudják, hogy miről.

Úgy nézett ki, hogy már semmi sem segíthet a konfúz helyzeten meg a zsákutcába jutott, forsbachi prominenseken, amikor lassacskán mégiscsak kiderült, hogy Hubert bácsi, az öreg látnok az erősebb, hiszen a maga passzív és türelmes módján csak-csak képes volt kivárni, hogy eltűnjön a hindu szédelő, és ezután már visszahódíthatta magának Maryt is. Egyszerűen az történt, hogy amikor a New York-i vendég végre elutazott (egyések szerint ez egybeesett azzal, hogy kiderült, Mary vagyona tényleg nem elég a világközpont felépítésére), akkor Marynek újra eszébe jutott az öreg Hubert, és felkereste azzal, hogy úgy érzi, új fejezetet kell nyitnia az életében, ami, mint aztán kiderült, nem nagyon különbözött a régebbi életvitelétől. A különbség abban állt, hogy most meghirdette: minden szerdára szeánszot hív össze, részben a nyári meditációk azon tagjaiból, akik a történetek dacára is hűségesekek maradtak hozzá. És ezekre az alkalmakra a kocsijával elhozta a falujából az öreg látnokot is, aki szívesen jött, és nagy kedvvel beszélgetett az összegyűltekkal. Világéletében nem hitte volna, hogy nyugdíjas korára ilyen érdekes és gazdag környezetben mulathatja az időt – neki ez úgy jött, mint egy teljesen váratlan ajándék. Vakáció a „gazdagok” birtokán.

Ősszel aztán egy nagy útra is meg lett híva Hubert bácsi, a látnok. Mary ugyanis megtudta, hogy Skóciában konferenciát rendeznek a parapszichológusok és a telepátiával foglalkozó beavatottak, illetve az ezzel rokon tudományok gyakorlói. Mary mindig is önzetlen volt, és roppant büszke a patronáltjaira, magával vitte tehát az öreget is a messzi Skóciába. Később aztán, amikor végre újra nála jártam, természetesen szóba került ez a skóciai út is. Mary el volt ragadtatva az emlékeitől – Skócia gyönyörű – mondta –, a természet ott még csaknem érintetlen. – És elmesélte, hogy az öreg látnok milyen jól érezte magát, és hogy erőit megsokszorozta a vele rokonlelkűek társasága.

Mary azonban nem beszélt mindenről, ezt érezni lehetett – talán nem akart a részletekkel meghökkenteni, vagy attól félt, hogy magamban kinevetem őt. És hát lehetnek olyan élményei is, amiket nem szívesen osztott volna meg mással. Kissé kiszolgáltatottnak látszott, és olyannak, aki szívesebben hallgatna egyről és másról. De annyit mégis elárult, hogy a kis Magritte-ot, a nagy szürrealista mester dollárban számolva milliós összegeket érő képét, amit Mary a kincsei között őrzött, mégiscsak el kellett adnia ahhoz, hogy az anyagi helyzetét egyensúlyba hozza.

Löw aggódó szavai jutottak az eszembe, és az, aminek a kimondásához Löwnak sem volt bátorsága: lehet, hogy Mary képzőművész korszaka lassan lezárul, hiszen a műveivel már telítettek voltak a gyűjtemények. Már csak emiatt is előfordulhat, hogy csökken a kereslet irántuk, és ha így alakul, akkor talán a galériák is kezdik felbontani majd a Maryvel kötött szerződéseiket.

Olyan jövő rajzolódott ki ebből, ami szorongással fogott el engem is. Biztos, hogy Mary nem fog csak úgy elszegényedni, ehhez több helyről is érkeznek majd hozzá továbbra is pénzek vagy másféle segítségek, például Stockhausennek tulajdonképpen kötelessége lehetett, hogy rendszeresen támogassa Maryt a nála felcserepedő gyermekei után. De lehet, hogy Marynek ez nem lesz elég, és akkor mégis valamilyen „civil foglalkozás” után kell majd néznie. Talán szerényebb for-

mában, és kevesebb egzotikus külsőséggel, de tényleg tanulmányi központot vagy kurzusokat kell majd szerveznie. Magyarán: a világközpontnak – amit most tapintatosan nem hoztunk már szóba – lehet, hogy mégiscsak lesz valamilyen folytatása. És tényleg lett is, de sokkal szerényebb keretek között, mert Mary egy idő után kertek művészi tervezését vállalta – akkor már majdnem úgy, mint egyszerű gazdasszony –, és hát az úgynevezett gazdagok pártfogását kérte hozzá.

Mindenesetre az arca újra tiszta lett, a tekintetéből megint kíváncsi fény áradt, noha kissé ráncosabbnak tűntek már ezek a szemek, mint régebben, sőt, talán szomorúbbnak is. De a legfontosabb, a gyermeki elfogulatlansága, a minden lében kanál természete, és az a mohóság, amivel az egész világot habzsolni szokta, megmaradt, hiszen az efféle kérdésekben nem ismert fegyverletételt, féket vagy akadályt. És arról sem mondott le, hogy másokkal is megoszthassa az újra és újra felfedezett szenzációkat, mert csak így érezte helyénvalónak és elfogadhatónak a privilegizált helyzetét. Mindent összevetve úgy tűnt tehát, hogy ebből a soha senki másnál nem tapasztalható optimizmusból és nagyvonalúságból még mindig nagyon sok megmaradt benne.

Ám ennek ellenére is érezni lehetett, hogy egy fejezet közben lezárult – olyanira, hogy még azt is el tudtam képzelni, nincs már kedve felmászni a létrán oda a magasba, a hálósobája fölötti tetőre, arra a különös szigetre azzal a szárazulatként kimagasló bordázott faráccsal. És erre gondolva egy alkalommal nagy sóhajt eresztve az égnek megpróbáltam számot vetni azzal, mióta is ismerem Maryt, vagy hogy egyáltalán miképp kerültem én oda, évekkorábban a házába. Lehetséges lenne, hogy a ráncok ott, Mary szeme körül, amiket észrevettem, figyelmeztetések lennének? Talán ideje lenne annak, hogy én is leszálljak arról a háromemeletes magasságban lebegő tetőteraszról, ahonnan – igaz, csak vendégként, de – mégiscsak beláthattam Forsbachot, és vele együtt képet alkothattam magamnak Mary birodalmáról is.

(1973–2023)

# VISSZATEKINTÉS AZ EURÓPAI ISKOLÁRA

Válogatás Határ Győző és Mezei Árpád levelezéséből

Magyarországi pályaszakaszát követően Határ Győző a nyugati irodalmi emigráció egyik jelentős alakjaként áll előttünk; kiterjedt munkásságával (a részletelemzések mellett) több monográfia is foglalkozik.<sup>1</sup> Ezzel szemben a klinikai pszichológusként, irodalmárként, műkritikusként tevékenykedő Mezei Árpád életműve kevésbé feldolgozott. Mezei Árpád (testvérével, Pán Imrével együtt) az 1945 és 1948 között működő Európai Iskola alapítói, illetve legfontosabb teoretikusai közé tartozott.<sup>2</sup> Határ és Mezei barátsága az Európai Iskola időszakáig nyúlik vissza, mikor is rendszeresen találkoztak az európaiiskolás kiállításon és egyéb rendezvényeken.<sup>3</sup> A csoport körében-közeliében szerzett tapasztalatai feltűnnek Határ 1947-ben kiadott *Heliáne* című regényében is, különösen ami az Európai Iskola, illetve a regényben szereplő egzaltált-szektás művészkör közötti hasonlóságokat illeti.<sup>4</sup>

1980-ban a már Londonban élő Határ Győző felkérést kapott a Hollandiában működő Mikes Kelemen Körtől, hogy tartson előadást az 1945 és 1950 közötti időszakhoz kötődő irodalmi emlékeiről.<sup>5</sup> Ugyanekkor a Szabad Európa Rádió is hozzá fordult, hogy műsorában közöntsék az akkor nyolcvanéves Mezei Árpádot.<sup>6</sup> Mezei ekkoriban New York mellett, a Hartsdale nevű településen élt feleségével, a pszichológus és műfordító Erdély Évával.<sup>7</sup> Összeállítunk a két előadás és az ezek nyomán publikált esszék keletkezéstörténetéhez kapcsolódik. A levelezés bepillantást nyújt az Európai Iskola utóéletébe, Határ és Mezei irodalmi műhelyproblémaiba, de az emigráció belső viszonyaiba is. A levelek írógépen íródtak, Mezei Árpád levelei eredetiben, a Határ által írottak másolatban maradtak fenn.<sup>8</sup> A nyilvánvaló szöveghibákat, elgépeléseket kijavítottam, egyébként tiszteletben tartottam Határ és Mezei írásmódjának formai sajátosságait.

Havasréti József

<sup>1</sup> G. Komoróczy Emőke: *Felvonásvég a világszínpadon*. Budapest, Stádium, 1994; Rugási Gyula: *XX. századi freskó*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2000; G. Komoróczy Emőke: *Határ Győző életműve*. Budapest, Stádium, 2003; Mohácsi János: *Határ Győző regénypoétikája*. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2015.

<sup>2</sup> Mezei és Pán munkásságára lásd: Hornyik Sándor: Mezei Árpád (1902–1998), *Enigma* (110), 2022, 104–121.; Balázs Imre József: *A szürrealizmus története a magyar irodalmi mezőben*, Budapest, Ráció, 2021, 173–187.; Pócs Veronika: „A műremek, túl az etikán, az üdvösséget szolgálja”. Pán Imre tevékenysége a franciaországi emigrációban, *Korunk*, 2021/4, 88–97.

<sup>3</sup> Határ Győző: *Életút*. 2. kötet. Szombathely, Életünk Könyvek, 1994, 129–155.

<sup>4</sup> Határ Győző: *Heliáne*. Budapest, Magyar Téka, 1947.

<sup>5</sup> Írott változata: Határ Győző: De nobis fabula, avagy Szemelvények egy Non-Person emlékezéséből. *Új Látóhatár*, 1981/1, 21–42.

<sup>6</sup> Határ Győző: Akiben a filozófia magára talál. A nyolcvanéves Mezei Árpád, *Új Látóhatár*, 1982/2, 232–238.

<sup>7</sup> Erdély Éva fordításában jelentek meg például az Európai Iskola kiadványsorozatában Marcel Proust, André Breton, valamint Manuel Agüelar írásai.

<sup>8</sup> Határ Győző és Mezei Árpád levelezését a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában őrzik. Itt szeretném megköszönni a Kézirattár munkatársainak szíves segítségét.

# HATÁR GYŐZŐ ÉS MEZEI ÁRPÁD LEVELEZÉSÉBŐL (1980–1981)

## 1.

Határ Győző – Mezei Árpádnak  
[London, 1980. július 15.]

1980 07 15 Drága Árpádom – a hollandiai Mikes-kör idei szeptemberi Wunsch-konzertjén Te lettél az én osztályrészem, pontosabban te is: 40 perces kiselőadásomban nekem kell elénekelnem és eltáncolnom az 1945-től 1949-ig terjedő időszak irodalmi és művészeti pezsdülését, szárbaszökkenését/virágbaborulását. Ennek során nem csak hogy kikerülhetetlen az Európai Iskola annáleszeinek felelevenítése, de eszem ágában sincs kikerülni. Nem szeretnék azonban sem hézagos, sem adatszegény, sem csak-nosztalgikus, sem csak-szubjektív lenni. A kérdésem az mármost (adj-uramisten-de-mindjárt alapon), hogy.

Akad-e a Te százcáncú szoknyád valamelyik szütyőjében olyan kiadvány/cikk/szédlet, amivel a jó ügyet szolgálhatnád? Ha tudsz ilyen múróll, és az Hunniában beszerezhető, kérlek, legalább a címét adnád meg. Nem kérek tőled semmi olyat, amivel kincses idődből a kelleténél többet pazarolnál (lévén, hogy szerződ is, témája is arra érdemtelen), még kevésbé azt, hogy költségbe verd magad. Minden nyersanyag-jellegű eszmei hozzájárulást köszönettel lésezk nyugtázandó: aranykeretes lábjegyzetek tömegében. Ismerem azt az érzést, amikor valami alja-alpári dolog sokkalta fontosabb munkámtól elvon – mert ez az én esetem is. Bocsásd meg piaci-légy alkalmatlankodásomat. Kézcsókkal, öleléssel agyonhajszolt robotos híved és barátságodat kívánni óhajtó legkisebb szolgáló  
[aláírás nélkül]

## 2.

Határ Győző – Mezei Árpádnak  
[London, 1980. szeptember 28.]

1980 09 28 Drága Árpádkám – a bajt már megcsináltam neked: egekig magasztaltalak a MIKES-KÖR hollandiai összeroffenésén, melynek hogy évkönyvéből postázok neked egy-két tiszteletpéldányt, az szamo po szibja razuméjeszjá.<sup>9</sup> Örömet elküldeném a 20-oldalas gépirat másolatát; de szétosztottam mind a négy példányt az illetékeseknek, akiknek – adminisztratív okokból – kötelezőleg beszolgáltattam; a megmaradt tám-példányt pedig csak akkor fogom számodra le-xeroxoltatni, hogyha ismét felkerülök az eladósdottság e mélypontjáról, ahol most vagyok (rosszul keresek és minden időmet leköti új könyvem előállítása; vagyis: lógásom a „szeren”). Ámde halljad a bajt is, amit megcsináltam neked. Borbándi<sup>10</sup> barátunk (a SZABAD EURÓPA RÁDIÓTÓL) annyira felfigyelt rólad szóló joviális ditirambusomra, hogy megkérdezte, nem írnék-e rólad 10-15 percet mint filozófusról. Én ezt 95%-ban elutasítottam, azzal az indoklással, hogy magam is

<sup>9</sup> Само по себе разумеется: „magától értetődik”.

<sup>10</sup> Borbándi Gyula (Budapest, 1919 – Budapest, 2014) író, irodalomtörténész, 1951 és 1984 között a Szabad Európa Rádió munkatársa, valamint a Münchenben megjelenő *Új Látóhatár* folyóirat főszerkesztője.

szembeköpném azt, aki hajlandó filozófiáról írni újságíró skribler alapon, annak beható ismerete nélkül; jómagam annál kevésbé állnék kötélnék ilyen „link” alapon, mivel M. Á.-ot (teljesen intuitíve) mint filozófust magasan Hamvas Béla<sup>11</sup> fölé helyezem – akit ismerek és akiről minden további nélkül tudnék 10-15 percet zengedezni. A fennmaradó 5%-ot neked hagyom, manőverezési latitudóknak – hogy hátha eszedbe jut valami: hogyan lehetne áthidalni az áthidalhatatlant? Mert milyen csudálatos, hogy Pesten mi nem beszélünk (mi ketten) soha se filozófiáról (se semmiről), olyan igaz, hogy megérzésem szerint azokban a tiszteletreméltó dossziékban, amelyeket most sajtó alá rendezni méltóztatolsz [sic], nyilván nem paraesztétika és metafizika van, hanem bölcsélet, tán megismeréstan, tán lételmélet, tán elmékedések a Végső Dolgokról (hogy a megf. latin-görög kifejezéseket kerüljem és csak ilyen pongyolán írjak, ad usum delphini). Így hát jól megírtam veled. Sárközi Matyi (Molnár Ferenc unokája) címe: 3, BACK LANE LONDON NW3 HAMPSTEAD, U. K., EUROPE. Utasítást kérek a Nagyvezérkartól, hogy mi legyen az elküldött segédlettel. Átutalod megőrzés végett, esetleges későbbi felhasználásra?

Évának kézcsókkal, téged a régi szeretettel ölel  
a betűrobotban megfáradt társad, de már csak talpas-kengyeltartó minőségben  
[aláírás nélkül]

### 3.

Határ Győző – Erdély Évának és Mezei Árpádnak  
[London, 1981. január 24.]

1981 01 24 Drága Éva, kedves Árpád! Tegnapelőtti kétsoros sürgető missive-em nem érvényes.

Örömmel értesítek, hogy a Vastag Boríték megérkezett. Úgy is mondhatnám: a leterített veréb melyre lőttetek veled, örömmel jelenti, hogy az Ágyú – lövedékestől – megérkezett. Mert e gazdagság láttán már csak pihenő veréb vagyok a leterített pillanatában – és annak utána, helyettem a lélek röppen fel csupán, (feltéve, hogy osztod a szentenciózus „állatnak nincs lelke” nézetet s hogy ezt Akvinás Tamás vette át Aristutelestul [sic] avagylan a Pogány hajolt meg a Summa<sup>12</sup> tekintélyének szerzője előtt – ennek eldöntését rád bízom). Bőven van igézetes/idézetes anyag, szám- és adatszerűség, így hát akár könyvet is írhatnék szűkebb értelemben M. Á.-ról és tágabb értelemben is M. Á.-ról. Most hát feladom magamnak a leckét, február folyamán veregetek egy sort (sok sort) az írógépen s már csak azon mélézok, hogy mi volna jobb: ha a kész anyag a meglepetés (leverő) erejével hatna, vagy ha az újdonság elszörnyesztő hatását elkerülendő, a másolatot előbb („expressz”) átörpíteném tengerentúlra és ott adná meg rá a Szent Hivatal a Nihil Obstatot és esetleg az Imprimatur-t Borbándi Gyuszi u. i., amilyen számár, le akarja közölni a cikket s nekem még nem sikerült beszélni róla. Hosszú hallgatás után a Hartsdale-i fellegrvár megszólalt tehát és mivel nem okozhatott nagyobb örömet téled immár csak hosszútűrést kérő, téged művednél is feljebb – de művedet sem alább becsülő – öregpajtásodnak és hívednek, csatolva amaz utolsó kérését, hogy vajha vajúdó lelkéért elrebegnéd Erasmus imáját, „Sancte Socrates, ora pro nobis” [Szent Szókratész, imádkozz értünk] - - - szeretettel

[innentől kézírással:] *köszönt és ölel, Évának hálás kézcsókkal*  
( : HGy. : )

<sup>11</sup> Hamvas Béla (Eperjes, 1897 – Budapest, 1968) író, filozófus, esszéista, az Európai Iskola tagja. Budapesti éveik során Határ Győző baráti viszonyt ápolt Hamvassal, az emigrációban viszont egyre jobban irritálta Hamvas Béla mind erősebben kibontakozó magyarországi kultusza.

<sup>12</sup> Utalás Aquinói Szent Tamás *Summa theologiae* című munkájára.

Határ Győző – Erdély Évának és Mezei Árpádnak  
London, 1981. február 3.

1981 02 03 Kedves Éva, drága Árpád, hadd köszönjem meg mindkettőtök segítségét, a „puskák” nélkül nem mertem volna belefogni: melléfogás lett volna a vége. Nem is apológiaként, de hadd fűzzek a mellékelt mini-tanulmányhoz mentegetőző megjegyzéseket. Ez a mini máris maxi: kétszer annyi, mint amennyit a rádió rendelt tőlem. Megpróbálom rábeszélni őket, hogy adják le kétszer húszpercesnek; ha nem állnak kötélnek, Borbándi fogja meghúzni, de biztosra veszem, hogy amit az ÚJ LÁTÓHATÁRBAN lehoz, az teljes lesz. Ahhoz még csatolni fogok mini bibliográfiát is (nem bánám, ha ezt is jóváhagynátok majd, bár ez még jóval odébb van) – rádió-csevejben nem lehet bibliográfiát a mikrofonba beleduruzsolni. Megszegtem-e a copy-right-ot, ha egy-két helyen szó szerint áttemeltem kifejezéseket a „puskából”? Áldásokat adjátok-e rá? Bizonyára tisztában vagyok vele és nem is kell mondanom, hogy amikor egy kétezeroldalas életművet az ember beleygőmőszöl egy gyűszűbe, az eszmék hozzátörpülnek, a kifejezés miniatürizálódik. A Péter-tempлом Bramante-famodellje<sup>13</sup> nem lehet akkora, mint a tempлом maga (si parva licet...)<sup>14</sup> Elnézést a rosszacska kópiáért: ez az első fogalmazvány, letisztázáskor még tán eszközlök rajta stiláris változtatásokat; de voltaképp ezért röpítem át expressz, hogy néznéd át Árpád és írnod meg a) ha valami tárgyi tévedés van benne, b) van-e valami, amit szeretnél még belevenni vagy c) aminek a leszögezéséhez feltétlenül ragaszkodol.<sup>15</sup> NB. Utóbb arra a belátásra jutottam, hogy életrajzi adataidat a háttérbe szorítom s majd-hogynem kiszórom, mert 1) ezzel helyet szoríthatok a lényegnek és 2) mini-portrédát megírtam már a Mikes-kör ankétján elhangzott előadásban, 4-5 oldalon (most fogják lehozni) végül, mert 3) a világháború idestova félévszázad távolában van, Te nem vagy Uriel D' Acosta, aki életpályájának lényege az üldöztetés, amelyre öngyilkossággal tesz pontot; Te derűs és társias lény vagy és ami életedből kicsapódott: a mű – az a lényeges, az utókor elsősorban erre kíváncsi. S hogy Nagyságod ontológiai aspektusára fektettem a fősúlyt? Mint magad is mondhatnád, „szabad folyást engedtem” predeterminált hajlamaimnak – de meg a M.-korpusznak ez az a része, ami megérzésem szerint a legkevésbé publikus. Mi történjék a nálam lévő anyaggal: felcsaphatok táborszernagyodnak? Megkérhetnélek, hogy Te is expressz gyorsalkodjál a válasszal és a (titkon hön remélt) nihil obstattal? Nem bocsátanám meg magamnak, ha nem függeszthetném fel bekeretezve, dolgozóm falára a legfelsőbb Főkegyúri Megelégedésről szóló leirati Nemesi- és Adomány-Levelet.

MELLÉKLET<sup>16</sup>

Kézcsók – ölelés

<sup>13</sup> Donato Bramante készítette el a római Szent Péter székesegyház első terveit; a munkát végül Michelangelo fejezte be.

<sup>14</sup> „Si parva licet componere magnis”: „ha ugyan nagyhoz kicsi dolgot hozzámérni szabad” (Vergilius, *Georgica*, IV. 176. ford. Lakatos István).

<sup>15</sup> Árukkodó lélektani apróság, hogy Határ Győző a Mezei-köszöntő első változatából az Európa Iskoláról szólva kihagyta/kifelejtette Gegesi Kiss Pál nevét (akit nem valami sokra becsült). A mecénás említése csupán Mezei feleségének kifejezett kérése nyomán került a szövegbe: „Nameg egy negyedik apróság: az Európai Iskolával kapcsolatban Kiss Pali nevét ne hagyjuk ki” – írta a kéziratot szemrevételezve. Erdély Éva levele Határ Győzőnek (Hartsdale, New York, 1981. február 12.), Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Határ Győző-hagyaték.

<sup>16</sup> A melléklet bizonyára az *Akiben a filozófia magára talál. A nyolcvan éves Mezei Árpád* című tanulmány kéziratát tartalmazta.

PS. Mint látod, elhatározám, hogy nem melázok, hanem melózok inkább. Ám a Szabad Európa addig nem fizet, amíg ez szalagon és a szalag náluk nincs. Remélem, nem vagy olyan rozoga, mint podagrás pedellusod és hajlongó archivistád.

[aláírás nélkül]

## 5.

Határ Győző – Erdély Évának és Mezei Árpádnak  
[London, 1981. február 19.]

1981 02 19 Édes Éva, kedves Árpád – ebben a küldeményben meglelitek a gépiratot és a rádióelőadás (valószerű) változatát. Nincs beleszólásom a továbbiakba – hogy Borbándi mester két részletben adja-e le avagy megrövidíti húsz percre; az utóbbi a valószínűbb. Itt ott elhagytam az idegen kifejezéseket és „magyarítottam”, ahogy olvastam; és persze mint mindig, átugrottam a lábjegyzetet. Az én feladatomban itt – ha jól fogtam fel – most nem a bírálattal volt, hanem az ismertetés; ha mégis itt-ott „belemartam” Árpád vékonyába – ezt baráti tréfalkozásnak szántam no meg engedménynek a „műfaj” felé: a hallgatóság „zömmel” hatókör s ez is, amit írtam már-már olyan színvonalon van, hogy isteni csoda lesz, hogyha az igazgatóság nem dobhatja ki szőröstül-bőrüstül. (Jelezni fogom, ha lemegy.) Már azt is megsokallták, hogy Vanyó László ÓKERESZTÉNY ÍRÓK c. 2000-oldalas művét ismertetve végigbotladoztam a metafizika bölcelettörténeti csodabogarain: már csak Te kelleltél... Hálásan köszönöm a küldött korrekciót; látom, hogy az egyik „segédlet” első sorait teljesen félreértettem: nem járta ki az eszem, hogy az indítás pejoratív előjellel értendő.<sup>17</sup> Sajnos, keveset használtam föl a – különben engem szörnyen érdeklő – anyagból, mert egy rádiókiselőadás nyomorú keretében nem szabad beleveszni az eszmék labirintusába, rejszen bár mégoly nagyévtvágyú és emberevő minotauroszt is a belső végén, mint Nagyságod. Kinek hogy kusztódiusa [örzője] is vagyok immár – irattartóim megtiszteltetésnek veszik. Borbándi a bibliográfiától ódzkodik s azt mondja ne biggyesszünk utána könyvesbolti reklámot, Pesten a hallgató a műveket úgysem kapja meg. Én viszont szívesen gépelnék utána max. 4-3 sor bibliográfiát a legfontosabb művekből – hátha addigra az is szaporodik, ui. az „átfutási idő” – az, ami a kéziratból szedés és abból Új Látóhatár-cikk lesz, minimum egy év. Hízolgóleges ígéreted, hogy utolsó opuszomról írál, megbizsergette kengyeltartói szívemet... Hová? A MAGYAR MŰHELYBE? Írásod mindenkiénél nagyobb súllyal esik a latba, véleményed mindenkiénél jobban izgat. Kivált örülnék, ha lepiszokolnál a sárga földig és látványos kiüzetésemről is gondoskodnál a bölcelet Édenéből, a sajtóban is bejáratos lángpallosú angyal közreműködésével. Avagy már uraságodtól sem remélhetek szerencsecsináló botrányt? Arra a kérdésedre viszont, hogy van-e engedélyem honi terjesztésre, olyan hosszúra nyúlt a bornyú arcom, hogy csak néztem-néztem napestig kezvedvonását. Mikor jöttél el? Hol élsz? Mikor láttál utoljára irodalom-forgalmistát? – Türelmet kér és hatalmas jóegészséget kíván – Évának is, hálás kézcsokkal a hasznos közreműködésért

(kissé hajszoltan) baráti híved  
[aláírás nélkül]

<sup>17</sup> Határ Győző néhány apróságban félreértette Mezei egyik írását, megjegyzései Erdély Éva ezzel kapcsolatban írott levelére vonatkoznak. Lásd: Erdély Éva levele Határ Győzőnek (Hartsdale, New York, 1981. február 12.), Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Határ Győző-hagyaték.

Határ Győző – Mezei Árpádnak és Mezei Évának  
[London, 1981. május 4.]

1981 05 04 Drága Árpád, Édes Éva – visszafogtam levélíró kedvemem s halogattam a választ, hogy hátha írhatok valami érdemlegeset a M. Á.-ra vonatkozó cikkekre vonatkozólag. Sajnos semmi különöset nem jelenthetek. Megpróbáltam meggyorsítani közlését, de hazudnék, ha azt mondanám, hogy „előre nem látott” akadályokba ütköztem. Az ÚJ LÁTÓHATÁRNÁL örökös a torlódás, ha egyébert nem, hát azért, mert maga a folyóirat évek óta késve jelenik meg. „Ránkhalt” szegény Kovács Imre,<sup>18</sup> az ő elparentálása elvitte az utolsó számnak több mint a felét; most meg egy teljes számot elvisz az 56-os forradalom negyedszázados megemlékezése. Így azután szerkesztője, Borbándi Gyuszi mint a hóeke a havat, tologatja maga előtt a felgyűlt és elfogadott anyagot. Tőlem (ami téged is érdekelhetne) a tavalyi Mikesen elmondott előadás már igencsak esedékes lenne, hiszen hamarosan nyakunkon az új Mikes-ankét szeptemberben – és abban az előadásban az újholdások mellett főleg az Európai Iskoláról locsogtam. Puhatolództam Méray<sup>19</sup> mester-nél is, hogy az I. U.-ban [az Irodalmi Újságban] nem volna-e hajlandó lehozni az M. Á.-méltatást. Válaszlevelében az írta, hogy ő nagy tisztelőd ugyan, de a cikk – úgymond – „annyira elvont, annyira »szakmai«, – mondjam azt, hogy magasröptű és mélyenszántó? – hogy az olvasók nagy többsége egyszerűen nem értené meg”. Így Méray. Igaz, felteszi a kérdést, hogy írnék-e rólad egy teljes oldal terjedelemben „egy, az I. U. színvonalára leszállított tanulmányt”, ám ezt nemigen tudom vállalni, mert 1) hamarosan megműtenek – immár harmadszor – ugyanazzal a bajjal; és mert 2) nem szeretnék az I. U. színvonalára „leszállni” olyan áron, hogy kihagyom a lényegét. Hovatovább azt kell mondanom, az otthoniakhoz képest a béka fenéke alatt vagyunk; mert ennél sokkal „szakmaibb” bölcséleti tanulmányok jelennek meg a kolozsvári KORUNKBAN, az újvidéki SYMPOSIONBAN és most már az őskonzervatív HÍDBAN is; mi több, a pesti KORTÁRS is kö-zölt – irodalmi ürügyekre csomagolva – bölcséleti érdekű elmefuttatást, a katolikus VI-GÍLIÁBAN pedig rendszeresen jelennek meg hitbölcséleti fejtegetések, melyeket „az olvasók nagy többsége” nem ért. Javallatom: türelem. Gyuszi azt ígérte, jövőre mindenképp megjelenik a cikk. Egyébiránt B. Gyuszi, a SZER [Szabad Európa Rádió] irodalmi osztá-lyának a vezetője, az egész Hungarian Desk feje pedig Szabados József (óvatosan lavírozó, de „belevaló” jópofa, szürke adminisztrátor). Hogyan ismertetheti Kéri Tamás<sup>20</sup> új könyvemem, ha példányt neki nem küldtem? Volna-e „gőze”, hogy mi az? A müncheni rádión egy Román Jarosláv István nevű kiugrott kispap vágta le kegyetlenül: hiányolta belőle a kiskátét és a plébános úr aranyigazságait; a Nemzetőrben a derék Kabdebó Tamás<sup>21</sup> írt róla szemenszedett ökörségeket („özön közöny” = a közönség közönye az iro-dalom iránt, a Nyugaté a Magyar Úgy iránt, stb.). Belefáradtam a butaság kínai falának ostromlásába s csak az vigasztal, hogy (si parva licet componere magnis:) Karl Spitteler is azt írta Nietzsche Zarathustrájáról: „höhere Stilübung” [magasabb stílusgyakorlat]. Nem tudom, jól teszem-e, ha hagyom és tűröm, hogy irattartómban tovább gyűljenek a kutyanyelvek a következő kötet anyagához; s ha ezt az olvasó nem érti, attól majd még kétféle állhat a füle. Vigasztalj meg, édes Árpádom, hogy még *vagy*, hogy sokáig *leszel* és még van kinek írni – ha nem is egyetértő rábólintásodra számít, csupán megértő türel-

<sup>18</sup> Kovács Imre (Alcsút, 1913 – New York, 1980) író, szociográfus.

<sup>19</sup> Méray Tibor (Budapest, 1924 – Párizs, 2020), újságíró, 1971 és 1989 között a Párizsban kiadott *Irodalmi Újság* szerkesztője; 1947 és 1949 között a *Csillag* folyóirat felelős szerkesztője.

<sup>20</sup> Kéri Tamás (Budapest, 1926) szerkesztő, 1978-tól a Szabad Európa Rádió New York-i tudósítója.

<sup>21</sup> Kabdebó Tamás (Budapest, 1934 – Dublin, 2018) író, műfordító, irodalomtörténész.

medre a vásott, javíthatatlanul és visszaesően bűnös módjára író író társad, aki mindketőtöknek igaz híve, neked meg már kipróbált – ölelve-köszöntő – barátod  
[aláírás nélkül]

7.

Mezei Árpád – Határ Győzőnek

Hartsdale, 1981. aug. 17.

Kedves Győző

Nagy élvezettel olvassuk a megjelent szöveget. Számomra sok új van benne, mert tulajdonképpen sohasem tartoztam az „irodalom berkeibe”, nyilván nem bírtam a szusszal, ami a frequentálásához szükséges lett volna. Azonban szöveged alapján én is valóságos-non-personnak éreztem magamat.

Ad Keszi:<sup>22</sup> nem ismertem személyesen. Azt hiszem azok közé az üres és tehetséges irigylő emberek közé tartozott, akik boldogan ártnak mindenkinek, akiknek valódi érzelmei és gondolatai vannak. Így bosszút állhatnak az isteneknek, akik üresnek teremtettek, árthat megbízóinak, és ezért magas pozíciót kaphat, Herz, was willst du mehr? [Szív, mit kívánsz többet?] De miért halt meg, miért nem élvezi tanári nyugdíját? Tudsz erről valamit? Talán szomatikusan is üres volt és csak a gyűlölet tartotta elevenen?

Milánról<sup>23</sup> szóló történeted exakt. Kardos prof<sup>24</sup> kijelentette, hogy Milán tézisei nem felelnek meg a tudomány mai állásának. Megjegyzem Woodworth nagy kézikönyvében<sup>25</sup> azt írja, hogy a kísérleti behaviorista lélektan egyetlen tételeit nem ismerteti, csak a módszert magát tárgyalja. De kérдем, ha a módszer egyetlen eredménye sem érdemli meg az ismertetést, minek kell azt a módszert ismertetni. Azóta volt néhány fordulat, de lényegében a helyzet az, hogy ezek a problémák jelenleg meghaladják az átlagtudós képességeit, de ezt nem vallhatjuk be. Miért nem? Ad tic: végül is Milán jelentkezett Pető András (Buddha)<sup>26</sup> intézetében vele. Pető kiüzent, hogy nem fogadhatja, de beosztotta egyik legkedvesebb kezelőnőjéhez, ahol tudomásom szerint a tic rendeződött is.<sup>27</sup>

Az általad felsorolt írók nagy részét személyesen nem ismertem. Tardost<sup>28</sup> igen, mert abban az időben ismert szerző voltam Párizsban, és mintegy jelentkezett nálam (tagja volt a kommunista szürrealista csoportnak); frequentált is egy ideig. Talán érdekel a probléma: láttam a kézírását. Van egy tételem: ha egy fiatal embernek öreges az írása, akkor

<sup>22</sup> Keszi Imre (Budapest, 1910 – Budapest, 1974) író, újságíró, kritikus; a *Szabad Nép* kulturális rovatának vezetője. A *Füstparipa farka* című 1946-os írásában élesen támadta az Európai Iskola törekvéseit.

<sup>23</sup> Füst Milán (Budapest, 1888 – Budapest, 1967) költő, író, esszéista, 1947 és 1950 között esztétikát tanított a budapesti bölcsészkaron.

<sup>24</sup> Kardos Lajos (Rákospalota, 1899 – London, 1985) pszichológus, 1947 és 1971 között a budapesti egyetem Pszichológia Tanszékének tanszékvezető professzora.

<sup>25</sup> Robert S. Woodworth: *Experimental Psychology*, New York, Henry Holt & Co., 1939. Számos későbbi kiadása létezik.

<sup>26</sup> Pető András (Szombathely, 1893 – Budapest, 1967) orvos, mozgásterapeuta. A mozgássérültek gyógyítására kifejlesztett „Pető-módszer” létrehozója. Mezei Árpádék baráti köréhez tartozott.

<sup>27</sup> Határ a *De nobis fabula* szövegében említi Füst Milán arcának feltűnő kényszermozgásait.

<sup>28</sup> Tardos Tibor (Berettyóújfalu, 1918 – Párizs, 2004) író, újságíró. 1938-ban Párizsba költözött, részt vett a francia szürrealista mozgásokban. 1947-ben visszatért Budapestre, ekkortól a hazai sztálinista sajtó jellegzetes alakja. 1956-ban részt vesz a Petőfi Kör munkájában; 1957-ben börtönbüntetésre ítélik. 1963-tól újra Párizsban él.

szülei öregek voltak, amikor született. Megkérdeztem – s kiderült: nagyapja nevelte, akit nagyszerű embernek tartott. Egyetértek abban, hogy tehetséges ember. Azonban nem csak pártkönyvre cserélt a golyhó, hanem a Szabad Nép vezetőbizottságának tagja lett, ami sokkal több az egyszerű pártkönyvnél. Ahogy a személyi kultusz kialakult, eljött hozzám, hogy leszámoljon ezzel a kellemetlen kapcsolattal. Feltette a vizsgakérdést: szabad-e a munkásságnak népi demokráciában sztrájkolni. Nem szabad... Nagyszerű, akkor egyet-értesz velünk! Engedd, mondtam, hogy befejezzem. Nem szabad, hanem kötelessége. Ha most nem sztrájkol, később már lehetlenné lesz téve. (A kis fizetést is csak két hétre előre adták.) Ítéletet mondott: Akkor tehát te trockista vagy. Válaszom ez volt: nem tudom, mi az a trockizmus, de hangsúlyodból azt veszem ki, hogy az sértés. Azonban, ha ez a trockizmus, ennyiben trockista vagyok. Elment és hosszú ideig nem láttam.

Később újra köreimbe került. Az 56 előtti időkből vezérürü lett, mint több hasonló tehetséges ember, aki aktívan számolta fel a tudományt művészetet irodalmat magas pozícióban és a fordulatkor azonnal átvette a vezetést (miután közben kegyvesztett lehetett valamennyire, minthogy már nem volt rá szükség). Ez az embertípus, aki mindig mélyen átélve a kor szellemét vezeti a nemes felbuzdulást és aki megkérdi hogy is volt ez a gleichschaltolással,<sup>29</sup> úgy 48 körül, az egy aljas ember. Emlékszem Révai<sup>30</sup> egy nyilatkozatára úgy 55 körül: ő elment a szovjet követhoz és megmondta neki, hogy így meg úgy, mire a követ revolverrel meglőtte. Tardos is képtelen volt ez alkalommal is ellenállni vezetőszerep-igényének, mire börtönbe került. Kiszabadult. Én politikai szerep helyett inkább a Korányi kórház TBC osztályának tudományos munkatársa lettem, és ott bukkant fel kiszabadulása után. Felesége kitarzott mellette, de tb-t [tbc-t?] kapott. Én addigra Levendel főorvos<sup>31</sup> átképeztem a modernnek patrónusává, aki még vásárolt is, az extra kezelés, ellátás mellett, és így természetesen Tardosné is odakerült. Később félfüllel halottam: fiatal leány gyermek szerelem, válás – de ezt nem állítom biztosra, mert elvesztettem Tardos iránti érdeklődésemet. Azonban az Irodalmi Újságban olvastam egy karcolatot tőle: az igaz nagyszerű nők őt elhanyagolják – ezek a nők!

Az Újhold körüli társaság<sup>32</sup> vonatkozó rész számomra csupa újság, nem ismertem. De talán túlzol, amikor szürrealizmusukról beszél.

Az Európai Iskóláról mondottakért örök hálára köteleztél, amint mondom, valóságos non-personnak éreztem magam. Különösen örültem a Pánról<sup>33</sup> szóló soroknak. Pán a rákosizmus alatt a könyvszakmába került, amelyet a pesti leggazdagabb könyvkereskedők szerveztek és uraltak. Kellott egy igazi kapitalista szellemiségű ellenség (Pánnak az Operával szemben volt egy miniboltja, ahol reprodukciókat árult). Éberem letették egy nedves pincébe csomagoló munkára. Erről majd beszélgetünk. Most csak az általad idézett Szántó Piroska interjúhoz<sup>34</sup> szólok hozzá: az úgy volt ahogy Piroska írja, a festők nehezen vészelték át az időket. De Piroska nem: ő megtért báránként Vas<sup>35</sup> támogatásával

<sup>29</sup> Gleichschaltolás (a német „gleichschalten” szóból): a sajtó, a közélet, a kultúra erőszakos egységesítése diktatórikus politikai szempontok alapján.

<sup>30</sup> Révai József (Budapest, 1898 – Balatonaliga 1959) kommunista kultúrpolitikus, 1949 és 1953 között népművelési miniszter.

<sup>31</sup> Levendel László (Budapest, 1920 – Budapest, 1994) tüdőgyógyász, műgyűjtő-mecénás.

<sup>32</sup> Határ Győző *De nobis fabula* című írása két súlyponttal rendelkezett, az egyik az *Újhold* folyóirat, a másik az Európai Iskola működése volt.

<sup>33</sup> Pán Imre, eredeti nevén Mezei Imre (Budapest, 1904 – Párizs, 1972) költő, újságíró, művészeti író, esszéista.

<sup>34</sup> Szántó Piroska (Kiskunfélegyháza, 1913 – Budapest, 1998) festő, grafikus, író. Az Európai Iskola tagja; Vas István felesége. Az említett interjú lásd: „A háborúnak vége”. Szántó Piroska válaszol Kabdebó Lórántnak, *Kortárs*, 1980/9, 1351–1359.

<sup>35</sup> Vas István (Budapest, 1910 – Budapest, 1991) költő, író, műfordító.

jól megvolt. Sőt, azon felül Vas egy versében<sup>36</sup> élesen támadta a modern festőket, Piroska pedig egy közös ismerősünknek azt mondta: Veled nem lehet barátkozni, mert te az ellenséggel barátkozol. Ki az az ellenség, kérdezte Illető közös ismerős rémulten. A Mezeiék (de facto nőm barátnőjéről van szó). Én gyakorlatilag a non-personságot éltem. Mikor megalakult a Műkritikusok csoportja a képzőművészek szervezetében, engem Rabinovszky Máriusz<sup>37</sup> meghívott. Néhányszor elmentem, majd feltettem Máriusznak a kérdést: Mondd Máriusz, ez valóban jó nektek, hogy én idejárom? Máriusz határozottan állította, hogy igen. De mondd azt is Máriusz, nekem is jó lesz az, hogy én idejárom? Többé nem mentem el, köd előttem, köd utánam. Hallottam később, nagy önkritikák és kritikák folytak arról, ki írt jót az Európai Iskoláról. Rabinovszky régen halott, gyorsan kialakult nála egy malignus hypertonia.

Számomra a kor a következő tanulsággal szolgált: Vagy legyen erőd, hogy adott esetben elmeheless földmunkára, vasúthoz kirakásra, vagy legyen több szakmád. Ha egyetlen szakmád van és erőd nincs, azt kell tenned, amit parancsolnak. Ha még ehhez szereted is a töltött káposztát, akkor el vagy végleg veszve. Ezért tehát nem kifogásolhatjuk Szántó Piroskát, Bán Bélát<sup>38</sup> és az írói behódolókat. A vasúti rakodómunkás sora nehéz mesterség (véletlenül munkatáboros koromban sokáig gyakoroltam).

Ha időd engedi, jó lenne, ha a tanulmányt könyvvé fejlesztenéd, dokumentumokat begyűjtve, ahogy ez a magunkfajta embereknel szokás.

[Kézírással:] *Pestiektől hallottam, hogy nagyságod és én vagyunk a kulturális nívó kiemelkedő fenntartói, az egyébként szürke környezetben. Keszi sajnos nem végzett tökéletes munkát.*

[aláírás nélkül]

## 8.

Határ Győző Mezei Árpádnak és Mezei Évának  
[London, 1981. november 9.]

1981 11 9 Édes Éva, Drága Árpikám, ha ránézek a Hartsdale-i levél dátumára, elsüllyedek szégyenletemben. Kezdhethném azzal is, hogy nincs semmi jelentenivalóm; ami igaz nyelvre átforgatva azt jelenti, hogy ezer minden veletek – és csakis veletek megbeszélhető szót-érteni-valóm volna. Ha multimilliomos lennék, tudnám mit kell tennem: félórás távolsági beszélgetéseket folytatnék Hartsdale uraival, a magas wimbledoni grottámból s már látom is mi lesz ennek az elcsaklott-nyaklott levélnek a sorsa: mint a többinek – az. Kimerül apológiáimban. A légyapír-realizmus mindig a földhözragadság jele, márpedig ezúttal ugyancsak beleragadtak érzem magam Európa földjének sarába. Egyrészt csodálattal irigylem azokat, akik idejekorán felszisszentek, hogy Amerika partjaira kell felkapaszkodni és nem elég a Csatorna (Anglia előbb fog odarohadni, ahonnan jöttünk); másrészt a Tagewerk – a megélhetési zsumnalisztika és a nyelvtanítás eleszi időm, levegőm, életerőm. Igaz, próbálok rendet tenni dolgaimban; délelőttönként, ha nem megy

<sup>36</sup> Lásd: Vas István, *Művészet* (1950), in: Uő.: *Rapszódia egy őszi kertben: Versek és úti jegyzetek*, Magvető, Budapest, 1960, 41–42. A vers által kiváltott konfliktusról lásd: Szántó Piroska Bálint Endrénének (1963. február 24). In: *Levelek Szántó Piroska hagyatékából*, közléteszi Grécsi Emőke, *Holmi*, 2013/12, 1510–1521.

<sup>37</sup> Rabinovszky Máriusz (Budapest, 1895 – Budapest, 1953) művészettörténész. Részt vett az Európai Iskola körüli vitákban.

<sup>38</sup> Bán Béla (Budapest, 1909 – Tel-Aviv, 1972) festőművész. Az Európai Iskola tagja, a Rákosi-korszakban a szocialista realizmus képviselője, 1956-ban emigrált.

tönkre a program, dolgozni próbálok az Ö. K. [Özön Közöny]<sup>39</sup> folytatás(-féljén). A javát már kikokszoltam; odahaza az író úr ilyenkor már leadná a nyomdába a második tisztázatot és más opuszon törné a fejét; és azon, hogy mint-s hogyan fogom tető alá hozni, győzni energiával, bírni anyagilag, hogy a szokvány egyetemi jegyzet színvonalán napvilágot lásson. De most hadd simítsam végig a Hartsdale-i papírt s hozzak szóba egyet-mást. Leveled oly sok núvomot tartalmaz, hogy vajha a cikk megírása előtt érkezett volna; de már hiába, ez a dolgok természetéből folyik, egyik közlemény a másik „logosz szpermatikosza”.<sup>40</sup> Könyvvé kiszélesíteni? Nem az én dolgom, ezer és egy okból. Én csak mellékszereplője voltam mindkét tömörülésnek vagy még az se; az európasokhoz későn érkeztem, amúgyis éppen kikopófélben voltam a képzőművészet-központúságból; az újhaldasok meg egyenesen félték tőlem: félték tőlem és féltékenyen lavíroztak és lehetőségeiket iparkodtak a maguk javára fordítani. Honi levelezőim felbolydultak persze, és szolgáltak mindenféle Lépcsőházi Gondolattal; jött mindenféle öngazolás, bizonykodás, negyedszázadot késétt felcsatlakozás, egy papírkosárnyi rágalomtömeg visszaható érvénnyel, stb. Rába Gyurka<sup>41</sup> például közli, hogy igenis voltak – ő és még valaki – ketten hárman az Újhaldnál, akik érdeklődtek a modern képzőművészet iránt (szívére tett kézzel biztosít, hogy ilyesmivel tapétázta ki a szobája falát); más informátorom, maradjon névtelen, tengerikígyó levélben sorolja az újhaldas és európas közszereplők akkori vagy későbbi „viselt dolgait”, episztolájában művész, író, nem marad kompromittálatlanul, név megrágalmazatlanul. Méray Tibor viszont őszintén megorrolt egy oldalvágásom miatt, mivel a Csillagról<sup>42</sup> azt találtam írni, hogy „forró drót” vezetett a szerkesztőségéből a rendőrségre meg hogy folyosói tele voltak denunciánsokkal – pontosan talál rá leveled, ahol azt írod, aki megkérdi, hogy is volt azzal a gleichschaltolással úgy 48 körül, az aljas ember. Aljas csak annyiban vagyok, hogy nem fojtottam el Csillag-ellenes ingerültségemet Németh Andor<sup>43</sup> kedvéért (aki már akkor nagybeteg volt és mindent M. T. intézett); különben is, az én fordított teleszkópom „nézőkéje” a börtönre lógott, és a perspektíva nagyot fordult velem. Viszont elmarasztalhat abban, hogy nem voltam alapos, mert nem néztem meg a Csillag egyetlen számát sem. 1) nem a Csillagról értekeztem 2) Egyetlen számom nincs – nehogy a Csillagból: az Újhaldból se, amiről írtam 3) ha Mezeiék jóvöltából nem jutok hozzá az E. I. [az Európai Iskola] adattárához, hát alighanem nagy sületlenségeket írtam volna, vagy semmit. Bánt, hogy az Új Látóhatár még mindig nem hozta le Árpáddal foglalkozó cikkemet<sup>44</sup> (bár a rádión lement); de mint látjátok: hol ránkhal egy érdemes Nagy Magyar, hol a negyedszázados jubileum elviszi a „számot”, hol meg elbibózzuk<sup>45</sup> a lapot: így van ez minden folyóirattal, amely csak 30%-ig ad teret – „egyéb” címszó alatt – az irodalomnak/bölcseletnek. Időközben a magyar LAUTRÉAMONT is megjelent B. L. „Dédé” [Bajomi Lázár Endre]<sup>46</sup> kitűnő zárótanulmányával s hacsak az éj-

<sup>39</sup> Határ filozófiai műve (Határ Győző: *Özön közöny*, London, Aurora, 1980).

<sup>40</sup> Szent Jusztinosz szerint: a logosz csírái/magvai, a mindenhol jelen lévő isteni értelem.

<sup>41</sup> Rába György (Budapest, 1924 – Budapest, 2011) költő, irodalomtörténész, az *Újhald* folyóirat köréhez tartozott. Határ a *De nobis fabula* lapjain kissé gonoszkodó ellentétet formált a budapesti Darling presszó (az újhaldasok törzshelye) és Párizs (az Európai Iskola legfőbb vonatkoztatási pontja) között.

<sup>42</sup> *Csillag*: 1947 és 1956 között a Magyar Írók Szövetségének folyóirata volt.

<sup>43</sup> Németh Andor (Kiscell, 1891 – Budapest, 1953) író, költő, kritikus; a húszas években a szürrealista törekvések képviselői közé tartozott, 1947 és 1950 között a *Csillag* főszerkesztője.

<sup>44</sup> Az *Akiben a filozófia magára talál*. A nyolcvanéves Mezei Árpád című írásról van szó.

<sup>45</sup> Bibó István (Budapest, 1911 – Budapest, 1979) jogtudós; a Nagy Imre-kormány államminisztere. Halálát követően számos terjedelmes Bibó-méltatás jelent meg az *Új Látóhatár* 1980-as évfolyamában.

<sup>46</sup> Bajomi Lázár Endre (Biharnagybajom, 1914 – Budapest, 1987) író, műfordító. A Határ által közölt hír fontossága bizonyára Mezei Árpád Lautréamont-könyvéhez (Jean Marcel – Arpad Mezei: *Maldoror*. Paris, Pavois, 1947) kapcsolódik.

szakából el nem lopom az időt, nem tudom, mikor fogom méltóképp megünnepelni az eseményt az éteren. A nyugati költőantológia *versus* VÁNDORÉNEK<sup>47</sup> ügyét már „író-géphegyre” tűztem: hiába ózdkodtam, más nem akadt. A VÁNDORÉNEK akkora port vert el a Honban, hogy azonnal kirendelték a locsoló brigádot: a példányok zömét nyugatra irányították (valutáért), ahol lassan keletet, odahaza már keresett ritkaság. Cséről [Cs. Szabó Lászlóról]<sup>48</sup> csak annyit, hogy belefoglalták a protokollba – E. Fehér Pál<sup>49</sup> támadása ellene az egyik ÉS-ben már a mennybemenesztés volt – és a legutolsó pletykák szerint Illyés Gyuláné lakást keres számára Pesten (nehogy lemaradjatok *erről* a brosúráról). Mezei András<sup>50</sup> két évvel ezelőtti interjút velem lerövidítve-eltorzítva hozta le a győri Műhely (nyugati írók-költők lepratelepe, létezéséről a fővárosban nem tudnak); ennek ellenére mérges és támadó hangja miatt felfigyeltek rá, máig sem értem, hogyan hozhatták le. Hogy jellembevigó „átigazításait” rendreutasítsam, arra is nyílik nemsokára alkalom: a VIGILIA hosszú interjút kér tőlem, ezúttal írásban, és meg is csinálom; de a VIGILIÁT az üzletekben nem forgalmazzák, s eddig még kevés nyugati vitte odáig, hogy a KORTÁRS vagy az ÚJ ÍRÁS megnyissa előtte kapuját. Hálásan köszönjük az ONION-t,<sup>51</sup> élvezzük a (hamarosan könyvvé kerekedő) esszé-sorozatot: jó volna tudni, milyen a visszhangja Torontóban és New Yorkban. Bakucz mestert<sup>52</sup> szoktatók-e látni? Nemigen ír már, új címét se közölte. A hollandiai MIKES-kör csalódás volt (témája: eszmék, vallások, ideológiák, bölcséleti rendszerek válsága: krizeológiai korrobori); ám az előadások zöme a kérdést még csak nem is érintette, a hallgatóság gazdag volt és figyelmetlen, felkészültsége minimális. Érezni lehetett, hogy (miközben nyakig benne ülnek) – ezek észre sem veszik körülöttük a válságot; különben is, megülte őket a „Morbus Hungaricus”: nem olyan téma amit tálni lehetne a Hungarológiai Intézetben – nincs „magyar vonatkozása”... Még csak annyit, hogy mire e soraimat megkapjátok, már nem leszek a 66 évesek sorában: négy nap múlva betöltöm a 67-et. Nem mondom, hogy megsokallom – de már sokallom. A reumával töltött éjszakákon szent olvasómat morzsolom: Epikurosz barátunk keserves nyavalyakórságainak katalógusát. Piroskám<sup>53</sup> grávámenje [neheztelés, jogsérelem], hogy három hete részlegét áthelyezték a West Endről Északlondon határára, ami napi kétszer két órás ingázást jelent, a hosszú vonatozást megédesítendő, vettem neki egy újdontú SONY WALKMAN-t, s most önelégülten gondolhatok arra, nemhiába készítettem kalózfelveleimet, a sok óra klasszikus zenének – kazettáról – lesz már értő élvezője. Adjátok meg rá felmentéseket, hogy oly ritkán jelentkezem, éppen százszor ritkábban, mint szeretném, de – time please! Nagy szeretettel, kézcsókkal – öleléssel

(bácsi)<sup>54</sup>

<sup>47</sup> Béládi Miklós (szerk.): *Vándorének. Nyugat-európai és tengerentúli magyar költők*, Budapest, Szépirodalmi, 1981.

<sup>48</sup> Cs. Szabó László (Budapest, 1905 – Budapest, 1984) író, szerkesztő. Emigrációját követően a BBC magyar osztályán dolgozott.

<sup>49</sup> E. Fehér Pál (Budapest, 1936 – Budapest, 2013) újságíró. 1971-től a *Népszabadság* (akkor az MSZMP központi lapja) kulturális rovatának vezetője.

<sup>50</sup> Mezei András (Budapest, 1930 – Budapest, 2008), író, költő, szerkesztő. Az interjút lásd: Mezei András: Beszélgetés Határ Győzővel arról, hogy mitől magyar a magyar író és hogy kiket szeret a haza. *Műhely*, 1981/3, 26–30.

<sup>51</sup> *The Onion*: Torontóban kiadott folyóirat, melynek Mezei Árpád rendszeres szerzője volt.

<sup>52</sup> Bakucz József (Debrecen, 1929 – Boston, 1990) költő, műfordító. Az előbb Washingtonban, majd Montreálban megjelenő *Arkánium* folyóirat szerkesztője.

<sup>53</sup> Prágai Piroška (Szeged, 1927 – London, 2006) Határ Győző felesége.

<sup>54</sup> A „bácsi” vélhetően a hatvanhetedik életévbe-lépés fent ecsetelt traumájára utal.

## MONUMENTÁLIS ÉS FILIGRÁN

*Nádas Péter Világlo részletek című művéről*

„Teszek belé zöldet, mondta a nagyanyám a húsleveséről. Mert nemcsak örökösen tevékenykedett, hanem minden mozdulatát a legnagyobb bizalommal teli szavakkal babusgatta, becézte, magáévá tette. Nem értettem, miért kell neki így beszélnie, s miért éppen a lábossal, a levessel beszél. (...) Értelmetlenül járatta a száját, mert senki, de senki nem beszélgetett vele, a szófukar nagyapám aztán tényleg nem. (...) Legfeljebb befogadták, de nem kommentálták az eseményeket. Napszámra, évszámra, Tauber Arnold egy hosszú életen át hallgatta Nussbaum Cecíliát. Ma is elborzadok a gondolattól, nem értem, miként bírta ki. Még a tekintetét is csak ritkán emelte rá. (...) Mintegy elmélyült a tekintete a nagymama meghallgatásában, nem voltak megjegyzései vagy ellenvetései, nem akarta volna megakasztani, szerényen és odaadóan mosolygott hozzá, feloldódott a hallgatásban. Hallgatása azonos lehetett a szeretetével. Mégsem a nagymamára mosolygott, hanem magának. Vagy nem tudom, kinek.”

Ez a nagymama városi családban él, és falusi természetével magányos marad. „Törékeny, darázsderékú, fiatalka” leányként került Budapestre, és csiszoló lett egy ezüstművesnél, ahol megismerkedett a nagyapával, Tauber Arnolddal. Nádas így írja: „szerintem keményen nekiment a nagyapámnak”.

Majd ezt is írja: „Mikor fenyegetőn és szárazon, becenevén szólította a feleségét. (...) Cili. Akkor a nagyanyám készségesen és gondolkodás nélkül elhallgatott. Ez úgy hatott, mintha valamilyen erre vonatkozó egyezés lenne közöttük”.

„Mindig akadt valami kis rendellenes, meglepő a szóhasználatában, a mondatszerkezetében, az intonációiban, amin fennakadtam és másra nem is figyeltem többé, csak erre, a sajtóságosra” – írja Nádas.

A nagymama egyszerre három nyelven beszél: jiddisül, németül és magyarul.

„A nagymama nem azt mondta, hogy ne pazaroljak, ne költekezsek, hanem azt mondta, ne legyél már olyan pazar. Az egy pazar ember. Az egy nagy pazar ember.” Nem azt mondja, hogy valaki életképtelen, hanem azt, hogy „élhetetlen”.

Nekem úgy tűnik, hogy a nagymama a mellékneveket nem a dolgok tulajdonságaként használja, hanem becézésként, amely, miként az étel, kielégíti az éhséget. A közelség iránt érzett éhséget.

Ugyanis „[A]zt mondta, veszek egy jó vajat. Mintha ugyan vehetne rossz vajat. Csinálok már egy jó kis bablevest. Hiszen szándékosan senki nem készíthet egy rossz bablevest. Jól berántom ezt a jó kis tökfőzeléket, de jó kaposan”.

És ezt is mondja: „Jaj, hoznál már egy csöpp vizet, mert azonnal szomjan halok. Ami nem jelentett mást, mint hogy szomjas és egy pohár vizet kér. Egyszer vittem neki egy csöpp vizet. Nekem már kirágja a gyomromat az éhség. Ami nem jelentett többet, mint hogy ideje asztalhoz ülni”. Túlzásai furcsa módon egyúttal bagatellizálásként hangzanak.

---

Herta Müller és Bernhard Fetz itt olvasható írásai a „Literatur im Nebel” fesztiválon hangzottak el előadásként 2023. október 6-án és 7-én az ausztriai Heidenreichsteinban.

Beszédéhez a rendes kirohanások, a hangos óbégatás is hozzátartozik, mintha apró, hétköznapi dolgok miatt az egész világ széteshetne. Nádas Péter a beszédnek ezt a fajtáját „rituális tirádá”-nak nevezi, mely ugyanakkor „sehová nem vezet”. Olvasás közben az ember úgy érzi, mintha ez a nagymama a testében ringatná a nyelvet, mintha siránkozással akarná érvényre juttatni önmagát. Ez elragadtatást szül, az egó mámorát, hogy keze munkáját hitelesítse. És hogy elviselje.

Azt mondja a gyerekeknek: „Ti rajtam csak ne nézzetek keresztül. Vagy nagyon sokáig nem értettem, hogy miért beszél többesben velem, akkor is többesben beszél, amikor egyedül vagyok. Ti ezt így csináljátok, vagy úgy csináljátok. Mintha nem is egyedül velem állna szemben, és nem csak én nem néznék rajta keresztül. Számára többesben létezem”.

Nem tudni, hogy ez vajon csak a magával hozott falusi beszédmód-e. Vagy tudattalan visszalépés azokra a helyekre, ahonnan réges-rég a jiddis érkezett. Menekülés, hontalanság, félelem van-e ezekben a tirádákban. Nádas „ritualizált fájdalom”-ról beszél, amelyről nem tudni, „mit jelent egy ember életében”. És egy egészen más összefüggésben élete első szerelmi bánatát úgy említi, mint „mintafájdalom”. A mintafájdalom szó nem hagyott nyugodni. Áttevődött Nussbaum Cecíliára. Átruházható-e egy ősrégi szenvedés, jelen lehet-e a nagymamában anélkül, hogy ezt maga választotta volna. Vajon súlyos, szomorú mondatfűzérei a gettó, a pogromok emlékei, melyeket őseitől örökölt – azaz mintafájdalom. Mintha a szavaknak nem maradt volna senki más rajta kívül.

Nekem úgy tűnik, hogy Nussbaum Cecília addig hagyja lobogni szavait, míg dühösek nem lesznek, hogy neki magának ne kelljen dühösnek lennie.

„Te egy senki vagy. Érted, kiáltozta, egy senki. Meg sem hallom. Fel sem veszem. Az én szememben egy nagy nulla, egy nagy senki vagy. Átnézek rajtad. Levegő vagy nekem. Ezt a nagyobb nyomaték kedvéért többször, több nyelven mondta fel. De ezt sem értettem, mert ha levegő vagyok, akkor minek húzza fel magát. Egy senki, egy nulla, egy niemand, egy nimolé. Végtelenítette. Ez a nagy senki, még hogy egy ekkora nagy niemand, egy ekkora nagy nimolé leckéztessen, egy ilyen senki, egy ekkora nulla, ez a niemand, ez a nagy senkiházi. Rikácsolt, kis szaros. Hogy történhet meg velem, hogy egy ilyen kis szaros bánjon el velem. Végeztünk. Nem vagy a kis unokám többé. Kitagadlak. A türközöves gyűrűmet sem te fogod örökölni, hanem a Mártika. Megtagadtalak. Ezt jegyezd meg örökre. Tőlem te semmit, de semmit nem fogsz örökölni. Örökre kitagadtalak a családból. Hangos sírásban tört ki, megtépte mellén a ruháját.”

Nussbaum Cecília szereti a gyermeket, akinek ezt mondja. Nekem úgy tűnik, mintha önnön szavaihoz könyörögne. Nem lapul-e ott egyébként is a félelem és a zsarolás legszeledebb fajtája a szeretetben. Nádas Péter azt mondja, hogy egy-egy ilyen kitérés „nem személyes és nem családi, hanem éppenséggel kiúzi a személyesből a családit”.

Nussbaum Cecília portréja csodálatos nyelvi portré. A nő a maga kis világában tölti az időt, amely valószínűleg nem is kicsi, hanem valami nagy elhagyatottság, önmagán kívüli lét. Nádas Péter az „éntelenítés”-ről beszél.

Élete és e könyv végén pedig Nussbaum Cecília demens lesz, még főzni is elfelejt. Mosóporból készíti rántást. Elfelejt főzni, a nagypapa pedig elfelejt beszélni.

Tauber nagyapja „napszámra a szobájukban ült egy igen kényelmetlen széken (...) Nem szólt, nem kérdezett. (...) önmagától, pláne önmagáról akkor már évek óta nem beszélt” – írja Nádas.

Addig viszont Nussbaum Cecília szavainak tirádáival száll szembe a létezéssel. Személyében az elementáris áthatolhatatlanná válik. A hétköznapi fájdalmas súlyt kap. És azt hiszem, Nádas Péter éppen ebből a fajta beszédből tanulta meg már gyerekkorában, mintegy mellékesen, a szavak harsány és néma súlyát érzékelni, és ragaszkodni ahhoz, míg magának a kimondott szónak is nem fáj. A szavakban való keresésről beszélek. És amikor megvan a legfinomabb árnyalat, Nádas azt mondja: „ez volt rá a szó”.

Nádas Péter 1942-ben született. Gyermekkorra első éveiről, amikor Budapestet ostromolták és bombázták, így ír: az emberek ebben a városban „nem csak bátrak voltak, hanem vakmerők”. A zsidó család hamis papírokkal bujkálva él, és más családokat is segít búvóhelyekkel és hamis papírokkal. Tauber nagyapa ehhez olyan vegyi anyagokat használ, melyeket jól ismer az aranyműves műhelyéből. Ezt hívják papírmosásnak. Az adatokat kitörlik, és új adatokat írnak be „rég receptek szerint készített, antikra, azaz megkopottra, napszíttára árnyalt barna, kék, illetve fekete tintákkal”. „Precíziós munka volt.” A bélyegzőknek és az aláírásoknak sértetlenül kellett maradniuk. Ugyanazokat az anyagokat, amelyeket ebben a vegytisztítási folyamatban használtak, alkalmazták az éhínség idején rendelkezésre álló kevés hús tartósítására is.

Nádas írja: Magdának és Klárának, azaz édesanyjának és nagynénjének kellett a hamisított papírokat közvetlenül sötétedés előtt szétosztani a konspirációs címekre, vagy átadni egy kapcsolattartónak.

Ezek a nők „szabad prédák, az első katonai járőr helyben lelőhetette bármelyiket bármely utcaszegleten”. „Egy hernyótalpas harcokcsin szállították fel őket a budai Várban székelő Gestapóhoz, onnan le a várbarlang legmélyére, a kínzókamrának használt egykori jégverembe.” Ahol „originális középkori eszközökkel, nyakszorítóval, hüvelyk-szorítóval, tüskével, amit a végbélbe szúrtak fel, a szokásos repertoárt jóval felülmúló módszerekkel dolgoztak.” Emberek tűntek el és nem bukkantak fel soha többé. Nádas így ír: „eltűntnek lenni sokáig a létezés egyik önálló formája maradt az ostromot követő években”. Az „eltűnt” kifejezés reményt takart. A halál szót kerülték, hiszen az végleges lett volna.

Anyjáról és annak sógornőjéről így ír Nádas: „Magda és Klára szerette és értette egymást, közösségük érzete, a feltétlen kölcsönösség, minden biztonnyal növelte bátorságukat; úgymond fölös biztonságot adott nekik a családi és elvtársi közösség. De engedjük meg, hogy egy árnyalatnyival hangsúlyosabban szerették egymást, mint ahogy akkoriban nőnek illendő lett volna nőt szeretnie. Azért sem tartom elképzelhetetlennek e későbbi időkből származó benyomásmat, mert anyám egy nő képét őrizte a kígyóbőr levéltárcájában. Amikor egyszer megkérdeztem tőle, hogy ki ez a nő, akkor szabályosan elpirult, holott soha nem pirult el, nem volt pirulós, gyöngéd imádattal mondta ki a fiatal, borzasan göndör hajú nő nevét (...) hozzá járt volna valamilyen kommunista szemináriumra, és a nyilasok a nyílt utcán felkoncolták”.

Nádas Péter szerint a bajtársnők között ebben a veszélyes időszakban ragaszkodásnak kellett kialakulnia, mert annyira egymásra voltak utalva. És mert ugyanúgy hittek a kommunizmus jövőjében. A kommunizmusnak ebben az első őszinte álmában, amelynek eszméibe, mint tudjuk, már a kezdetektől fogva oly silányan belerondítottak. Már az 1947-es első választásokat is meghamisították.

Nádas az elvtársnők közötti ragaszkodást úgy írja le, mint „azt a valamit, ami minden más ismerős szeretetformától elüt, s amit minden biztonnyal elszínezett egy kis lesbikus szerelemre irányuló hajlamuk”. Valamint ezt is mondja: „Nincsen olyan politikai szisztéma vagy szellemi mozgalom, amelynek ne lenne eltévelyedése vagy amelyben a meggyőződés ne kerülne az érzelmi késztetés közvetlen közelébe”.

Nádas megfigyelése a politikailag üldözöttek csoportjaiban jelen lévő erősről megmagyarázza mind a kockázatos hűséget, mind a nyereséges árulást, melyet saját életem során tapasztaltam meg a diktatúra alatt.

És ugyanilyen fontos számomra az, ahogy Nádas megkülönbözteti a ragaszkodást és a szerelmet. A ragaszkodás érzékenyebb, mint a szerelem. Nádas megmutatja, hogyan tompul el, marad mégis fenn a családi szeretet az állandó ellentétek ellenére. A ragaszkodás viszont elhalványul, ahogy a szülők 1945 után egyre jobban belegabalyodnak a silány kommunizmusba.

Az anya elveszíti pimasz melegségét, érzéki intelligenciáját. Az apa gyermekhez intézett türelmes magyarázatai helyét pedig szűkszavú mondatok veszik át. A családban oly alapvetőnek számító „észszerűség” szó homályossá válik. Észszerűnek talán megmaradtak – de opportunistán észszerűnek, és egyre fokozódó félelemmel a szovjet irányítású uszítástól. A sztálinizmus éveit következtek, ismét bárkit letartóztathattak, ezúttal a saját elvtársaikat, mint szektásokat vagy árulókat. Tisztogatás zajlik. A „fellógatás” szó a gyilkosság megszokott fogalmává válik. A polgári származású szülők proletárnak vallják magukat, miközben mindennap tudják, hogy nem azok. Addig idomulnak, amíg már nem akarják tudni, milyen volt az a becsület, vágyott kommunizmus, milyenek voltak ők maguk is valaha.

Ismét az „éntelenség” szó jut eszembe. De a szülők egészen másképp veszítik el magukat politikai felemelkedésük közben, mint Nussbaum Cecília. Nádas szerint „világos volt, hogy ők sem a valóság, hanem a látszatok foglyai”. Látszatproletárok. És emellett állandóan az átkozottul valós politikai félelem a párton belüli feljelentőktől, a szektás és áruló szavaktól. A tisztogatások önkényét mégis szükségszerűségként fogadják el. „Hiszen foglalkoztatott – írja Nádas –, hogy mi történik akkor, ha a mi szüleinkről [van egy négy évvel fiatalabb testvére, Pál] is kiderül, hogy árulók. Mi lesz velünk. Akkor majd engem is faragnak.” Anyja ugyanis azt mondta neki, az árulók gyermekeivel az történik, hogy „intézetbe viszik őket, és tisztességes embereket faragnak belőlük”. Ezek a szülők az ostrom idejéről tudják, hogy a „tisztességes” szó mennyire értékes, mert életet mentett meg, köztük a sajátjukat is. És most az anya épp ezt a szót alkalmazza, és használja párt-szerű értelemben, a kényszer-örökbefogadások szintjére silányítva azt.

A szülők kénytelenek egy üres villába költözni, ahonnan a tulajdonosokat kilakoltatták. Most már csak magas rangú hivatalnokok és a diktátor Rákosi lakik a környéken. Lezárt terület. A budapestiek „káderhegy”-nek hívják. Mindent, ami a villában pompázatos volt, a párt parancsára lebontanak. A telek jegesek, de fűtés már nincs. Nádas így ír erről: „Álltam az üres szobákban. Álltam a bántóan világos télikertben. Az égvilágon semmit nem csináltam az üres szobákban. Váltogattam az üres szobákat. Egész lényemet lefoglalták az üres szobák, mindazt, ami voltam és vagyok. Ebből lettem. Mindennap meg kellett nézmem az üres szobákat, meghallgatnom a csendjüket”.

Nádas ekkor hétéves. Emlékszik a Rákosi-villa körüli hosszú kerítésre az örkutyákkal, akik „szigorúan emberre vannak idomítva”. És néha látott három egyforma autót fehér csipkefüggönyökkel, és az egyikben Rákosi ült.

Nádas Péter könyveinek olvasásakor az ember áttűnéseket tapasztal. A fotós tekintete? A fehér csipkefüggönyök ugyanolyan ijesztők, mint a kutyák fehér, hegyes fogai.

Amikor Sztálin meghal, Nádas Péter tizenegy éves. Így ír erről: „Sztálin halála feletti megrendültséggel úgymond egyedül maradtam a családban. (...) nagyanyámat, Nussbaum Cecíliát arra kértem, hogy adna nekem valamilyen fekete anyagot, talán van ilyen neki a rongyos zsákjában, mert az iskolai faliújság még másnap is piros maradt. Nem maradhat így. Csak egy régi fekete kombinét talált. Ezt a kombinét szabdaltam szét, lefejtettem róla a csipkét és ezzel a kombinéval vontam be az iskolai faliújság tábláját. (...) Anyámnak inkább úgy viselkedett, mintha idegenkedne, mintha attól undorodott volna el, amit apánkkal együtt belém táplált vagy felidézett. Pontosan ez volt életünk nagy gondja.” Egyre gyakrabban veszi észre, hogy szülei „módszeresen és összehangoltan hazudnak”. Az apa a miniszteriumban a Lorenz-gépért felel, a titkosított kommunikációért és a beszélgetések lehallgatásáért. Sofőrje van, az anyjának pedig egy csukaszürke szolgálati autója. „Annyi bizonyos – mondja Nádas –, hogy szüleink az ostromot követő négy évben érték pályafutásuk csúcsára.” A nagynéni, Magda, aki nőiesen uralkodó természetével mindig is dominánsan lépett fel, most még inkább skrupulusok nélkül csinál karriert. És soha nem tántorodik el. Éntelenítése határtalan. Soha nem kételkedik a pártban. Még idős

korában is gyűlöli a nagy renegátokat, Nagy Imrét, Gyilaszt, Koestlert, Gide-et, mert „hangosan szakítottak a kommunista mozgalommal”. Súlyos szívbeteg, törekenyen mondja ki az iszonyatos mondatot: „Engem csak a pártom temethet el, senki más”.

De a két szülőnek már négy év elteltével elege lesz a párthűségéből. Nem tudnak megbirkózni a feltétel nélküli engedelmességgel. Belül már régóta nem, végül aztán már kívül sem. A megfigyelő államban ez gyorsan kiderül.

Eljön a lejtmenet keserves ideje. Az anya fellázad Rákosi családpolitikája ellen. Kellemtelenné, majd idegesítővé, végül elviselhetetlenné válik. Lefokozzák. Elbocsátani már nem kell. Tudvalévő, hogy átesett egy rákműtéten, már csak egy kis együttérzésre van szükség. Kivárnak.

Ugyanekkor az apát sikkasztással vádolják. Tudja, hogy ártatlan, és megszállottan küzd a jogaiért. De a tisztviselő elvtársak veszni hagyják. Nádas azt mondja „kivárnak, még a hajukat sem mossák többé, hadd zsírosodjon, várják az új ember érkezését. (...) Halálosan sebzett apám ki volt rúgva a munkahelyéről, eljárás folyt ellene, szegények voltunk a hideg svábhegyi Perczel-villában. Fél kiló kettőhúsos kolbászt vett a születésnapomra. Az volt benne az ünnepi, hogy (...) büszkén a drágábbikat vette. (...) Amikor az ajándékot kipakoltam az átszírosodott papírból, minden fiú önfegyelmemre szükségem volt, hogy ne bőgjem el magam. (...) Úgy terítettem, ahogy teríteni kell. Damasztzalvétával és ezüst szalvétakarikával. 1953. október 14-én ez volt az utolsó születésnapom. Az összes továbbit, ami még hátravolt, megkínzott apám elfelejtette, s jól tette”. Nádas azt mondja, hogy szülei „némán zuhantak a semmibe”.

Az anya minden élni akarásával küzd a rák ellen. Nádas így ír: „Már halálosan beteg, két kórházi tartózkodása között tanított meg a társasági táncok alaplépéseire, tangóra, foxtrottra, slowfoxra, de keringőzni, polkázni és csárdásolni is. (...) Felragyogott tőle a megcsonkított teste. Táncszenvédélye átömlött belém vagy örököltem”. A tizenegy éves Nádas Péter a főzés tudományát Nussbaum Cecíliától leste el. Mindennap főz valamit, és beviszi a kórházban fekvő édesanyjának. Mos és vasal, mindennap friss fehérneműt visz neki.

Szívszorító a május elsejei felvonulás jelenete:

Az elvtársak „odafenn a tribünön az esetlen moszkvai kabátjaikban”. Lent a karszalagos anya felel a lelátó mellett elhaladó munkásbrigádok zavartalan felvonulásáért. Kézen fogva tartja tizenegy éves gyermekét. És végül, a legvégén megtörténik. Elengedi a gyerek kezét, letépi a karszalagját, és elkezd vele hadonászni a lelátók irányába. „Integess te is” – mondja. Felemeli a karját, és halálosan beteg, abban az állapotban, integet a karszalaggal, és hisztérikus boldogsággal kiabál: „éljenrákosi, éljenapárt, éljenrákosi, éljenapárt, ezt azonban csak én hallhattam, én láthattam, rajtam kívül minden bizonytal senki más, és nem tudtam, miért, de nem tudtam integetni”.

Az anya, bár halálosan beteg és le van épülve, kétségbeesetten próbál újra visszatalálni a pártba. Visszaesik a régi éntelenítésbe. Tragikus lázadás ez a betegség ellen, és tehetetlen, irracionális és képzeletbeli megbékélés a párttal.

Az anya két héttel később, 46 éves korában meghal.

Az apa összeroppan. Három évvel később, 49 éves korában öngyilkos lesz. Búcsúlevelét ír a pártnak, és bocsánatot kér, mondván, hogy két gyermekét, Pétert és Pált is „magával viszi”. Amikor pedig rájön, hogy nincs hozzá szíve, úgy zárja levelét, hogy bocsánatot kér, amiért a gyerekeket az elvtársakra és sorsukra kell hagynia.

A *Világító részletek* első oldalának rejtélyes mottója: „Amikor szerdán”. Ez a megszakított mondat tartja feszültségben a könyvet. Folytatásra csak a 870. oldalon talál: „Azon a bizonyos szerdán (...) születtem meg”. 1942. október 14., szerdai nap. Nádas számára születésnap, 1947 zsidó számára az ukrainai Misocs gettóban a halál napja. A nap, amikor a nácik meggyilkolták őket. „Anyám látta, milyen világra tol” – írja Nádas. „Hetvennégy

évesen most azt mondom, hogy elcsinált állapotomban sokkal jobban éreztem volna magam, mint túlélőként.”

A könyv utolsó oldalán Nádas arról beszél, hogy életében kétszer is elvérzett („kettős kivérzés”). Beszél a szerdai születésnapjáról és az 1956-os magyar forradalom véres végéről, amely mindössze 13 napig tartott. Aztán jöttek az orvlövészek és a tankok Moszkvából. És a vérfürdő. Ugyanolyan gyalázatos módon, mint ma Ukrajnában, az oroszok azt állították, hogy Budapesten fasiszták ellen harcolnak. Ami 1956-ban történt, az Magyarország „korszakos szeparációjához” vezetett Nyugat-Európától. És amit ma Orbán tesz, az ugyan nem egy harmadik vérengzés Nádas Péter életében, de ugyanabba az irányba vezet, és katasztrófa Magyarország számára.

Ez az emlékirat monumentális és filigrán. Érzelmi térkép, bőrre írt honismereti könyv, gyermekkor-eposz. Mi több, a kelet-európai szocializmus költői ténykönyve. Olyan könyv, ami felszólal minden politikai éntelenítés ellen.

Néhány mondatot említenék még, amelyek a szívemben dobognak.

„Hogy a csudában mentsek őket lakkcipőben.”

vagy

„Olyan állatias jellegű Istenünk van, aki minden időben mindenki cselekvésének ki van szolgáltatva. (...) s ennyiben tényleg mindenható.”

vagy

„Vannak az életben órák, amikor érzi az ember, hogy a levegő anyagból van.”

Ezek örökre szóló mondatok.

A könyv utolsó mondata pedig így hangzik: „Nagyon sajnálom”.

Ez a hétköznapi mondat valami fundamentális dologra utal: „Patetikus felhang és szomorúság nélkül mondom, hogy a kettős kivérzés jegyében telt el az életem. Azóta nemcsak az önkényuralmat gyűlölöm, de a republika és a demokrácia gyengeségei, olcsó színjátékai és önvészélyes elfogultságai láttán sem tudom a fejemet elfordítani. Nagyon sajnálom”.

FRANK ILDIKÓ ESZTER fordítása

Kedves Nádas Péter, igen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Milyen távolinak tűnik ez a nagy és hiteles életmű egy olyan korban, amelynek igazságai egy sor vélekedésből, ellenérzésből és obskúrus világmagyarázatból táplálkoznak. Viszonylag sokan hisznek az összeesküvés-elméletekben, mintha az ördög szállta volna meg őket; és ennek az ördögnek a kiűzése már nem sikerül a felvilágosodás eszközeivel, az ész itt a határaiba ütközik.

Nádas Péter műveiben nincsenek hattyúdalok a nyugatról, ahogy olcsó apokaliptiszek sem, hanem egy fundamentális felismerésre épülnek: a felvilágosodás nem fed le teljes emberlétünket, az ész csak egy bizonyos szintig tudja irányítani a cselekedeteinket; ugyan nem lehet elpusztítani, mégis összefonódik az értelmetlenség végtelenül sok fajtájával: a rajongástól a barbársáig. Nádas Péter könyvei a kitágított felvilágosodásban hisznek, amit már abból is le lehet olvasni, hogy ezek centrumában nem a fej, hanem a test áll, illetve egy testi gondolkodás. „A lét szemléletének egyetlen középpontja van, a testem”, olvashatjuk a már 1991-ben németül megjelent *Emlékiratok könyvében*.<sup>1</sup>

A középpontban a test áll, összes érzékelési képességével, emlékeivel és sérülékenységeivel. A *Párhuzamos történetek* című regény, amely 2012-ben jelent meg németül, és amelyen Nádas Péter 18 évig dolgozott, ugyanúgy, mint a 2017-ben *Emléklapok egy elbeszélő életéből* alcímmel megjelent *Világló részletek*, tele van közép-európai történetekkel – ám a tulajdonképpeni témájuk a test, amely teljesen kinyilvánítja magát, amely az ész minden ellenvetését félresöpri, amely egyszerre fed fel és rejti el magát, egyszerre kísérteties és kíváncsi, de mindenekelőtt végtelen szenvedésre képes: megkínzott és meggyötört. Azután van a fajbiológusok által megmért nép- és társadalomtest, a tömegtest, amely minden egyes testet magába foglal.

„Nem ő félt, hanem a test félt helyette”, ezzel a mondattal jellemzi a fajbiológus Otmar Freiherr von der Schuert a *Párhuzamos történetek* címet viselő, alig átlátható regényben.<sup>2</sup> A műben von der Schuer értékrendszere azokon a tapasztalatokon törik szét, amelyeket az első világháborúban szerzett. Az arisztokrata harcos, aki egy modellszerű német hős testével rendelkezett, azt hitte, hogy az „eredetet”, az eredeti német „entitást” sikerül megtalálnia a testben. Von Schuer hisz a néptestben. Rasszista antropológus és evolúciós biológus lesz, akinek a „tudományos” felismeréseit a náci állam alapként fogja használni. Ezt az alakot – s ez a szerző pontos kutatásait dicséri – Otmar Freiherr von Verschuerről mintázta, aki 1927 és 1945 között több antropológiai és öröklésbiológiai intézet igazgatója is volt. Az ő egyik asszisztense volt a szörnyűséges auschwitz-i orvos, Josef Mengele.

A szerző, Nádas Péter részletek iránti megszállottsága csak ott végződik, ahol már semmit, az égvilágon semmit sem lehet találni, már semmit egy épület történetéről, már semmit azokról a nyomokról, amelyeket az emberek egy múltbeli életben hátrahagytak. Ez alkotja a legnagyobb kontrasztot a valóság szelektív észlelésével, illetve az egyes emberek és egész társadalmak feledékenységével szemben.

<sup>1</sup> Péter Nádas: *Buch der Erinnerung*. Aus dem Ungarischen von Hildegard Grosche. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 1994 (= rororo 2490), 256. Magyarul: *Emlékiratok könyve*. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2022, 168.

<sup>2</sup> Péter Nádas: *Parallelgeschichten*. Aus dem Ungarischen von Christina Viragh. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 2012, 1036. Magyarul: *Párhuzamos történetek*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005, 3. kötet, 102. (negyedik, javított kiadás)

Hogy példát is mondjak: 1977-ben a kommunista Magyarországon szamizdat-publikációként mindössze három példányban megjelent egy kollektív napló, amelyet kézről kézre adtak, és amelyben több szerző szövege is szerepelt.<sup>3</sup> Nádas Péter is írt e föld alatti publikációba egy saját fotókkal kiegészített szöveget, a *Helyszínelést*. A címet először is teljesen szó szerint kell értenünk, kriminológiai értelemben: lehet, hogy az a budapesti villa, fent a budai hegyekben, amelyben a szerző egy régi barátjának a hetvenes évek végén találkozott, azonos *azzal* a villával, amelyben az 1940-es évek végén a sztálini koncepciók perек során embereket kínoztak meg? Ez előtt a villa előtt, ahogy Nádas emlékezik, a gyerekek felcsatolták a síléceiket, hogy egy lejtőn lecsússzanak. A gyanút egy beépített párnázott ajtó váltotta ki; miért lenne ilyen egy normális villában? A helyszínelés, ami a szöveget működteti, idézeteket használ fel Szász Béla memoárjaiból (író és újságíró volt, aki vonakodott eljátszani az egyik koncepciók perben rá kiosztott szerepet, és aki a kínzás tortúráit később részletesen is leírta), s ezeket összeveti az ott talált helyi körülményekkel. Szinte mindent rekonstruálni lehetett, még az épület változásait is, így például a nyilvánvalóan befalazott garázsajtót, amelyen keresztül a sötét limuzinok az áldozatokkal érkeztek. A centrumban egy szokatlan hatszögletű szoba áll, amelyben a kihallgatásokra került sor. Még szinte az eredeti állapotban megőrződött a fürdőszoba, a fémlemez fürdőkád-dal, amelybe az áldozatoknak meztelenül kellett belépniük, mielőtt a kínzók elektromos áramot vezettek volna be. A tárgyilagos rekonstrukciót a dokumentarista fotók támasztják alá; a szerző megjegyzésein keresztül létrejövő újabb dimenzió, hogy megjegyzéseket fűz az áldozatok és a tettesek biográfiájához, a fotókhoz készült képaláírásokon keresztül egy újabb kiadásban.

Az individuális én – amelynek az adott esetben Nádas Péter a neve – egyfajta membránná változik, amelyen a politikai események és a tapasztalatok átmennek. És így nemcsak a terror elevenedik meg a szemünk előtt, hanem a politikai és társadalmi kontextus is megragadhatóvá válik: a valójában létezett szocializmus lepukkant polgári villájában ma (1974-ben) egy rendőr turistáknak ad ki szobákat, és nekik mesél korábban lejátszódott rémtörténeteket. Ez a régi villa a magyar polgárság megsemmisülését meséli el; ennek felszámolását, kettős morálját, felemás rituáléit és értékeit Nádas az összes regényében leírja – amihez még általában hozzátartozik az államterrorhoz való átmenet bemutatása. A mű valami elveszettnek a nyomait keresi. Sokan vannak, akiknek a szellemi, kulturális és fizikai fiziognómiáját a szerző-elbeszélő rekonstruálja, és ez még a kitalált személyekre is vonatkozik. Éppen ezért sokkal fontosabbak az üres helyek; éppen mivel olyan végtelenül sokat mond el, és hihetetlenül sokat tudunk meg, ezért nagy súlyt kap az is, amit nem mond el. Az *Emléklapok* második fejezetének elején olvashatunk egy gondolatmenetet arról, hogy mennyire lehetetlen a tömeggyilkosság fikcionalizálása.<sup>4</sup> Az elbeszélés ugyanis már feltételezi az individualizálást. „Elbeszélés nincsen meg emlékezés nélkül”, ezt a különös mondatot Nádas a *Szépírás mint hivatás* című esszéjében fogalmazta meg.<sup>5</sup> A sok meggyilkolt nem engedi elbeszélni magát, nincs nevük, nincs arcuk, nincsenek tulajdonságaik, nincs individuális sorsuk.

A hallatlan intellektuális és emocionális munka a lehető legsűrűbb leírásokba torkollik, amelyek nem ismernek más határt, mint az érzéki észlelő képességnek és az önanalízis intellektuális képességének parancsát. Ez a munka a szerző önmagára rótt parancsára

<sup>3</sup> Péter Nádas: *Spurensicherung*. Aus dem Ungarischen von Akos Doma und Ruth Futaky. Berlin: Berlin Verlag 2007, 85. Magyarul: *Helyszínelés*, in: *Talált cetli*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1992, 143–160.

<sup>4</sup> Péter Nádas: *Aufleuchtende Details. Memoiren eines Erzählers*. Aus dem Ungarischen von Christina Viragh. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 2017. 659 f. Magyarul: *Világító részletek. Emléklapok egy elbeszélő életéből*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2017, 2. kötet, 7.

<sup>5</sup> Péter Nádas: *Schreiben als Beruf*. Aus dem Ungarischen von Christina Viragh. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 2022, 61. Magyarul: *Szépírás mint hivatás*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2023, 52.

épül: semmit sem szabad elhagyni vagy elhanyagolni.<sup>6</sup> Ha az a feladat, hogy az individualitás részvételét a kollektivitásban vagy megfordítva, a társadalmi vagy a nem-specifikus vonások részeseését az individuálisban felmutassuk, hogy így az énről – patetikusan szólva: az emberről – pontos képet nyerjünk, akkor ezt csak ezzel a részletességgel és pontossággal lehet és szabad megvalósítani. A legpontosabb rekonstrukciókon, a fantázián és az emlékezésre való képességen keresztül – e lassú individuális erények révén tehát – Nádas szövegei a mind a nyugati, mind a keleti társadalmakban tapasztalható általános felelősség és kollektív emlékezeti hézagok ellenében íródnak.

Milyen távolinak tűnik ez az életmű, a maga fenomenális emlékezetével és vizionárius erejével. Nincs még egy művészi projekt, amely a részletek iránti ilyen megszállottsággal írta volna le a 20. századi erőszak európai történetét. A *Párhuzamos történetek* 39 fejezetben, 1724 oldalon a 20. század olyan panorámáját vázolja fel – Berlin és Budapest koordináta-rendszerében –, amely elképzelhetetlen borzalmak leírásából áll. Ezeket egyes emberek ellen követték el, de olyan szociális, politikai és mentális felfordulások idején, amelyek túl nagyok voltak ahhoz, hogy a mindennapi észlelés módusában fel lehessen fogni őket. Ezért van szükségünk a művészetre és a nyelvi műalkotásra. Semmit nem tesz jobba, de dolgozik az emlékezetünk és a morális fantáziánk kialakításán.<sup>7</sup> Az autobiografikus önmegbizonyosodás egyedülálló projektjében, a *Világló részletek*ben Nádas ezt konstatálja: „Valamennyien súlyos háborús sérültek és súlyos háborús sérültek leszármazottjai vagyunk Európában.”<sup>8</sup> És akkor is azok vagyunk, ha a holtakra és az erőszakra gondolunk, amelyet Oroszország Ukrajna elleni háborúja okoz, vagy az Izrael elleni terror.

Az életmű történeti és individuális értelemben egy szélesen hömpölygő irodalmi család kutatás: a *Világló részletek* a szerző családtörténetét rekonstruálja a 19. század közepétől az 1960-as évekig. A középpontban az az időszak áll, amely Nádas budapesti születése, 1942. október 14. és az 1956-os magyar népfelkelés között húzódik. Ebben a mindössze 14 évben, 1942 és 1956 között játszódott le Budapest német megszállása, a fasiszta nyilasok kollaborációja a nációkkal, a szovjet megszállás (1944 októbere és 1945 februárja között), valamint a szövetségesek bombatámadásai Budapest ellen. Eluralkodott a terror a zsidók, a kommunisták és a rezsim ellenfeleivel szemben, és a félelem a lehulló bombáktól.

Itt mindenekelőtt két nő játszik fontos szerepet: az anya, Nádas Klára, és az apa testvére, Aranyossi Magda, Nádas Péter nagynénje. Ez a két nő a megszállás idején számos zsidó és illegális kommunista életét mentette meg, miközben állandóan a letartóztatás és a kínzás fenyegette őket. A könyvben női ellenfiguraként szolgál az anyai nagymama, aki a keleti zsidó ortodoxiát képviseli; ő minden más családtag számára idegen marad, és az unokának is erőlködni kell, hogy elfogadja ezt a törzsi összetartozást.<sup>9</sup>

Az anya és a nagynéni körül, akik az ellenállásban hatalmas dolgokat visznek végbe, csoportosulnak a férfiak: az apa, László, aki szintén tagja az ellenállási mozgalomnak a háború alatt, távközlési technikus, a kisfiúnak elmagyarázza a fizikai és a kémiai világot, és mindenre van valamilyen válasza, egészen addig, amíg a háború utáni Magyarország politikai fejleményei el nem némítják.

<sup>6</sup> Uo., 67., „az égvilágon semmi ki nem hagyható”.

<sup>7</sup> Az író és filozófus, Günther Anders hevesen szorgalmazta az atombombával szemben az erkölcsi képzelőerőnek a – művészet eszközeivel is történő – fejlesztését, már az 1950-es években. Vö. Günther Anders: *Die Antiquiertheit des Menschen*. 1. kötet: *Über die Seele im Zeitalter der zweiten industriellen Revolution*. Különösen ebben a fejezetben: *Die Ausbildung der moralischen Phantasie und die Plastizität des Gefühls*, 271–276. München: 6., változatlan kiadás, C. H. Beck 1983.

<sup>8</sup> *Világló részletek*, i. m., 1. kötet: 284.

<sup>9</sup> Uo., 368.

Abban a tényben, hogy Nádas 1942-ben kommunista ellenállók gyermekeként született a fasiszta nyilasok által terrorizált, és két évvel később a szovjet hadsereg által meg szállt Budapesten, ellentmondások garmadája rejlik. Az anya kispolgári milióból, az apa jómódú polgári családból származott. Kettőjüket az illegális kommunista mozgalom eszményei hozták össze. A zsidó pár a kisfiút egy református templomban kereszteltette meg, de ateista módon nevelte. Nádas egy makacs rákérdezés hatására csak nyolc évesen szembesítették saját zsidó voltával, méghozzá elég brutálisan. A szülői útmutatás szerint, ha annyira gyűlöli a zsidókat, és szeretne is egyet látni, lépjen csak a tükör elé, és nézzen bele. Ez egyike azon biografikus kulcsélményeknek, amelyeket Nádas a *Világoló részletek*-ben elmesél.<sup>10</sup>

A háború után a szülők a kommunista hatalmi apparátusban csináltak karriert: a család villája Rákosi Mátyás, a kommunista párt hírhedt első titkára és magyar miniszterelnök villájának közelében helyezkedett el. Közeli barátokat és útitársakat az ellenállásból elhurcoltak, megkínóztak és meggyilkoltak. Az anya már az 1956-os népfelkelés előtt meghalt, az apa pedig súlyos gyanúsításoknak volt kitéve. 1958-ban, amikor elkezdődött a rehabilitációja, Nádas apja öngyilkos lett. A szülők nem akarták, vagy képtelenek voltak bevallani maguknak a sztálinista terrort és azt, hogy ebből le kellene vonni a szükséges következtetéseket. Az apa még a búcsúlevelében is a párttól kér bocsánatot. A *Világoló részletek* egy utópia kudarcának történetét meséli el, amely sokáig hatott, de 1989 után egyre inkább elszivárgott egy áramlás általajában, amely egészen másfelé vette a maga irányát. Nyugaton a fogyasztás által hajtott „utópiamentes pragmatizmus” felé, ahogy Nádas egy 2017-es beszélgetésben mondja.<sup>11</sup> Ez olyan pragmatizmus, amely, úgy tűnik, egyszerre garantálja a biztonságot és a jólétet. Keleten pedig a megzabolázatlan magánérdekek, valamint a privát és a nyilvános élet mindent átható korrupciója felé, amely az egykori szocialista társadalmakban sok mindent szétzúz.<sup>12</sup>

Az *Emléklapok* vége hosszú reflexió a magyar népfelkelés feloldhatatlan ellentmondásairól. Ennek emancipatorikus eszmei tartalmát felzabálta *egy*részt a hidegháború logikája, konkrétan az, hogy a nyugati hatalmakat nem érdekelte a magyar társadalmi-forradalmi mozgalom, és ez összefonódott az atomháborútól való félelemmel, *másrész*t a főszereplők egyéni beállítottsága, amelyet még mélyen a párttól való függőség határozott meg.

Nádas műve jól mutatja, hogy mit tehetnek az eszmék az individuumokkal. Nádas olvasása nemcsak arra taníthat, hogy pontosabban lássuk az olyan jelenségeket, mint a nacionalizmus, a szélsőjobb vagy az ideálok korrumpálhatósága, hanem az ezek mögött álló hosszú távú meghatározottságokra is fényt derít. Ez a mű nagyon szépen körülírja Közép-Európa mentális biográfiáját a 20. és a 21. században.

És másrészt milyen közel áll hozzánk ez az életmű! Milyen közel kell, hogy álljon hozzánk, osztrákokhoz, akiknek Magyarországgal közös történelme és közös határai vannak. Hozzánk, akik többé-kevésbé európaiaknak érezzük magunkat, és általában úgy érezzük, hogy fölényben vagyunk a kontinens másik részével, a kelet-európai térséggel szemben, még akkor is, ha éppen megértőnek mutatjuk magunkat. Milyen közel áll hozzánk ez az életmű egy olyan országban, ahol, mint számos más országban, a város és a vidék közötti szakadék szemmel láthatóan egyre nő – még akkor is, ha ez történeti okok miatt Ausztriában másképp néz ki, mint Magyarországon. „Orbán ösztönös meggyőződése szerint a

<sup>10</sup> Uo., 461.

<sup>11</sup> Die Totale des Jahrhunderts. Von Iris Radisch. *Die Zeit*, 2017. október 12., 47.

<sup>12</sup> Vö. „Merkel hat ein totales Chaos hinterlassen“. Péter Nádas im Gespräch mit Paul Jandl. *Neue Zürcher Zeitung*, 2022. október 25., 31.

város és a vidék között háború zajlik. Az ő politikája abban áll, hogy ezt az ellentétet életben tartsa”, mondta Nadas Péter a *Süddeutsche Zeitung*nak adott interjújában.<sup>13</sup>

Aligha van kozmopolitább, inkább városiasan élő író, mint Nadas Péter, aki a megsemmisített zsidóságból, a szétzilált polgárságból és kommunista ellenálló családból származik; aki Budapesten nőtt fel és élt, fotográfusként és íróként átfogó műveltséggel rendelkezik. És aki mégis ritkaságszámba menően jól érti a vidéki életet. Nadas falura vetett pillantása könyörtelen. Az elmúlt évben jelent meg egy könyv, amely azt a régimódi címet viseli, hogy *Rémtörténetek*, és amelynek középpontjában egy hatvanas évekbeli falu áll, amely a két Duna-ág által képzett szigeten helyezkedik el, Budapest közelében.<sup>14</sup> A regény szereplői nagyrészt bolondok és kívülállók: egy némán önmagába befelé füstölgő, súlyosan traumatizált öregasszony, egy törpe nő, aki kurva, egy szellemileg fogyatékos fiatal nő, aki epilepsziában szenved, egy izomsorvadásban szenvedő fiú, aki kerekesszékekben ül, egy szadista és ösztönök által vezérelt fiatalember, akinek antik istenekre emlékeztető tökéletes teste van, egy pap, aki ördögűzést művel. És Nadasnak a vidékre vetett pillantását mégis az empátia, a vidéki elvonultságban töltött élet és írás több évtizednyi tapasztalata határozza meg. Nadas Péter, aki a kommunisták csábító ajánlatait visszautasítva a hatvanas évek végétől többéves publikációs tilalomnak volt alávetve, Kisorosziba, a Dunaszigeten, Szentendre közelében elhelyezkedő faluba vonult vissza. „Néha-néha az elhagyott földeken loptam hagymát a krumplipaprikás főzéséhez, és téli almát, hogy egy kis kompótot készítek, így adván némi méltóságot az étkezésnek.”<sup>15</sup> Később, nagyjából negyven évvel ezelőtt a feleségével önként átköltözött egy Gomboszeg nevű nyugat-magyarországi faluba, amely nincs messze az osztrák határtól.

A felvilágosodás nem lehetséges anélkül, hogy valamiképpen fel ne dolgoznánk a város és a vidék ellentétét – ez olyan fundamentális igazság, amit a leginkább tőle tanulhatunk meg. Ezt képviseli az esszéista, a fotográfusi és az írói életműve. Már az első regénye, az *Egy családregény vége* (amely 1977-ben jelent meg magyarul és 1979-ben németül) egy kertben három gyermek szexuális színezetű játékával kezdődik. Az öregasszony kertjét a *Rémtörténetekben* a lehető legnagyobb szakértelemmel írja le, azt, hogy mi és mikor terem, mit lehet belőle főzni stb. (ajánlom annak a magyar borsófőzeléknek a receptjét, amely a 161–162. oldalon olvasható). Egy feldúlt gyermekkori kert elbeszélői rekonstrukciójának már az *Emlékiratok könyve* is hosszú passzust szentel, amely könyvön a szerző tizenegy évig dolgozott vidéki elszigeteltségben.

A kert és szélesebb értelemben a vidék egyszerre Paradicsom és végzet, ugyanúgy, ahogy a test egyszerre lehet paradicsomi állapotok és elképzelhetetlen erőszak színtere. Az 1945 utáni magyar irodalom egyik legnagyobb hatású könyvében – ebben az irodalomban sok világirodalmi jelentőségű alkotás van – az úgynevezett „zárt övezet” ide-oda mozog a Paradicsom és a Gulág között. A könyv címe *Sinistra körzet*, melynek szerzőjét, Bodor Ádámot nálunk aligha ismeri valaki, éppúgy, ahogy Mészöly Miklóst sem, aki Nadasnak mint írónak irodalmi nevelőapja és „mestere” volt.<sup>16</sup> Ez nagy kár, de jól bizonyítja, hogy a kelet-európai társadalmak megértése iránti érdeklődés az 1989 utáni évekhez képest jelentősen alábbhagyott. Több kelet-európai könyv, amit az 1989-et követő években fordítottak le, adtak ki és recenzeálták, időközben újra feledésbe merült.

<sup>13</sup> Immer für die Satten. Von Svante Weyler. *Süddeutsche Zeitung*, 2022. március 31., 14.

<sup>14</sup> Péter Nadas: *Schauergeschichten*. Aus dem Ungarischen von Heinrich Eisterer. Hamburg: Rowohlt 2022. Magyarul: *Rémtörténetek*, Jelenkor Kiadó, Budapest, 2022.

<sup>15</sup> Nadas, *Spurensicherung*, a.a.O., 133.

<sup>16</sup> Vö. „Geheimes Selbstbildnis eines Schriftstellers“ im Essayband *Leni weint*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 2018. Magyarul: Egy író titkos önarcképe. In: *Talált cetli*.

Az emlékezés módjai és az a kérdés, hogy ebből hogyan jöhet létre valami olyasmi, mint az *Emlékiratok könyve* – ez áll szerzőnk poétikájának középpontjában. Hogyan működik az emlékezés? Milyen viszonyban áll egymással a vizuális és a verbális emlékezet? Meddig a pontig és a megbízhatóság mely szintjéig tudunk közel kerülni a gyermekkorhoz, egy távoli tudathoz, aki mégis mi vagyunk, még évtizedekkel később is? 12 évesen, „1954 forró nyarán”, ezt olvashatjuk a *Világoló részletekben*, a gyermek olyan elhatározásra jutott, amely a későbbi szerző egyik vezérelvévé vált, és amely jól illik a szerző ama igényéhez, hogy semmit ne hagyjon el: „Mindent, de mindent meg fogok írni, amit az emberek elhallgatnak egymás elől.”<sup>17</sup> Ahhoz, hogy ennek a hitelességi parancsnak eleget tegyen, fel kell törnie a nyelvi formulákat, fel kell törnie az ezekben lévő leülepedett rétegeket, és a helyes információkat el kell választania a hamisaktól. A könyvben van egy hatásos kép arról, mi történt, amikor a nyelvileg rosszul táplált fogalmak egyszer csak kipukkadtak: „akkor csúnya nyílt sebeket hagyva felrepedtek ezek a fogalmi bendők, vakbelek, bábok vagy hüvelyek, dőlt ki belőlük a sok peshedt tévedés”.<sup>18</sup>

Ahol a kutatás abbamarad, ott kezdődik a kitaláció. Csak ebben az értelemben „hazudnak” a műalkotások. Nem azért hazudnak, hogy másokat eltérítsenek az igazságtól, eltekintve a propagandisztikus és ideológiai irodalomtól. A kitalációra szükség van, nem csak azért, mert minden kutatás valamikor beleütközik a fakticitás határába; ez még a legkörültekintőbb és a legnagyobb erőbefektetéssel végzett kutatásra is igaz. Sokkal inkább azért van rá szükség, hogy létrehozzunk valamiféle distanciát; e nélkül a közvetítő distancia nélkül nincs gondolkodás, nincs önészlelés, és nincs megkülönböztető erő sem.<sup>19</sup> A regény erőssége az a képessége, hogy közvetíteni tud az érzéki észlelés és a gondolkodási folyamatok között. A kitaláció és a fantázia is mindig a pontosság szolgálatában áll. Nádas Péternél az önmagára vonatkozó kérdés nem ismer tabu- és fájdalomhatárokat, és nem engedi meg a szégyenlősség korlátait sem.

Már az *Emlékiratok könyvében* lévő emlékezeti munka a gyermek vágyait, kívánságait, szorongásait követi, közvetlenül a felnőttkor határáig. Az emlékezés itt szó szerint befeküdt az apa meztelen teste mellé az ágyba; kikutatja a nyelv nélküli érzelmeket, például a néma beszélgetést a fiú és a beteg anyja között. Csak a gyermekkor és a felnőtt lét küszöbén válik világossá az átmenet az anarchiától, a belső szükségyszerűségtől és a szabadságtól a szabályokig és a törvényekig, amelyek meghatározzák az egész későbbi életet. A korai időkben megszerzett tapasztalatok a test titkos emlékeiként élnek tovább.

Nádas Péter minden könyve a test munkája körül köröz; ez a kapocs a természet és a civilizáció, a terror és az érzéki boldogság között. A *Párhuzamos történetek* opus magnuma közel 150 oldalon ír le egy közöszülést, egészen a legrejtettebb testnyílásokig és tudati üregekig. Látva a váladékokat és kipárolgásokat, a kidomborodásokat és izgatásokat, amelyekre a testünk képes, az olvasók könnyen úgy érezhetik, hogy túl nagy kihívással szembesülnek. A szexuális aktusnak a legnagyobb szemléletességgel és a legnagyobb fogalmi pontossággal való ecsetelése egyrészt még mindig a szabadság aktuusa a kommunista prűdéria és homofóbia évtizedei után. Ez a prűdéria olyan örökség, amelyet Orbán Viktor és társai a legnagyobb elánnal védelmeznek. Másrészt a leírás nyugati-liberális perspektívából jó bizonyítéka annak, mennyire nagyon is szükséges a sima felület, az erotika fotoshop által generált digitális felszíne alá betekinteni. A test a maga szépségében csúnyának mutatkozhat és fordítva, kölcsönhatásban az intellektussal és a lélekkel, amely már egyáltalán nem közmondásszerűen illékony dolognak tűnik, sokkal inkább kézzelfogható ténynek.

A döntő viszonyok az *Emlékiratok könyvében*, a *Párhuzamos történetekben*, de már az *Egy családregény végében* is, háromszög-történetek. Általában van egy fiatal férfi főhős, aki

<sup>17</sup> *Világoló részletek*, 522.

<sup>18</sup> Uo., 92.

<sup>19</sup> Vö. *Szépirás mint hivatás*, 72.

egy nő és egy férfi között áll, nemritkán párhuzamos konstellációk által kibővítve és kontraszta állítva. A *Családrege*nyben két fiú és egy lány, akik családot játszanak. A *Rémtörténetek*ben Piroska, a szép pszichológushallgató még saját magának is nehezen érthető többértelmű érzéseket táplál a destruktív ösztönei által vezérelt vonzó fiatalember iránt, és ezzel együtt a kerekesszékehez kötött nagyon intelligens Misike iránt, akinek a teste egyre inkább zsugorodik. A szexualitás Nádas számára minden oldalra nyitott fogalom. Alakjai gyakran labilis nemi identitásúak, általában még nem kész karakterek, a szerelemben még ingadoznak a nemek között, az életben még nincs meg a szilárd helyük, még nincs meg a mindent közös nevezőre hozó életperspektívájuk. Még akkor sem, ha látszatra áthatolhatatlan én-páncéllal rendelkeznek.

A határ a halál küszöbénél helyezkedik el. E küszöb mentén, és néhány pillanatra még ezen túl is, mozog a *Saját halál* szövege, amelyben a főszereplő, a szerző 51 éves korában szívinfarktust kap, és az orvosok csak néhány perc után tudják visszahozni az életbe. Ebben az úton-levésben az észlelés túlmegy az „időiség”-en, és már a térbeliséghez sem kötődik.<sup>20</sup> Ez a haláltapasztalat mélyreható felismerése – egy olyan szerző tapasztalata, aki úgy írt le történeti és individuális *időtereket*, mint senki más, és aki e szélsőséges tapasztalat – amit a halál jelent – ugrópontjáról visszatekint a saját gondolkodására: „A testi érzékeléstől megfosztott tudat a gondolkodás mechanizmusát észleli utolsó tárgyaként.”<sup>21</sup> Az ég és a föld között hidat képeznek az egyik kiadásban a szöveghez csatolt fényképek, amelyek a Nádas Péter kertjében álló vadkörtefa látható. Az, amit már nem lehet kifejezni, megmutatkozik a szöveggel folytatott dialógusban, a fa képének fényeiben és árnyékaiban, minden évszakban a virágzástól a téli kopárságig.

A poétika, amely megfelel az észlelés eme iskolájának, nyílt poétika. Nádas bizalmatlan a harmadik személyű elbeszélő mindenhatóságával szemben. A *Párhuzamos történetek*ben a belső perspektíva összefonódik a külsővel, az én az ővel. És éppen a test és annak szexuális vonzereje vonja ki magát a tiszta én-elbeszélés centrális perspektívájából. Az elbeszélésben a belső és a külső, a férfias és a nőies vonások állandóan váltogatják egymást. Ez a határozatlanság különösen érvényes a könyv egyik központi szereplőjére, a 19 éves Kristófra, aki valószínűleg nagyon közel áll a szerzőhöz. A *Párhuzamos történetek* a maga kompromisszum nélküli struktúrájával nemcsak az én-formában elbeszélte múltja felül, és a többé-kevésbé összefüggő történetet, amely még az *Emlékiratok könyvében* is jelen volt, hanem az összes elterjedt regénytípust, különösen az annyira sikeres amerikai családrege

Már az *Emlékiratok könyvében* is megsokszorozódnak az ének. A *Rémtörténetek*ben pedig egy falusi hangokból álló kórus tudósít bennünket az eseményekről – ez a kórus, úgy tűnik, a kollektív „mi”-t testesíti meg összes előítéletével és közönségességével. De ebbe a kórusba aztán megint csak belevegyül egy elbeszélő, aki tudással és műveltséggel rendelkezik.

Az irodalomra is érvényes az, ami a látható világra érvényes. Olyan szerkezeti alapelvek és kapcsolódások tartják össze, amelyek anélkül hatnak, hogy szemmel láthatók lennének. Az egész és részei láthatatlan törvényeket és döntéseket követnek. Nádas Péter ezeket a struktúrákat, amelyek alátámasztják a szöveget, „néma poétikának” nevezi: „Úgy látják, a világ nem az anyagiságán van megalapozva, hanem az architektónikáján, azokon a szerkezeti elveken [...]”. Ami számít, az nem az anyag – tehetnénk hozzá – vagy egy szilárd ének mint a világ középpontjának az illúziója, „hanem a változat és összefüggés”.<sup>22</sup>

Ez a „néma poétika” nemcsak egy költeményre vagy egy regényre érvényes, hanem az életre is, amely végső soron maga is műalkotás, az összes banalítás, pusztítás, erőszak,

<sup>20</sup> Péter Nádas: *Der eigene Tod*. Aus dem Ungarischen von Heinrich Eisterer. Göttingen: Steidl Verlag 2002, 131. Magyarul: *Saját halál*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2002, 32.

<sup>21</sup> Uo., 31.

<sup>22</sup> *Szépírás mint hivatás*, 40.

betegség, szörnyűség ellenére, vagy talán éppen azért. Ezekről Nádas néha alig elviselhető részletességgel tudósít. Az élet is – a sajátunk, de másoké is, amelyeket figyelemmel kísé-  
rünk – számos olyan döntést követ, amelyek nincsenek papírra vetve, illetve nincsenek  
kimondva. Néha jelen vannak olyan személyek is, akik fizikailag egyáltalán nincsenek je-  
len. Barátok és barát nők, akiket hiányolunk, ellenségek, akik árnyékként követnek minket,  
halottak, akik áthatják a mindennapiainkat. A „hiányzó személyek jelenlétének felépíté-  
se”,<sup>23</sup> így nevezi Nádas a távollét poétikájának ezt a további jellegzetességét. Ha követjük  
az élet néma poétikáját, akkor például az is a valósághoz tartozik, amit nem mondunk ki,  
hanem a fejünkben hangként képződik. A belső szavak a *Rémtörténetek*ben a realitás meg-  
határozó részei lesznek. Vannak hallható hangok, azok, amiket hangosan vagy csendesen  
kimondunk, amelyek előadásként, dialógusként vagy ordításként hallhatóak, és van az,  
amit halk monológokban, néha néma belső dialógusokban permanensen fogalmazunk.  
Vannak olyan emberek, akiknél ez a belső hang a meghatározó, ami akár patológikus  
vonásokat is magára ölthet. A *Rémtörténetek*ben az idős asszony esetében ez a helyzet:  
egyedül él, a falu lakói megvetik és üldözik, és ugyanakkor kísérteteket lát. Állandóan  
önmagában beszél. Attól fél, hogy tévedésből egyszer hangosan megszólal, és akkor a vele  
szemben álló, akit éppen intenzíven szidott, mindent meghallhat. Eközben sok minden  
lebegésben marad. Am a gyűlölet és szidalom közepette valami jó is felbukkan: a Rózáról,  
a szellemileg korlátozott epilepsziás nőről való gondoskodás, a kert és annak terményei irán-  
ti odaadás.

Ezek az átmenetek és küszöbök, az irodalmi struktúrának ez a nyitottsága a feltétele an-  
nak, hogy megszabaduljunk mindattól a borzalomtól, amelyről Nádas Péter könyvei ta-  
núságot tesznek. Ezeket a hézagokat akarják kivilágítani, amelyekben gyarapodhat és  
virágozhat a felelősség, az empátia és a figyelem – s ezek a hézagok gyakran a test héza-  
gai. A test iránti különös figyelem összekapcsolódik a minket körülvevő dolgok iránti  
általános figyelemmel. A figyelem a figyelmesség testvére. Nem mindegy, hogy egy levél  
sok barna levél között még zöld, vagy hogy egy étkezőasztal tömör tölgyfából vagy akril-  
ból készült. A természet és a dolgok a mi figyelmünk nélkül is léteznek, ám a differenci-  
áltabb látáshoz, érzékeléshez és gondolkodáshoz koncentrációra és pontos szemügyre-  
vételre van szükség. Ha egyszer beléptünk az észlelésnek ebbe az iskolájába, amit az ol-  
vasás megkövetel, akkor más részletek sem fogják elkerülni a figyelmünket, legyen szó  
bútorok elhelyezéséről egy lakótérben vagy a legkisebb változásokról az emberek közötti  
viszonyokban. A szövegek rejtett helyekre vezetnek, amelyekből a közös energiákat me-  
rítethet, és ahol minden szörnyűség ellenére a jóság is lakozik.

WEISS JÁNOS fordítása

---

<sup>23</sup> Uo., 38.

## PÉTER BARÁT

*Nádas Péter és a szerzetesi hagyomány*

Nádas Péter több szövegében is megidézi, kommentálja és továbbírja a szerzetesség hagyományát; azét a viselkedés- és életformáét, amely saját írói gyakorlatát is képes leírni. Már az *Egy családregény végében* is a művész és a szerzetes hasonlóságára mutat rá a Nagypapa („A szerzetes és a művész, az örök keresők, akik előtt meghajtjuk tiszteletünk zászlaját, pedig hazug sarlatánok”<sup>1</sup>), de később Nádas esszéiben teljesebben ki az a gondolat, miszerint írásművészete a szerzetesi munkával mutat rokonságot – lásd például: „Azóta az első órát minden reggel klasszikus asszociációval, klasszikus analízisben, a tudattartalom elemzésével és újbóli elrendezésével töltöm. Ott folytatom, ahol a szerzetesek a középkor végén abbahagyták”.<sup>2</sup> Még inkább így van ez a *Szépírás mint hivatás* című 2022-es összegzésben, amelynek központi metaforikája erre a megfeleltetésre épül (például: „Szerzetesi munkában eltelt egy élet...”<sup>3</sup>), sőt amely az írói mesterség alapvetéseit, kívánalmait is *regulaként* fogalmazza meg.

Ugyanakkor az egyes szövegekben eltérő jelentések kapcsolódnak a szerzetességhez; ezeknek a jelentésárnyalatoknak a kibontása és kapcsolatba hozása egymással jó vezérfonalnak tűnik, hogy kijelölhessük Nádas ars poeticájának sarokköveit. Sőt, ezen keresztül az esszék legfontosabb kérdései és a szépirodalmi művek „szellemi probléma-gyűjteménye”<sup>4</sup> is vizsgálhatóvá válhatnak. Ennek érdekében egyszerűen listázom ezeket a jelentéseket és az azokat kidolgozó szöveghelyeket, hogy e gondolatrendszer a maga összetettségében és rendszerezve legyen belátható. Fel kell hívni azonban a veszélyre is a figyelmet: Nádas nagy hatású és normatív kijelentései – azon túl, hogy történetileg/tényszerűen sem mindig pontosak – azt az érzést kelthetik, mintha az *egyedül helyes* magatartásformát írják le (sőt írják *elő*, szerzetesi szigorral), ahogyan erős önértelmezései is előre megszabhatják, miként közelítünk szövegeihez. Ezzel szemben érdemes az alábbi rendszerezést nem regulaként olvasni, hanem inkább annak felfejtéséeként, hogy egy szerző miként hozza létre saját írói portréját.

\*

**1. Életvitel.** Az első jelentésréteg a szerzetesi és írói munkához mint életvitelhez kapcsolódik. Ennek lényege a szigorú időbeosztáson és az ismételt gyakorlatokon alapuló *rendszerezés* – gondoljunk a fenti idézetre: „azóta az első órát minden reggel klasszikus asszoci-

<sup>1</sup> Nádas Péter: *Egy családregény vége*, Jelenkor, Pécs, 2012, 36.

<sup>2</sup> Nádas Péter: Az írásbeliség testelegében, in: *Leni sír*, Jelenkor, Budapest, 2019, 29–34., 31.

<sup>3</sup> Nádas Péter: *Szépírás mint hivatás*, in: *Szépírás mint hivatás*, Jelenkor, Budapest, 2023, 35–84., 48.

<sup>4</sup> Balassa Péter kifejezése a *Vonulás* című novella kapcsán, amely egy szerzetes lelki útját viszi színre. Balassa Péter: *Nádas Péter*, Kalligram, Pozsony, 1997, 71. A korai művek biblikus parafrázisai nem véletlenül a „gondolati-, mondattechnikai és stílári tempókeresés” (Uo., 72.) időszakának központi alkotásai, hiszen a vallási hagyomány olyan – alább kifejtett – kérdések megfogalmazásához járulnak hozzá, amelyek az életmű későbbi, tematikusan csak lazán kapcsolódó darabjait is meghatározzák.

ációval [...] töltöm” (kiemelés tőlem), de ez köszön vissza a *Szépírás mint hivatás*ban is, ahol a rendszerességhez az aszketikus, lelkiismeretes munka kiegészítője is társul:

Reggel nyolckor az asztalomnál ülök, kivételes esetekben hatkor, olykor hajnali négykor, mikor a rendházakban és a kolostorokban elhangzik az első matutinum. Délig biztosan fel nem állok. Nem eszem, nem iszom, telefonjaim ki vannak húzva a világból. Fiatalon kettőig, olykor háromig dolgoztam egyhuzamban. Elégedett lehet velem a rendfőnököm. Mármost a lelkiismeret, a tudattalan, a felettes én vagy a felelősség tudata, amelyek az elégedettségi viszonyokat hírből sem ismerik.<sup>5</sup>

Ehhez tartozik továbbá a „hivatásrendi alázatnak”<sup>6</sup> a lelkiismeretes munkával rokon fogalma, amely már a korábbi esszéekben is megjelent; ennek változata a Misimáról szóló szakasz, aki „szerzetesi szorgalmú író”,<sup>7</sup> vagy Esterházy Péter jellemzése, akinek „a lehető legmélyebben keresztényi, úgymond szerzetesi volt a minden emberrel szemben tanúsított figyelme és alázata”.<sup>8</sup> Az írói mesterség Nádas számára alázatos és rendszeres napi munkát jelent, amely egyaránt vonatkozik az önmagára és másokra irányuló analízisre, a szövegek létrehozására és visszaolvasására-szerkesztésére is.

**2. Hivatás.** A „hivatásrend” összetétel újabb összefüggésekre irányítja a figyelmet. Egyrészt az elsődleges jelentés (‘a keresztény dolgozók érdekvédelmi szervezete’) a szakmaiság közösségi szempontjait helyezi az előtérbe. Másrészt az esszé címébe is emelt és a szépíráshoz tartozó *hivatás* fogalmát hozza játékba. Eszerint olyan (közösségileg) ellenőrzött, mesterségbeli tudásrendszert kell elsajátítania egy szakma művelőjének, amely bár a praxisra irányul, mégsem kizárólag tárgyias, azaz nem nélkülözi a munka szellemi és lelki összetevőit sem; a hivatás nemcsak a helyes gyakorlatok ismeretét, hanem egy hívásnak, megszólításnak való engedelmességet is jelent. Nádas e képzetnek – munka mint hivatás – az európai kultúrából való eltűnését regisztrálja, amely egy általános hanyatlás-folyamat tüneteként is értelmezhető:

Az elhivatottság, mi több, a kegyelem az amerikai és az európai kapitalizmusban a siker analogonja lett. A hivatás spirituális értelme a *job* tárgyias, üzleti fogalommal ért szellemi pályafutásának végére. [...] A román építészeti stílus korában az építkezéseket matematikában és statikában jártas szerzetesek tervezték és vezették, ahogy a növények keresztkezésével is ők tették az első lépéseket a genetikában, vagy Platón és Arisztotelész műveit szintén szerzetesek másolták, fordították, úgymond ők gondozták a szöveget, félre is írtak benne ezt meg azt rendesen, míg aztán a csúcsíves építkezéssel a tervezést és a vezetést a világiak közösségei vették tőlük át, ahogy az érett gótika korszakában a könyvnyomtatás vette át a szerzetesektől a másolás és a szöveggondozás funkcióját. Így került a szöveg és az építészeti világi iparosok kezébe, habár ők szintén hivatásuk művelésére kiképzett, a szakmai titkok őrzésére és ápolására felelős kivételes személyek, s így a szerzetesi minta a mai napig megmaradt, habár Isten az üdvözüléssel, a kegyelemmel, az áldozattal, a megváltással egyetemben úgymond kikerült a műveletből.”<sup>9</sup>

<sup>5</sup> Szépírás mint hivatás, 56.

<sup>6</sup> Uo., 84.

<sup>7</sup> Nádas Péter: Misima mondat, in: *Arbor mundi*, Jelenkor, Budapest, 2020, 220–235., 221.

<sup>8</sup> Nádas Péter: Haydn a panelban, in: *Szépírás mint hivatás*, 5–25., 21.

<sup>9</sup> Szépírás mint hivatás, 46–47.

**3. Praxis.** A mesterségbeli tudás tág értelemben nemcsak a saját szakmára irányul, hanem általánosan a dolgok működésének, a velük végezhető gyakorlatoknak az ismeretére is. Ekkor a *műveleti láncok* működtetésére és leírására való képességet jelenti. A fenti idézetben is tetten érhető ez a tágabb szempont a „matematikában és statikában jártas szerzetesek” kapcsán, ahogyan más esszéikben is, például: „A kisparaszti vagy középparaszti gazdálkodáshoz nemcsak jó föld kell, hanem állat, szerszám és a talajismerettől a meteorológiáig terjedő, az adott táj jellegének megfelelő szakismeret. A proletárléthez szaktudás és szervezethez, a hivatalnoki léthez átlátható hivatalnoki logisztika.”<sup>10</sup> Bármely fogalomról csak úgy adhatunk számot hitelesen a nádas felfogás szerint, ha ismerjük a jelenséget létrehozó műveleti láncot, illetve magának a számadásnak a technikáját. Ez a belátás teszi termékenyen olvashatóvá Nádas életművét azok felől az általa nem hivatkozott és elsősorban távolinak tűnő elméletek felől is, amelyek szintén abból indulnak ki, hogy a jelenségek a technikai operativitás során jönnek létre (például Bruno Latour munkássága vagy a német médiatudomány). Nagy hatású szövege ennek az elképzelésnek a *Világító részletek*, ahol a „részletek” kifejezés e rutinizált gyakorlatokhoz az elemekre is vonatkozik (a kertészkedéstől a vasárnapi ebédhez megfelelő terítés technikáján át a munkatáborokig); a szöveg szerint minden ideológia, társadalmi-történelmi változás csakis ezeken keresztül érhető meg (jó példa erre annak bemutatása, hogy az illegális kommunista szervezetek konspirációs technikái miként működtek tovább a kiépült államszocializmusban). Nádas rámutat továbbá arra is, hogy a szerzetesek a világi dolgokat illetően is tisztában voltak a mesterségbeli tudás ilyen jelentőségével: „A szerzetesek nem azért csináltak jó bort, mert a jó bort szerették (azért is), hanem azért, mert megvetették és megtagadták az anyagi világot, de nem a hordót, nem a hófokot, nem az oltványt, nem a vesszőt, nem a metszést, és nem az optimális mennyiségeket vagy az optimális időpontokat.”<sup>11</sup> Am ez a technikai, gyakorlati fókusz nem kizárólag tárgyias, anyagelvű gondolkodást jelent; ahogy az előző pontban láttuk, ennek éppen a hivatás szerzetesi gyakorlata tarthat ellen.

**4. Önreflexió.** A reflektív technikai tudás kívánalma a tudati működésre is vonatkozik; a műveleti láncok végigkövetése elsődlegesen a saját tudattartalmak kapcsolatba hozását jelenti. Nádas ezt leggyakrabban a „reflektív gondolkodás” fogalmával írja le, „amivel a megtörténtet rögzíti, más történésekkel veti egybe, a kollektív tudat szempontjából értékeli az egyénit, s ezekkel a reflexiókkal együtt helyezi vissza a tudatba”,<sup>12</sup> és amelyet megint csak a szerzetesi hagyományhoz is kapcsol, ahogy *Az írásbeliség testmelegében* többször idézett passzusában is láttuk („Azóta az első órát minden reggel [...] a tudattartalom elemzésével és újbóli elrendezésével töltöm”). Ennek viszonyában nyer kitüntetett jelentőséget az *emlékirat*, amely ilyen önreflexív műveletek számára biztosít lehetőséget, és amely

azokon a helyeken lesz nagy jelentőségű irodalmi műfaj a tizenhetedik vagy tizenkilencedik században is, ahol folyamatos volt a szerzetesi kultúra, s ezért gyökerei igen mélyre nyúlnak le a társadalmi tudatban. Ennek a kultúrának a folyamatossága Magyarországon a török hódoltságga megszünt. [...] Amikor észreveszi ezt a nagy hiányt, Pilinszky talán mégis megelégedik arról, hogy Erdélyben a szerzetesi kultúra hagyománya, s így az életvallomás kultúrája is fennmaradt, s az erdélyi emlékiratokkal bizony még sokáig virágzott.<sup>13</sup>

<sup>10</sup> Nádas Péter: A dolgok állása, in: *Leni sír*, 374–418., 380.

<sup>11</sup> Nádas Péter: A függetlenség és patriotizmus jegyében, in: *Leni sír*, 121–129., 125.

<sup>12</sup> Nádas Péter: *Világító részletek*, Jelenkor, Budapest, 2017, II/215.

<sup>13</sup> Nádas Péter új, kétkötetes memoárjáról (Szalay Zoltán interjúja), *ujszo.com*, 2017. április 18., <https://ujszo.com/kultura/nadas-peter-uj-ketkotetes-memoarjarol>

**5. Személyesség–személytelenség.** Mindezzel szoros összefüggésben „a hivatás első regulája”<sup>14</sup> szerint írás közben túl kell lépni a személyesen – még ha az írói munka mindekelőtt személyes, személyre vonatkoztatható tevékenység is. Nem épülhet ugyanis Nádas elképzelése szerint elbeszélés reflektálatlan belső tartalmakra; a személyes vágyakat, félelmeket, ismereteket mind meg kell haladni, akár a tudatalatti felszabadításával, akár egy kollektív nézőponthoz csatlakozva: „ha nem áll közvetítő a szóhasználat és a grammatikai alakzatok, illetve a minden helyzetben önös én, a beszélő személy, a szereplő és az egyezményesen használt nyelv közé, akkor a szöveg legfeljebb dokumentáció”.<sup>15</sup> Ezt nevezi az *éntelenítés* folyamatának. A *Szépírás mint hivatás*ban T. S. Eliot katalizátor-metáforáját hasznosítja újra: eszerint az én csak úgy vesz részt az irodalmi szöveg létrehozásában, mint a katalizátor a kémiai folyamatokban – beindítja, reakcióra készíti a többi összetevőt, de a végső vegyületben már nincsen jelen. Anyai nagyszüleiéről írva a *Világló részletek*ben az éntelenítés két módzatát különbözteti meg: az egyik a nagypapa „fogalmisággal éntelenített racionális világa”,<sup>16</sup> ahol reflexiós műveletek, közös jelentések és gyakorlatok korlátozzák az egyén megnyilatkozásait. Ezzel áll szemben a nagymamához kötődő „rituálisan éntelenített világ poézise”,<sup>17</sup> ahol egy reflektálatlan közösségi tudat lép a személyiség helyébe. Az előbbi tehát a személyesből, az egyénből indul ki, és végez önkorlátozást (vö. „az éntelenítés aszketikus óhaja”<sup>18</sup>), vagyis egyéni döntés és felelősségvállalás eredménye. Nádas írói programja leginkább ehhez, a személyesből kiinduló és nem az azt tagadó személytelenséghez kapcsolódik. Ugyanakkor ezt a felfogást nem tartja idegennek a vallási (főként szerzetesi) gyakorlatoktól sem. Hiszen az imát, a lelki munkát habár közösségi rítusok szervezik, mégis elsősorban személyes téttel bíró cselekvés, amelynek célja éppen a személyen való túllépés és a transzcendenciában való feloldódás. Annak felismerése, hogy a vallási gyakorlatok éntelítő eljárásai összeegyeztethetők a fogalmiságon alapuló racionalizmussal, egészíti ki Nádas nagyapjától „örökölt” nézőpontját is, aki ugyanis kizárta a családi elbeszélésekből rabbi őseit, mivel miszticizmusukat nem tartotta beépíthetőnek az értelem által vezérelt világképébe. Az írói munka azonban mind a kettőhöz kapcsolódik: „S azt kell mondanom, hogy az éntelenítés műveletét rendszeren el is végeztem a magam anyagában, habár nem tudtam róla, hogy valójában azt végzem el, amit a nagyapám felmenői.”<sup>19</sup>

**6. Kézírás.** A mesterségbeli tudás szűkebb értelemben az írói technére vonatkozik. Ez magában foglalja az időbeosztáson, a rendszerességen túl a konkrét eszközök helyes használatát is. Ennek kapcsán legerőteljesebben *Az írásbeliség testmelegében* című esszé hangsúlyozza a kézírás fontosságát: „Fontos, hogy évtizedek óta ne mással, hanem kézzel írjon, s így rögtön lássa a kézírásán az előző napok és a mai nap különbségeit, hasonlóságait és azonosságait. Ezeket a szinteket írástudónak meg kell tudnia különböztetni. Amit egy gépiraton vagy a komputer képernyőjén soha nem fog tudni szemügyre venni.”<sup>20</sup> A mesterségbeli tudás mint kézműves technika jelen esetben még szorosabban a szerzetességhez köthető, hiszen a kézírásos kultúra középkori alapjai a kolostorok, s e kultúrát, ahogy láttuk, a könyvnyomtatás teszi iparivá és mechanikussá, és eredményez – rossz értelemben vett – személytelenséget.

<sup>14</sup> Szépírás mint hivatás, 62.

<sup>15</sup> Uo., 61.

<sup>16</sup> *Világló részletek*, I/353.

<sup>17</sup> Uo.

<sup>18</sup> Uo., I/326.

<sup>19</sup> Nádas Péter: Éber csöndjeink, in: *Szépírás mint hivatás*, 26–35., 35.

<sup>20</sup> *Az írásbeliség testmelegében*, 33.

**7. Test és lélek.** Ezen a ponton fontos látnunk, hogy Nádas kritikát is megfogalmaz a szerzetesek által működtetett kultúrával szemben. Hiszen bármennyire is gyakorlatias, a reflektív technikai ismereteket előtérbe helyező közösségként tűnnek fel a szerzetesrendek az esszéikben, működésük nagy szerepet játszott abban, hogy a testiség zárójelbe kerüljön a nyugati kultúrában:

Mert mindazok az érzések, késztetések és vágyak, amelyekről az antik iratokat másoló középkori szerzetesek mélyen elpirultak, tulajdonságokként voltak jelen az isteneikben, s így a görögök önmagukban se fedezhettek föl mást, csupán olyan dolgokat, amelyeket az istenek egyszer már elkövettek vagy aminek az elkövetésére törekedtek. Amikor plátói szerelemről beszélünk vagy a platonizmust valamiféle lemondással hozzuk kapcsolatba, amikor a mértékletesség fogalmát a lemondás vagy egyenesen a megtagadás fogalmával helyettesítjük, akkor nem teszünk mást, mint a mértékletesség elvének eredeti értelmét eltakarjuk a keresztényi lemondás elvével.<sup>21</sup>

A másik oldalról nézve viszont éppen ezek a másolói munkák tették egyáltalán elérhetővé a kizárni kívánt antik felfogást:

Ósidóktól fogva nincsen ember, aki vágyként, sejtelemként, az empatikus készség örömmünnepeként ne ismerné e kérdések elragadó halmazát, s így aztán a halmaz egymásra utalt részfogalmai a megannyi néven nevezett képzetrel, sejtelemmel, vággyal és törekvéssel egyetemben alaposan át is járják az Ótestamentumot, a görög mitológiát és az antikvitás írásos nyomait szorgalmasan másoló koraközépkori szerzetesek jóvoltából az egész igen tisztelt keresztény egyháztörténetet.<sup>22</sup>

**8. Felvilágosodás, liberális demokrácia.** Az esszéikben a szerzetesség nemcsak az antikvitás közvetítőjeként tölt be meghatározó kultúrtörténeti szerepet, hanem a felvilágosodáson alapuló modern polgári társadalom forrásaként is. Kornai János emlékiratairól írt recenziójában Nádas így jellemzi a szerzőt: „Kornai mindkét lábával a felvilágosodásba, a modernitásba torkolló szerzetesi tradícióban áll. Attitűdje leíró jellegű és kritikai jellegű. Azt pedig igazán nem felejthetjük el, hogy ezek a dolgok az európai szellem történetében egymásnak nem ellentettjei.”<sup>23</sup> Ezt az európai tradíciót a személyes felelősség és az én korlátozásának kettőssége, valamint a fogalmi rendszerezés (leírás) és a reflektív gondolkodás (kritika) kettőssége határozza meg. Ezek a strukturális hasonlóságok erősebbek Nádas elképzelésében, mint az egyes hagyományok különbségei (például a felvilágosodás egyház- és vallásellenessége). Larry Siedentop hívja fel a figyelmet arra, hogy az európai kultúra önelbeszélései, melyek a modernitást intellektuális és erkölcsi értelemben az antikvitáshoz igyekeznek közelíteni és a „sötét” középkortól eltávolítani, félrevezetők, és végső soron a liberalizmusnak a piacgazdaságra és az individualizmusra való leszűkítéséhez járulnak hozzá.<sup>24</sup> Ezzel szemben Siedentop azt követi végig, hogy a középkori teológia és különösen a szerzetesi mozgalmak miként alapozták meg a modern értelemben felfogott egyén és az egyenlőségen alapuló közösség képzetét; valamint a szerzetesi regulák és a mintájukra létrejött pápai kánonjog miként előlegezik a jogos hatalom és a de-

<sup>21</sup> Nádas Péter: *Az égi és földi szerelemről*, Jelenkor, Budapest, 2016, 84–85.

<sup>22</sup> Nádas Péter: *Az élet sója*, Jelenkor, Budapest, 2016, 101.

<sup>23</sup> A függetlenség és patriotizmus jegyében, 125.

<sup>24</sup> Larry Siedentop: *Inventing the Individual. The Origins of Western Liberalism*, Cambridge (MA), The Belknap Press of Harvard University Press, 2014, különösen: 349–364.

mokratikus törvénykezés kialakulását.<sup>25</sup> Nádas hasonló elképzelései feltehetőleg az esszéiben gyakran hivatkozott Szűcs Jenő történelmi munkáiból eredeztethetők. Szűcs szintén a felvilágosodás és a liberalizmus előtörténeteként gondol Nyugat-Európa középkori fejlődésére,<sup>26</sup> és bár kisebb hangsúlyt fektet a szerzetesi hagyományra, *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében* című írásában éppen a ferences rend működése és az egalitárius szabadságmozgalmak, illetve a reformáció kapcsolatát dolgozza ki:

A reneszánsz és humanizmus az emberi természetet mint olyat, emancipálta, „naturalizmusánál” fogva azt sugallva, hogy minden, ami természetes, éppen mert a természettől való, erkölcsileg jogos. A későközépkori misztika teoretikus értelemben éppen ellentétes oldalról, „spiritualizmusánál” fogva az emberi természet átszellemülése felől indult ki, de ezt már az itteni, evilági életben vélte megvalósíthatónak, következésképpen gyakorlatilag ugyanoda jutott: az ember (legalábbis a „kiválasztottak”) minden hajlama és kívánsága erkölcsileg jogos. [...] A későközépkori spirituális megalapozású misztikát és a radikális népmozgalmakat eszmei tekintetben rejtett közlekedőedény-rendszer kötötte össze, s rokonította – minden eredendő idegenségük, sőt ellentétük ellenére – a reneszánszsal, mert az eredményt tekintve találkoztak. Mindkettő ugyanazt a struktúrát rombolta, s végző fokon – mindegyik a maga eszközeivel – ugyanazt szolgálta: az ember felszabadulását.<sup>27</sup>

Nádas ennek kapcsán – Siedentophhoz hasonlóan – kettős retorikát működtet: gyakran a felvilágosult, reflektív gondolkodás előzményeként hivatkozik a szerzetességre, máskor viszont e gondolkodás individuális-kapitalista túlhajtásainak kritikáját biztosíthatja ez a hagyomány (lásd például a hivatás fogalma kapcsán).

A hazai viszonyokat illetően még erőteljesebb kritikát fogalmaz meg, amennyiben Magyarországon a szerzetesi tradíció teljes eltűnését regisztrálja. Ez a hagyománytörés értelmezésében komoly szerepet játszik a magyar kultúrának a nyugati világtól való lemaradásában. E lemaradás részletesen tárgyalt Bibó és Szűcs munkáiban, amelyekhez Nádas is kapcsolódik, de a szerzetesi hagyomány hiánya mint kiváltó ok nála kerül leginkább az előtérbe:

<sup>25</sup> Uo.

<sup>26</sup> Például: „Olyan fogalmakra gondolva, mint természetjog, társadalmi szerződés és népszuverenitás, hatalomátruházás vagy hatalmak elválasztása, bizonyára legtöbbeknek Hobbes, Locke, Montesquieu, Rousseau neve jut eszébe, s természetesen a francia forradalom és ami utána következett. Bizonyára kevesen tartják számon, hogy e kulcskérdések Bolognában, Párizsban és Oxfordban jó félévezreddel korábban nyerték el első fogalmazásukat, jöllehet a moderntól meglehetősen távoli és idegen kontextusban; mi több, a középkor zenitjén és »nagy századában«, a tizenharmadikban, alig kevésbé álltak a politikai elmélet fókuszában, mint a modern idők előkészítő nagy században, a tizennyolcadikban. Márpedig ha a »nyugati értelmű társadalomfejlődés« gyökereit keressük (mint Bibó István fogalmazott) vagy a Nyugat »eredeti karaktervonásait« akarjuk kitapintani (ahogy Marc Bloch fogalmazott volna), ennek az alig számon tartott összefüggésnek súlya van.” Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról, *Történelmi Szemle*, 1981/3, 313–359., 317.

<sup>27</sup> Szűcs Jenő: *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében, Irodalomtörténeti Közlemények*, 1974/4, 409–435., 418. Később Laskai Osvát 15. századi szerzetes munkáiban mutatja ki az emberi egyenlőség és méltányosság gondolati megalapozását: Uo., 427–429.

A kudarcok, a hibák és a bűnök töredelmes megvallása a klasszikus keresztény erények közé tartozik, minden más a gögghöz és a megbotránkoztatáshoz. Ahhoz, hogy a keresztény viselkedésnek ez az elengedhetetlen alapgesztusa éljen és virulhasson a társadalomban, az egész kultúrának, azon belül még a technikai civilizációnak is szüksége van a több évszázados szerzetesi hagyományra. Nálunk ennek a hagyománynak a folyamatossága a török hódoltság idején megszakadt. A hiány utólag nem pótolható, s így e hiány megannyi következményével és nyomával nemcsak a társadalom életében, de az egyházak belső életében is számolni kell. Hiányzik az állandó önreflexiós kényszer, amelyet öntudatlan napi gyakorlatként, majdhogynem a kanonikus órák rendje szerint végeznek el másutt az emberek.<sup>28</sup>

A szerzetesi kultúrának úgymond alig maradt nyoma a társadalmi tudatban. Sem az alázat kultúrája, sem a tárgyak és eljárások iránti figyelem, azaz a kutatás és ápolás kultúrája nem élte túl a török hódoltságot.<sup>29</sup>

A skandináv világban, Hollandiában, Németországban, Svájcban a kálvinizmus, a lutherizmus eleve segítette, kötelezettséggé tette az önművelési munkát. Ott a céhekben és a szerzetesrendekben folyamatosak maradtak a művelődés módszerei és hagyományai. Magyarországon a török hódoltsággal a vallástörténeti vagy szakmatörténeti folyamatosságnak vége lett. A kereszténység felvétele és a reformáció között nincs folytonossági történetünk. A reformáció jórészt úgy ért el Magyarországra, mint az ellenreformációval folytatott vallásháború. Holott politikai háborúságból nem születhet élet, szerelemből és szaktudásból kell megszületnie. Vagy éppen spiritualitásból.<sup>30</sup>

Ez a kritika egyben a reflektív gondolkodás és az abból következő fogalmiság hiányát is magában foglalja:

Annak a ténynek, hogy nemcsak magyar konyha nincs, hanem magyar filozófia sincs, s így a magyar nyelvnek nincs önálló és szisztematikus fogalmi reflektivitása, amelyet minden magyar a saját individuális szintjén birtokolna és változó élethelyzetekben értelmesen alkalmazni tudna, az a következménye, hogy magyarul mindenkinek minden egyes beszélgetésben úgy kell előlről elkezdenie minden téma megvitatását, mintha magyar nyelven még soha senki nem beszélt volna meg semmit senkivel.<sup>31</sup>

**9. Egyén és közösség.** Végezetül a szerzetesség felől vizsgálható egyén és közösség összetett viszonya is Nádas esszéiben. A szerzetesi munkát ugyanis elsősorban mint magányos, személyes műveletet írja le, de gyakran hangsúlyozza nemcsak az éntelenítés kívánalmát, hanem a másikhoz való odafordulás szolidáris gesztusát is ebben a hagyományban. Ezáltal a francia forradalom három jelszava is kibékíthetőnek tűnik egymással – amire a modern európai berendezkedések nem voltak képesek:

<sup>28</sup> Nádas Péter: Kemény dió, in: *Leni sír*, 58–70., 61.

<sup>29</sup> Nádas Péter új, kétkötetes memoárjáról, i. m.

<sup>30</sup> Nádas Péter: Önmagukat az emberek úgymond nem érik fel többé ésszel (Jánossy Lajos, Nagy Gabriella és Modor Bálint beszélgetése), *Litera*, 2022. október 16., <https://litera.hu/magazin/interju/nadas-peter-onmagukat-az-emberek-ugymond-nem-erik-fel-tobbe-essel.html>

<sup>31</sup> Nádas Péter: A reflektivitás nagyszerűségéről, in: *Leni sír*, 157–163., 161.

A nyugati félteke emelt fővel lemondhatott a testvériségről, és jogi garanciákat teremtett az egymástól elszigetelt lények személyes szabadságára. Lemondott az egyenlőségről is, de jól temperált szociális egyensúlyokat teremtett. Ebben a jogilag és szociálisan proporcionált világban a testvériségnek hiányként, és az egyenlőségnek látszatként kell megjelennie. A keleti félteke viszont éppen az egyenlőség nevében, a testvériség mélységesen mély vágyának érdekében a szabadságot szüntette meg. A személyes szabadságra nem adott jogi garanciákat, mert a szabadságot az egyenlőség és a testvériség következményeként képzelte el, s ezért a lényeket nem is szigeteli el egymástól, amivel azonban nem az emberek egyenlőségén megalapozott testvéri közösséget, hanem a tagolatlan csordaszellemet tette uralkodóvá.<sup>32</sup>

Az egymást testvérként megszólító szerzetesek életformája ismét belső kritikáját biztosíthatja az ebből a tradícióból eredő, de az individualitás kizárólagosságát hirdető vagy a személyes szabadságot zárójelező modern társadalmaknak. Egy olyan kívánatos hozzáállás kapcsolódik ehhez az életformához az esszéikben, amelyben az egyéni függetlenség mint felelősség (vö. „Végre szabad voltam, felfedeztem az önmagam és a mások iránti felelősségérzetet”<sup>33</sup>) összeegyeztethető az egyenlőség és a testvériség fogalmaival:

Kornai olyan független ember, aki néhány eszement antiszemita őrjöngése miatt nem hagyja magát eltéríteni az európai kultúra nagy humanista áramától. [...] Függetlenségének származási helye a huszadik század hiú szociális reménye, amelyhez éppen az európai kultúra nagy szerzetesi és kritikai áramához való ragaszkodás vezette el. Mikor is az egyenlőség eszméjétől tette függővé az életét.<sup>34</sup>

\*

Nádas számára tehát a szerzetesi hagyomány megidézése egyfajta visszatérésként értelmezhető: olyan gyakorlatokhoz és életformához, amely az európai kultúra alapját képezi, ám annak modern megvalósulását is belső kritikával illelheti. A szépirodalmi szövegek közül tematikusan inkább a biblikus utalásokban gazdag korai művek kapcsolódnak ehhez a tradícióhoz; a beszédmódot tekintve viszont a későbbi alkotásokra jellemző a reflektált, a személyest korlátozó külső nézőpontból megszólaló, fogalmi pontosságra törekvő nyelvezet. A biblikus parafrázisokban éppen e racionális körülhatárolás lehetetlenségétől szenvednek a gyakran első személyű megszólalók, mint például a *Vonulás* – Mészöly Saulusát idéző – Pál nevű szerzetese is: „Illés! Te meg tudod különböztetni a gonosz szándékát a jó szándékától? Te meg tudod különböztetni, hogy ki hív? Kérlek, válaszolj! Hallgatásod is válasz. Megvetés. Tudom. Tudom, nékem kéne különválasztani, az én dolgom a megkülönböztetés, hiszen sem az Istent, sem a Sátánt, a bennem lakót, te követni nem tudhatod. De most azért válaszolj, kérlek!”<sup>35</sup> Innen jutunk el a fogalmi tisztázásra törekvő esszéikhez, valamint a harmadik személyű narrátor „mindentudásához” a *Párhuzamos történetek*ben. Ezáltal Nádas életműve a bizonyosság elérésének folyamatjellegét is színre viszi – újabb szállal kapcsolódva a szerzetesség (elsősorban ágostoni) hagyományához.

<sup>32</sup> Nádas Péter – Richard Schwarz: *Párbeszéd*, Jelenkor, Pécs, 2008, 58.

<sup>33</sup> Nádas Péter: A másik ránk bízott kertje, in: *Leni sír*, 164–177., 169.

<sup>34</sup> A függetlenség és patriotizmus jegyében, 128–129.

<sup>35</sup> Nádas Péter: *Vonulás*, in: *Minotaurus*, Jelenkor, Budapest, 2018, 280–363., 295.

## AMÁLÉK BANALITÁSA

„Az antiszemitizmus istenbizonyíték.”  
(Franz Rosenzweig)

## 1.

Mózes 5. könyve, a Deuteronómium, egy egész sor aprólékosan részletezett vallásjogi parancs sorozatának kellős közepén, egyszerre és minden átmenet nélkül Izrael emlékezetébe idézi, hogyan támadt Amálék annak idején az Egyiptomból még csak kivonulóban lévő népre, hogyan mészárolta le a menet gyengéit, betegeit és lemaradozóit, majd megparancsolja: „Töröld el Amálék emlékét az ég alól, ne feledd!” (25,17)

Igaz, ezt az utolsó mondatot megelőzően ott áll, hogy mindez akkor válik majd teljesítendővé, amikor Izrael népe már birtokába vette a földet, amit Istene ad neki, és nyugalma lesz végre körös-körül minden ellenségétől, de azért egzegéta legyen a talpán, aki értelmezni képes, hogyan kell valaminek egyszerre eltörölni minden emlékezetét, s ugyanakkor ezt semmiképpen nem elfelejteni. Különös tekintettel arra a problémára, amelyet az képvisel, hogy maga a feledésnek ez a parancsa kitörölhetetlenül és elfeledhetetlenül bele lett írva a Biblia egyik könyvébe. Tartalmától tehát egészen eltekintve, a parancs logikája azt írja elő, hogy „semmiképp ne feledkezz meg a majdani nem emlékezésről”. A sorrendből ugyanis világosan kiderül, hogy előbb kell Amálék minden emlékét eltörölni, majd utána nem elfelejteni a kitörölés feladatát. Ami persze, bárhogy forgassuk is, újra fel fogja idézni Amálék emlékét. A szöveg mintha azt feltételezné, hogy a majdani megváltottak, amikor idáig érnek a Tóra olvasásában, értetlenül merednek majd az Amálék névre, mert már nem is rémlik nekik, kiről és miről is esik itt szó. Azután remélhetőleg rádöbbennek, hogy hibát követtek el, hogy talán emlékének az ég alóli kitörlése helyett ők pusztán elfelejtkeztek róla, márpedig ez nem azonos a felszólítás teljesítésével. Attól még ugyanis, hogy ők nem emlékeznek már rá, attól még Amálék emléke az ég alatt kitörletlenül mindenütt jelen van, legfeljebb a nem emlékezők és kortársaik nem lesznek már képesek saját valóságukat értelmezni.

Minden jel szerint az Írás szerkesztői – talán ennek tudatában – két külön parancsnak próbálták felfogni ezt a mondatot, s annak első részét, tudniillik Amálék emlékének eltörölését az ég alól, nyomban maradéktalanul teljesítették is. Mózes 1. könyvének 10. fejezetében ugyanis, a Noé hetven közvetlen és közvetett leszármazottját elsoroló nemzetségi táblázat még csak meg sem említi Amálék nevét. Ami annál is furcsább, mivel ennek az elátkozott törzsnek a névadó őse és vezére Ézsauanak, Jákob kétértelmű fivérének az unokája. Meglehetősen közeli rokon. Mózes 2. könyvében, az Exodusban természetesen már nem maradhatott a neve említetlenül. Nyomban a sziklából való vízfakasztást követően, Refidimnél bekövetkezik az amálekiták első nagy támadása, amelyet hosszú csatában sikerül csak legyűrnie egyfelől a harcoló nép élén Jósuának, a hadvezérnek, másfelől egy közeli dombtetőn a Húrtól és Árontól kétfelől támogatott Mózesnek, miután a tapasztalat nyilvánvalóvá tette mindőjük számára, hogy csak Mózes széttárt és égnek emelt karjai mellett tudnak győzedelmeskedni, mert valahányszor kezei a kimerültségtől lehanyaglanak, mindig Amálék harcosai kerülnek fölénybe (17, 8–13). A csata történetének záróak-

kordjaként Isten arra utasítja Mózeset, hogy írja be emlékezetül egy könyvbe, és ugyancsak emlékeztetésül mondja el szóban Jósuének is, hogy „törölve törlöm el Amalék emlékét az ég alól!” Itt az emlék eltörlésének feladata tehát meg lett osztva Isten és Izrael között, amit Mózes egy rögtönzött oltár mellett állva így fejez ki: „Mert kezét [emelt] JaH trónjára, háború JHVH-ért Amalék ellen, nemzedékről nemzedékre!” A mondat második fele más, ugyancsak lehetséges fordításban: „JHVH háborúja Amalék ellen, nemzedékről nemzedékre!”

Ettől fogva képviseli Amalék és népe a zsidó tradícióban mind a mai napig a mindenkori örök, halálos ellenséget, akinek feltűnő jellegzetessége a szinte érdekek nélkülinek mondható gonoszság, a zsákmányt pusztá mellékes esetlegességnek tekintő vérszomj, az Izraelre irányuló megokolhatatlan ölésvágy. Gyűlöletét nem támasztja alá semmiféle ok, már az is kérdés, hogy egyáltalán beszélhetünk-e ebben az esetben gyűlöletről, hiszen tisztára úgy fest, mintha valamiféle természeti automatizmussal állnánk szemben, egy olyan óceán gyakran pusztító hullámverésével, amely előttünk ismeretlen fizikai törvényeknek engedelmeskedve végképp függetlenítette magát a szél járásától. Fel-felviharzásait egyedül saját, rejtett élete határozza meg, kitéréseihez még világra se igen van szüksége. Bizonyos értelemben ahhoz hasonlatosan viselkedik, mintha egy másik világ volna, egy onnan acsakodó vulkán, amelynek kitéréseit nem lehet semmiféle kauzális összefüggésbe hozni a hegy lába körül zajló valóságos történelmi eseményekkel. Nem világunk viszontagságaira válaszol, hanem mindig valamire, valami belső készítésére, amiről nekünk sejtelmünk sincs. Valójában olyan, mint egy önálló életet élő, világidegen lény. A messze a Biblián is túlnyúló hagyományt tekintetbe véve, olybá tűnik, mintha itt valamilyen erő akarna tusakodni Isten egész teremtett világával, amelyet ugyanezen Isten választott népénél fogva vél elpusztíthatónak.

Természetesen az eltelt évezredek során tömérdek tudomány előtti, majd tudományos magyarázat is született az amalekiták viselkedésének megvilágítására, hiszen a dolog az Izraelen kívüli világ figyelmét is magára vonta. Hosszú és kimerítő történelme során Izrael gyakran azonosította aktuálisan élenjáró, legfőbb gyűlölőit Amalékkal. Így már a Bibliában is tudta, hogy az Eszter könyvében szereplő Haman, aki a Perzsa Birodalom zsidóit akarja a királlyal maradéktalanul kiirtatni, természetesen Amalék egyik egyenes ági leszármazottja volt. E sorban jelent meg aztán később Róma, előbb mint pogány Birodalom, utóbb mint Egyház, majd idővel Hitler és Sztálin is. Legvégül az iszlám. A témára irányuló tudományos fejtegetések a fentieknél persze jóval meggyőzőbbeknek tűnnek, mert roppant leleménnyel vélik felfedezni a metafizikusan ok nélküliként újra meg újra felbukkanó gyűlöletorgiák legkülönbözőbb okait, végigpróbálgatva a vallástörténeti, gazdaságtörténeti, kultúrtörténeti-politikai és a társadalomtörténeti okok végtelen bőségét. Az Amalék keletkezésének végső soron megoldatlan rejtélye, azaz a gyűlölet ősrobbanásának titka azonban mindig újból tudtul adja magát önmaga megokolhatatlanságában, haragjának aránytalanságában, vagy amikor minden érv és érvelés, minden oksági bizonyíték és cáfolat, magyarázat, és voltaképp minden tapasztalat fegyvere kicsorbult és meggörcsülve pattan le róla. *Causa sui*. Minden újabb jel is arra utal, hogy bár a Biblia népeinek legnagyobb többsége idővel eltűnt, Amalék csak búvópataká lett, és onnan táplálja a népek és kultúrák mindenkori tengerét.

Amalék imént említett abszolút meggyőzhetetlenségére és megbékíthetetlenségére adott magasabb válasz található például Sámuel könyveiben, ahol Izrael bírása és prófétája adja tudtul Isten parancsát az amalekiták ellen hadba vonuló Saul királynak, miszerint seregét az Úr győzelemre fogja vezetni, de minden legyőzöttet meg kell ölnie, és még zsákmányt sem ejtethet. Azt is el kell pusztítania. Mintha a nem szűnő gyűlölet alaptalanságát a maradéktalan elpusztítás alaptalanságával válaszolná meg. E parancsban talán Amalék emlékének az ég alól történő eltörlésére tett korai kísérletet kell látnunk, minden-

esetre ennek teljesítését Saul önzése elvétí, amire válaszul Isten visszavonja tőle Izrael felkent királyának címét, és Dávidot keni fel a helyébe.

Amálék Izrael iránti gyűlöletének indokolhatatlanságát jól egészíti ki történeti létének bizonyíthatatlansága. A bibliai Izrael életében játszott enyhén szólva nem jelentéktelen szerepével kiáltó ellentétben, a szó történeti értelmében Amálékról és népéről annyira nem tudunk semmit, mintha sosem léteztek volna. A korban rengeteg népről írott említést hátrahagyó Egyiptom és Asszíria feliratai ezt a nevet sosem említik, régészetileg pedig nem rendelkezünk semmivel, amit valamennyire is meggyőzően hozzájuk tudnánk társítani. Ehhez képest valóban mellbevágó a bibliai Bileám jóslatának megfogalmazása, amikor abból az alkalomból, hogy Báláknak, Moáb királyának a megbízásából átkot akar na mondani Izraelre, ám ehelyett Isten áldást helyez a szájába, körültekintve egy magaslatról, hirtelen megpillantja Amálék táborát. A modernizált Károli-fordítás szerint Bileám ekkor így szól: „Amálék első a nemzetek között, de végezetre mindenestől elvesz.” A héber eredeti annyira tömör, hogy gyakorlatilag megfejthetetlen. *Résit gojim* (רשית גוים) – mondja a szöveg, ami kétségkívül jelentheti akár az előbbit is, de betű szerint inkább a „népek kezdete”, „népek eleje”, „népek élén álló”, egy olyan szép fordítás is akad, hogy „népek elseje”. Valami egészen kiemelt pozícióról van tehát szó, amivel drámai ellentétben áll, hogy igenis el fog veszni, bár mintha még az sem volna egészen egyértelmű, hogy „végtére” fog-e elveszni, vagy hogy még a végét alkotó, utolsó csoportok (אחרונים) is el fognak veszni az utolsó szálíg. Az örök kommentátor, *Rási* szerint a mondat eleje arra utal csupán, hogy Amálék volt az első azon népek közül, amelyek hadat viseltek Izrael ellen. A legtöbben ezt az értelmezést veszik át. A Buber–Rosenzweig-fordítás több lehetőséget is igyekszik egyszerre visszaadni: „Vorhut der Erdstämme war Amalek, / doch seine Nachkunft – zum Schwindenden hin!” (Eszerint Amálék egyszerre a világ népeinek egyfajta élcsapata vagy előőrse, legalábbis az Izrael elleni rohamait tekintve, illetve utódainak vagy követőinek, netán utóvédjének lesz sorsa a teljes eltűnés, ahol az ezt jelölő német szó az előørs ellentétéként lett képezve, ráadásul úgy, mintha az „utóvéd” főnév a jövőt jelentő Zukunft szó utánképzése volna.)

A szaktudományos irodalomban olykor már az a feltételezés is felbukkant, hogy az amálékiták netán pusztán egy mitológiai nép volna, amely a szó történeti értelmében sohasem létezett. Ebben az esetben a megbékíthetetlen ellenség reprezentánsaként született volna meg a nép képzeletében, bár erre a szerepre maga a történelem is oly bőkezűen gondoskodott jelöltekről, hogy nehéz elképzelni, mi szükség lett volna mítoszra. A képzelet inkább abban tűnik szerepet vállalni, hogy vissza-visszatérően körüljárta Amálékot, akinek említett első pusztító támadása időben gyakorlatilag egybeesik Izrael népként történő megszületésével: az Egyiptomból való Kivonulás mintha csak a sivatag útirányként célba vett üres mélyéből hívná létre önmagával szemben a gyűlölet népét. Amálék Izrael népének mintegy az ellenkezője. Egy nép alakját öltő sivatag.

A midrások jóval informáltabbnak tűnnek lenni Mózes könyveinél, legalábbis ami az amálékiták alkotta ellennép sötét fondorlatait illeti. A zsidó legendárium szerint nem is a refidimi csata volt az első találkozás velük. Tudni vélük, hogy az egyiptomi szolgaság szigorodásának idején, amikor – ismeretes módon – olyan új király ült a fáraók trónján, aki már nem ismerte Józsefet, fennállt egy olyan rendelkezése is, mely szerint a zsidó munkaszolgálatosoknak kötelességük volt felírni nevüket és nemzetségüket minden egyes téglára, amit hajcsárjaiknak engedelmességgel elkészítettek, hogy a teljesítményük számon tartható legyen. Ezek a téglák mintegy archívumként pihentek aztán felhasználásuk helyein, mígnem Amálék utódainak sikerült a kezüket rátenni ezekre az épületeknek látszó adattárakra, s így szert tenni az Exodus résztvevőinek nevére és családfájára, azaz pontos személyazonosságára. Ez a feltűnően modern elképzelés a tömeges gyilkosságra történő felkészülésről, mely szerint a halálos ellenségesség már az először majd csak a

Kivonulásban megvalósuló nép létrejötte előtt elkezdődött, természetes módon tükrözi, hogy a hagyomány Amáléknak semmilyen egyéb létokáról nem tud, mint egyedül az Izrael népe iránti gyűlöletéről mint Első Okról. A pusztá elmélkedés a majdani Kivonulásról, és az azzal egybekötött Isten népévé válásról, mint valami sivatagi rémlátást vonta maga után Amalék rosszat forraló árnyait a Negev-sivatag mélyéről. Izrael elpusztításának ontológiai késztetése a történelem közegében egy nép alakját ölti magára.

## 2.

Amikor hajdanában Ábrahám vitába merészkedett Istennel Szodoma és Gomora lakóinak sorsáról, hogy tudniillik a bűnös városokban akadhat esetleg néhány igaz ember is, akiket a világ igazságos Bírója mégsem ítélt halálra a bűnösökkel együtt, voltaképp arra kérdezett rá – mai kifejezéssel élve –, vajon megkíméli-e a kén- és lángeső a két település civil lakosságát, vagy járulékos veszteségnek akarja-e felfogni őket. Ábrahám e korai érveléséből még teljesen hiányzik korunk könnyfakasztó hazudozása, a nők és gyermekek szívhez szóló emlegetése, a mennyei tűz- és kénesóval együtt járó humanitárius katasztrófa, az ősatyát kizárólag az „igaz” és a „bűnös” ellentéte foglalkoztatta. Ábrahám láthatólag nem ismerte a város bűnös vezető elitjének olyan fogalmi megkülönböztetését a város „civil” lakosságától, ahol a „civil” szó a büntelenség és ártatlanság természetével lesz azonosítva. A város népe ugyanis nála még nem egy üres dobozba költözött be, hogy ezentúl ez legyen a városa, de akár bármikor tovább is költözhetne egy másik városdobozba. A város népe ennek a városnak a népe, városa pedig ezé a népé. Civil az, aki véletlenül jár éppen a városban, ezért lényét a város bűnei sem érintik. Isten végső válasza (hogy tudniillik az igazak – azaz a civilek – számának tízig való lealkudása után emberi beszélgetőtársát egyszerűen faképnél hagyja) arra taníthatta Ábrahámot, hogy egy város nem egyszerűen lakóinak összlétszámát jelenti, hanem egészében tekintve maga is önálló létező, amelynek felelőssége nem múlik vélekedések belső statisztikai megoszlásán. Ha azon multhatna, akkor tulajdonképpen nem beszélhetnénk városról, legfeljebb alkalmilag összeverődött emberek csoportosulásáról. Hiszen akkor akár azt is állíthatnánk, hogy olykor a város lakói mind bűnösök ugyan egytől egyig, de szerencsére a város maga – lakóitól eltekintve – ártatlan civil. Hiszen a város maga nem képes elkövetni semmit, arra legfeljebb lakói, sőt azoknak is csupán a kisebbsége képes. Ez lényegében a sok-sok századdal később született egyház önképe, majd még később a kommunisták pártjéé.

A teljességgel bűnös városban is akadhat természetesen néhány büntelen polgár, bár ennek feltétele volna tökéletes elszigeteltségük, a város bonyolult és szervesen kavargó életéből való végső kirekesztettségük, vagyis a város szempontjából való nem létezésük. Ez esetben annak a pár igaznak a háza, hiába állna is akár a város főterén, valójában egy másik várost alkotna. Nyilván ez a tanítás fejeződik ki abban a fordulatban, ahogyan a két angyal kimenekíti Lót családját a még ép városból, ami után már tényleg nem marad hátra egyetlen igaz ember sem odabent.

Ahogy Amalék nem csupán Izrael népének egyes tagjait, vezetőit, de még csak nem is a nép valamennyi tagját akarja megölni, hanem Izrael népét óhajtja mint egészet nyom nélkül kitörölni a világból, mert Isten népének – és nem a nép tagjainak! – létezése váltja ki csillapíthatatlan gyűlöletét. Ha történetesen egy amalékita Ábrahám (ami persze tökéletesen elképzelhetetlen) felvetette volna a vezérek egy tanácskozásának alkalmával, hogy de mégis mi van akkor, ha Izraelben mégiscsak akad néhány igaz ember, ha nem is ötven, de mondjuk tíz, alighanem nyomban bezárták volna Amalék valamelyik sivatagi elmegyógyintézetébe. Amalék ugyanis nem büntetni törekszik valamiért Izraelt, és egyáltalán, népe nem ítélet vagy megtorlás végett jött a világra. Még csak arról sincsen soha

szó, amiről más alkalmakkor gyakran, hogy Isten, népének valamely súlyos félrelépése miatt, kitér egy-egy történelmileg ellenségesen hangolt nép útjából, hogy büntetés gyanánt ne akadályozza annak Izrael elleni csapását. Amálékot egyes-egyedül Isten népének a létezése hívta elő a nemlét semmijéből. Mintha nem is teremtmény volna, mint a többi nép. Amálék mindenekelőtt „lett”. Egész saját létezése e megsemmisítendő nép létezéséhez van kötve, nem tagjainak tetteihez vagy mulasztásaihoz. Nem véletlen, hogy Amálék népéről e gyűlöletén túl nem tudunk semmi érdemlegeset, még azt sem, hogy létezett-e. Magyarán: az sem tudható, hogy ennek a történelem teljes hosszában újra meg újra felbukkanó gyűlöletnépnek az eredeti őse maga a reális történelem szülötte volt-e, vagy valami ahhoz hasonló magasabb választás küldte a létezésbe, mint amilyen Izrael népét. Fogalmunk sincs előéletéről, mezőgazdasági vívmányairól, kultuszairól, belső társadalmi ellentéteiről, életmódjáról, hozzávetőleges szállásterületéről, amik pedig a legtöbb ókori nép esetében valamelyest rekonstruálhatók. Amálék esetében csupán egy nép formájában alakot öltött, megváltoztathatatlan szándékról tudunk, ami időről időre megtestesül a bibliai – és nem bibliai – valóság színpadán. Ameddig történelem van, addig – úgy tűnik – egyedül Izrael eltűnése idézhetné elő Amálék emlékének semmivé foszlását az ég alatt. Amikor már egyikük sem emlékezhetne a másik hajdani létezésére.

A környező népek, ha máshonnan nem, a Bibliából tudomást szerezhettek erről az ontológiai engesztelhetlenségről, és eltűnődhettek azon a kérdésem, hogyan tulajdoníthatja Sámuel próféta Saul királynak szóló isteni utasításnak Agág, Amálék aktuális királya elpusztítását valamennyi családtagjával és alattvalójával együtt, beleértve minden zsákmány felégetésének követelményével. Ezt a kérdést Saul maga is feltehetette volna, hiszen az a napnál világosabb, hogy ha önkéntes és győzelmes seregét megfosztja a zsákmányolás lehetőségétől, akkor Isten legközelebbi mozgósítási parancsakor egy zászlóaljnyi harcost nem lesz képes újból összekürtölni. Kérdésük egészen jogos. Tekintve, hogy az ókori Közel-Keletnek nyilván a legtöbb népe, vagy tán mindegyike, olykor szintén háborúságba keveredett Amálékkal, már ha csakugyan létezett persze, hiszen e korban a háború még a népek életének természetes kinyilvánítása volt, jogosan merülhet fel a kérdés, miért reagál Sámuel ezzel az Istenével oly közös indulatával ennyire másképpen, mint ahogy Izrael bármely egyéb háborújában tenné. A magát megadó, már nem harcoló ellenség megölése vagy hátországa civil lakóinak, pláne háziállatainak lemészárlása és gazdátlaná váló terményeinek lángba borítása – az érthetetlen haszontalanságon túl – már abban a korban is etikai megfontolásokba ütközött, még ha akkoriban a katonai kérdéseket kevésbé gyakran próbálták is etikai megfontolások alapján eldönteni, mint manapság. Ezek az etikai megfontolások nagyrészt közösek voltak Izrael és a környező népek között, sőt még jelen korunkéival is. Miben rejtőzhet tehát ezúttal Sámuel (és Isten) éles megkülönböztetésének oka minden más háborútól? Mi lehet az, amit Sámuel (és megbízója) lát, Saul és a környező népek pedig nem, és mi lehet ennek az oka?

### 3.

A Biblia még a pusztaság lehetőségét sem veti fel annak, hogy Amálék esetleg megpróbálhatná Izraelnek elmagyarázni, mondjuk egy esti táborúzó mellé telepedve, és együtt bámulva a szerteszt szállingáló szikrákat, hogy mi okból is tartja annak létezését problematikusnak, s milyen javaslatai volnának ezek kiküszöbölésére, ami a jövőt tekintve lehetővé tenné a háborúmentes békés egymás mellettélést, sőt netán a gazdasági és kulturális együttműködés termékeny lehetőségeit. Igaz, a próféta Saulra rontó haragja sem próbálkozik a pusztító isteni utasítás mögöttes indokainak kifejtésével. Sámuel cseppet sem foglalkoztatják Izrael Istenének vélelmezhető indokai, ahogyan Mózeszt vagy Jósuét sem izgatják

Amálék gyilkos gyűlöletének lehetséges alapjai. E harag és e gyűlölet a tudomásul vevendő valóság részelemei, nem különböző vélekedések ugyanerről a valóságról. Isten az elsoroltak egyikét sem biztatta tárgyalásokra, végképp nem egy izraelita és egy amálekitra állam egymás melletti létesítésére.

Hasonlóan ahhoz, ahogyan Ábrahám reagál szeretett fia feláldozásának magasabb parancsára: a parancs a valóságos történetnek egy valóságos eleme, s Ábrahámnak egyedül abban a kérdésben kell döntenie, hogy aláveti-e magát a parancsnak, azaz hogy ez az epizód bekerül-e a Könyvbe, vagy sem. A parancs valóság volt, és nem egy valamire vonatkozó vélemény, amire szintén vélemények és megítélések vonatkozhatnak. Isten motívációjának fürkészése és megítélése nem tartozik Ábrahám feladatai közé. Ha oda tartozna, akkor annak is meg kéne jelennie a szövegben, hiszen Isten beszédeit és tetteit kizárólag az ember felől tekintve tapasztaljuk. Az elbeszélő is csak annyit tud, hogy „próbáról” van szó, és csak a sok századdal későbbi midrás válaszolja meg azt a Bibliában fel sem vetett kérdést, hogy mi szüksége volt a Mindenhatóknak próbára ahhoz, hogy tisztában legyen az epizód végkifejletével. A majdani midrás hozza majd a tudomásunkra, hogy Isten és Ábrahám egész idő alatt átláttak egymáson, s mindkettejük előre ismerte a végkifejletet: de mindkettejük akarátának az felelt meg, hogy ez a történet helyet kapjon az írott kinyilatkoztatás szövegében. Mindkettejük számára hivatkozási alapot jelenthet majd a későbbiekben, ha az epizódot követő örök időkben erre valaha is szükség lenne. A korai keresztény egyházatyák figyelmét pedig – például Órigenészét – sajnos nem Amálék gyilkos gyűlöletének *ex nihilo* teremtettsége kötötte le, hanem az egész idő alatt a domb tetején széttárt karral álló Mózes testtartása, akinek e gesztusában a kereszten függő Krisztus előképét vélték felfedezni. Ez a szellemes észrevétel azonban sajnos mit sem segíthet nekünk Amálék létrejöttének megértésében. Márpedig Amálék mint szintén valaminek a lehetséges előképe, sajnos nem vonta magára az egyházatyák figyelmét.

Az Istennel szemben felvetett etikai szempontok vizsgálatához megint csak vissza kell nyúlnunk Ábrahám személyéhez, ám ezúttal nem a Mózes első könyvében cselekvő hőshöz, hanem ahhoz, ahogyan Kierkegaard kísérli meg az ő tetteinek értelmezését. Tollát az az intuitív meggyőződés vezeti, miszerint Ábrahám hitének megértése Isten lényének megértéséhez vihet közelebb, mert ez a hit és ez az Isten oly szoros kapcsolatban állnak egymással, hogy már-már egy lénynek volnának nézhetők. A dán keresztény gondolkodó *Félelem és reszketés* című művében mélyenszántó kísérletet tesz a zsidó hagyományban *Akedának* (megkötözés) nevezett bibliai jelenet megértésére, ahol is Ábrahám megpróbál eleget tenni fia, Izsák isteni parancsra történő feláldozásának utasítására Mórjia hegyén. A korai egyházatyáktól – mint mindenben, ebben is – eltérően kísérletet sem tesz arra, hogy Krisztus áldozatának valamilyen előképét lássa bele abba a képbe, melyben az Atya a Fiú feláldozására vállalkozik. Ábrahám hitének abszurditása az, ami szerinte magyarázatra szorul, méghozzá olyan magyarázatra, amely kizárja tettének megmagyarázhatóságát a kívülállók felé, amelyet Kierkegaard szerint tökéletesen illusztrál is Ábrahám mindvégig megszakítatlan hallgatása a jelenet elbeszélésében. Hogy az áldozat bemutatásának kísérlete a Bibliában utólag sem kerül senkivel megvitatásra, mivel mind Ábrahám, mind Izsák örökre hallgatnak róla, miközben a Biblia teljes szövege nyilvánvalóan feltételezi, hogy ő maga ezt a benne elbeszélte történetet teljes mélységében érti, hiszen különben miért helyezte volna ilyen kiemelt pozícióba, ilyen tömegű róla hallgató szöveg közé, ez készíti Kierkegaard-t arra, hogy ezt a hallgatást összevesse a görög tragédiák hasonló helyzetű hőseinek lenyűgöző költőiségű beszédességével.

A dán szerző mindenekelőtt többször is körüljárja azt a kérdést, hogyan szörnyedne el, és főleg mitől, az a templomi szónok, aki megtudná, hogy Ábrahám hatalmas és csodálatos hitéről tartott múlt heti prédikációjának hatása alatt a hívek egyike – hitét tanúsítandó – kést akar emelni a fiára. Ha az egyház történetében a ténylegesnél sokkal, de sokkal

több „aranyshájú” szónok akadt volna, az már Kierkegaard előtt is ki kellett volna váltása azoknak a teológiai fejtegetéseknek a napvilágra kerülését, amelyek rávilágíthattak volna Ábrahám helyzetének alapvető különbségére mindenki másétól. Mert ha ez nem világos, akkor az Istennek bemutatott áldozatot tényleg nem tudjuk megkülönböztetni a közönséges gyilkosságtól, s ebben az esetben Ábrahám a hit számára elveszett, s pusztán egy hajdani fanatikus barbárság mitikus emlékeként hagyományozódhatik ránk. Valóban, Kant szerint is Ábrahámnak azt a választ kellett volna Isten parancsára adnia, hogy mivel a te Tórád és Tízparancsolatod szigorúan tiltja az emberölést, te, aki most mégis így beszélsz hozzám, semmiképp nem lehetsz az az Isten, aki az Írást adta, benne a Tízparancsolattal. Vagyis nem tartozom neked engedelmességgel, még csak próbára sem tehetesz engem, azt se tudom, ki vagy. S Kant szerint természetesen az is tökéletesen közömbös, hogy a parancsot éppen Ábrahám kapja-e, vagy akárki más, mert kivétel nélkül mindenkinek a fenti választ kellene adnia rá, tekintve, hogy az ölés etikai tilalma kivétel nélkül mindenkire és mindig érvényes, nem csak egyesekre és nem csak időnként, akárcsak az etika valamennyi más szabálya. Kierkegaard kérdése tehát úgy hangzik, hogy van-e olyasmi, és ha igen, mi lehet az, ami az etikai mindenkire és mindenkor kötelező általános érvényét mintegy „felfüggesztheti”. Azért csupán felfüggesztheti, de meg nem szüntetheti, mert különben nem etikairól beszélnének, hanem különböző társasjátékoknak a játékosok mindenkori kedvéhez igazítható játékszabályairól. Ebben az esetben már eleve úgy döntöttünk volna, hogy Ábrahám az utókor tiszteletére méltatlan gyilkos, de etika híján ezáltal főleg nem is őt, hanem magunkat ítéltük volna el. Meg hát persze általában mindenkit. Ahhoz, hogy a probléma csorbítatlan élességgel lehessen szemügyre vehető, okvetlen szükség van az etikai megtörhetetlen érvényességére, hiszen az ezáltal keltett feszültség nélkül mind a hit, mind Ábrahám értelmezhetetlen volna. Ábrahám hite az általános érvényekkel szemben létezik. Ha utóbbiak nem volnának érvényesek, a hitnek sem találhatna helyet a földön.

Ha az emberi alaphelyzet az, hogy az általánosan érvényesnek kivétel nélkül minden Egyes személy (*der Einzelne*) alá van vetve, mi lehet az, aminek következtében Ábrahám esetében ez az Egyes (tudniillik Ábrahám) – Kierkegaard szerint – fölébe emelkedik az általánosnak, vagyis az általánosnak az érvényessége fel lesz függesztve, igaz, csupán egyetlen ponton, tudniillik az Ábrahám nevű ponton. Általános érvénye persze – lásd fentebb – továbbra is sértetlen, sőt minden más időbeli állapotban Ábrahámmra magára is érvényes marad, ám e pillanatban valami erősebb van jelen nála, ami nem érvényteleníti, de átlépi ezt az érvényességet. Természetesen a probléma egyáltalán nem abban áll, hogy az Izsák feláldozásának parancsát Isten megfellebbezhetetlen autoritása támasztja alá, hiszen az ölés etikai tilalmának általános érvénye is őtöle magától való. Ez az ellentmondás, mint láttuk, Kant számára feloldható azáltal, hogy a kettő egyikét érvénytelennek nyilvánítja, az áldozatbemutatás parancsának szerzőjétől megvonja Isten identitását. Kantnál Isten szájából nem jöhet egyszer hideg, másszor meleg, ez megtörné személyiségének egységét. A Biblia-beli isteni személyiség abszolút volta azonban abban is kifejeződik, hogy feltétel nélküliége nemcsak kifelé, de befelé is érvényes: itt nincs saját egyéniség, amely különböző tulajdonságainak összeütközésével korlátokat állíthatna önmaga elé. Egyedül a saját akarat korlátozhatja, ez viszont, mivel saját, nem korlát. Az akarat tulajdonosa szabadon irányítja, olykor változtatja akaratát. Az isteni személyiség önmagával szemben is szabad, szemben az emberivel, akit saját valamilyenségei meghatároznak és korlátoznak. Ezt az Istent nevezi a tradicionális vallásfilozófia abszolút személynek. Minden saját természetétől és tulajdonságától szabad, milyensége egyedül akaratának van alávetve. Ne feledjük: az ember akarata is szabad, de tettereje már távolról sem. Bármit képes akarni, de valóban csak akarni, mert a külső körülményektől egészen eltekintve is, saját természete minden lehetőségét korlátozza. Kant számára azonban, ha Isten csak-

ugyan személy, akkor alárendelődik a személy általános fogalmának, akárcsak minden emberi személy fogalma. Kierkegaard-nál is fennáll a képmásiságból fakadó rokonság Isten személyisége és Ábrahám személyisége között, de hangsúlyosan csak éppen a hit kivételes pillanataiban, és nem az általános fogalmak szintjén. Amikor az emberi térfélen az Egyes (*der Einzelne*) lép az előtérbe, olyankor a legnagyobb fokú a hasonlóság.

Kierkegaard Ábrahámja számára Kant útja azonban nem járható, azon egyszerű oknál fogva, hogy valahányszor Isten valamilyen szándékkal felkeresi, először mindig néven szólítja őt. Amire Ábrahám minden alkalommal a maga „Itt vagyok!”-jával válaszol, s beszélgetésük, ahogyan a történet során egész viszonyuk is, minden általánostól távol zajlik. A Genézis elejének állítása az ember teremtésével kapcsolatban, hogy az tudniillik „Isten képére és hasonlatosságára” történt, bizonyos értelemben illusztrálva lesz ezekben a négy szemközti jelenetekben, ahol a néven szólítás hangsúlyozása jelzi, hogy minden Egyes ember ahhoz hasonlatosan egyetlenegy, ahogyan a teremtője is az. Vagyis az áldozati parancs nem általános érvénnyel hangzik el, nem valamennyi emberre vonatkozóan, ez ugyanis csakugyan megszüntetné az etikai általános érvényét, értelmetlenné téve a törvények kinyilatkoztatását. A parancs senki másra nem vonatkozik, csak egyetlenegy, névén megnevezett személyre, Ábrahámra, és semmiféle általános érvénye vagy más számára mondanivalója nincsen. Kantnak akkor igazza, ha Isten mint az emberek egyikéhez fordult volna Ábrahámhoz, akit így meghagyott volna az általános etikai parancsok alattvalójának az összes többi emberrel együtt, miközben az etikai parancsokkal elmentés cselekvésre buzdítja. Ami természetesen csakugyan lehetetlen. De nem ez történt.

Valami olyannal bízza meg, mégpedig egyes-egyedül őt, ami rajta kívül nem vonatkozik az egész mindenségben senki másra, egyetlen más létezőre sem, amivel persze elképzelhetetlenül teljes magányba löki, amely magány felől tekintve az egész erkölcsi emberiség valahol egy másik, távoli univerzumban lakik, ahonnan nem szüremkedik át egyetlen nesz sem, és semmi nem szolgál többé mintának semmire. Vagyis ez az Egyes itt – az őt kiválasztó parancs súlya alatt – elrettentően különbözik az általánost alkotó egyesek különben végtelen sokaságától. Magánya olyan utánozhatatlan, akár az első emberé volt, nem sokkal megteremtése után. Amit Kierkegaard itt az „abszurdnak” hív, voltaképpen az a hit, amivel Ábrahám egyszerre hiszi, hogy parancsolója miatt tartozik a parancsot végrehajtani, és egyben azt is, hogy a fiát egyedül ettől a parancsolótól kaphatja valamilyen képpen vissza. Vagyis hogy engedelmességével – Istenen kívül senki nem tudhatja, hogyan – mégsem veszít, hanem nyer. Voltaképpen ezt hívjuk áldozatnak. Kierkegaard Ábrahámja tehát – az egész rajta kívül eső emberiségtől eltérően – közvetlen és konkrét viszonyban áll Istennel, miközben mindenki más a betartott vagy be nem tartott etikai törvényeken, vagyis az általános szféráján keresztül.

Nem is annyira Kierkegaard keresztény voltából fakadhat, mint inkább abból, hogy gondolkodása számára minden lehetséges kollektív fogalom nyomban megszűnik az Egyes kifejeződése lenni, sőt egyenesen annak az ellentétévé válik, hogy mellőzi Ábrahám hitének amúgy felülmúlhatatlan elemzése során azt a nehézséget, hogy a Biblia poétikai összefüggésében ennek a hitnek sorsa és osztályrésze, hogy továbböröklődjék egy egész még csak ezután megalkotandó népre, mint annak hite. Hiszen az egész *Akeda*-jelenet nem volna egyéb, mint érdekesség más érdekességek között, ha nem a nép mint nép számára került volna a hit mintájaként az Írásba. Vagyis hogy a mózesi könyv is valami olyannak gondolja el Isten népét mint egészet, amilyennek Kierkegaard látta Ábrahámot mint Egyest: a néven szólított Egyes nép mintegy népszemélyként lép „abszolút viszonyba az abszolúttal”, és mint ilyen nem az általános nép mivolt egyik eseteként vagy példányaként viszonyul az abszolúthoz, hanem mint az az Egyes, aki Egyeseként áll az abszolúttal kapcsolatban, és nem az általános közvetítésével. Ez a nép mint Egyes a népek történelmi általánosságához képest elkülönülten létezik. Egyéneinek minden megvaló-

sult törekvése ellenére, népként magányra van kárhoytatva. A történelem mint a népek általánossága ezért gyanakvó tekintettel méregeti a közé keveredett idegent, aki mintha hasonlóan nem tudná magát elmagyarázni a közönségnek, akárcsak Kierkegaard Ábrahámja. A történelmi általánosságok nyelve bármikor ellene fordítható.

A külső magánynak ez a feltűnő párhuzama Ábrahám és a belőle fakadó nép között, akik mindketten a hit lovagjai, s amely magány azon alapul, hogy a nép ósatyjának hitét tette a magáévá, az eredeti néven szólítottságot is magára véve („a te neved ezentúl nem Jákob, hanem Izrael”), a történelmen belül kerülve egy további szempontból is felfüggeszteni kényszerült az etikai általánosságot. A népet kizárólag a magáénak valló féltékenységgel szemközt a sivatagból felbukkant Amálék, aki – minden jel szerint – pusztító szándékának tárgyát maga is néven nevezi, az első pillanattól fogva mindig is néven nevezte, más nevet soha ki nem ejtett a száján, egyedül Izraelét. Minden nép a történelem lakóinak általános életét éli, még sorsuk is a történelmi sorsok általános szabályait és lehetőségeit követi. Azáltal azonban, hogy Izraelt Amálék a néven szólítja, ölési szándékát mintegy egyes szám második személyben juttatja kifejezésre, és félreérthetetlenül egyedül ezt a népet óhajtja örökre kiiktatni a népek létköréből, nem általában az „ilyenfélét”, maga sem vetve ügyet ily módon a népek általános világára, Izrael számára egy pontnál fogva felfüggeszti a népelet általános érvényét. Jóllehet a történelem csakugyan számos okot ismer különböző szereplőinek olykori leöldöklésére, mint etnikai, vallási, faji, politikai stb. kisebbségi lét, ezek a rémségek mind a történelmi lét általános szintjein zajlanak, és bár súlyosan sértik az etikai általánost, de csak sértik, és érvényét nem függesztik fel. Ezekben az általános esetekben mindig hiányzik a saját tulajdonnéven szólítás, vagyis annak a névnek a gyilkos szándékú szólítása, amely a megtámadott saját, tényleges, egyben a magáénak tekintett neve is. A kétféle üldözés összecserélése nem jóhiszemű, ezért Amálék emlegetésekor üldözési mániáról beszélni szintén nem jóhiszemű. Népek, akiktől más népek olykor területeket akarnának zsákmányolni, gazdaságilag szeretnék őket kifosztani, ősi számlákat óhajtanának velük rendezni, mindig számolnak azzal, hogy a népek és körülményeik nem örök életűek, ezért tiltakoznak, fellázadnak, s más népek sorsából tanulva harcolnak is magukért az általános szabályok szerint. Nincsenek nevükön nevezve, esetleges leigázójuknak ugyanis tökéletesen mindegy, kik is ők, hiszen csak vagyonukra és szabadságukra tartanak igényt. Amikor ellenállnak a támadónak, voltaképp nekik is meglehetősen közömbös, hogy kik is ők maguk, az ellenállók, elegendő, ha tudják, mi ellen is küzdenek. Megpróbálnak fennmaradni, mint általában minden nép, és megküzdeni ellenségeikkel, akik nyereségvágyók és hatalmaskodók, mint általában minden nép. Izrael és Amálék viszonyában azonban más a helyzet.

Erről azonban a népeknek nincsen tudomásuk, és nyilvánvalóan nem is szándékoznak tudomást szerezni. Valahol tudat alatt tisztában kell lenniük érintettségükkel, nevezetesen azzal, hogy belőlük magukból, maguk elől is titkolt mélységeik sivatagából elő tud törni Amálék. Diplomata öltönyeikben körülsereglik Izraelt, s a maguk általánosságának magabiztos nyugalmával intik, hogy róluk vegyen példát, hogy ne engedjen üldözési képzeteknek, a múltból itt rekedt rémlátásainak, amelyek már régen minden aktualitásukat elvesztették. Nyugtatógatják, csitítgatják, s bár közben maguk is észlelik, ahogyan már pusztán e nyugtatógó tevékenységük fárasztó monotoníája közben is érezhetően kezdi előnteni őket valami fokozódó türelmetlenség, valami növekvő irritáltság, azzal kapcsolatban, hogy mindig ezekkel van valami baj. A különböző népek csak régen tettek olykor ilyesmit, amitől ti még mindig reszketek, mint a nyárfalevél, teszik hozzá türelemre intve saját magukat is, sajnáljuk, hogy veletek csakugyan megeshetett, hiszen ti is jól tudjátok, hogy mi rendszeresen megemlékezünk ezekről a szörnyű dolgokról, iskoláinkban is az oktatás részévé tettük, hogy „Soha többé!”. A benneteket bemutató szomorú múzeuma-inkról, a maguk szakképzetten mosolygó, beavatottan csöndes tudósaival, nem is szólva.

De csillapodjatok: most már mindig minden csak általában lesz, soha nem esik meg többé semmi sem kivételesen. Hogyan is eshetne meg, ha egyszer általában többé sosem? Hogy nem vagytok képesek ezt belátni? Mi mind belátjuk ezt, általában és kivétel nélkül, ti vagytok – már megint! – az egyetlen kivétel. A ti Amalékotok nem léteznek, ha egyáltalán létezett volna valamikor is. Különbözik is csak a szája nagy, és még ráadásul nem is létezik.

Külön felhívják Izrael figyelmét arra a letagadhatatlan tényre is, hogy nem normális dolog az, miszerint Amalék pusztítás céljából állandóan a nevén szólítaná Izrael népét, hiszen – mutatnak rá diadalmas arc kifejezéssel – egyetlen más népet sem szólongat ehhez hasonlóan, márpedig olyan nem létezik, hogy valamilyen mégoly szörnyű viszonyosság mindig is csak egyetlen konkrét valakit érintsen. Biztos mások neveit is emlegeti az az Amalék, vagy kicsoda, csak azt persze ti nem halljátok meg. Töménten disznóság és rémség esett már meg ebben a történelem nevű eltévelyedésben, sok-sok Amalék gyilkolt már sok-sok Izraelt, ez az általános, nincs ebben semmi különös, sajnos. A történelemben semmi olyan nem fordulhat elő, ami ne szokott volna előfordulni, lássátok be ti is, mennyire idegesítő ez a dolog, hogy ti mindig mindent magatokra vonatkoztattok, nem tudtok magatokból egy pillanatra sem kilépni, ezért hiszitek folyvást ezt a „néven szólítottaságot”. Annyi a név, mint a pelyva. Márpedig ki kellene lépnetek végre magatokból meg az állítólagos nevetekből, és határozott testtartással elfoglalni méltó helyzeteket a történelem általános világában, ahol minden vonatkozik mindenkire, és nincsen felfüggesztve semmi. Fel kéne hagynotok végre ezzel az elviselhetetlen aggodalmaskodással, lehetőleg még azelőtt, hogy előhívnátok mibőlőlünk is ezt a ti Amalékotokat! Miért van az, hogy ennyire nehéz meggyőzni benneteket ilyen egyszerű és mindenkire kivétel nélkül érvényes igazságokról?

Az etikai és történelmi általános kellős közepén állva így szónokolnak a népek, szerencsés esetben csak bolondnak, szerencsétlenebb esetben önzőnek és felfuvalkodottnak minősítve a kioktatottat. És ez így természetes is, hiszen az általánosság varázskörén belül elhelyezkedve egyikük sem hallja, hogy őt magát a saját nevén szólítaná bárki is, akár Izrael Istene, akár Amalék. Az már valamivel nehezebb kérdés, hogy miért nem hallják a szóban forgó népek azt, amikor Amalék csakugyan a nevén nevezve fenyegeti halállal Izraelt. Persze az is lehet, hogy igenis hallják, csak az ő fülük számára ez nem valami elevennek a tulajdonneve, hanem nekik csupán annyit mond, hogy valami nép, akár a többi. Akit persze fenyegetnek, mint általában bárki más is.

Ha mégis meghallanák a név szerint halálra szánt nép nevét, akkor persze nyilván maguk is észlelnék, és rá is ismernének Amalék törzsére, ahogy felkészül a fáradtak, gyengék és lemaradozók elleni hadjáratára. Ebben a felismerésben azonban messzemenően megakadályozza őket létezésük tudatának történelemfilozófiai általánossága, s hogy jöllehet ők is erős viszonyban állnak a világtörténelmi abszolúttal, ám szigorúan csak az etikai, azaz az általános szféra közvetítésével. Ezzel függ össze, hogy valahányszor a név szerint megtámadott Izrael harcba száll valamely Amalék ellen, szinte nyomban felharsan a megdöbbenet kórus hangja: „Hát Amalék gyermekeiért nem kár? Az ő oldalán nem jár a háború szenvedéssel?” Ennél a szemlélődő felháborodásnál jobban mi sem jelzi, hogy e kezüket tördelő szemlélők egyikét sem szólítja nevén a pusztítás, ők mind Izraelt, mind Amalékot az általános fogalmak eseti példányainak látják, azaz általános nézőkként verődtek csak össze, rögtönzött tribünjeikről még harmadik személyként sem látják a harcot Amalék és Izrael küzdelmeként, amely nevek legalább emlékeztethetnék őket valami személyesre. Ha véletlenül részvétet is éreznének, azt is csak általában képesek tenni, még részvétük sincs a harcban név szerint beleszólítva, vagyis együttérzésük csak a harc látványának szól általában. Megélt részvételre egytől egyig képtelenek és alkalmatlanok, mert néven szólítottaság nélkül még a pusztán érzelmi „Itt vagyok!” sem lehetséges, hiszen a látvány nem intézhet hozzájuk más kérdést, legfeljebb azt, hogy „Ugye, szörnyű?” Erre

képesek rábólintani, de itt vége is szakadt a párbeszédnek. Kierkegaard-t követve úgy fogalmazhatnánk, hogy az örök-elfogulatlan általános felől nézve a néven szólítottságára a maga nevében válaszoló Egyes nem egyszerűen érthetetlen rigolya, de az általános iránt rajongó világszemléletek zavarkeltő merénylője is. Botrány és örültség.

#### 4.

A népnek, amely a számára felfüggesztett általánosra immár csak szorongva visszatekintő Egysévé vált, Amálék utolsó nagy, 20. századi támadásával nem ért véget a háborúja. Izrael azóta – ha változó intenzitással is, de – változatlanul Amálék ugyanazon ostromát éli, mégpedig egy, a fel nem függesztett történeti-etikai általános lakói felől tekintve tökéletesen megváltozott világkorszakban is. Az Egyes felől nézve az általános – ha nem is feltétlenül hazudik, de – látóköre mindenképpen súlyosan korlátozott, ahol a valóságnak legfeljebb mutatós eszméi akadnak, de nincsenek örök és változhatatlan nevei. Olyanok például, mint az Amálék és az Izrael. Talán a legpontosabb jellemzése korunknak, ebből a szempontból, ha kétségtelen univerzalizmusra irányuló törekvését univerzális provincializmusnak nevezzük. Az egész emberi mindenség valójában egy isten háta mögötti, kis poros falu, amelynek lakói egy életen keresztül nem teszik ki belőle a lábukat. Az nyilvánvaló, hogy a világ minden lehetséges nemzetközi szervezetét az emberi mindenség általános szférájára szabták, mindnyájan az etika és a jog általános nyelvét beszéljük, a tulajdonnevet hordozó valóságokkal nem képesek közvetlen kapcsolatba kerülni. Az Egyes valóságokkal nem tudhatnak szót érteni, ahogyan azok se övelük. A holokauszta a többi népet nem a nevéen szólította, nekik csak elbeszélte magát harmadik személyben. Ha e történet egyáltalán valahogyan szólította őket, akkor ezt „emberként” tette, a kommunikálható általános fogalmak mentén. Innen ered, hogy a legjobb esetben is legfeljebb az általános emberi jogok rettentő sérelmeinek a folytonosságát képesek látni, a holokauszta máig tartó saját folytonosságát nem. A holokauszta ugyanis mint tulajdonnév csak az érintettek tulajdonnévvel együtt érvényes.

Amálék hátterén tűnődve más forrásokhoz is kényszerülünk nyúlni, mint Kierkegaard gondolatai. Matei Călinescu, néhai román irodalmár és kritikus írja magyarul is elérhető művében (*Zacharias Lichter élete és nézetei*. Kriterion, 1971), hogy a Gonosz feltehetőleg nem is létezik. Ám ez az elviselhetetlen fogyatékosága olyan emésztő haraggal és gyűlölettel tölti el, hogy miközben leküzdhetetlen létezésvágyban ég, egyszersmind rivalizál is a létezéssel. Érdemes ehhez újra elővenni a kabbalista misztika Lurjánál megfogalmazott alapeszméit. Itt a kiindulópont az *éjnszof*nak nevezett teremtés előtti állapot (= *Végenincs*), ami nem más, mint az Egy és Minden-Isten, az önmaga mindenségét teljesen kitöltő végtelenség, amely maga nem tekinthető sem létezőnek, sem nem létezőnek. A teremtést megelőző, és azt egyáltalán lehetővé tevő mozzanat ennek az *éjnszof*nak az önmagából való részleges kihúzóódása, ami létesít egy olyan „helyet” vagy teret, ahol az *éjnszof* egyáltalán nincs jelen. Ennek az így keletkező „úrnek” sajátossága, hogy tartalma maga a tiszta nem létezés, az a radikális semmi, ami már nem Isten, és még nem is teremtés. Ez jelöli ki az ezt követő teremtés helyét. A továbbra is Egy, de immár nem Minden Isten (hiszen rajta kívül most már van nem létezés is, ami eddig nem volt) nekifog a világmindenség, egyáltalán a létezés létrehozásának. Dióhéjban ez Lurja gondolatmenete a teremtés nélkülözhetetlen feltételéről. Tanításait kizárólag tanítványainak feljegyzéseiből, illetve mesterükről szóló legendás elbeszéléseikből ismerhetjük, Lurja maga nem írt. Úgy tűnik, nem foglalkoztatta az isteni önmagából kivonulás révén hátramaradó nemlét viszonya a teremtett létezőkhöz, amelyek pedig a nemlét e közegében, mintegy abban „lebegve”, annak felszínén áttörve tűnnek elő. A megteremtett világ ugyanis nyilvánvalóan nem tölthette ki egészen a rendelkezésére

létrehozott úrt, már csak azért sem, mert a teremtést követő elbeszélésből tudhatjuk, hogy a teremtő teret akart hagyni alkotásának későbbi, önerőből történő növekedéséhez is. A világot a maga egészében, valamint minden egyes elemét külön-külön is körülvevő semmi az, ami nem képes túltenni magát a létezés felett érzett haragján és féltékenységén. Mindenáron vissza akarja szerezni azt az eredeti, számára meghitt állapotot, amit a létezők oroztak el tőle a létezésükkel. Valami olyasmire gondolhatunk, amit a buddhizmus a mindenséget örök körmozgásban tartó „létszomjnak” nevezett el, azzal a persze nem jelentéktelen különbséggel, hogy a buddhista fogalom nélkülözi a már létezők iránti rosszindulatot. Ennek az ellentétnek egy képét őrizi a kabbala például abban a gondolatban, miszerint korunkban a Biblia lapjain csupán a betűk fekete vonalait olvashatjuk, ám az általuk körülzárt, illetve őket környező fehérség számunkra kiolvashatatlan rejtély. Azonban a Messiás eljövendő napjaiban ez is feltárul majd előttünk, és a fehérség is kiolvashatóvá válik.

Csakugyan, Călinescu felvetését követően nem gondolhatjuk többé, hogy a nemlét ugyanaz a nemlét marad akkor is, amikor már léttel áll szemben, mint amikor még nemlét volt minden létet megelőzően. Ahogyan Lurja világképében mindennek lelke van, nemcsak az élőknak, de az életteleneknek is, amilyen például a kő, bár persze minden létezőnek más-más lelke van, a kőnek nyilván csupán kőlelke, úgy a nemlétnek is kell, hogy legyen, ha más nem, nemléttelke. E lélek birtokában nehezen képzelhető el, hogy a nemlét minden további nélkül tudomásul vegye értékének váratlan és tökéletesen önkényes lefokozását a semmiből megjelenő léttel szemben. Fellobbanó létellenes féltékenysége arra készteti, hogy minden erejéből a létező nem létezését kívánja, vágyja, sóvárogja, meghozza mindig annál nagyobb mértékben, amilyen mértékben az illető létező nemcsak általában létezik, hanem egyesként, név szerinti létezésének kedvéért. A haragvó nemlét persze minden általában vett létező általában vett elenyésztését is érdekében állónak tartja, hiszen a dolgok előbb-utóbb való megszűnése maga is általános sors és szabály. De a névvel megjelölt és egyszer s mindenkorra kitüntetett egyedi létező semmivé változtatására e gyűlölettől marcangolt nemlétnek magának is elő kell lépnie a pusztulások és pusztítások általános névtelenségéből. Ha éppen népek létéről van szó, akkor a nemlétüket képviselő népek is névvel kell előlépnie. A Bibliától alapított szellemi világban ez a nemlétezés Amálék nevével jelölten jelenik meg.

## 5.

A teremtés bővítése és gyarapítása mint feladat egy nép számára nemigen állhat másban – talán az egyén számára sem –, mint az értékvesztések értéknövekedéssé alakításában (Vö. Tábor Béla: *A zsidóság két útja*. 2. kiad. Budapest, 1990). Amíg a nép a történelem szereplője, addig elháríthatatlanul érik súlyos veszteségek, s ha az akarat megvan hozzá, a feladat e veszteségek nyereséggé fordítása. Nem pontosan, de valamelyest hasonlóan törekszik megfogalmazni Nietzsche is a *Zarathustrában*, amikor hőse azt tanácsolja, hogy a múlt nyomasztó kudarcain, bűnein és veszteségein úgy tegye az ember túl magát, hogy mondja rá mindezekre a kudarcokra, bűnökre és veszteségekre: „Így akartam!” A kudarcok és veszteségek értéknövekedéssé fordításának legrégebbi példái azok a bibliai csapások, amelyeket a hit isteni szidalmaknak, nevelő célzatú büntetéseknek tekint, amelyeknek súlya alatt viszont Istennek és népének viszonya válik mind szorosabbá. Ilyennek fogható fel az is, ahogyan Izrael bölcseinek irányításával hitének tartalmává vált az elvesztett ország iránti szent honvágy, az elvesztett nyelv szent nyelvvé válása és a Törvény változhatatlan szentséggel való felruházása. Hasonló történelmi veszteségeket más népek többnyire önmaguk teljes elvesztésével voltak kénytelenek fogadni, Izrael esetében ezek a veszteségek sorra mint egyre súlyosabb, ám tudatos áldozatokként jelentek meg. Iste-

nük mindennapi életükhöz való olyan közelségét teremtve meg, amellyel az elvesztésüket megelőző állapot nem is versenghetett.

Mindebből szinte természetes módon adódik Amálék történelmi feladata. Ez a feladat abban áll, hogy Izrael minden megszentelő áldozatát a lehető legnagyobb értelemben veszteséggé alakítsa, kudarcá redukálja, lehetőleg nem pusztán Izrael maga számára, hanem látványosan az egész világ számára, ezzel is tovább apasztva a népnek a netán a világ szemében némileg még mindig fennmaradt értékét. Amálék szemével nézve már Izsák feláldozásának szándéka sem volt egyéb köztörvényes gyilkossági szándéknál, s e meggyőződése a világ végéig nem megváltoztatható. Létirigység és létbővítés küzdelme ez, és a teremtés szénája feltűnően nem áll jól.

\*

Ha Amálék egyszer végérvényesen diadalmaskodna, ami Európa tekintetében mind kevésbé tűnik kizárhatónak, harminchatnál bizonyosan kevesebb olyan személy maradna csak, akit a zsidó hagyomány *igaznak*, Kierkegaard pedig nagybetűvel *Egyesnek* nevezne. Magányosan botorkálnának olvasóiktól rég elhagyott könyvek belsejében, titokzatos útjelzők után lenének, amiket még szerzőik hagytak maguk után, ki tudhatja, mennyire szándékosan, a szél zúgására fülelnének a mindent kitöltő eleven gondolatok sűrű rengetegében, meg-megpihenve olykor valami feltárulkozó tisztáson, azon tűnődve, miként élhetnék itt az életüket, ha ez a mindenség történetesen az ő mindenségük volna.

## KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG

Hevesi András: Irén

Az volt az eredeti tervem, amikor Keresztesi József kis Rubin Szilárd-könyvét olvasva rátaláltam a Takács Ferenc *Csirkejáték*-bírálatából származó idézetre, melyet mindjárt én is idézek, hogy újraolvasom a sok évvel ezelőtt már kézbe vett Hevesi András-művet, az *Irént*, a szerző másodikként megjelent és második számúként számon tartott regényét, leellenőrizve, hogy úgy van-e, ahogyan jeles névrokonom állította: Rubin és Hevesi művei rokonok. Az idézet így hangzik: „A *Csirkejáték* »franciás« regény, egyrészt abban a nagyon is pontatlan értelemben, ahogyan analitikus intellektualizmus és érzelmes-szenvedélyes pszichologizálás ötvözetének egy bizonyos fajtáját (vagy mértékét) a francia regényhagyomány – vagy legalábbis egy bizonyos francia regényhagyomány – részének érezzük. Nem teljesen rokontalan mű tehát: régebről Hevesi Andrástól a *Párizsi eső* és az *Irén*, kevésbé régről Mészöly, talán leginkább *Az atléta halála* sejk fel az olvasónak párhuzamként.” Takács ki is tér Rubin művének érdekes Julien Sorel-hasonlatára, megjegyezve, hogy e Stendhal-utalás „kicsit félre is vezet a gyanútlan olvasót, mivel a *Csirkejáték*knak legalább annyi – ha nem jóval több – köze van az *Érzelmek iskolájához* és *Az undorhoz*, mint a *Vörös és fekete*hez”.

Mint Keresztesi monográfiájából megtudtam (milyen remek, hogy vannak monográfiák, amelyek egyben esszék is), Rubin nem túl terjedelmes életművének más kritikussai a *Csirkejáték* társtalan voltát hangsúlyozták a magyar irodalomban, s főként egyetlen francia párhuzamát nevezték meg, a Takács által nem említett Céline-t. Érdekes, hogy ez a Céline-kapcsolat megint csak Hevesi András felé mutat: ő volt ugyanis az *Utazás az éjszaka mélyére* első magyar fordítója (legalábbis a könyv nagyobbik feléé), s leghíresebb művét, a *Párizsi esőt* egy időben írta a fordítás elkészültével. Illés Endre egykor meggyőzően írt arról *Egy dühöngő fiatal a 30-as években* című portréjában, hogy a magyar regény és a francia regényfordítás szövege át meg át járta egymást. Csakhogy az *Utazás az éjszaka mélyére*, legalábbis magyarul olvasva, nem hasonlít, sem a stílusát, sem a térképezését tekintve a *Csirkejáték*ra (a *Párizsi eső*re valamivel jobban). Céline alkotása nagyszabású, harsány *Candide*-paródia, utaztató regény, olyan „valóságban” játszódva, amely művi, mint egy filmgyári felvétel; sztereotípiákból felépített világ. Rubin regénye nem ilyen. Csupán a főszereplők jellege köti össze a francia és a magyar művet: mindkettőjüket eltölti az előkelőség, a gazdagság, a felső osztály iránti irigy-ellenséges vágyakozás. De egészen más történelmi helyzetben: Bardamu évtizedeiben nem változik a társadalom rendje, Till (Rubin hőse) idejében azonban teljesen felfordul. Ugyanakkor a két főhős egészen más hangon beszél el önnön történetét. Több a különbség, mint a hasonlóság.

Hevesi és Rubin között más összekötő szálakat is találhatunk. „Hevesi regényeszménye: a regényesített önéletírás” – állapította meg említett esszéjében Illés Endre, s ez igaznak látszik a *Csirkejáték* írójára is. Keresztesi könyve idézi Rubin 1967-ben írott német nyelvű bemutatkozó szövegét: ebben azonosította magát regénye főszereplőjével. Az *Irén* még egyértelműbben kulcsregény – erről alább részletesen írok. A *Párizsi esőt* Szerb Antal, a *Csirkejátékot* Szentkuthy Miklós nevezte „mai *Werther*”-nek; Szerb a kötetről írott kritikájában, Szentkuthy a szerzőnek írt levelében, amelynek részlete a regény harmadik ki-

adása (2004) hátoldalán is olvasható. Keresztesi „negatív szerelmesregény”-nek mondja a *Csirkejátékot*, s ugyanezt elmondhatnánk Hevesi két regényéről is – különösen az *Irénről*. Kettejük említett alkotásai a témát és a formát tekintve is hasonlítanak: visszatekintő énelbeszélések, amelyekben egy férfi mondja el megalázó, eszeveszett szerelmének történetét. Másként mondja el: az *Irén* komikus (kissé egyszerű) keretbe helyezi önkínzó vallo-mását; Rubin elbeszélése csak záró fejezetében alakít ki némi távolságot elemi ösztönöket mozgató történetével szemben. Hevesi szereplő-elbeszélője okos, reflektív elme, aki meg-fejteni szeretné, miért olyan Irén, amilyen; s miért olyan ő maga, amilyen. Till jóval kevés-bé képes kívülről nézni önmagát; zaklatott elbeszélése talán épp ezért hatásosabb.

## I. A cselekmény

Egyszóval újraolvastam az *Irént*, s arra jutottam, hogy Takács Ferenc idézett megállapítá-sa helytálló. Ám közben ráébredtem arra is, hogy ma egészen más helyzetben vehetem kézbe Hevesi alkotását, mint harminc évvel ezelőtt, ugyanis időközben megjelent egy napló az 1930-as évekből, amelynek feljegyzéseiben – ha hézagosan is – nyomon követhet-em az *Irén*ben leírt szerelem valós történetét: Gyarmati Fanni naplója. Tudtam első olva-sásakor is, hogy a mű kulcsregény. Cím szereplőjét azonosítottam Tomori Violával, a Sze-gedi Fialatok Művészeti Kollégiuma Budapestre került falukutató-szociálpszichológus tagjával; egykori szerelmét (a regényben már csak külföldi levelezőpartnerét), L. K.-t Bu-day Györggyel, ugyanabból a szegedi társaságból. Honnan tudtam? A Hevesiről szóló irodalomban volt, aki úgy tett (például a már említett Illés Endre), mintha semmit sem tudna az *Irén* életrajzi háttéréről. De 1971 óta azok számára is egyértelművé vált a mű kulcsregény volta, akik egykoron nem ismerték személyesen Hevesit. Gál István ugyanis a *Jelenkor*-ba írott cikkében (*Adatok Hevesi Andrásról*) világosan fogalmazott: „Köztudomá-sú volt, hogy a népi mozgalom egyik vidéki szárnyának ifjú szociológusnője játszotta a Franklin igazgatójának, Péter Andrásnak álarcosbálján kalotaszegi ruhába öltözve a kí-sértő szerepét.” Sok ifjú szociológusnő (valójában falukutató) nem szaladgált akkoriban Budapesten.

Nem mesélem el az *Irén* cselekményét. Helyette kimásolom Gyarmati Fanni naplójá-ból azokat a részeket, amelyekből megismerkedhetünk Tomori Viola és Hevesi András viharos szerelmével, mármint a naplóíró által ismert és megítélt változatával. Az előzmé-nyek: a valós történet női főszereplője 1937 legvégén költözött Szegedről Budapestre, „a Szociálpolitikai Intézetben kapott egyelőre állást” (I. 243.). A naplóból úgy tűnik, Gyar-mati Fanni összetartozó párnak látta őt és Buday Györgyöt: „Este Buday Gyurka és Viola. Nagyon helyesek, melegen összetartozók, és Viola ritka érdekes és szép jelenség. Megvan benne az, amit Lillában hiányolok: mennyi szíves melegség és nőiség, nem pózokra beál-lított bábu. Jobb szeretném, ha Gyurka mellette tartana ki” (I. 246.). A bejegyzésben említ-tett másik nő Bauer Lilla táncművész, Buday korábbi szerelme: a kapcsolatukról ír Varga Katalin szerint 1937-re véget ért a viszonyuk. A valós történet férfi főszereplője, úgy tű-nik, 1938 legelejétől kezdve járt fel rendszeresen a gépirónő Gyarmati Fannihoz diktálni: „Hevesi Bandival ma, nagyon frissen kiborotválkozott kedvében lévén, no meg a Thomas Mannban is megrekedtünk – sokat dumáltunk. A Baumgarten-díjakról és a nyertesekről” (I. 262.). Sajnos nem tudom, miféle Mann-művet fordított 1938 elején Hevesi. 1936-ban a *Szép Szóban* jelent meg Mann-fordítása, a *Freud és a jövő*. Franciából, angolból, németből is ültetett át műveket magyarra, kiváló írókat: Roger Martin du Gard-t, Aldous Huxley-t, Virginia Woolfot.

Az álarcosbál, melyet a művészettörténész-kiadóigazgató Péter András rendezett 1938. január 15-én, csak rövid bejegyzést kapott a naplóban: „Este 10 felé indulunk, Mik

[Radnóti Miklós] a Bruckner Gyuritól kapott egy autószerelő-ruhát, meg egy demonstratív franciakulcsot. Odaérve az a legkomikusabb, hogy az álarc alatt is nyilvánvalóan rém sok idegen pofa van. Menekülve bújunk össze Bálintékkal [Bálint Györggyel és feleségével, Csillag Verával], akik Rivelseknek [azaz bohócoknak] vannak öltözve, vörös majomábrázattal” (I. 264.). A társaságukat azonban még napokig foglalkoztatta a bál: „Tolnai Gábor járt itt, és ő meséli, hogy Halász Gábor szerint a két legcsinosabb nő volt a Péterék bálján a Viola meg én” (I. 268.). S néhány héttel később kiderült az is, hogy a bál utóbb legfontosabbá váló eseménye Viola és Bandi megismerkedése volt: „Hevesi Bandi rop-pant izgatott, azt hiszem, a Péterék estélye óta komolyan szerelmes Violába, akivel sűrűn, majdnem naponta együtt vannak. Viola referál a hétfői kollégiumi estéken félig-meddig. Kicsit bánt, hogy úgy elhanyagol, eszébe sem jut felhívni engem, és hogy csak arra voltam jó, hogy asszonyi gondoskodásomat és tapasztalataimat vegye igénybe. [Ő segített neki orvost találni nagy ijedelmében, amikor azt hitte, teherbe esett.] Most nagy karrierista társadalmi életet él Viola. Olyan szép és üde minden hatalmas szellemi munkája után és ellenére is, úgy irigylem, pedig már közel jár biztos a 30-hoz, de 23-nak néz ki, és amellet az a tiszta világos koponya hozzá. Egész rendkívülien szerencsés nő, és Bandika szomorú és erőszakos csecsemő lett ebben az epedő állapotában” (I. 274.).

A Művészeti Kollégium szegedi társasága – vezetőjük, az angliai ösztöndíjas Buday távollétében – Pesten is összetartott, s úgy tűnik, a tagok a magánéletükről is beszámoltak a többieknek. Egykori egységük valójában éppen 1938-ban bomlott meg, részben Buday külföldre kerülése következtében (mely utóbb emigrációvá vált), részben Tomori Viola magánéletének kanyarulatai, részben Gáspár Zoltán eltávolodása miatt, aki addigra a *Szép Szó* szerkesztője lett. Mindez nyomon követhető Gyarmati Fanni naplójában is. E csodálatos naplóról rendkívül éles szemű, ám gyakorta elfogult megfigyelő volt. Az újonnan megismert emberek sokszor heves rokon- vagy ellenszenvet váltottak ki belőle. Csodált nőkből és férfiakból ábrándult ki egy-egy eset hatására, vagy fogadta el őket huzamos ideig tartó elutasítás után. 1938-ban sok bejegyzésében „szegedi szemmel” méregette értelmiségi környezetét, azaz Radnótinak és társaságának a szemével. Olykor merevek voltak társadalmi, politikai és morális ítéletei. Íme, egy példa: „... jön a Hevesi, és gőzerővel gépelek, mert sürgetik a fordítást. Igaz, hogy sokszor egy óra hosszat is átdumáljuk az időt. Ma is őszintén megmondtam, mit mondanak róla, mert nagyon kíváncsian kérdezte, és remélem, megszívlel némely dolgot a nagypolgári osztályöntudatára vonatkozólag” (I. 278.).

Hevesi valóban nem illett bele egészen abba a baloldali szubkultúrába, amelyről – mint Lengyel András megírta e hasábokon közel tíz évvel ezelőtt – Gyarmati Fanni naplója a leginkább részletgazdag tudósítás. Ide kötötték baráti és szellemi kapcsolatai, de a habitusa és a politikai nézetei csak félig-meddig. Húszas évek végi párizsi ismerősei – például a memoárját író Simone de Beauvoir – úgy emlékeztek rá, mint Charles Maurras hívére, azaz mint jobboldalira. A harmincas években Budapesten harcos urbánus publicista lett belőle – ezt például a népi írók felé tájékozódó „szegediek” nem nézték jó szemmel. Újságíró volt, történetünk idején a *8 Órai Újság*ba és a *Magyar Hírlap*ba írta a cikkeit. Ismeretes George Orwell mondása, miszerint 1933 után sokan elkövették a hibát, hogy antifasiszták voltak anélkül, hogy antitotalitáriusok lettek volna. Hevesi nem tartozott közéjük: a náci Németországról éppoly elutasítóan írt, mint a Szovjetunióról. Péter András jelmez-bálja baloldali résztvevőinek többsége biztosan egyetértett vele, ha Németországról írt, s valószínűleg nem értett egyet, ha Szovjet-Oroszországról. Rendhagyó alakjáról nagyon markáns képet rajzoltak a baráti-ismerősi emlékezések. Ellentmondásos, nehéz ember lehetett. Cs. Szabó László szeretetteljes 1945-ös írásában (*Turaukas* a címe, a *Párizsi eső* szereplőjére utalva) „erőszakos, zabolátlan természet”-nek nevezte. Róla írta azt a naplójába 1938. február 10-én Gyarmati Fanni, hogy „szomorú és erőszakos csecsemő lett” a szerelem „epedő állapotában”.

A naplóíró közel egy hónap múlva, március 7-én tudósított legközelebb a viszony állásáról: „Este lemegyek én is a kollégiumi kávéházba. Violkát tanácsoljuk körül a Bandika-ügyben. Kiábrándulok kicsit Violából. Komolyan panaszkodik, hogy barátnői nem tartják helyesnek a Bandival való együttléteket, mint karrierjét veszélyeztető okot, s ezt ő elhiszi és sopánkodik, és egyáltalán, hogy így kijön belőle egész hatalmas karrier-éhsége” (I. 280.). Vajon hogyan kell érteni, hogy a Hevesivel való kapcsolat veszélyeztethette Tomori Viola karrierjét? A Szociálpolitikai Intézet kormányzati intézmény volt, a férfi ellenzéki újságíró. Erről volna szó? Vagy arról, hogy Hevesi zsidó származású, s a vele való viszony hátrányos lehet a keresztény partner számára? Ha eddig azt hittük a napló kivágatait olvasva, hogy szerelmi történet tárul elénk, most gyanakodhatunk, hogy valóban politikai történet ez. Két nappal a bejegyzés előtt a magyar miniszterelnök bejelentette, hogy a kormány törvényt készít a zsidókérdés rendezésére, mert „a zsidóság aránytalanul nagy szerepet játszik a gazdasági élet bizonyos ágazataiban”. Öt nappal a bejegyzés után március 12-én német csapatok vonultak be Ausztriába, a náci Németország Magyarország szomszédja lett. Egy hónap múlva a napilapok közzétették a kormány első zsidótörvény-tervezetét, s május végére a parlament elfogadta. A történelem nekilódult a maga útján. Ám addigra a mi szerelmi történetünk már véget ért.

A szakítás híre március 28-án érkezett meg a naplóba a „szegediek” köréből, ekként: „Aztán Viola levélben szakított Bandival, és most nagy válságok gyötrik” (I. 286.). Egy hét múlva, Viola lakásszentelésekor (újra együtt a Kollégium társasága), kezd kiderülni, miféle válságok: „Viola sajnos nagyon tévelyeg a hovatartozásban. Katonatisztek társaságában látják mostanában, és hivatkozik is jólétecsúszására a katonaság irányában” (I. 288.). Még két hónap kell ahhoz, hogy a „tévelygése” célhoz érjen: „Viola pedig négy szemközt kijelentette [Ortutay] Gyulának, hogy ő nyilas, állandóan Szálasi legszemélyesebb barátával látják, talán szívügye is onnan valaki, szóval tetemre kell hívni, és megtárgyalni a »feloszlátást«” (I. 309.). Már mint a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának a feloszlátását, amit Buday György a távolból, levélben sürgetett, Tomori Viola politikai „tévelygése” pedig aktuálisá tett. Másnap, június 16-án azonban mégsem oszlott fel a Kollégium: Viola letagadta a nyilatkozatát, Ortutay nem hazudtolta meg, a társaság egyben maradt (I. 309.). De csak napokra ült el a válság: hamarosan Viola is a feloszlátás pártjára állt. De ezt a szálát nem követem tovább, nem a Kollégium történetét írom.

A júniusi napokra – tehát fél év alatt – Gyarmati Fanni véleménye Tomori Violáról mindenestül megfordult. A kezdeti csodálat és irigykedés előbb értetlenkedésbe, utóbb teljes elutasításba torkollt. „Szomorú, szomorú, hogy micsoda romlás van ebben a nőben, micsoda csalódás nekem. Komolyan a nyilasok felé fordul, komolyan is veszi őket, mert egy tiszta csapja neki a szelet, és így a nőiességén keresztül jut el hozzá minden. Ezt nem hittem volna róla, ezt a minden méltóság nélküli átengedését az ostobaságnak.” (I. 311.) „A Viola, az egy sötét pont, fenékiig őszintetlen macska, telve ronda, önző karrierizmussal, semmi igazi melegség és hivatástudat nincs benne. Nagyon meggyűlöltem, pedig mintakép volt szinte előttem.” (I. 311.) Ezekre a hónapokra – március végétől július elejéig – Hevesi András eltűnt a naplóból, Viola viszont sok-sok bejegyzésben szerepel. Azután egyszer csak a július 11-i szakaszban ismét feltűnik, kissé kiábrándító összefüggésben, férfi főhősünk is. A Kollégium egyik összejövetelén Viola újabb szívügye a téma: „nagy ugratás van [Baróti] Dezső körül”, mert „bebeszéli magának, hogy ő szerelmes Violába, és úgy is viselkedik, folyton mellette van és házasságot emleget, Viola pedig a maga sötét, felelőtlen komiszságával túri és táplálja ezt. Nagyon kiábrándultam ebből a nőből. Közben Hevesi Bandival is fenntartja az áldatlan barátságot, illetve nem is áldatlan. Jó vacsorákat eszik az ő jóvoltából” (I. 316.).

Az utolsó komolyabb bejegyzés Gyarmati Fanni naplójában Tomori Violáról augusztus 19-én kelt. Az ő története ebben a szövegben véget ér – hogy éppen ekkoriban kezdje egy

másik szövegben új, fiktívvé változtatott életét. Az utolsó hírünk róla így szól: „A kollégiumi összehívás oka, hogy Viola írt [Ortutay] Gyulának, hogy eljegyezte magát a nyilas katonatiszttal. Egyelőre titokban, mert az még elvégzi az Akadémiát, de azért már végleges ez. Ő tudja, hogy butaság, de nem tehet másként, mert szereti” (I. 323.). Idemácsolom rövidesen a naplóíró kérlelhetetlen véleményét is, előre jelezve, hogy az ítélete szigorúbb, mint az *Irén*ből elének rajzolódó kép. Írásom olvasója már ráébredhetett, hogy a napló nem csupán megismertette velünk Tomori Viola és Hevesi András szerelmi történetét, de színre vitte Tomori Viola és Gyarmati Fanni párhuzamos történetét is, amelynek *ugyanaz az íve*, mint a férfi–nő kapcsolaté: a vonzalom, a csodálat kifejlődésén kezdődött, csalódásba és értetlenkedésbe fordult, és teljes kiábrándulásban végződött. „Á, csúf néember a Viola, nagyon nagy csalódás nekem nőben. Azt hittem, teljes értékű, biztosan a lábán álló ember, akit nem vadítanak meg női dolgok: csalódás, magáramaradottság stb. De csak egy elfojtott nőstényiesség tört ki belőle a pesti időzése alatt, aljas kacérkodások és egészen aljas viselkedés. Most ez a betetőzése az ő ideológiai múltjával. Ennyit ért rajta a Kollégiumban eltöltött fiatalóság. Ennyire zavaros maradt minden tudományossága mellett is.” (I. 323.)

Gyarmati Fanni sorainak hatása alatt nem szabad azt gondolnunk, hogy Tomori Viola ilyen volt, amilyenek a napló mutatja. Nem; csak a naplóíró szemével látott Tomori Viola volt ilyen. A napló szereplője is megformált alak, mint a regényé – s ez esetben mindkét alkotás hasonló mértékben kölcsönözte az elemeit az írójuk tapasztalatából. Az *Irén* a maga fiktív világában magában foglal *minden* szereplőt, cselekményelemet, fordulatot, adatot, amit a naplóból összeállítható Viola–Bandi történet tartalmazott. Az író csak a kulcszereplők nevét és foglalkozását változtatta meg (némi következetlenség árán): a regényben Irén nem falukutató vagy szociálpolitikai szakember, hanem matematikus, s összetartó társasága nem szegedi, hanem debreceni. Egykori szerelmét nem Buday Györgynek hívják, hanem L. K.-nak. Irén új társaságát a regény forradalmároknak nevezi, nem használva a „nyilas” kifejezést. A nő új udvarlója a regényben mérnök, s nem katonatiszt-jelölt. Ám a történet – amennyire ez lehetséges – ugyanaz, mint amit a naplóból megismerhetünk. Az *Irén* nem egyszerűen Tomori Viola és Hevesi András életéből vette az anyagát. Nem csupán irodalmi ambíció szülötte. Inkább valamiféle áttételes szerelmi bosszúé. Regény az olvasóközönségnek, de egyben a csalódott férfi elszámolása, leszámolása is. Önkínzás, és a másik kínzása is. Végző üzenet a szeretett nőnek, hogy immár sosem szabadulsz tőlem, mert fiktív alakká változtatva ezentúl mindig együtt maradunk:

Hevesi András: Irén

A naplóból kiderül, hogy az író nyár végén vagy ősz elején adta le regénye kéziratát Péter Andrásnak, azaz a Franklinnak. Azután múltak a hetek kiadói válasz nélkül. (I. 331.) Hevesi csak november elején kapott végleges választ: „Péter Bandi visszaadta Hevesi Bandi regényét úgy, hogy már hetek óta áltatta, hogy már nyomdában van a könyve, és nem sokára kapja a levonatokat. Bandi tajtékzott. Igaza volt ezúttal, csúnya dolog volt ez. Úgy se felejtik el nekik, Pétereknek, hogy zsidók voltak, és akármennyire katolikus könyvkiadónak játsszák ki magukat, nem használ. És e miatt a túlzott óvatosság miatt nem akarják kihozni a könyvet, mert zsidó főszereplője van. Csúf dolog ez, de Bandi máris elvitte Cserépfalvihoz, aki persze örömmel kihozza” (I. 343.). Az író néhány nappal, héttel később adta oda a műve levonatát vagy kéziratát Gyarmati Fanninak, aki így a megjelenése előtt egy hónappal olvasta. November 16-i bejegyzése utólag, a napló 2014-es megjelenése által, az *Irén* első ismert kritikájává változott: „Hosszú beszélgetés Hevesi Bandival a könyvről. Tegnap kiolvastam nagy vágatással. Hát a végző benyomás minden rettenetes exhibicionizmusa mellett mégse rossz, sőt, Viola egész belül büszke is lesz, mert igen rendkívüli benyomást kelt. Mindent összegezve a főhős inkább Bandi maga az, aki egész

kegyetlenül le van leplezve. Jó könyv, sok szépség van benne, de mégsem, ez sem az »igazi«. Nem is készült ugyanolyan igénnyel, de miért nem lehetett volna ez is az” (I. 346.).

A decemberi megjelenés után a napló beszámol a regény fogadtatásáról is: „Csakugyan egyértelműen nagy sikere van” (I. 358.). 1939 elején Gyarmati Fanni feljegyezte beszélgetésüket, amelyben Hevesi megkérdezte: „Mondja, nagyon elképedt, amikor azt mondtam, hogy vagyok olyan író, mint a Roger Martin du Gard?” (I. 362.) A napló e szakaszából derült ki számomra, hogy magázódtak. A francia író 1937-ben kapott Nobel-díjat. Hevesi fordította magyarra *Egy lélek története* című regényét, vélhetően Fanninak diktaálva a fordítását – talán ennek kéziratára céloz az itt utolsóul idézett szövegrész, napokkal a férfi franciaországi emigrációja előtt: „Hevesi Bandi mégis eljött kifizetni az adósságát. Megható ez a gondossága mindig elutazás előtt. Igaz, hogy kellett neki a regény kézírata, amit én őriztem eddig, meg a nagy francia szótárát is. Azután elbúcsúztunk, állítólag már hétfőn utazik Párizsba” (I. 380.).

Cserépfalvi Imre rosszul emlékezett a memoárjában (*Egy könyvkiadó feljegyzései*) a könyv megjelenésének időpontjára. A regény nem augusztus végén, hanem december közepén került piacra. Talán azért tévedett, mert emlékezett rá, mennyire sürgette az író a megjelenését. Leírta a jelenetet, ahogy Hevesi kora reggel kialvatlanul, gyűrötten beállított hozzá a kézirattal, s letette az asztalára: „a regénynek még ebben az évben meg kell jelennie”. Kiadására a leggyorsabban a *8 Órai Újság* reagált, amely napilapnak az író a munkatársa volt: 1938. december 14-én. Keresztury Dezső kritikájában nincs célzás arra, hogy a mű kulcsregény volna, ahogyan az *Irén* többi, 1939-es recenziójában sincs. Egyetlen kivétellel: „Yti”, a *Magyarság* cikkírója nyilvánvalóvá tette, hogy kulcsregényt olvasott: „Hevesi nem tagadja, sőt magánéletében is folyvást hangoztatja, hogy az ebben a regényben szereplő szerelmi ügy valóságos élmény, a maga egészében minden részletében így történt”. „A mód azonban, ahogy magánügyéből közügyet csinál, rendkívül viszsztatetsző, sőt, ha jobban megfigyeljük ennek a bűvészkedésnek a mikéntjét, egyenesen felháborító.” De a kritikus nem a magánélet védelmében szólalt fel Hevesi műve ellen. Ő politikai műnek: tendenciózus faji regénynek látta az *Irént*, amely becsületesnek és szorgalmasnak állítja be az elbeszélő zsidó férfit, és gonosznak, szeszélyesnek a keresztény nőt – zsidó, zsidósággal rokonszenvező olvasóközönsége kedvéért.

„Yti” tehetséges ellenfélnek tekintette újságíró kollégáját, Hevesit, akitől el lehet tanulni a félrevezetés technikáit. „Aki... végigolvassa a regényt, az, ha zsidó, okvetlenül a befolyása alá kerül. A tálalás, a stílus, az ügyes adagolás bűvészműtatványra ez a mű, mely őszintének ható vallomásszerű trükköt alkalmaz. Edzett nemzeti szocialista kár nélkül végigolvashatja, legföljebb bosszankodni fog, a megírás módszeréből azonban tanulhat.” „A zsidók örülhetnek ennek a munkának. Mi se szomorkodjunk. Egy nagyon ügyes, jelentős, felkapott ellenfél megmutatta, mennyire képtelen a magába szállásra, az igazságosságra, a hamisítatlan őszinteségre. Ez a regény is figyelmeztetés lehet számunkra: legyünk állandóan résen, legyünk éberen, sohase lankadjunk a zsidó szellemiség elleni szívós küzdelemben”. S nem a *Magyarság* antiszemita cikkírója volt az egyetlen 1939-ben, aki politikai műként olvasta az *Irént* – részben akként olvasta a baloldali Fejtő Ferenc is, a *Korunkba* írva. Míg „Yti” „a zsidóság elleni harc” hősnőjeként ábrázolta a címszereplőt, Fejtő épp ellenkezőleg, „az új, támadó, szélsőséges emberfajta” jelképének látta, akinek „gátlástalan vidékisége úgy gázol át a gyámoltalan és védhetetlen urbanitáson”. Az ő bírálatában Irén ellenszenvesebb alakká lett, mint magában a regényben: „a vidékiesség szörnyetege, irtózatoss, undorító, grandiózusan közönséges nőszemély”. Az indulatos fogalmazás felfedi, Fejtő tudta, hogy kulcsregényt olvas, noha nem árulta el az olvasóinak.

De nem az *Irén* fogadtatástörténetét akarom szemlézni; csupán arra szerettem volna rámutatni, hogy volt bírálat, amely kulcsregénynek tekintette a művet, felvetette a magánügy–közügy etikai kérdését (hogy azután túl is adjon rajta), s voltak recenziók, ame-

lyek politikai alkotásnak látták Hevesi könyvét. A szerző és modellje ismerősei biztosan kulcsregényként olvasták (s alkalomadtán önmaguk mását keresték benne). Egyetlen példát tudok erre hozni Gyarmati Fannin kívül: Ortutay Gyula naplóját. Idézem 1939. január 12-i bejegyzését: „Hevesi Bandinak nemrégiben jelent meg új regénye, s ebben Tomori Violával való keserves szerelmi kalandját meséli el, reménytelenül szerelmes dühét, zúzó-dásait. Violának förtelmes karakterológiáját, magamagának meg patológikus jellemrajzát adja ebben a megsemmisítően exhibicionista regényben. A regény különben a befejezés bizonytalanságától eltekintve kitűnő francia lélektani regény annak összes előnyeivel és szűkösségével. Minden bizonnyal kegyetlen a könyv, de az is igaz, Hevesi elsősorban önmagához kegyetlen. (...) Nos hát, valami ízléstelen »baráti közlemény« Buday Györgynek is a tudomására hozta, hogy a viszony gyümölcse, a regény is megjelent, s abban »becsületébe gázoltak« volna. Én ugyan pár enyhe ironikus megjegyzésen kívül semmit sem találtam Györgyről, s kényelmetlenül érintett, hogy a témát egyáltalán felhozta. De becsületesen megírtam a véleményem a könyvről... Azt nem is írtam Györgynek, hogy a Hevesi–Tomori-szerelem összes inkorrektégeit Viola követte el, s a regény még jóval szigorúbb is lehetett volna, s párhuzamosan egy plutarkhoszi hajlamú író megírhatta volna a Baróti–Tomori-viszony kísérteties történetét is, és a nyilas Tóth Miklós–Tomori-viszony megszégyenítő históriáját is, mely utóbbi különben egy »legális-titikos« eljegyzés formájában az összes polgári és romantikus kedélyeket is kielégítheti; amellet politikailag is jobb megoldás minden eddiginél. Mindezek után csak azt nem értem, bár lehet, hogy az én fölfogóképességem hiányosságait mutatja ez, mit ettek ezek a szerencsétlenek Violán?”

Aki ismerősként kulcsregényt olvas, mint Gyarmati Fanni és Ortutay, egyszerre látja a művet az általa ismert társas valóság interpretációjának, s ugyanakkor esztétikai teljesítménynek. A kései olvasó, ha tudja is, hogy az elé került alkotás kulcsregény, ha össze is tudja vetni egyidejű személyes iratokkal, ha megfogalmaz is magában különféle feltevéseket az egykori társas valóságról, mégiscsak fikciónak kell hogy lássa a regényt, sőt, nem szabad elfeledkeznie a naplók formáló munkájáról sem: nem valóságlenyomatok, hanem valóságinterpretációk. Nyolcvanöt év választ el bennünket e szerelmi történetől, amelynek a szerelői és szemtanúi rég meghaltak. Ugyan honnan tudhatnánk, melyiküknek miben, mennyiben volt igaza? Mindazonáltal az *Irén* önmagában is, a két napló bejegyzéseivel még inkább, mégiscsak egyenlőtlen helyzetet állít elő, amelyből hiányzik a másik fél meghallgattatása. Tomori Viola – aki évtizedekkel élte túl az 1940-ben a francia fronton francia katonaként meghalt Hevesit – több visszaemlékezést is írt, mindig feltétlen odatartozás-tudattal szólva a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumáról és tagjairól, sosem tárgyalva a Kollégium pesti felbomlásának folyamatát, eltávolodását a többiektől, sosem említve viszonyát Hevesivel, sosem utalva magánélete nyilas kiterőjére. Vajon maradt-e a hagyatékában szöveg, levél, amely az ő szemszögéből nézve is megvilágíthatja az itt elmondott történetet?

Mindenesetre úgy sejtem, 1939-ben nem ment feleségül a Tóth Miklós nevű nyilas katonatiszt-jelölthöz. A kapcsolat nem tarthatott sokkal tovább, mint korábban a Hevesivel való viszonya. Az *Új Magyarország* egyik októberi rövidhíre ugyanis már Verseghyné Tomori Violaként említi őt, aki a „Magyar a magyarért” mozgalom támogatásával végzi szociális gondozó munkáját a visszatért Felvidéken. A házasságot nyáron köthették meg, mert augusztus elején Erdei Ferencnek levelet írva a nászútját említette. 1941-ben aszszonyneve nélkül, Tomori Violaként publikált a *Nép- és Családvédelem* című lapban, 1942-ben viszont már Váróné Tomori Violaként. S azután ezt a nevet viselte haláláig, több mint ötven éven át. Ortutay naplójában is 1942-ben kerül elő újra a neve, amikor a „szegediekkel” való sikertelen békülési kísérletét említi. Váró Györgyöt még a szegedi években ismerhette meg, az Erdélyi Fialatok mozgalmával való együttműködésük során. 1942-ben a férfi ismert közéleti szereplő volt, egyike azon politikusoknak, akiket a visszatért Erdély-

ből képviselőnek hívtak be a magyar parlamentbe. Az asszony fél évszázaddal később egyik interjújában felidézte, hogyan menekült 1944 őszén Székelyudvarhelyről, katonának bevonult férje nélkül, két kicsiny gyermekével a kiürítési parancs nyomán Budapestre, majd Pomázra, hogyan latolgatták a háború átvonulása után, kivándoroljanak-e Amerikába, s végül hogyan tértek vissza mégis Erdélybe, „haza, haza”. Viszontagságos életük további folyama nem része az itt elmondandó történetnek. Azért fűztem mégis hozzá a szakaszt a fenti naplóbejegyzésekhez, hogy érzékelhetővé váljon a naplókban megjelenített rövid időszak léptéke Tomori Viola teljes életéhez képest.

Milyen lehetett tehát a harmincas évek végi Tomori Viola? Nem tudom. Mint ahogy azt sem tudom, milyen volt Hevesi András. Csak azt tudhatom, milyennek mutatják őket a ránk maradt szövegek. 1975-ben írott, 1985-ben megjelent *Kukkó* című különös könyvében azonban, amely egyszerre alapfokú szociálpszichológiai tanfolyam, öregkori életvezetési tanácsadás és töredékes visszaemlékezés, található *egyetlen* bekezdés, amely *egyetlen* pillanatra megmutatja, milyennek láthatta negyvenes évek elejei önmagát Tomori Viola. Idemácsolom e szövegrészt, elmaradt 1938-as, 1939-es visszatekintéseinek pótlására. A jelenet, amit felidéz, „energiatermő örömmel” teli emlékei közül való, írja, „amelyben az érzelem döntött minden hideg tudatosság ellenére”:

„Az uram meg én magunkban már kacérkodtunk a gondolatlan, hogy össze kéne házasodni. Sok mindent görgettünk a gondolat útjába, pedig amúgy is bőven voltak külső akadályok. Többek közt hogy másnak a felesége voltam. Annyira végzetesen sok volt, ami összesodort, hogy önkéntelenül is küzdöttünk ellene. (...) Furcsa szeméremből játékosan hangsúlyoztunk mindent, ami elválasztott. Az uram meg is fogalmazta: soha nem vesz el olyan nőt, aki diplomás, festi magát és cigarettázik. Én csak kacagtam rajta, annál jobban festettem magam, cigarettáztam, és egy helyett két főiskolai diplomám volt. Kergetőzéseink egyszer egy szép nyugalmas terepre vezettek. Jóízű fagyalt után, a derűs, friss levegőben már csak inkább mókából vettem elő a szép hosszú Dames cigarettákat, s egyet végigropogatva rúzsos ajkaim közé vettem. Legnagyobb csodálatomra az uram nyúl a gyufa után, meggyújtja a cigarettám, s utána maga is a szájába tesz egyet, szó és hangsúlyos tekintet nélkül. Csak úgy, egész egyszerűen – kedvesen. Erre már bennem is elpattant a gát, a meleg szeretet hulláma mindent elöntött, s olyan erővel csavartam derékon a cigarettákat, hogy még a papírkosárból sem volt érdemes senkinek kiszedni őket. Valódi sárkányölő Szent György volt abban a percben az én György lovagom...” E jelenetben ugyanazt az öntudatos, kacér, morálisan kétesnek tartott helyzeteket is vállaló, szeszélyes, férfiasság-kereső, magát az érzelmeinek átadó nőt látjuk, akit előbb csodálva, majd elutasítva ábrázolt Gyarmati Fanni, s aki egyidejűleg az *Irén* modelljévé vált. S aki hatvannégy évesen is romantikus maradt, s visszapillantva is az érzelem oldalára állt a „hideg tudatosság” ellenében.

## II. Az elbeszélő értelmezései

Az *Irén* nem más, mint az elhagyott férfi kísérlete, hogy megfejtse a nőt, akibe beleszerelt. Mostantól kezdve már csak a regényről fogok beszélni, s nem a kiindulópontjául szolgáló valóságról; csakis Irénről, s nem Tomori Violáról. Az elbeszélő nemcsak elmeséli viszonyuk történetét, a megismerkedést, a heves érdeklődést, a beteljesülést, a házassági terveket, az akadályokat, más férfiak felbukkanását, a szakítást, a viszony időszakos felújulásait, az ámitásokat, a mentegetőzéseket, s a végleges szakítást, hanem közben újabb és újabb értelmezéseket fűz a nő és saját maga viselkedéséhez. De megfejthető-e a mindig másmilyennek mutatkozó, titkolózó nő? Egyszer csak így kiált fel Irén: „Annyiféle személyiségem van, hogy már nem is tudok eligazodni köztük... Már nem tudom, melyik az

igazi...” (138.) Lássuk tehát, miféle politikai, társadalmi, kulturális interpretációkkal látja el közös történetüket a férfi, aki még egy lélektani magyarázatot is kölcsönvesz lélekelemző orvos ismerésétől.

A regény kritikusi leegyszerűsítették a főhős nő alakját, amikor „új, támadó, szélsőséges emberfajta”-ként (Fejtő), „irracionális politikai mozgalmak képviselője”-ként (Gál) határozták meg. Irén a történet során kapcsolatba lép egy meg nem nevezett „szélsőséges mozgalommal” (138., 192.), a „forradalmárokkal” (158., 166.), akiket előbb veszedelmesnek lát, utóbb azt fontolgatja, hogy csatlakozik hozzájuk, később azt állítja (talán azt hazudja), hogy valakinek a megbízásából megfigyeli őket. A szövegben nincs leírva a „nyilas” szó. Csak a szóhasználatukból sejtheti az olvasó, hogy e forradalmárok jobboldaliak (165.). A cselekmény egy pontján a nő bevallja, hogy csatlakozott a mozgalomhoz, de az olvasó nem lehet biztos benne, hogy igazat mond. Lehet, hogy csak a közjük tartozó mérnök vonzza. Irént mindig túl sok bizonytalanság és ellentmondás veszi körül. Ám mégis, maga a regényszöveg készítette elő Fejtő és Gál István idézett politikai értelmezéseit olyan részleteivel, mint az itt következő. Az elbeszélő mondja: az Irénnel való viszonyban „hagytam, hogy a fejemre nőjön és eltaposson, úgy álltam szemben vele, mint puha és szentimentális demokráciák a készülődő és szervezkedő parancsuralmakkal” (120.). Mondta egyszeriben politikai allegóriává változtatja magánéleti történetét.

Fejtő Ferenc egykori *Korunk*-beli kritikája különben újtára indított egy másik leegyszerűsítést is. A *Párizsi eső*ből vett metaforával a lélektani „szörnyetegek” írójának nevezte a szerzőt: „Hevesi András új regényének két szörnyeteg a hőse”. Koncepcióját átvette az *Irén* 1980-as sajtó alá rendezője, Petrányi Ilona is, aki a kötethez írott bevezető tanulmányában megismételte Fejtő egykori nézetét. Noha az *Irén* elbeszélője egyszer (kissé indokolatlanul) valóban „szörnyetegnék” nevezi szeretőjét, nem hiszem, hogy erre alapozva érdemes volna a *Párizsi eső* Turauskas alakjában megtestesülő epikai törekvését kiterjeszteni a szerző szóban forgó regényére vagy akár egész életművére, amint Petrányi tette. Az én szememben e történet szereplői egyáltalán nem lélektani szörnyetegek, csak két különböző, végtelenségére hajló, kissé egzaltált ember. Az egyikük, a férfi, kifordulva önmagából, alávetni szeretné a másikat magát, miközben magához is hasonítaná; a másikuk, a nő, egyszerre szeretne uralkodni a partnerén, s várná el tőle, hogy minél férfiasabb és parancsolóbb legyen. Dehogy szörnyetegek – ilyen emberek járkálnak körülöttünk az utcán.

Két rendkívüli módon különböző ember találkozott össze e viszonyban, a szó szociológiai értelmében is. A férfi, amikor számba veszi a kettőjüket elválasztó jellemzőket, említi, hogy „én budapesti vagyok, ő vidéki” (125.). Sejteti, hogy ő zsidó származású polgár („a származásom az egyetlen hibám”, 118.), míg Irén dzsentri családból való (115.). Mégsem ez magyarázza meg eltérő magatartásukat (150.), hanem a bennük működő eltérő kulturális hajtóerő. Irén „nem tűrte, hogy szokások alakuljanak ki az életében, nem volt a világon semmi érzéke a hagyományok iránt. (...) Gyűlölte mindenféle családi élet, talán minden kultúra, és minden alkotó munka lényegét, az ismétlést... Ez a lány nem tudott hátránézni, nem tudott megállni, csak rohant előre és rohan most is, valami eszelős végtelenbe.” (105.) De nem egyszerűen elütő alkatú emberek ők (nehézkés férfi, kalandor nő), hanem egymással ellentétes eszmés emberei, abban az értelemben, ahogyan Mihail Bahtyin írt Dosztojevszkij hőseiről. Íme, a dialógus, amely köré a regény épül: „Egyszer-kétszer félénken védelmezni próbáltam a polgári életforma szépségét meg gyakorlati bölcsességét... Irén ilyenkor unottan, kelletlenül, barátságatlanul hallgatott, talán oda se figyelt a szavaimra”. Vagy éppen „gonosz diadallal a szemében, felcsattanó, majdnem rikácsoló hangon... ünnepelte a maga végtelenbe törő, kalandos és veszedelmes életeszményét” (128.).

Az orosz irodalomtudós ezt írta: „Dosztojevszkij főhősei, mint az eszme emberei, teljesen önzetlenek, minthogy személyiségük legmélyebb magját is az eszme tartja hatalmában. (...) Még egyszer hangsúlyozzuk: a lényeg itt sosem a jellem és a tett megszokott

minősítése, hanem annak kimutatása, hogy a személyiséget mennyire mélyen tudta föl-szívni magába a meghatározó eszme". A szerelmi történet eseményein túl az *Irén* nagy vitája két ember, két eszme, tehát két emberré vált eszme között zajlik, a polgári életformát védő férfi, s az ellene lázadó nő között. Honnan ered Irén „kalandos és veszedelmes életeszménye”? Az elbeszélő egy ízben a *Lady Chatterley szeretője* című regényre és szerzőjére utalva beszél a nő egyik udvarlójáról: „Tökéletes, remek emberpéldány volt az erdőmérnök, Irén Lawrence-embere, az ösztönök nagyszerű kivirágzása, ez a fejedelmi állat... Ez nagyon fontos volt Irénben, ez a modern rousseau-izmus, ez a visszavágódás az emberi természet ősi, töretlen szilajságába” (123.). S Irénnek nemcsak a férfivonzalmait határozta meg „a modern rousseau-izmus”, hanem a politikaiakat is: „Egyáltalán nem haragudtam rá azért, mert belesodródott ebbe a mozgalomba. Éreztem, hogy ez logikus és elkerülhetetlen volt. Ez is Irén Lawrence-komplexusába tartozik, mint a bikaviadalok, a kalózfilmek, a szocialista vitaestek és Havanna...” (193.) Úgy tűnik e mondatból, hogy az elbeszélő egyként a „modern rousseau-izmus” változatainak tekintette a bal- és jobboldali forradalmiságot.

A regény kétharmadánál különös, két részből álló kitérőt tesz a cselekmény: az immár elhagyott férfi beszámol egy színházi főpróbáról, s ugyan nem nevezi meg sem a darab címét, sem a szerzőjét, könnyű azonosítanunk: Németh László *Villámfény* című drámáját látta. A felvonásközi szünetekben pedig kigondol egy újságcikket, amit végül mégsem ír meg, ám rövidítve belefoglalja az elbeszélésébe. A színpadon Irén férfi másával találkozik: nemzeti/társadalmi küldetésstudattal felruházott emberrel, akinek nincsenek kétségei önnön igazában. A cikkvázlat pedig Közép-Európa szellemi életrajzát foglalja össze a felvilágosodástól annak visszavonásáig. „Meg akartam mutatni, mennyire hasonlít ez az életrajz Oroszországhoz” – írja (178.). Történetében a fordulópont Dosztojevszkij elfordulása a Nyugattól, s az orosz muzsik felé fordulása; a végeredménye pedig Oroszország mai (1938-as) teljes idegensége Európától. A párhuzamos magyar történetet így lehetne tömöríteni: Kazinczy még „otthon volt Európában”, Ady már hánykolódott közte és Magyarország közt, s hatásaképp a gát átszakadt: ma „Közép-Európa elhajtja a nyugati álarcot, amelyet másfélszáz évig viselt”. „A helyi ösztönök, amelyet az egyetemes nyugati gondolat eddig úgy-ahogy fejelemezett, teljes győzelmet arattak.” (181.) Az elbeszélő férfi, a szerelmi viszony vesztese, vesztese a történelmi folyamatnak is.

Petrányi Ilona az *Irén* 1980-as kiadása elé írott nagy előszavában már rámutatott Hevesi művének szerkezeti alapelveire és esetleges mintájára: „Ezt a novelláiban is alkalmazott feszültségteremtő írói fogást Hevesi talán Hunyady Sándortól tanulta, akinek *Erdélyi kastély* című színművéről azt írta, hogy »mint a sorvégi csattanónak a rímmel, úgy kell nála egybevégnia a magánélet drámájának valami kollektív összeomlással, országos katasztrófával«. Akár Hunyadytól tanulta, akár nem, ezt az alapelvet érvényesítette az író az *Irén* szerkesztésekor. A szakítás dátuma majdnem megegyezik az Anschluss napjával; az elbeszélőben még az is felmerül, hogy az Anschluss következménye. Ma már nehéz elgondolni, milyen vízváltató hatással volt sok kortársra ez az esemény. Vas István memoárja jut eszembe, a *Mért vijjog a saskeselyű* jelenete: másnap, amikor bement a munkahelyére, a könyvelői irodába, a munkatársait egy csoportban találta, mint még soha, éles vita közepette, egyszer csak Hitler-pártivá lett és Hitler-ellenessé lett kollégákkal, akikről korábban sosem derült ki a politikai állásfoglalásuk, most azonban büszkén vállalták, hogy nácinak, illetve zsidóbérencnek nevezte őket a vitafelük. Az utak elváltak, ahogy mondani szokás. Elváltak Irén és az elbeszélő férfi viszonyában is. Ami szerelmi történetnek tűnt, politikáivá változott.

A *Villámfény*nél főpróbájától kiinduló kettős esszébetét a népi-urbánus vitába is bekapcsolja az *Irént*. „Bámulom ezt a kitűnő író, és nincs egy atomom, amely közös velem” – mondja az elbeszélő, nem ismerve föl a színdarabban önnön lelki helyzetének rokonát: Németh

drámája is egy szerelem kiváltotta magánéleti válság szülötte volt, akárcsak Hevesi műve. Sok évtizeddel ezelőtt Antal Gábor újságíró-író az *Irén* 1980-as kiadását követően az *Élet és Irodalom*ba írott kis cikkében még azt a feltételezést is megfogalmazta, hogy a *Kisebbségben* Hevesi cikkvázlatára írott ellendarab lehetett. Ami úgy volna elképzelhető, hogy Németh elolvasta a regényt, benne a *Villámfény*nél-betétet, a cikkvázlatot, s megírta, sokszoros terjedelemben, a maga variációját Hevesi témájára: választ az urbánus író kihívására. Antal így fogalmazott 1981-ben: „Nincsenek filológiai bizonyítékaim, de szerintem van bizonyos összefüggés a regényben tervezett »cikk« és Németh László 1939-ben írt *Kisebbségbenje* között”. Amennyire tudom, ma sincs több filológiai bizonyíték az összefüggésre. Az azonban szabad szemmel is látható, hogy a cikkvázlat és Németh műve egymás ellenlábasai.

De nem kellett Németh Lászlónak az *Irén* esszébetétjét elolvasnia ahhoz, hogy szembeálkózzon a benne foglalt nézetekkel. Talán 1938-ban nem írta meg Hevesi a regényben emlegetett cikket – de megírta korábban, más változatokban. Például *Forradalmi reakció* címmel 1930-ban a *Századunk* hasábjain. E vitairat a Bartha Miklós Társaság ifjainak parasztideológiája ellen készült, s éppúgy állította párhuzamba a 19–20. századi orosz és magyar értelmiség fejlődését, Dosztojevszkij és Ady döntő hatását, mint a majdani cikkvázlat. S a végeredmény itt is ugyanaz: „Az »új arcú magyarok«, a »harmincévesek« addig hirdették a nyugattal való szakítást, addig próbáltak visszatérni az ősmagyarság gyökereig, amíg sikerült horgonyt vetniük egy szlávos ideológiában”. 1930-ban a bolsevizmus előszobájának vélte az ifjú népiesek „forradalmi reakciós” eszméit; 1937-es egyik cikkében – melyet Nyerges András idézett kiváló *Színrebontása* egyik darabjában – már látta, hogy más modellje is van a Nyugattal való szakításnak: „A mai német rendszer minden eddigi kísérlet közül a leggyökeresebb leszámolás, a legkíméletlenebb szembe fordulás a nyugattal”. Mikor cikke megjelent, már írta a nácizmust Nyugat elleni háborúként értelmező nevezetes könyvét (*The War Against The West*) az emigrációban Kolnai Aurél. Egyszóval, az *Irén* nemcsak szerelmi bosszú volt, hanem szerzője politikai nézeteinek összefoglalása – talán utolsó összegzése – is.

A legszebb emlékező esszét Hevesi Andrásról Cs. Szabó László írta: *Turauskas* a címe, a szerző *Két part* című 1946-os kötetében olvasható; idéztem már. Nem a budapesti író-újságíróról szól, hanem a párizsi ösztöndíjas fiatalemberről, aki a kalauza lett a francia fővárosban négy évvel ifjabb honfitársának. 1924-et írtak. „Tizenkilenc éves legénykének huszonhárom éves tanár a legjobb mestere.” Párizst, az Ile de France-t bejáró kóborlásaikról, a Deux Magots és a Dôme kávéház hangos társaságairól, a Bibliothèque Nationale kutatói asztalairól ír benne a szerző, megidézve zabolátlan természetű barátját. „Néha megsokalltam franciaimádatát – írta róla. – F fiatal voltam, azt hittem: a mérsékelt szeretet is ér valamit. A szeretetnek azonban csak akkor van értelme, ha szertelen. Turauskas úgy szerette az édes Franciaországot, ahogy kell: szertelenül.” Az *Irént* olvasva úgy tűnik, Hevesi a címszereplő modelljéül szolgáló nőt is szertelenül imádkta. Nem tudom, igaza van-e Cs. Szabónak a mérsékelt szeretet le-, a szertelen szeretet felértékelésében. De a regény, azt hiszem, kifigurázza az elbeszélő férfi szertelen szerelmét (ahogyan kifigurázza a nő szertelen lázadását is). Az *Irén* nem a szertelenség dicsérete, inkább a bírálata. Hevesi olyan lehetett, ahogyan Cs. Szabó leírta, de a műve nem.

### Az esszé fel nem oldott hivatkozásai

Keresztesi József: *Rubin Szilárd. Pályarajz*. Budapest, Magvető, 2012. – Takács Ferenc: *Szenvedélyek, szenvedések (Rubin Szilárd)* című kritikája e kötetében található: *Mobilis in mobile. Esszék és kritikák a Mozgó Világból*. Budapest, József Műhely, 2008. – Illés Endre Hevesi-

portróját *Mestereim, barátaim, szerelmeim* című könyve II. kötetéből idéztem (Budapest, Magvető, 1979.) – Gál István 1971-es cikke utóbb *Bartóktól Radnótiig* című kötetében is megjelent (Budapest, Magvető, 1973.) – A Gyarmati Fanni naplójából származó valamennyi idézet az I. kötetből való: Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló 1935–1946*. Budapest, Jaffa, 2014. Az idézetek után zárójelben megadom az oldalszámokat, minden esetben a kötetszám feltüntetésével. – Varga Katalin „mi ketten rettentően veszedelmesek vagyunk egyik a másra”. *Buday György szerelme: Bauer Lilla. Életrajzi vázlat* című tanulmányát a világhálón találtam. Eredetileg itt jelent meg 2017-ben: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiség-tárából*. – Lengyel András kritikája Gyarmati Fanni naplójáról elsőként a *Jelenkor* 2015/2-es számában jelent meg, utóbb e kötetében: *Irodalom és modernizáció – kollíziós szerkezetben*. Szeged, Quintus, 2017. E bírálat már előre jelezte a lehetőséget, amit az esszém első fele beteljesített: a napló összevetését Hevesi regényével. – Cserépfalvi Imre: *Egy könyvkiadó feljegyzései*. Budapest, Gondolat, 1982. – „Yti”: Hevesi András: Irén. *Magyarság*, 1939. július 22. – Fejtő Ferenc: Hevesi András: Irén. *Korunk*, 1939/5, 469–471. – Ortutay Gyula: *Napló*. Pécs, Alexandra, 2009. I. 34–35. – Szabó C. Szilárd interjúja Váróné Tomori Violával, *Délmagyarország*, 1994. nov. 9. – Váróné Tomori Viola: *Kukkó*. Kolozsvár–Napoca, Dacia, 1985. – Az esszé II. részében e kiadásból idézem a regényt: Hevesi András: *Irén*. Vál., sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta Petrányi Ilona. Budapest, Szépirodalmi, 1980. Az idézetek utáni oldalszámok az esszé ezen fejezetében e kötetből valók. – Mihail Bahtyin: *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Budapest, Gond–Cura / Osiris, 2001. 110. – Antal Gábor: *Stigmák. Élet és Irodalom*, 1981. június 20. – Nyerges András *Egy tagadásban gazdag író* című cikkében írt Hevesiről: *Színrebontás. Istenkáromló oknyomozások*. Budapest, Magvető, 2003. 223. – Cs. Szabó László *Két part* című kötetét 1946-ban a Révai adta ki.

# A NÉMA TARTOMÁNYTÓL KELETRE

*Tanúságtétel – első kísérlet*

*a hetvenéves György Péternek*

„...a lényeges különbség mégiscsak az, hogy míg az önéletrajz valamire visszaemlékezik, a fikció megteremt valamilyen világot.

*Szerintem a visszaemlékezés is egy darab világ újjáteremtése.*

Anélkül azonban, hogy ezen a darab világon túllépne.

Márpedig a fikciónál így történik. A fikció világa szuverén világ, amely a szerző agyában megszületik, s a művészet, az irodalom törvényeit követi. S ez nagy különbség, ami a mű formájában, a nyelvében és a cselekményében tükröződik. A fikció minden részletét a szerző találta ki, minden eleme...

*Csak nem azt akarod mondani, hogy te találtad ki Auschwitzot?*

Márpedig egy bizonyos értelemben ez pontosan így van.

A regényben nekem kellett kitalálnom és létrehoznom Auschwitzot. Nem támaszkodhattam a külső, a regényen kívüli úgynevezett történelmi tényekre. Mindennek hermetikusan, a nyelv és a kompozíció varázslatával kellett létrejönnie.”

*(Kertész Imre: K. dosszié)*

És monda Isten: Legyen világosság: és lőn világosság. És látá Isten, hogy jó a világosság – olvasom a Teremtés könyvében, első fejezet, harmadik-negyedik vers. A mottóban idézett szövegrész Kertész Imre *K. dosszié*jának egy igen korai pontján kerül elő, és benne az író az irodalomra mint egyfajta teremtésre utal. És monda az író: Legyen Auschwitz: és lőn Auschwitz. És látá az író, hogy [szövegromlás, természetesen]. A beszédaktus tárgyának (Auschwitz) és teremtő jellegének egyébként is zavarba ejtő és szédítő tapasztalata itt már-már teremtői önfelkenéssel egészül ki. Az irodalom: világosság. Az író: Teremtő. Írni: teremtés. Olga Tokarczuk azért azt is megkérdezi *Az érzékeny narrátor* című Nobel-beszédében, hogy mégis ki beszél, amikor az Írás ezt mondja: és látá Isten, hogy jó a világosság.

Hogy az író világot teremt, persze ősrégi közhely és bevett fordulat. Lépjen elő, ki tud egy jobb világot – olvasom Ingeborg Bachmann-nál. De vajon eleve istenkísértő vállalás-e az íróé, vagy mindez csak a teremtői pózzal való önhitt azonosulás, ami viszont olyan mértékű hübriszt sejtetne, amelyhez képest Prométheusz lázadása piromán gyerekcsíny? Mindenesetre Kertész a teremtés mindenhatóságát pár sorral később a nyelv és a kompozíció varázslatára mérsékli. És bár az irodalom valóban nyelvi kompozíciós teljesítmény, de épp mint ilyen, nem a világtól elzárt jelrendszerből, nem isteni szikrából és szférából, nem zsenialitás révén vagy transzcendens-mágikus inkarnációként jön létre. Mert ami a nyelv és a kompozíció varázslata során megszületik a szerző agyában, az agy hermetikus világosságában, az agy hermetikus sötétjében, az nem tiszta és elkülönített, hanem mint-ha mégis viszonyban lenne a regényen kívül megtapasztalt külsővel: nem tényekkel, ha-

nem a világgal, a történelemmel, a létezést meghatározó körülményekkel. Például azzal, hogy melyik nyelven születik a regény. Miért épp magyarul? Ha ismeri, honnan ismeri ezt a nyelvet a szerző, és kitől tanulta meg? És honnan ismerem én, aki *valóban kontextualista vagyok*?

De az üres papír mégsem egy fényérzékeny vagy foncsorozott felület, amelyre már-már mechanikusan ráíródhat, amelyen majd tükröződhet jó, mert tanulságos irodalomként ez a világkülső, hogy ezáltal szövegbelsőként ne csak hasonlítson, ne csak ugyanolyan, hanem egyenesen ugyanaz legyen. Mert ez lehetetlen, legalábbis számunkra, akik a teremtésben sem vagyunk illetékesek, ahogy abban sem, hogy az Ige testté lett, a test pedig örömhírré.

De a papír mégiscsak kietlen és pusztá vala, amelyen legalábbis apró alapítóesemény történik az írás által: káromkodásból állítatik katedrális, kamaszbeszédből pedig koncentrációs tábor. És itt is érvényes a beckett-i bon mot, miszerint a nyelvet akkor használjuk a legjobban, ha a legcélzatosabban *rosszul* használjuk. Kertész tétova kamaszbeszédként fordítja nyelvivé, fordítja *félre*, fordítja regénybe, kompozícióba az „Auschwitz” szóalak hosszú, sötét árnyékát, ha már erről a felfoghatatlan és áttekinthetetlen valóságról – írja szintén ő – egyedül az esztétikai képzelet segítségével alkothatunk valóságos elképzelést. Csak így lehetséges, hogy Köves Gyuri a koncentrációs táborok boldogságáról beszéljen. Ez tilalmas, kegyeletsértő, botrányos? Mint a ravensbrückeri varieté, Germaine Tillion *Lágeroperettje*? Alászállás offenbacheri modorban. Túll helyett rabruha, de halálfüga helyett halálrevü. Haláltánc, de halálkánkán. Tanúságtétel és esztrádműsor. Kuplák dala a kockacsendben. Botrány – mondja Pilinszky más vonatkozásban, mégis mintha ugyanerről. Az ég kék, a fű zöld, kicsit unatkozom, és bármikor agyonlőhető vagyok; nem tudom, milyen a pokol, én Auschwitzban voltam. És csakis így lehetséges, hogy Kertész a sorstalanság élményének univerzalitását oszthassa meg.

Mert végül tapasztalásnak (mi? mit?) és kifejezésnek (hogyan?) ebből a kölcsönhatásából, a valóságérzékelés és a nyelvvé fordítás összjátékából bomlik ki az a szuverén világ, amit irodalomnak hívunk – így nem azonosíthatjuk pusztán az előbbivel vagy az utóbbival, nem súlyozhatunk ide vagy amoda. A valóságos Auschwitz ezért nem tévesztendő össze a regénybeli Auschwitzal, tapasztalás az elbeszéléssel, még ha vonatkozhatnak is egymásra önkéntlenül. De mit várnánk, ha a magunk változékony és inkoherens antropológiai és morális normarendjét kérnénk számon a regényen? Igazoljon vissza, szolgáljon ki? Az olvasó az úr, a vers cifra szolgál? És akkor kinek ad hangot a levéltári hétpécsetes fiókban várakozó *Én, a hóhér*? Mindig volt egy titkos regényem és mindig az volt az igazi? Ez a regény mit és kít tesz láthatóvá? Mit erősít meg? Ki helyett beszél? Ki beszél el?

Amit elbeszélni kezdünk, az az elbeszélés által is változik, folyamatos elmozdulásban van az „eredetitől”. Ezért sem lehet magától értetődő, csak közve(tí)tett. Szakítottunk a közvetlen létünk egységével, amikor ettünk a tiltott gyümölcsből – olvasom Hegelnél. Előbb csak észrevettük a meztelenségünket, aztán megfogalmaztuk és kimondtuk, tehát történeté alakítottuk és színre vittük. Ezért mindaz, amit elbeszélünk, nem lehet a valódihoz mérten igazságköteles, csakis immár önmagához. Nem lehet a valóságot irodalommal és irodalomként lekerekíteni és bennfoglalni, megjavítani vagy elrontani, érthetővé torzítani, irodalmat a valósággal szembeállítani, megmérteni. Csak újabb hübrisz volna azt hinni, hogy a végére lehet érni, hiszen valójában a kezdetben volna a vége. Addig lehetne csak azonos, tehát érvényes, amíg meg nem szólok, mert abban a pillanatban, hogy megszóllok mégis: számon tarka hazugság.

De lehet-e magyarázó erejű, ami nem szólal meg? Ami nem szólal meg, azt nem halljuk – ez nyilvánvaló, de az, hogy amit nem hallunk, az nem szólal meg, kevésbé az – olvasom Tamás Gáspár Miklósnál. Nem halljuk tehát, vagy nem szólal meg? Milyen módon kellene megszólalnia a sokaságnak, hogy értelmiségi bírása meg is hallja, s amit hall, azt

(politikailag) érvényesnek nyilvánítsa? Érezheti-e a sokaság *magától* és *magában* a magányt, a fáradtságot és a dühöt az elszenvedett igazságtalanság miatt? Nem ez lenne-e az elismerési politika nulla foka? Érezheti-e *magától* és *magában*, vagy kell valaki, aki elmagyarázza neki? Mit gondol a lehetőségeiről, ha magányosnak, fáradtnak vagy dühösnek érzi magát az elszenvedett igazságtalanság miatt? Ha pedig tehetetlennek és tétlennek érzi magát, attól még érvényesen érezheti-e magányosnak, fáradtnak vagy dühösnek magát az elszenvedett igazságtalanság miatt? Az elméleti pallérozódás természetes értelmiségi igénye, amely mögött szerencsés esetben nem a fölény öncélja, hanem a valóság minél jobb megismerésének elsődleges szándéka munkál, nem jár-e együtt annak az önhítélvel is, hogy helyes fogalmak használatára tanítva kell mégiscsak elmagyarázni a magányt, a fáradtságot és az elszenvedett igazságtalanság miatti dühöt azoknak, akik azt nem megfogalmazzák: csak érzik. Vigyázz a szádra, mert nem szabadítalak ám föl!

Olyan megfogalmazásokra kellene törekedni, amelyek totálisan magukban foglalják az életpasztalatot (vagyis a katasztrófát); olyan megfogalmazásokra, amelyek meghalni segítenek, és mégis hagyományoznak valamit a túlélőkre is. Semmi kifogásom ellene, ha ilyen megfogalmazásokra az irodalom is képes: de mindinkább úgy látom, hogy csupán a *tanúságtétel* képes rá, esetleg egy némán, a megfogalmazása nélkül leélt élet *mint megfogalmazás* – olvasom Kertésznél. Például hogyan és miért szembesültek milliók épp Zámbo Jimmy-dalokon keresztül saját fájdalmaikkal és kötelekeikkel? Hogyan és miért, hogy milliók privát fájdalmát és kötelékét ezek a dalok tették hallhatóvá hallgatag és magányos önmaguk előtt, s ezáltal mégis az osztozás terepévé? Lemérhetők-e, hierarchizálhatók-e a katarzisok a műalkotás alapján, amely kiváltja őket, vagy a katarzis származásfüggetlen? Van-e különbség meghatottság és meghatottság között? Ízléscenzus adja-e meg egy zokogás érvényét? És önmagunk elmesélése lehetséges-e a maga bonyolultságában a zámboi eszközkészlet által? Magától értetődő-e a nyelvtelenség, amely itt önmagával találkozik, vagy ez már maga a következmény? Következménye-e a kulturális kasztosodásnak, a műveltségfétisnek és a műveltségi álfölénynek, a domináns középosztályi trendérzékeny sznobériának, a szolidaritást elbábozó értelmiség szűkös kulturális és osztályperspektíváinak? Következménye-e az igazságtalanságnak? A valódi kulturális hozzáférés iránt politikai ignorancia mutatkozik, mert a kultúrpolitika azoknak zenél, akik politikailag aktívak és mobilizálhatók, a kultúra csupán elitdiskurzusok tárgya és foglya, és sehol a konszenzuális művészet bonyolult ajánlata, sehol a közművelődés nem alkotó-, hanem állampolgárközpontú újjászervezése, amely nem passzív élményt, hanem aktív készséget kínálna. A kultúrharc hamis és unott mantrái alatt valójában szakadék tátong. Emiatt téved, aki tagadja, hogy létezne társadalom. Ezt a szakadékot tagadja le. Pedig a társadalom van, és így *fogalmazódik* és *mutatkozik meg*, szakadékként, és ez köszönhető sok egyéb mellett a tagadásnak és a hamis mantráknak is. Az elitek a maguk privilégiumait nem demokratizálják, nem közteherviselnek általuk, hanem a saját felelőtlenségüket gúnyos nevetéssel, vagy ami még rosszabb: szamaritánus önbrandinggel takarnák el. A felfoghatatlan, áttekinthetetlen és rettenetes valóság kérlelhetetlen kritikája helyett az életmódbaloldali, tehát neoliberais látszat nagyüzemi termelésével mélyítik tovább ezt a szakadékot. A beszelgetés, tehát a közösség szervezés, tehát az öntudat felszabadítása legfeljebb falusi tanítóknak jutott még eszébe, korszerűtlenül. Mi többiek meg hüledezőnk, hogy vannak, akik egy készen kapott, szűkös, de érthető nyelvbe, nemegyszer a giccs nyelvbe dúdolják bele saját fájdalmaikat és kötelekeiket – de csak magukban, anélkül, hogy megszólalnának.

Talán megírtam ezt már pontosabban is. „William Kentridge elvadult táján gázolok. Ezt a vad mezőt ismerem? Magyar Ugar? Puszta ország? A kentridge-i fikció szerint Soho Eckstein üzletember és filantróp megvette fél Johannesburgot. Bányaemlékművet állíttatott a bányááldozatoknak, ahol a bányászvegyek és bányárvák leróhatták kegyeletüket. Vállalatunk egy nagy család, együtt sírunk, együtt nevetünk. Hamarosan pedig terra-

formáljuk a Marsot, és folytatjuk a kitermelést. Nelson Mandela tegnapelőtt kiszabadult, de győzni végül – tegnap és ma – Elon Musk győzött. *Lágyabban játszd a táncot*, mondja Kentridge. De hova tart ez a kentridge-i tömeg? A menet mögött kifosztott táj van. S bár arctalanok tűnik ez a menet, mégsem egyarcú. Egyszerre hordozza genocídium és forradalom előérzetét. Mert mi ez a vonulás? Haláltánc? Triumphus? Május elseje? Körmenet? Éhségmenet? Népvándorlás? Temetési menet? Arról szól Kentridge, hogy a kolonializmus apartheidhez vezetett, és arról, hogy mi van az apartheid után. A posztkolonialista posztapartheid posztindusztriális állapotról. Hogy ami történt és ami azóta történt, arról végül mégiscsak árnyalakokkal és szénrajzzal lehet egyáltalán. S én húnyt pillák alatt őrzöm tovább e vonulást – olvasom Pilinszkynél. Ki nézhet és ki láthat élesen? Kentridge nem hiszi ezt magáról, még Johannesburgból sem, ahol élt és él. *We Are The World*, énekelte világsztárok kara meghiúsult, és éhez az afrikaiakra gondoltak közben. De kitart-e akkor is a társadalmi érzékenykedés identitásképző többes szám első személye, a művészi reprezentáció retorikai nagyvonalúsága, ha közelebb érnek a csontsoványok, a maskarások, a menetelő, a tántorgó, a tatógó, a táncoló, a buckalakó? És mi kik vagyunk közben? Hölgyeim és Uraim, kedves utasaink, nézőink, vendégeink, vásárlóink, olvasóink, ügyfeleink, tisztelt választópolgár, Krisztusban kedves hívek, elvtársak, polgártársak, honfitársak, bajtársak, tömbtársak, mai magyarak, testvéreim! Sokaságnak vagyok valakije, élőknek és holtaknak. Férj, fiú, testvér, unoka, barát, szomszéd, tanítvány, kolléga, rokon, ismerős. Ezek kölcsönös viszonyok-e egyáltalán? És hányfélek? Ugyanúgy voltam, vagyok és leszek-e fia az anyámnak? Ugyanúgy voltam és vagyok-e fia az anyámnak, mint voltam és vagyok a néhai apámnak? Hát őrzője vagyok én a testvéremnek? Hányféleképpen írom magam, és hányféleképpen olvasnak ők? Kik azok az »ők«? És ki az a »mi« egykor és ma? Hol végződik a szolidaritás és hol kezdődik az önérdék? Kentridge válaszkísérlete egyszerűnek látszik és monománnak, ám mérhetetlenül bonyolult. Légy, ami lennél: árnyképrajzoló. A fordulat utáni eufória mindig illúzió. Semmi sincsen úgy, ahogy 1994-ben volt. Kentridge munkái félreérthetetlenül teszik, hogy az apartheid nemcsak faji, hanem gazdasági és ökológiai elnyomás is. Kiérezni a tájból a terheket. És nincs múlt idő, mert a történelem nem ért véget. És ez akkor is így van, ha a jövőt nem a jelen meghosszabbításaként képzeljük el és értjük félre. Az viszont gyanítható, hogy ugyanúgy lesz feltéve a mindenkorai válságok első kérdése: az ostromlottak vélt kulturális önazonosság felől. Tehát napnyugaton mégiscsak napnyugta utáni faji akcentussal. És elegendő válasz lesz-e a konjunktúrakorszakok humanizmusának megszokott hüledezése, vagy marad, ami mindig is volt: ócska színjáték? Nem lenne-e mégis feltehető más-hogy egy másmilyen kérdés, ha idegenség, háború, virtualitás és szárazság együtt köszönt be? Mert eközben a másik identitásalapú világmagyarázat nem a profilképet filterezi megelégedetten az éppen aktuális empátia szinkódjával, hanem a fokozódó lokális félelmekre reagál, a vártán állva mutatja cselekvőnek magát. És a lincshangulat provokálásában is érdekelt, hogy aztán ennek polgárháborúvá eszkalálódását megakadályozni persze ugyanez a rendparti hatalom kérjen és kapjon felhatalmazást saját állampolgáraitól. De mi jön, amikor a lokális és egyetemes szolidaritás kizáró ellentétbe kerül? És mi jön azután? Nem rohanunk a forradalomba. Lágyan ballag a menet. Ki és milyenek írja majd a kétezerhúszas éveket?”

De a máig aktuális közelmúltból és a tegnap óta aktuális közjövőből ideje mégis visszatérni. Visszatérni a virtualitás karanténjának állandósuló jelen idejébe. Az új korszak idegenségét, a harmadik helyek eltűnését és kiürülését, a közterek túlintézményesítését és a karantén tapasztalatot mintha elsődlegesen a némulás, a fülsiketítő csend hanghatásaival írtuk volna le. Pedig az a virtuális szöveg, amit a Covid-átváltozás következtében kénytelenek voltunk magunkra húzni, hihetetlen digitális zajjal járt és jár azóta is. A szociális életünk és öleléseink a social platformjaink pszeudogesztusaiba atomizálódtak:

a sima lāj kevés, hiszen lehetne szívecske, aki pedig nevetőfejet választ, az valószínűbb, hogy nem velünk nevet, hanem rajtunk: kiröhög. Magvető helyett megvető. Egyedül vagyunk, egyedül vagyok, miközben streamek sokasága fut át rajtunk. Ez pszichés-lélektani szintlépés ahhoz képest, amit az internet végtelensége vagy az információs szupersztráda (ma már mulatságosnak ható kifejezése) valaha jelentett. A digitális énválónk helyettesít minket, veszi át a szerepünket. Ismerjük lassacskán egymás Zoom-celláit. A virtuális „csapda”, ez a spirál azonban nem előzmények nélküli lett az életmódunk. Ahogy korábban a közösségi médiát a demokrácia templomának láttatta számos tech-optimista narratíva, mára az látszik, hogy ezek a platformok szétdemokratizálták a nyilvánosság újfajta terét. És ezt az „elitista” kapuőrök nélküli terepet nem az emancipáció hívei hódították meg. Az emancipáció ellenfeleinek pedig falóra sem volt szükségük, mert Trójának megszűntek a tűzfalai. Az a politikai stratégia, ami eddig is az információs relativizmusra, az inkonzisztenciára, nem állításra és cáfolatra épített, olyan munícióhoz jutott a digitális addikció, a virtuális klausztrofóbia és a szorongásos félelem által, amiről kedvezményezettjei talán nem is álmodtak. A trollhadviselés és a kommentszekció nem is csatateret, csak frontvonala annak a pszichés és társadalomlélektani állapotnak, ami az új korszakkal beköszönt. Egyszerűen nem tudunk, de nem is merünk találni szavakat. Szétparalizálódik a nyelv. Mert mit is felelhettünk volna a 4chanen vagy a Megafonnak? Így érkezünk végül mégis meg és vissza ahhoz a némasághoz, ami a digitális édentől keletre van.

Amikor a szó elhagyja a néma tartományt, száműzetik. Ebben áll az irodalom, tehát a nyilvánosságot kereső, tehát az agitatív szándékú beszéd nagy paradoxonja: a buzgalom benne legfeljebb nyelvi alakzat, mert amit a költő tesz, az „csak” szó. Ez a belátás persze tétlenséggel és tehetetlenséggel is vádol: a nyilvánosságba belemondott szavak nem elevenednek tette, tehát nem egyenesednek föl a papírról, nem lépnek ki a nyomdaipari késztermék szorításából. A vers nem tud eredni, nem a vers lesz osztályharcos. Hiába minden riadalom és hiába minden illúzió.

De a vers mégsem csak szöveg, amelyet a képernyő vagy a könyvtükör mint kétdimenziós atomszarkofág zár le, és amelyet majd mégis a magasba emel a minden csábítástól (világnézettől, ideológiától, ízléstől, értéktől és érdektől) mentes, elvont, objektív, a(nti)politikus és steril szakmaiság. Mert önmagunk azonosítása ezzel a mindenmentes, elvont, objektív, a(nti)politikus és steril „szakmaisággal” valójában az igazi és hamisítatlan élcsapat-önhit: talán naiv, esetleg ravasz, vagy csak cinikus, de mindenképp dogmatikus hatalmi önkény.

Az eljövendő olvasók viszont a folyton újdonsült és folyton változatlan írást olvassák – mindig máshogy. Az olvasó az Úr akkor mégis, a vers pedig csak cifra szolga? Nem. De az olvasás lehet végül is a teremtő mozzanat, misztérium és forradalom, ima és kiáltvány, istenbizonyíték és katarzis. Az irodalomból inspirálódó képzelet pedig immár a jövő és az ég felé nyitott: a tekintet és a szöveg mindenkori találkozása új olvasatokhoz, új értelemadásokhoz, új változatokhoz és új választásokhoz vezet a régiék helyén. Vissza is íródik a regényen kívüli külsőbe, a világba, a történelembe, a létezést meghatározó körülmények közé. Vissza belénk, akikben egyébként is régi és új személyes emlékek, tudások, élmények, stabil és instabil történeti és esztétikai tapasztalatok és tudatos vagy öntudatlan szemléletek morajlanak ellentmondásosan, dinamikusan, következtelenül – a valóságtól, a valóságig és a valóságért való hajszá közben. Born to run. Volt már légszomjam, zsiibasztó szédülésem irodalomtól. A szöveg Arcachonban játszódott, de nekem olvasás közben járkalnom kellett a lakásban Budapesten, mert rettegtem, hogy megáll a szívem.

És az olvasóknak ettől az állandó változásától mozdulnak meg az irodalom véglegesítettnek hitt szavai, az irodalom szuverén világa, amely éppen ezért mégsem enged bármit megtenni önmagával. Nem jelenthet szubjektíven akármit, nem jelenthet önkényesen kinek-kinek mást, mert a szó azzal, hogy elhagyja, szűkíti is a néma tartományt, hiszen ha-

tárt húz. Kigyarmatosít. Az én országom a száműzetés – olvasom Kertésznél. Az irodalom kitettség, száműzetés, amely haza akar, hazajutni végül. Az irodalom utóidő.

(epilógus)

Beckettről akartam írni. Vagy épp azt csinálom? Vagy már azt csinálom? Mióta csinálom? Mióta csináltam? Elkezdtem vagy beköszöntött? Itt lenne az ideje, itt van az ideje, vagy beállt az ideje? Mindenesetre ahol tartok, az egyszerre hely és idő. Nem az óramutató járása, hanem számlap. Nem ismerem az analóg órát. A beckett-i világvége is ilyen: állni a korszakban, ázottan, vereten, elveszetten, referenciák nélkül. A szó helye: vesztőhely. Mikor esedékes? Tegnap óta? Vagy holnap? Közeledik a vég, esetleg vége lesz?

Nem tudok írni róla, csak a földeket tudom járni és az árkokat tudom mászni a nyomában – olvasom Beckettnél egy levélben, amit az apja halálakor írt. Beckettről akartam írni, de csak torzított idézetekig jutottam.

*Mert töredékes az ismeretünk, és töredékes a prófétálásunk,  
úgyhogy maradjon minden annak, ami egy költőhöz illik: töredéknek –  
mivel az álmaiban élő művészet büszkesége tiltja a közlés és a befogadás bohóctréfáját,  
tehát semmi hajlandósága, hogy az öröklét kedvéért bohóckodjék,  
ezért inkább Semmit nem írni, mintsem semmiséget írni,  
és ha nem gondol semmit, az is művészet:  
kifejezni, hogy nincs mit kifejezni, nincs mivel kifejezni, nincs miből kifejezni, nincs kifeje-  
zőerő, nincs kifejezési vágy, még ha van is valami kifejezési késztetés.*

Ez lett a valóság anyagából, amelyből dolgozni Beckett is kénytelen volt. Belőle dolgozott és nem érte, nem azért, hogy végül elérje, mint valami céltárgyat, nem azért, hogy visszatérjen bele. Hiába is próbálkoznánk. Persze korunk gyermekei vagyunk, ezt talán nem kell már tudatosítani, ahogy a gravitációt sem. A prezentista korszellem viszont mindig konformizmussal kecsegtet: kor-szerűséggel. A kor-szerűség gyanúba keveredett. De akkor inkább megpróbálni semmilyennek lenni. Nem látszani inkább. Nem lenni inkább. Túl lenni rajta. Utána lenni.

A vigasz – akárcsak az irodalom – szintén utóidő. A tragédia utóideje. A posztapokalip-szis felebaráti létmódja. A szenvedésre adható emberi válasz. Egybeesik a végjátékkal. De mikor veszi kezdetét? Már a kezdetben ott van a játszma vége? Síron guggolás és nehéz szülés. A gödör mélyén a sírásó merengve előveszi a fogóját. Van idő megöregedni. A levegő jajgatással terhes – olvasom Beckettnél. A vigasz nem giccs. A giccs henye, olcsó, sovány vigasz. A vigasz egyik formája inkább az absztrakció. A vigasz nem pityergés és nem kedélyeskedés. Nincsen benne semmi ünnepélyes, se lélekemelő reménykeltés, se ezoterikus elvontság, se fatalizmus, se dekadencia, se nihil, se apátia. A vigasz szikár és felelősségteljes, kölcsönös és körkörös, aktív és korszerűtlen.

Téged megtartalak – mondja Hamm a rongynak a *Végjátékban*, és az arcához húzza. Aztán függöny.

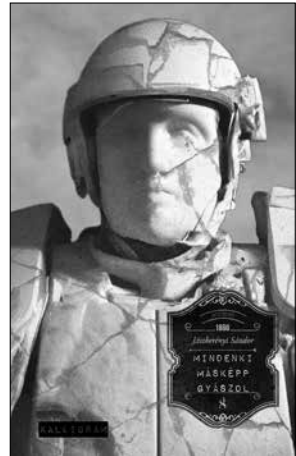
## AZ EMBER IS HÚS

Jászberényi Sándor: *Mindenki másképp gyászol*

Jászberényi Sándor *Mindenki másképp gyászol* című prózakötetének borítója, amelyet maga a szerző tervezett, egy rohamsisakos katona kőből (márványból?) készült mellszobrát ábrázolja, amelyen sárga színű törésvonalak húzódnak végig. Mint a könyv első fejezetének-szakaszának egy részletéből megtudhatjuk, ez a töredezett katonafej a *kincugi* nevű ősi japán művészetre utal, amely a törött kerámia porított arannyal történő összeragasztásának hagyományos technikája. A *kincugi* nemhogy nem leplezi, hanem az arannyal kiöntött törésvonalakkal megmutatja, hogy az adott tárgy cserepekből van összeillesztve. „A *kincugi* filozófiája, hogy a törött edény a töréseivel együtt lesz teljes, mint ahogyan az élet is azokkal az” mondja Jászberényinél dr. Clara Magda ideggyógyintézeti pszichiáter a pácienseinek egy csoportfoglalkozáson. „Szeretem úgy gondolni, hogy mi is ezt csináljuk itt. Mindenki megragasztja az összetört életét” (16.).

A *Mindenki másképp gyászol* főszereplője, a szövegek többségének elbeszélője, hol első, hol harmadik személyben, ezúttal is Jászberényi fiktív alteregója, az előző kötetek novelláiból ismerős Maros Dániel haditudósító, aki itt – valamiféle hiányos kerettörténet szereplőjeként – egy elmeegógyintézet önkéntes lakójaként próbálja összeragasztgatni az ukrán–orosz háborúban elszenvedett lelki sérüléseit, kiheverni a testében önálló életet élő irracionális pánikot. Mindjárt megjegyzendő, hogy nyilván a szerző tudatos döntése alapján nem tudjuk meg, hogy ez az ideggyógyintézet, amelyet az elbeszélő újra meg újra szanatóriumnak is nevez, hol, melyik országban található. A fent említett dr. Clara Magda, a „PTSD”, azaz a post-traumatics stress disorder, a poszttraumás stressz szindróma elismert szaktekintélye és Maros alkalmi szexuális partnere meghatározatlan nemzetiségű személy. A kötet leghosszabb novellája (fejezete?), az „Angyal” című azzal kezdődik, hogy a szanatóriumban Maros szobatársa volt Anton, egy ukrán fiatalember, aki borzalmas harctéri megrázkódtatások következtében húszegynéhány éves korában megöszült és éjszakai rémálmaiban egy kiterjesztett szárnyú óriási fekete angyalról, a halál angyaláról képzelődik – és azzal végződik, hogy felettesei „egy betonépülethez vitték, körülötte nagy park. Előtte kék ruhás férfiak, maszkban és gumikesztyűben. (...) Másnap kórházi pizsamában ébredt” (90.).

Ukrajnában lett volna ez a szanatórium? Ugyanakkor nem sokkal később, egy másik fejezetben „Marosnak a pszichiáter jutott eszébe Budapestről. Szeretők voltak korábban, ami kizárta az orvos-páciens viszonyt. Kedvelték egymást, mindig ittak egy italt, ha a fotós otthon volt” (98.). Ki más lehetett ez a pszichiáter, mint dr. Clara Magda? Mellesleg tőle is elhangzik itt az a megállapítás, amit másoktól is hall



Kalligram Kiadó  
Budapest, 2023  
256 oldal, 3990 Ft

Maros: „Senki sem jut haza egy háborúból. Nem azok jönnek vissza, akik elmentek” (99.). A kötet utolsó előtti darabjában, amely a cím nélküli, kurzívval szedett, első személyű szövegek egyike, Clara épp túl van a csoportszexen, hat partneréből már csak régi barátja, Maros várja, hogy lezuhanyozzon, felöltözzön, és elmenjenek inni valamit: itt a vázlatosan jelzett környezet annyira semleges, hogy bárhol lehet.

Kerülgettem eddig, hogy a *Mindenki másképp gyászolt* regénynek nevezem, noha a belső címlap annak nevezi. Bármennyire képlékeny műfaj is regény, bármennyire nagy is a regényforma játéktere, olyannyira, hogy alig-alig alkalmazhatók rá esztétikai és normatív szabályok, Jászberényi „kötetéről” nem véletlenül beszéltem eddig mint kötetről, heterogén darabjairól pedig mint novellákról, szövegekről, fejezetekről. A szereplők, a helyszínek, az időviszonyok tetszőlegessége és inkongruenciája nem teszi lehetővé koherens regényszerkezet létrejöttét. Ennek egyik tünete, hogy míg az ukrainai, egyiptomi események topográfiailag is pontosan azonosítható és kidolgozott térben játszódnak, a „szanatóriumi” fejezetek tere légüres.

Ettől még ezek a hosszabb-rövidebb betétszövegek is lehetnek külön-külön szorongatók, kísértetiesek. És szólhatnak ugyanarról, mint a harctéri tudósítások. A félelemtől, a rettegés, a traumák okozta személyiségzavarokról. És főleg ugyanazon az eszköztelen, részvétlen, kopár tudósítói nyelven, amely annak a tehetetlenségnek a lenyomata, amelynek a kívülálló, de mégiscsak közvetlenül érintett tudósító és a tudósítás tárgya, a katona, az áldozat egyaránt ki van szolgáltatva.

Döbbenetes, ahogy az én-elbeszélő mindjárt könyve kezdetén, mintegy mihez tartás végett, tömören megfogalmazza a borzalmakhoz való tudósítói viszonyát: „Én vagyok az a csávó, aki végigfotózza, ahogyan elvérzel előtte, és közben arra gondol, hogy ennie kellene valamit. Nem azért, mert szociopata vagyok, vagy mert hidegen hagyja az emberi szenvedés, hanem mert tudom, hogy nem tudok segíteni. Nem azért vagyok ott. A problémáim mindig praktikus problémák, sosem morálisak” (8.).

A haditudósító csak így tud dolgozni, és ha nem tudósítana, ha nem a tudósítás elkészítését és célba juttatását – és az ehhez szükséges túlélését – tekintené elsődleges feladatának, akkor az egyelőre békésebb tájon élő olvasó könnyebben eshetne áldozatul azoknak az álhíreknek és hazugságoknak, amelyek éppen a háborúhoz való *morális* viszonyt torzítják el. Jászberényi vagy a nevében megszólaló elbeszélő mindamellettt kényszerű kívülállása és részvétlensége ellenére sem hagy kétséget az iránt, hogy kinek az oldalán áll a szóban forgó háborúban:

„Nem véletlenül lóttek ránk az oroszok. Felénk irányították az aknavetőiket, négy-öt gránát is becsapódott, miközben a földön feküdtünk. Tudták, hogy újságírók vagyunk (...) Tudták, csak leszarták. Ugyanúgy lóttek ránk, mint a hetven feletti kendős bábuskákra, a kisgyerekekkel menekülő családokra. Mindenre lóttek.

Az orosz hadsereg rengeteg ősi hagyományt ápol. Ilyen például az állatias kegyetlenség. Ahová a történelem során csak betették a lábukat, ott divatba jöttek a kivégzések, a nők elleni csoportos erőszak, a kínzások, a fosztogatás. Ugyanazt csinálják Ukrajnában, mint amit Magyarországon és Lengyelországban csináltak a második világháborúban” (9–10.).

Egyszer terepjárón utazik egy ukrán őrmesterrel, és beszélgetnek. „Ezek nem emberek, hanem állatok”, indokolja egy ponton az őrmester a foglyul ejtett vandál oroszok likvidálását. Maros egyetért vele, ő sem tett volna másként. És komolyan is gondolta, amit mondott. „Semmi részvétet nem érzett az agyonlőtt oroszok iránt, és nem érezte rosszul magát amiatt, hogy nem volt benne semmi érzelem” (93–94.). Kemény, erős szavak ezek egy olyan elbeszélő részéről, aki többé-kevésbé a szerzőt képviseli, főleg ma Magyarországon. Hangsúlyozzuk, Jászberényi ott volt, látta, amit látott, ellentétben azokkal az újságírókkal, akik felsőbb utasításra írják, amit írnak. Ugyanakkor nemcsak az oroszok iránt nincsenek érzelmei, hanem egyébként is tüntető részvétlenséggel ír az élményeiről.

Munkaeszközként használt kívülállása ellenére maga Maros is megsínyli a harctéri élményeket. Ezért is vonul szanatóriumba. Egyik ukrainai küldetéséről hazatérve házassági évfordulót ünnepel Rotterdamban. Az osztrigavacsora után a hotelük felé sétál a feleségével, amikor mögöttük egy autó ráhajt egy műanyag palackra. „A durranásra reflexből a földre vettem magam, és lerántottam a feleségemet is.” (13.) A félelem aztán „átitítja a szívedet, a májadat. Minden sejtet üvöltetni kezdi, hogy »menekülj!« Rettegsz, és semmit sem tehetsz ellene. A tested nem kíváncsi a racionális magyarázataidra...” (11–12.)

A betétszövegek vagy novellák többsége olyan ukrán katonákról vagy civilekről szól, akik megpróbálnak ellenállni a háború súlyos pszichikai kihívásainak, de rendszerint kudarcot vallanak, és előfordul, hogy ugyanabban a szanatóriumban kötnek ki, ahol Maros ragasztgatja össze magát. A hatalmas tarkopasz Petya fényképeket mutogat Marosnak a családjáról. Esténként egyfolytában a családjáról mesél. Az élteti, hogy a háború végén együtt lesznek újra. Mikor Maros visszatér egy brigáddal Kijivbe, váratlanul Petya is csatlakozik hozzájuk. Kijivben a katonák első dolga, hogy bordélyházba mennek. Petya is. A meglepett Marost felvilágosítják: Petya családja már az invázió másnapján elpusztult Harkivban.

Anton annyira retteg a fronttól, hogy bár többször a csodával határos módon egyedül éli túl az összecsapásokat, és jutalmul egy hétre haza is mehet, végül mégis megbolondul, és az elmeegógyintézetben éjjelenként az angyalt nézi, amint a „kurva fekete szárnyait meresztgeti” (56.). „Az ember is hús” című novellában Maros látogatást tesz egy tábori hullaházban. A zsúfolt váróban ülő emberek a hozzátartozóik maradványait szeretnék azonosítani. Mivel az elesett katonák gyakran hónapok óta hevernek kinn a mezőkön meg az erdőben, a vadállatok, a madarak, az időjárás már rég kikezdték a holttesteket, és így már csak maradványok kerülnek be a hullaházba. Maros tanúja, amint egy öreg házaspár zokogva fiaként azonosítja a húsdarabokat, amelyeket elsőként mutatnak meg nekik. Az agnoszkálást vezető orvos szerint csak azért, hogy végre befejezhessék a keresést, és eltemethessék a fiukat.

Egy ápoló mondja el Marosnak az Artem nevű fiatalember történetét, aki kerekesszékekben ül a szanatóriumban és nem hajlandó megszólalni. Maros azt hiszi, hogy „szegény ördög ott maradt a háborúban. A lelke legalábbis” (129.), de kiderül, hogy ez a fiú sosem járt a fronton. Otthon maradt és tanult, míg a bátyja, Makszim elment a háborúba. Először ő jön onnan úgy haza, hogy nem tud vagy nem hajlandó beszélni, írásban kommunikál a családjával. Artem, hogy segítsen bátyján, a poszttraumás stressz szindróma tüneteiről olvas az interneten, és egy filmből értesül az ayahuasca nevű indián hallucinogén főzet állítólagos jótékony hatásáról. Elviszi bátyját Lengyelországba, egy idős, amerikai házaspár tanyájára, ahol mindenféle meditációk után alávetik magukat a bűvös szertartásnak. A harctéri traumák újraélése révén Makszim nagyjából rendbejön ugyan, de Artem „nem jön vissza” a *bad trip*ből (ez a novella címe), „agykérge és insulája maradandóan károsodott a kábítószerrel” (152–153.), és így került a pszichiátriára.

A kurzivált, cím nélküli, első személyű szövegbetétek közé tartozik egy roppant szugesztív beszámoló a Sínai-félszigetet kettéválasztó Tih-fennsíkon való átkelésről. Maros – bár itt nincs megnevezve – a testében működő biztonsági rendszer vészjelzésére vállalkozik erre az útra, hogy „kiszitítsa a fejét”. A kairói forradalom leverése után a külföldiek társaságában életveszélyesen sokat ivott és narkózott, és ahogy az ukrainai traumára a bentlakásos rehabilitációs intézet tűnik megoldásnak, ezzel a krízissel a sivatagban próbál megbirkózni. Felfogad kísérőnek két beduint, egy idősebbet és egy fiatalabbat, és az ő vezetésükkel teszi magát próbára a pokoli hőségben és a szikkasztó homokviharban. A beduinok révén fenyegető ősi hiedelmekkel is szembe kell néznie. Kairóba visszatérve egy újságból arról értesül, hogy a fiatalabbik beduin az Iszlám Állam terroristája volt, és egy merényletben elpusztult.

A már említett utolsó előtti novellában arról az ürességről van szó, amely a poszttraumás stressz szindrómához hasonló tünetekkel jár. Hogy ezt az érzelmi ürességet éppen mi okozza, arról itt nincs szó. Jászberényi alakjait általában is jellemzi valamiféle ontológiai üresség, amit – ha tehetik – alkohollal, droggal, szexszel tompítanak. Clara, a pszichiáternő, miután mobiltelefonos applikáció segítségével megszervezte magának a *gangbang*-et, és az én-elbeszélő az őszinte barátság jelének vette, hogy a többiekkel ellentétben az ő nevét megjegyezte, egy bárban iszogat vele, és arról beszél, hogy mindenki ilyenkor, a karácsonyi ünnepekkor akarja kinyírni magát. „Mert ilyenkor kellene az embernek együtt lennie a családjával, meg ugye a szeretetről kellene szólnia mindennek. Szembesülnek azzal, hogy nem szeretnek senkit, és őket sem szeretik, kétségbeesnek, és megölik magukat.” Mikor öngyilkosságot követett el egy páciense, akit az igazgatóság hazaengedett, noha ő jelezte az aggályait, azért hibáztatja magát, mert „érzelmi kötődést” (247.) alakított ki vele. Bár a nő érzelmi üressége dermesztő, előfordul, hogy szakmai hibából mégis érez valamit.

Néhány novella kilóg a sorból, nem Ukrajnában, Egyiptomban vagy a szanatóriumban játszódó hidegrázós történetek, hanem inkább a sztenderd magyar novellákhoz hasonlítanak. A „Farkasok között” címűben Maros (egy tetszőleges Maros?) kislány szereti a részeges szomszéd kutyáját, és amikor egy nap eltűnik a kutya, Maros ezt úgy magyarázza a fiának, hogy beállt a farkasok közé, és mivel nagyon bátor volt, a vezérük lett. A gyerek képzelődik a farkassá lett kutyáról, aztán mikor éjjel mélyen alszik, Maros elássa az agyonvert kutyát. „Az igaz szerelem vár” című darab arról szól, hogy a valaha családos férfi, aki a friss kórházi teszteredmények alapján halálra van ítélve (AIDS-es?), mintegy annak fejében, hogy a hosszú évek óta nem látott követelőző feleségének ad öt milliót autóra, közöszül vele – óvszer nélkül. A „Kegyelem” groteszk fordulattal véget érő szocionovella: a visszaesőként börtönben ülő Zolit odabenn megtéríti egy pap; szabadulása után nem akarja újramegújítani a bűnözést, de semmi sem sikerül neki, így végül újból rászánja magát a kábítószer-csempészésre. Amszterdamból hazafelé jövet igazoltatják az osztrák rendőrök, és már látja, hogyan fogják megtalálni a kocsiban a drogot, de váratlanul fontosabb dolguk akad, és elfüstölnek.

Jászberényi igazi erőssége az, amiben különbözik a kortárs magyar novellisztikától. Tematikai és stílárius téren egyaránt. Közeli rokona mindenesetre Földes András, az *Index*, majd a *Telex* újságírója, aki hasonlóképp személyes szemszögből és életét kockáztatva tudósított afrikai és ukrainai helyszínekről. Jászberényi sem csak a mindenkori eseményről tudósít, hanem saját magát, saját szubjektív szemszögét is beleírja az elbeszélésbe. Ő maga Hemingwayt nevezte meg egyik mesterének, de hűvös, szenvtelen férfialakjairól eszünkbe juthat Graham Greene is, meg az olyan kíméletlen háborús filmek, mint Oliver Stone *A szakasza*, Michael Cimino *A szarvasvadásza* vagy Spielberg *Ryan közlegénye* és mások. Az újságírást a fiktív irodalom eszközeivel ötvöző módszere Tom Wolfe és Hunter S. Thompson *gonzo*-újságírására emlékeztet. Aligha véletlen, hogy könyveit kiadják többek közt az Egyesült Államokban, Franciaországban, Indiában is. A mai Magyarországból szinte semmi sem látszik Jászberényi kötetében. Hogy ez jó-e vagy sem, döntse el az olvasó.

## FÜGGELÉK ANTIK KÖLTŐKHÖZ

Kovács András Ferenc: *Névtelen cserépdarab*

Kovács András Ferenc költői beszédmódokat és kulturális hagyományokat magába olvasztó költészetének egyik legfontosabb vonatkozási pontja és forrása az antikvitás. A *Névtelen cserépdarab*, KAF-nak az életében megjelent utolsó verseskötete, két ciklusában átfogó képet nyújt a költői életműnek erről a vonulatáról. A terjedelmes alcím: *Versek, válogatottak, régiek, újak – valamint műfordítások: Caius Licinius Calvus harminchat verse*, jelzi, hogy milyen anyagból épül fel a kötet. A saját név alá rendelt versek nagy része megjelent Kovács András Ferenc korábbi kötetekben, ezek mellett a gyűjtemény végre ciklusba rendezve mutatja meg a Calvus-versek – vagyis a Kr. e. 1. századi költő elveszett és ezért csupán elképzelt verseiből készített fiktív műfordítások – egy részét. A folyóiratközlések után immár egy könyv lapjain is elolvashatjuk KAF-nak ezeket az álműfordításait. A nagy Calvus-kötet azonban már csak posztumusz jelenhet meg, Kovács András Ferenc terve és ígérete, hogy befejezi a „fordítások” sorát – a *Névtelen cserépdarab* második ciklusánál sokkal terjedelmesebb anyag jelent meg folyóiratokban –, nem tudott megvalósulni. Amennyiben erről nincsenek szerzői feljegyzések, a sajtó alá rendezőkön múlik majd, milyen sorrendben tárják az olvasók elé a Calvus-verseket. Kovács András Ferenc nem szigorú, de tudatos kompozíciót hozott létre a kötetben; amikor folyóiratokban jelentette meg a darabokat, akkor is érezhető volt, hogy a versek elrendezése során többnyire arra törekszik, legyenek megfeleltetések, felismerhető összefüggések a versek között. A szövegek összetartozását annak idején az is erősítette, hogy római sorszámmal látta el őket – a számozás minden közlésnél előlről kezdődött –, a kötetben ezzel szemben a költemények első szavai szerepelnek cím gyanánt.

Ez a kiváló kötet KAF költészetének legközepébe vezet be. Az igen szép könyvtárgy – meg is kapta a „Szép Magyar Könyv 2023” verseny egyik különdját – két ciklusban hetvenkét verset tartalmaz; a tartalomjegyzékben egyébként a második ciklusból kimaradt egy vers, éppen az egyik legemlékezetesebb Calvus-szöveg, a *Trágár? Én? Soha...* kezdetű (71.). A könyv két fele több szempontból is elkülönül egymástól, más pontokon viszont kapcsolódásokat mutat. Az első, a szövegeket KAF saját verseiként bemutató ciklus túlnyomó része ugyanúgy antik formákban íródott, mint a második rész Calvus-versei. Az első verscsoport számos darabjában is meghatározó az antik motívumok jelenléte, viszont a költemények szcenírozásában alapvető különbségek mutatkoznak. A Calvus nevében írott versek jelen ideje a Kr. e. 1. század, terük a tág értelemben vett római világ, címettjeik latin nevet viselnek, vagy görögöt. Az első ciklus változatosabb, ami a szövegekben meg-



Bookart Kiadó  
Csíkszereda, 2023  
126 oldal, 5290 Ft

szólított figurákat illeti: itt is akad görög címzett, de kortárs hírességek is (mint Alexander Brody vagy Esterházy Péter), a legtöbbször pedig nincs konkrét megszólított.

A könyv első része abban a tekintetben is eltér a másodiktól, hogy itt az antik mellett a magyar költészet történetének számos rétege, műve és alakja közvetlenül is megidéződik. Itt csak két olyan verset említek, amely az hommage formai kellékeivel van felővezve: *Esztergom, Előhegy, augusztus* (a cím alatti megjegyzés: *Babits-centenáriumra*), *Óarany óda* (alcíme: *Hódolat Ber'senyinek!*). Persze a második ciklus is csak látszólag homogén, ami a nyelvi-kulturális rétegek jelenlétét illeti. A Kovács András Ferenc Calvus-verseit tárgyaló szakmunkák meggyőzően tárták fel, hogy KAF a Calvus barátjaként és költőtársaként számon tartott Catullus mellett többek között Horatius, Ovidius, Martialis és Iuvenalis szövegeit, sőt, a késő antik *Pervigilium Veneris*t is bevonja abba az intertextuális játékba, melynek során létrejönnek a Calvus-fordítások.<sup>1</sup> Ez többek között azért is számíthat az irodalomtörténeti hagyomány provokációjának,<sup>2</sup> mert a nevezett négy szerző a Calvus utáni költőnemzedékekhez tartozik, vagyis az eredeti Calvus-versek aligha utalhattak az ő műveikre.

Kovács András Ferencnek a magyar műfordítás-irodalommal folytatott párbeszédéből első helyen Devecseri Gábor Catullus-fordításait kell megemlítenünk. A láthatóan rendkívül könnyedén verselő KAF-nak semmiféle gondot sem okozott a Devecseri által a műfordításokban megkövetelt metrikai tisztaság, s ez meghatározó eleme a verseire jellemző formatökélynek. (Igaz, ennek kevésbé szerencsés következményei is vannak – ezekről alább lesz szó.)

A műfordításra való érzékeny reflexió és a műfordítások intertextusként való használata sok árnyalattal gazdagítja KAF szövegeit. Itt csak egy példára utalok: Polgár Anikó feltárta, hogyan épít az *Érik a fény...* című Calvus-vers Ibükosz *Töredék a tavaszról* címen emlegetett versének különböző fordításaira, és gondolja tovább elsősorban Radnóti Miklós és Franyó Zoltán egyes megoldásait.<sup>3</sup> Az „Érik a fény” verskezdés egyik ismert magyar fordításban sem szerepel – talán József Attila azonos című verséből helyezte ide KAF nyelvi törmeléként? Ez a megoldás nem lenne példa nélküli, a magyarra „fordított” Calvus nyelvére épít a szélesen értett magyar költészeti hagyományra. Így például az *Édes Quintiliám...* kezdetű siratóban azt olvassuk: „minden bánat az ég alatt”, s elsősorban Berzsenyire gondolunk (főleg *A közelítő télre*, de *A magyarokhoz* című ódára is), másodsorban pedig az általa klasszikussá tett fordulatot könyvcímbe emelő Krasznahorkaira (*Rombolás és bánat az Ég alatt*). Kovács András Ferencnek ezek az intertextuális játékok bonyolult összefüggéseket eredményeznek. A *Trágár? Én? Soha...* kezdetű vers elemzésében Tamás Ábel meggyőzően érvel a következő állítás mellett: a Calvus-vers összeköt egy antik és egy huszadik századi magyar verset. A Hadrianus császár halálos ágyán írt versről van szó egyfelől (*Animula, vagula, blandula* – Várady Szabolcs fordításában: *Lelkecske, te lengeteg, ingatag*), Kosztolányi Dezső *Akarsz-e játszani?* című verséről másfelől. Tamás szerint Calvus „arra invitál minket, hogy Hadrianus versében Kosztolányi költeményének intertextuális modelljét ismerjük fel”.<sup>4</sup> Ezt az olvasatot persze nem kell KAF intenciójaként

<sup>1</sup> Polgár Anikó: *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*. Kalligram, Pozsony, 2003, 209–221. Tar Ibolya: Kovács András Ferenc egyik álarca. *Studia Litteraria*, 2015/1–2, 159–170. Kerti Anna Emese: A „maszklehullás poétikája”. Kovács András Ferenc „Calvus-verseinek” elidegenítő gesztusairól. *Jelenkor*, 2019/9, 910–916. Uő: „Verseimbe te fűj, lehelj ma lelket!” Kovács András Ferenc Calvus-verseinek intertextuális hálózatáról (Catullus, Horatius, Ovidius). *Ókor*, 2019/4, 59–70.

<sup>2</sup> Kerti: A „maszklehullás poétikája”, 910.

<sup>3</sup> Polgár, i. m., 218–220.

<sup>4</sup> Tamás Ábel: „Bölcsen játszani, mindig azt szerettem”. A kulturális emlékezet újírása Kovács András Ferenc / Calvus *Trágár? Én? Soha...* kezdetű versében. In: Bónus Tibor – Halász Hajnalka

azonosítanunk, de a szerző szövegeiben érzett „nyelvi és műveltségbeli határtalanság”<sup>5</sup> jó indikátora, hogy a versek teret adnak az ehhez hasonló értelmezéseknek.

A két ciklus mottója alapján azt hihetnénk, hogy a könyvnek van egy horatiusi és egy catullusi fele, de ez legfeljebb csak erős megszorításokkal lehetne igaz, hiszen Kovács András Ferenc intertextuális univerzuma ennél összetettebb. A mottók a KAF-költészet fontos vonásaira mutatnak rá, és a hagyományokhoz kötődő költői önreflexió révén utalnak e líra talán legfontosabb jellemzőjére.

Az első mottó Horatius ódáiból való, a második könyv huszadik, záró darabjának első versszaka: „Újfajta, izmos szárnyakon indulok, / kétarcu költő, a laza légen át, / nem késem immár én a földön, / szállok, a városok elmaradnak” (5.). KAF Kardos László fordításában idézi az ódát, az ebben található „kétarcu” jelző kapcsolatot alkot a cikluscímmel, amennyiben a *Ianus könyvei nyílnak* címben olvasható tulajdonnevet a kezdet és vég kétarcúként ábrázolt római istenével, Ianusszal asszociálhatjuk. Az eredeti latin szövegben nincs szó kétarcúságról, a Horatius-szövegben szereplő *biformis* jelentése ‘kétalakú’. Bár a melléknévnek Janus jelzőjeként valóban a ‘kétarcú’ az elsődleges értelme (éppenséggel Janus Pannoniusnál is előfordul a „Ianus ... biformis” jelzős szerkezet), az idézett versben nem a január hónap névadóját minősíti a jelző, hanem a költőt – ahogy Horatius nevezi, a *vates*. A kétalakúság arra utal, amikor a római költő hattyúvá változik, és egyszerre viseli ember és madár ismertetőjegyeit. A halálban való átlényegülés az óda későbbi szakaszaiban nagyon konkrét átváltozásként jelenik meg, és a lírai alany széles földrajzi perspektívát vázol fel, amikor a maga költői hírnevéről beszél. A halálban addigi alakját elvesztő költő rajza az egzisztenciális határok kitapogatásába, valamint a hírnév kiterjedésének megjósolásába tűnik át Horatiusnál. Az első mottóban megjelenő átváltozás meghatározó mozzanat KAF költészetében, mely az éntől eloldott és újraírt költői hagyományok által működtetett lírai megszólalás modulációiként írható le.

A kötet második mottója a Calvus-ciklus élen található: „Tegnap, Licinius, pihenve, játszva, / táblácskámra soká, vidám örömmel / firkáltunk dalokat, mulatva, mint jött. / Játszi verseket ontva, váltogattuk / mértékük, poharazva válaszoltunk / egymásnak s vetekedve élcélődtünk” (63.). A Devecseri Gábor fordításában idézett Catullus-vers (Catullus, *carm.* 50. 1–6) megszólította maga Caius Licinius Calvus, akinek a neve alá KAF a ciklus verseit rendeli; a nevet magyarul általában Licíniusznak ejtik, míg az idézett fordításban a Licínusz ejtés kívánczik – ebben a latin szóban egyébként mindegyik magánhangzó rövid. Ez a fontos szöveghely szépen tanúskodik arról, hogy Calvust, akinek életműve csak töredékesen maradt ránk, milyen szoros kapcsolat fűzte a neóterikus költők másik, sokkal ismertebb alakjához, Catullushoz. Amit KAF Catullustól idéz, az mintegy igazolása a Calvus nevében megvalósított költői programjának. Ez a költészeti program alapvetően játék: innen a könnyed beszédmód és a verstani sokszínűség. A közös írást színre vivő jelenet a költészetet társas tevékenységnek mutatja, szemben azokkal a modern lírafelfogásokkal, amelyek a versírást, a verset inkább egyéni teljesítménynek és kihangsúlyozott belső beszédnek tartják. Tágabb értelemben a közös írás az irodalom intertextuális létmódjára is vonatkoztatható. A Catullus-vers első szava a „tegnap”. Ez KAF kötetében a neóterikus költészet múltbeli voltát jelöli, vagyis arra hívja fel a figyelmet, hogy számolni kell a hagyomány temporalitásával, ugyanakkor az időbeli távlat rövidsége a közelre hozás eszköze. Mintha Catullus azt mondaná, csak a minap volt, hogy Calvusszal játszadoztak.

---

– Lőrincz Csongor – Smid Róbert (szerk.): *Hatástörténekek. Tanulmányok Kulcsár Szabó Ernő 70. születésnapjára*. Ráció, Budapest, 2020, 503–514., 512.

<sup>5</sup> Fried István: „S miközben antik metrumokat cipel”. Vázlat Kovács András Ferenc lírájáról. *Helikon*, 2024/10, 10–12., 10.

A két ciklus közötti átjárásoknak a maga eszköztelenségében is az egyik legfeltűnőbb példája a *Névtelen etruszk költő arca fölizzik* (59.) és a *Névtelen etruszk költő verstöredéke* (114.) kettőse. Az átírás, újrahasznosítás és áthelyezés mint a költői alkotás elvei látványosan jelennek meg ebben a két versben. A szöveg, illetve szövegek egy korai változata a *Forrás* 1998. decemberi számában jelent meg, a Calvus-versek folyóiratközléseinek megfelelő módon, cím nélkül, a lapszámban közölt Calvus-fordítások első darabjaként, amire szokás szerint római szám utalt. Ez még valóban töredék volt, három teljes versszaka után a következő két sortöredék következett „(– – –) kecsesebb, tüzesült agyagurna a lelkem: / benne halottak (–)”. Nyolc évvel később, a *Tiszatáj* 2006. decemberi száma olyan változatot közölt, amelyben már négy teljes strófa szerepel. A vers első tizenegy sorában ejtett néhány jelentéktelen változtatás mellett jelentős beavatkozást vehetünk észre a harmadik versszak végén. 1998-ban ez még így nézett ki: „Tarquiniába szakadt”, és ezt követte az idézett két csonka sor. 2006-ban ennek helyére a „római mérce szerint” került, ez vezeti fel az utolsó szakaszt: „nagy s kicsi is vagyok én, noha külsőm lényege semmi. / Tarquiniába való, / thybrisinél kecsesebb, tüzesült agyagurna a lelkem – / rejti halottaimat.” Ahogy látszik, a korábbi, töredékes szövegből a harmadik versszak utolsó sora átalakulva beépült az új változat negyedik strófájába, csakúgy, mint a korábbi csonka versszak anyaga.

A vers alakulástörténetének harmadik állomását szintén egy folyóiratközlés jelenti (*Látó*, 2023. március), mely nem sokkal előzte meg a most tárgyalt könyv megjelenését, tehát feltételezhető, hogy a szerző kifejezetten gondolt a kötet két ciklusára, amikor a lapban két változatot tett közzé. Ezek már megkapták a kötetben szereplő címüket. A *Névtelen etruszk költő arca fölizzik* a lapszám élén szerepelt, és az *Amor! Róma! Tavaszdal!* című vers követte: a kötetben ez a két költemény zárja az első ciklust. A *Névtelen etruszk költő verstöredéke* a folyóirat végén, a költők kézírását tartalmazó „Névjegy” rovatban olvasható. Nem véletlenül került a „Névjegy” előtt álló „Talált vers” rovatba Horatius Manlius Torquatushoz címzett verse (*carm.* IV. 7), hiszen ez az óda abban a ritka második arkhilokhoszi strófában íródott, mely KAF „etruszk” verseinek is a versmértéke: egy daktilikus hexametert követ egy úgynevezett hémiepesz kólon (tá-ti-ti – tá-ti-ti – tá); ha a hosszú és rövid sor kapcsolatát megismételjük, meg is van a négy soros versszak. A *Látó*-ban közölt Horatius-vers a híres *Diffugere nives* kezdetű óda, mely tavaszi nyitóképe révén az *Amor! Róma! Tavaszdal!*-hoz is kapcsolódik.

A *Névtelen cserépdarabban* található két etruszkos vers szövege azonos a *Látó*-ban olvashatókéval. A 2023-as változatok legfontosabb különbsége az 1998-ban és 2006-ban megjelent folyóiratközlésekhez képest azon túl, hogy címet kaptak, egy teljes, bevezető versszak betoldása a versek elején. Az első ciklusban szereplő vers kettősponttal záruló első strófája: „Névtelen etruszk költő arca fölizzik – a múltból / küldöm örömmel elé! / Drága, fogadd szeretettel – a vers örök, égi ajándék. / Most idemásolom én” (59.). A már korábban is meglévő négy strófa ezután idézőjelek között áll, az idézett versben kurziváltan, a Calvus neve alatt közölt változatban kurziválás nélkül. Az első ciklusban a költemény a „D-nak” ajánlással szerepel, a második ciklusban ez elmarad – az antik költészetből nem ismerünk efféle, paratextuális dedikációkat –, viszont ott a harmadik sor első fele tartalmazza a d-vel kezdődő nevet: „Doria, vedd szerelemmel” (114.). A Doria név gyakori címzettje KAF Calvus-verseinek, melyek, hasonlóan Catullus vagy éppen Horatius költeményeihez, rendre megszólítanak valakit. Ha összehasonlítjuk a *Névtelen cserépdarabban* olvasható két változatot, feltűnik, hogy négy hémiepesz kólon – vagyis páros, rövid sor – kivételével az összes sor eltérést mutat. Kisebb-nagyobb szemantikai eltolódások jönnek így létre, részben megváltozik a kulturális regiszter. KAF-nál Etruria „lány”, Calvusnál „lyd”, az agyagurna az előbbinél „rómainál tüzesebb”, az utóbbinál „thybrisinél kecsesebb, tüzesült”.

Egy fontos ponton egyenesen vitatkozik egymással a két vers. Az ezredfordulón megjelent szövegváltozatokban a versbeszélő, etruszk vonásaira utalva és kinézetét az önazo-

nosság jegyében elfogadva, így beszél saját arcáról: „Még Clusium és Volaterrae / küldte nekem, csak enyém, / s nem tagadom le sosem, tán megmarad át az időkön”. (A *Tiszatáj*-ban megjelent változatot idézem, a *Forrás*-ban apró központosági különbségtől eltekintve ugyanaz a szöveg szerepel.) A kötetben a „csak enyém” után mindkét versben három pont következik, s utána új mondatként Kovács András Ferenc szentenciózus megfogalmazásokat helyezett el. „Meztelen arc elenyész, csak a szó szakad át az időkön”, állítja KAF „saját” versében az etruszlen költő, amikor viszont Calvus versében szólal meg, ezt mondja: „Szó tovaszállhat, a kép tán megmarad, átüt időkön”. A címben az arc felizzását kiemelő KAF és a megidézett vers töredék voltát hangsúlyozó Calvus ugyanannak az etruszk költőnek a szavait adják vissza, de a medialitás kérdéséről mást hallanak, illetve olvasnak elődjüknél. Az a döntés, hogy a *Névtelen cserépdarab* két ciklusa tartalmazza ezt a két verset, nemcsak a KAF- és a Calvus-versek közötti folyamatosság jelzése miatt fontos, hanem azért is, mert performatív módon jelzi, mindkét szöveg érvényes, és mindkettőnek meghatározó jegye a költői kreativitás szerinti alakíthatóság.

A két versnek van néhány gyengesége, amely összefügg KAF koncepciójával. A *lyd* szó írásmódja alighanem Devecseri hatásával magyarázható, és igazából értelmezhetetlen a magyar olvasók számára. Ennél fontosabb problémára világít rá a „thybrisinél kecsesebb, tüzesült”, melyben az első szó megfelel a filológusi rekonstrukció kívánalmának, de magyar költői szöveg részeként értelmezhetetlen, és sterilnek hat. Az „idemásolom én” második eleme jellemző példája az antik versfordításokban oly gyakran használt rövid, egyszótagú szavaknak (*bús, dús, bős, vén, ő* stb.). Személyes névmás esetében ez kifejezetten zavaró, hiszen teljesen felesleges: azonkívül, hogy metrikailag kézre áll, más létjogosultsága nincs. Kovács András Ferenc szövegeiben az ilyesmi helytel-közzel előfordul, és lesznek, akiket ezek már kisebb mennyiségben is távol tartanak a kötetől. Hogy KAF ilyen nagy mértékben kapcsolódik a műfordítói nyelv Devecseri-hagyományához, az alighanem teherteretnek tekinthető. Másként szólna a magyar Calvus, ha a szerző szeme előtt nem Devecseri Gábor, hanem például Babits, Szabó Lőrinc vagy Vas István metrikailag lazább, de természetességében költőibb fordításainak eszménye lebegett volna.<sup>6</sup>

Kovács András Ferenc Calvus-álfordításai a második ciklusban kaptak helyet, de a könyv első részében is van két vers, amely mottóként Calvus-szöveget tartalmaz. Az egyik a *Függelék antik költőkhöz*, amely eredetileg mottó nélkül jelent meg az *Alföld*-ben (2007/10.), majd ugyanaz a szöveg, de mottóval kiegészülve a *Helikon* 2009/5. számában és a *Sötét tus, néma tinta* című KAF-kötetben (2009). A 2009-es változat úgy jött létre, hogy egy két évvel korábbi vers élére a szerző mottóul odaillesztette az *Alföld* 1999. áprilisi számában megjelent Calvus-vers első strófáját: „Perzselő vágy Persephonéja lettél, / egyre mélyebben lakozol valómban – / titkosabb vagy, Tertullia, lázas, égő / vérlobogásnál”. A szerelmi szenvedélyt, a te és az én kettősét, a test és az alvilág képzetét összekapcsoló, sűrű Calvus-vers részlete jelentős távlatokat nyit KAF költeményének élén.

A mostani kötetben, vagyis a vers immáron végsőnek tekinthető formájában a Calvus-mottóból Tertullia neve eltűnt, helyére a referenciálisan nyitottabb *Te* személyes névmás került, a harmadik sor a következő lett: „titkosabb vagy már Te a lázban égő”. Nemcsak a referenciális viszonyok miatt fontos ez a változtatás, hanem azért is, mert eltünteti az egyébként szabályos szapphói strófa poétikailag nem nagyon indokolható metrikai megbicsaklását: a *Tertullia* egy szótaggal hosszabb volt a kelleténél (a *Tullia* névvel például kijött volna a verselés). Tehát Kovács András Ferenc metrikailag is kiigazította a Calvus-

<sup>6</sup> A Calvus-versekről más okból fogalmazott meg szkeptikus véleményt Kórizs Imre a versek közlésének legintenzívebb időszakában: úgy látta, a virtuóz formakészség agyonnyomja a megte-remtett Calvus „egyéniségét”, és nem rendelődik alá a szerepnek, valamint „a versek mindig elég jók – és mindig elég egyformák”. Kórizs Imre: Átvitt értelem [Polgár Anikó *Catullus noster* c. könyvéről]. *Ókor*, 2004/2, 90–92., 91.

idézetet, ami azért is figyelmet érdemel, mert a *Függelék antik költőkhöz* egyik fő antik vonatkozása éppen a metrika. A vers egymásra vetíti az életerős és a költői alkotóképesség kérdését, miközben az évszakok toposzát és néhány természeti képet összeköt a hajózás metaforájával.

A költő ebben a versben három antik, illetve antikizáló strófát alkalmaz. A legismeretesebb ezek közül a mottót és a vers ötödik versszakát adó szapphói. A legkevésbé ismert az első strófa versformája; ez nem antik, hanem antikizáló. A három hendecasyllabusból és egy adóniszi sorból álló strófáról Csehy Zoltán kimutatta, hogy Kazinczy Ferenc hozta létre – minden bizonnyal a szapphói strófa nyomán – *Az áldozó* című versében: a metrikai formát KAF mellett többek között Markó Béla és Szálinger Balázs is használja.<sup>7</sup> A *Függelék...* 2–4. versszakának metrikai mintája megtalálható az antik irodalomban. A három glükóneus és egy pherekráteus kombinációjából létrejövő strófát Anakreón használta, például ebben a versben: „Gyermek, szűzi tekintetű, / kívánlak, de te nem törödsz / avval sem, hogy az én szívem / gyeplőszára kezedben” (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása). KAF tipográfiai eszközzel idegeníti el és hozza közel az említett metrumokat. A négy soros strófákat ugyanis öt-, illetve hatsoros versszakokba tördeli. Így például a második szakasz, amelynek első glükóni sornyi egysége a következő szavakból áll: „Bódult, illatos ég borít”, így van tördelve: „Bódult, illatos / ég borít földet, fűre / vizet, mezőt – rügy / bomlik, vad idő vonul, / boldog szél fut a réten” (50.). Vagyis a KAF-féle tördelés nem követi az antik strófa képletet, a vers sorhatárai nem esnek egybe azzal, amit az antik költészetet olvasva szövegfelületként, látványként megszokhattunk. Az elcsúsztatás révén sajátos ritmus, valamiféle billegés jön létre, hiszen a metrikai értelemben vett ritmus más tagolást sugall az olvasónak, mint a tipográfiai elrendezés; a szemantikai és szintaktikai tagolódás az előbbivel esik egybe. Persze előfordulhat, hogy valaki a tördelés miatt szabadversként tekint a szövegre. Azért beszélhetünk idegenné tevésről, mert KAF megbontja az antik strófa rendjét, közelre hozásról pedig azért, mert a modern költészet felől érkező olvasónak a rövidebb sorok alighanem familiárisabbak. A *Függelék antik költőkhöz* cím arra utal, hogy a mű kiegészítés, hozzáírás az antik motívumokhoz és metrikához – részben Kazinczyt követve –, de a *függelék* szónak térbeli értelme is lehet: a verssorok függőlegesen irányba vannak kinyújtva, ami deformálja a strófák klasszikus zárttságát. A vers illeszkedik a kötet haláltematikájába: „Ró a sápadt kéz / a viaszba pár sort... Vár / a költő még, s mosolyint, / ha lányok melle / villan, ring – szerelembe / hulltan szebb a halál is” (51.).

A kötet másik KAF-verse, amely Calvus-mottót kapott, a *Momentumok mint monumentumok*. Az idézet eredeti szövegösszefüggése is megtalálható a könyvben: az *Emlékoszlopotkat, hír hamis érceit* című Calvus-vers,<sup>8</sup> melynek utolsó két sora adja a mottót: „kérded: mit hagyok itt? Verseket – és örök, / szép emlékjelemül tán csak a víg időt” (KAF: 56., Calvus: 98.). A *víg* jelzőt itt is alighanem csak egyszótagos volta indokolja. A Calvus-vers Horatiuszal perlekedik, több ponton szövegszerűen is megidézve az *Exegi monumentum* kezdetű (Kosztolányi: „Emléket hagyok itt, mely ércnél maradóbb”; Devecseri: „Áll ércnél maradóbb művem”) ódát (*carm.* III. 30). A kötetzáró Horatius-vers részletesen kidolgozott anyagi metaforával beszél az elkészült költői műről és a halhatatlanságról. Ezt Calvus elveti, és paradox módon úgy véli, a versek mellett „tán” – ami itt ismét töltelékszónak hat

<sup>7</sup> Csehy Zoltán: Adeste, hendecasyllabi, quot estis! A repetitív és a refrénes hendecasyllabus a humanista költészetben, különös tekintettel Janus Pannonius költeményére. In: Békés Enikő – Tegye Imre (szerk.): *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*. Magyar Neolatin Társaság Debreceni Tagozat – MTA ITI, Debrecen – Budapest, 2012, 47–61., 53.

<sup>8</sup> A versről lásd Kerti Anna Emese idézett munkáit és Ménesi Bence László tanulmányát: Énkonstrukció és műfaji kódolás Kovács András Ferenc három Calvus-versében. *Szkholion*, 2023/2, 85–96., 93–96.

– valami olyat hagyhat hátra, ami anyagtalan, és valójában vagy elmúlt már, vagy nem kötődik igazán hozzá: hiszen az ő életének víg ideje nem maradhat örök emlékjel, ha pedig a mindenkori víg időre gondol, ahhoz nincs specifikusan köze, hacsak nem az, hogy életében neki is volt benne része. A Calvust idéző KAF-vers a címébe emeli a Horatius-óda második szavát (*monumentum*), és állapothatározóként az időpillanatokra utaló *momentumok* alá rendeli. Ezek szerint igaz az, amit Calvus pedzett: az időpillanatok tölthetik be az emlékjelek szerepét.

De ez, mint látni fogjuk, nem ilyen egyszerű. Versében Kovács András Ferenc latinul idézi az említett Horatius-ódát: „*Non omnis moriar* – véli a váteszi / költő... (Nemde hiú málha a hír, a név?) / Nem sziklák a szavak, nem monumentumok – / zengő porszemek és néma momentumok” (56.). Az *Exegi monumentum*mal megegyező módon aszklépiadészi verselésű költeményt több szempontból is más szabályok működtetik, mint Calvus versét. KAF közvetlenül idézheti Horatiuszt: a Calvus-fordításban nem volna értelme latin citátumnak, hiszen az elvileg lefordítódna magyarra. KAF a „váteszi költő” antonomáziával konkrétan utalhat Horatiusra, Calvus ezt nem teheti, hiszen korábban élt nála. A szállóigeként is ismert latin szintagma Devecseri-féle fordítása: „Meg nem halhatok én teljesen” (Kosztolányi az utolsó szót elhagyta). KAF követi abban Calvust, hogy kétségbe vonja a venusiai költő szavának igazát.

Az idézett strofa mintha visszavonná a vers címének sugallatát. Itt nem a momentumok vannak monumentumokként elgondolva, hanem mindkét kifejezés a szavakra vonatkozik. A *porszemek* előtti jelző, a *zengő*, megidézi a páli szeretethimnusz szavait a szeretet hiányában hiábavaló beszédről: „zengő érc vagy pengő cimbalom” (1Kor 13,1). A „zengő érc” az *Exegi monumentum* felütését juttathatja az olvasó eszébe. Horatius ércnél maradandóbbnak nevezte az emlékművét, Pál zengő ércet emleget, KAF pedig már csak zengő porszemeket: utóbbi kép igazából az intertextuális vonatkozások között nyeri el értelmét. Az idézett szakasz hangzósságához hozzájárul a *monumentumok*, illetve a *momentumok* előtt álló *nem* és *néma*. A szinte egybeolvadó nazálisok kihangosítva a szemantikai kiüresedés irányába viszik a két sorzárlatot, a másodikiké már szinte nyelvtörő, a *nem* és a *néma* pedig jelentésüknél fogva is a Horatius által hangsúlyozott nyelvi erő tagadása felé mutatnak.

Az előbb tárgyalt két vers a kötetben nagyon hangsúlyos elmúlásmotívum miatt is említést érdemel, mely különösen a könyv vége felé válik meghatározóvá. A tudatos kötetkompozíciónak ezen a helyen csak néhány pontjára utalok. A kötet élére KAF első könyvének (*Tengerész Henrik intelmei*, 1983) három darabja került, az *Aszandrosz hazatér*, az *Aszandrosz a pusztán* és a *Cseréptánc*. A hazatérés mellett a cserép és a maszk képzete miatt is fontosak ezek a versek, a könyv összetett motívumhálója a cserépdarabról már ezen a ponton alakulni kezd: „nem véd repedő cseréparc, / sem redőző rongy” (*Aszandrosz a pusztán*, 8.), „nyelvem tövéből dől cseréptánc, / maszkdarabok kusza törmeléke” (*Cseréptánc*, 9.). A kötet címét adó „névtelen cserépdarab” jelzős szerkezet az első ciklus végén jelenik meg. A *Cserépdarab görög tragédiából* című vers, amely a gyűjtemény egyik legkétsősőbbi darabja, hőmpölygő szövegmondásban kapcsolja össze a születést és a halált, miközben fontos szerep jut a meztelenség motívumának: „csupasz maszk szája zeng fent meztelen szemek / figyelnek árnyak arca csontja meztelen / csonk hull hádészba névtelen cserépdarab” (58.).

Ezután még két vers következik az első, *Ianus könyvei nyílnak* című ciklusban: a már tárgyalt *Névtelen etruszk költő arca fölizzik*, melyet a névtelenség és az arc mellett a meztelenség is köt az előző vershez, valamint az *Amor! Róma! Taaszdal!*. Ez a költemény nemcsak a tavasz miatt jelent derűs cikluszárlatot, hanem azért is, mert a természet és a költészet közötti határ lebontásával és az egyszerre záró és nyitó Ianus alakjával fejeződik be: „körben a fák hegyén / Ianus könyvei nyílnak!” (60.). A ciklus utolsó sora megismétli és

egyben értelmezi a ciklus címét. A könyv második, a Calvus-verseket tartalmazó egysége a mottó és a római költőről szóló, történelmileg hiteles és fiktív elemeket vegyítő szócikk (64.) után, a *Jó Catullusom...* kezdetű verssel kezdődik, amely megismétli Catullus első *carmen*jének gesztusát, és barátja figyelmébe ajánlja éppen elkészült kötetét. Ahogy utaltam rá, a ciklus és a könyv utolsó darabjaiban sűrűsödik a halál jelenléte, megjelenik a szerelmi kapcsolat bizonytalansága, és újra a némaság kísértete. „Szólj hozzám, vacsorázz velem, / érezzem szavak ízeit – / nem szeretne a szám, a nyelv / szótlan megkeseredni szép, / némult égiek ajkán.” (*Ősz volt, Doria...*, 120.)

Csak még egy példa azokra a kapcsolatokra, amelyeket a kötet elrendezése erősít fel. A *Fennkölt strófák alsóbb neműkről* című vers, mely Horatius mellett utal Csokonaira, Berzsenyire és Adyra is, az alsóneműk – a gatyá és a bugyi – világát járja körül. Az ezután következő *Óarany óda* pedig így kezdődik: „Ó, arany, csurdé Danaéra csurgó / Juppiter, vágyak bugyogó esője”, ahol is a melléknévi igenév *bugyogónak* az előző vers aktualizálja a főnévként való értelmezését is (30.). A *Fennkölt strófák...* a fergeteges humora miatt emlékezetes. Abban a sokféleségben, amely a *Névtelen cserépdarab* lapjain elénk tárul, a lírai versek mellett található csevegő episztolák, támadó és szatirikus élű darabok, pajzánság és obszcenitás. A negyven év terméséből válogató kötet egyes verseit ma nem érezzük meggyőzőnek, így például az *Ezredvégi ódák*ok harsány szójátékait. A metrikai hibátlanság oltárán feláldozott költőiségre fentebb láttunk példákat. Ezek azonban nem vonnak le annak a költői teljesítménynek a jelentőségéből, amely megvalósítja antik és modern ózmóizását, s amelynek ez a könyv emlékezetes monumentuma.

## MÁLNA ÉS BŐRSPENÓT

Szócs Géza: *Összegyűjtött versek*. Szerk. és utószó: Balázs Imre József

Mondják, a szerző halála után az életműve purgatóriumba kerül, hogy eldőljön, az utókor elfeledi vagy kanonikussá emeli. Különös ebből a szempontból Szócs Géza esete, akinek halála után három évvel megjelentek az összegyűjtött versei. A recepció szerint Szócs Géza fontossága már pályakezdőként, a hetvenes években sem tűnt kérdésesnek, feltűnő, agilis figurája volt költő, szerkesztő, gondolkodói mivoltában is az úgynevezett harmadik Forrás-nemzedéknek.<sup>1</sup> Később nemzetközi ismertségéhez a Securitate is hozzájárult: az *Ellenpontok* című samizdat folyóirat szerkesztőjeként őt is vegzálták, letartóztatták, helyzetének világszerte híre ment.<sup>2</sup> Szócs végül 1986-ban emigrált, de a rendszerváltást követően visszatért Romániába, ahol előbb politikai szerepet vállalt, majd az erdélyi magyar kultúrában tevékenykedett könyv- és lapkiadóként. Szerzőként viszont háttérbe húzódott, 1992-es *A vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban* című kötetének borítójára afféle alcímként még azt is ráíratta, hogy »Sz. G. utolsó verseskötönyve« – bár a későbbiekben publikált még prózát, drámát, lírát úgy saját nevéen, mint Carbonaro szerzői nevéen. A kétezertizedes években, a második Orbán-kormány idején a magyarországi politikában vált aktívvá, előbb kultúráért felelős államtitkár, majd a miniszterelnök kulturális tanácsadója volt, ám idővel eltűnt a frontvonalból. Szócs 2020 novemberében, 67 évesen a Covid okozta szövédményekben hunyt el – kiemelkedő fontosságú, de régóta stagnáló életművet hagyva maga után.

A harmadik Forrás-nemzedék a korábbiaknál és a későbbieknél is oldottabb politikai klímában indult, „szabadon fontolghatták alternatív életformák megélését – beleértve a korszak beat- és hippieletérzéseinek lokális adaptálását”.<sup>3</sup> Szócs számára a lokális hagyományon túl Weöres Sándor, Hamvas Béla, Várkonyi Nándor és Szentkuthy Miklós írásai szolgáltak – nem feltétlenül poétikai, inkább szemléleti-gondolati – mintául. Ezekből az előképekből eredeztethetők legalábbis a Szócs-líra olyan jellegzetességei, mint a mitológizálás, a spekulatív és/vagy popkulturális műfajok (alternatív történelem, sci-fi, fantasy,

<sup>1</sup> Vö.: Balázs Imre József: A harmadik Forrás-nemzedék irodalomtörténeti szerepe, in: *A harmadik Forrás-nemzedék viszonyhálózatai. Tanulmányok* (szerk. Balázs Imre József), Komp-Press, Kolozsvár, 2022, 7–14., 9. illetve: Balázs Imre József: Apokrif kultúrák. Szócs Géza korai verseskötönyvei, uo., 33–39., 33–34.

<sup>2</sup> A vonatkozó dokumentumokat lásd Szócs *Az uniformis látogatása* (Hungarian Human Rights Foundation, New York, 1986) című kötetének politikai írásokat tartalmazó IV. fejezetében, illetve az *Amikor fordul az ezred* című könyvben (Beszélgetőkötöny és dokumentumgyűjtemény; Sz. G. és Farkas Wellmann Endre, Ulpus-ház, Budapest, 2009).

<sup>3</sup> Balázs: A harmadik Forrás-nemzedék irodalomtörténeti szerepe, i. m., 7.

Helikon Kiadó  
Budapest, 2023  
740 oldal, 7999 Ft



krimi stb., de akár a rockopera) iránti kísérletező érdeklődés, a játékosság, az irónia. Ám az életmű első három kötetében – *Te mentél át a vízen?* (1976); *Kilátótorony és környéke* (1977); *Párbaj avagy a huszonharmadik hóhullás* (1979) – poétikai-formanyelvi szempontból az avantgárd-neoavantgárd rekvizitumok meghatározók: szürrealista képiség, merész asszociációk, az antilíra eljárásai (jegyzetek és tudományos hivatkozások beépítése, ezáltal a költői nyelv létmódjának feszegetése, tágítása, megkérdőjelezése), tipográfiai és vizuális kísérletek, valamint nagyfokú – komplex versfüzéreket, ciklusokat, kötetkompozíciókat összemontázsoló – konceptualitás, ami megágyaz a szövegstruktúrákban létrejövő mitologizáló-spekulatív történetmondásnak. Bár kétségtelen, hogy az avantgárd beszéd-módok jellemzően érthetők a fennállót provokáló vagy arra fittyet hányó ellenbeszéd-ként, ám a Szócs-líra látványos politikai-közérzeti elköteleződése valójában a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján történt meg az ellenzéki aktivizálódással, illetve a hatalmi visszaélések fokozódásával párhuzamosan. Ezek a versek két egy időben, 1986-ban kiadott kötetben is megjelennek (részleges átfedésben). Szócs emigrációját követően a Magvető publikálja *A szélnek eresztett bábu* című gyűjteményt, amely az első három kötetet adja közre, illetve *Konkrét vers az afrikai lópestisről* cikluscím alatt a kevésbé direkt közérzeti verseket. *A Nicht vor dem Kind* (242.<sup>4</sup>) című kiemelkedő darab például gyerekversbe burkolja kritikus megjegyzéseit: „Veszek én neked / dominót, / nádimanót és dinamót, / mandolint, sózott mandulát, / levendulát / és rajzolunk / ki épp egy pallón indul át // és rajzoló, ha jó leszél / hajcip... azazhogy hajcihót, / gondolatot és gondolat, / nyaktilót is, cipót, / cipót, / cécét,<sup>5</sup> spinétet és spinét // de előbb fogyjon innen el / ez a drága jó bőrspenót – / hej-haj, folyó. // »Óráról órára más az élet.« Egy- / szer lenn, / máskor lennebb.” Az *uniformis látogatása* című kötet, amely nemcsak Szócs közérzeti-politikai verseit tartalmazza, de néhány román vers fordítását, szemelvényeket a korabeli román történelemhamisító, magyarellenes könyvekből, valamint politikai írásokat is, a Magyar Emberi Jogok Alapítvány gondozásában, New Yorkban lát napvilágot. E két kötetet egymás mellett szemlélve egyértelmű: a nyolcvanas évek írásainak vaskosabb részét még nem bírta el a nyomdafesték 1986 Magyarországon. Ezek nem köntörfalaznak, az *Underground* (259.) például így indul: „Íme ezredes elvtárs másik verset írok a tőlem elkobzottak helyett”. Ám a szürrealis látásmód itt is dominál: „Nagyritkán hív meg valaki / pohár borra, vagy épp ebédre. / (Anyám szalonnát csomagolt a / házkutatási engedélybe; // így élek, élek, éldegélek.) / Számban a tudóvzés vörös fésűjével” (uo.). Vagy: „gyanús málna nő a költő mellén, / át is üt a kenderen” (*A. Sz. over the Ocean* – 217.).

A nyolcvanas évek verstermése felemás ítéleteket kap a recepcióban. Keresztury Tibor a korai Szócs-költészetéről azt írja: „Lemond tehát arról a tágabb kontextusról, amit a társadalmi-közösségi viszonylatok beemelése jelentene, így felszabadítja a lírai teret mindazon aktualitások jelentésmezőitől, amelyek a verset konkrét helyzethez, korhoz kötve tennék értelmezhetővé, a megértést annak ismeretéhez kötnék”, majd a nyolcvanas évek verseit szinte mentegeti korábbi állítása fényében: „a Szócs-líra feltöltődése konkrétabb jelentéssugallatokkal nem önmagában értékképző tényező, s a legkevésbé sem a művészi megformáltság hiányosságait hivatott pótolni – mint az a napjaink politikai tárgyú költői törekvéseiben gyakorta tapasztalható”.<sup>6</sup> Az 1992-es *A vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban* című válogatott és új verseket magába foglaló kötet kapcsán Kemény István ennél szigorúbb: „Úgy lehet tehát megalázni a költőt, ha az aktualitások ellen kénytelen fellázadni, ha az aktualitások fölénybe kerülnek vele szemben. És így válhat korszerűtlenné később. Szócs Géza nyolcvanas évekbéli versei romlékonyabbak, mint a régebbiek. Korábbi játékos érzelmesség-

<sup>4</sup> Bár írásomhoz az eredeti kiadásokat is forgatom, az oldalszámokat mindvégig a Helikon gyűjteményéből adom meg.

<sup>5</sup> Comitetur central (román): központi bizottság, a Román Kommunista Párt legfőbb szerve.

<sup>6</sup> Keresztury Tibor: A jelenlét archaikus biztonsága. Szócs Géza költészetéről, *Jelenkor*, 1989/12, 1133–1142., 1133. és 1138.

ge ekkor gyakran vált érzelgősséggé – a mai nem-romániai olvasó számára (Pl. az *Indián szavak a rádióban* vagy az *Ez már a feltámadás avagy a nemzet mélyrepülése*).<sup>7</sup> A Kemény által kiemelt versek valóban nem a legjobbak – az előbbi esetben például maga a szerző is hosszabb jegyzetben magyarázza el, azért ajánlja a verset William Least Heat Moon indián szerzőnek, mert felszólalt mellette –, ugyanakkor mai szemmel nézve a két 1986-os kötet versanyaga a legérdekesebb történetileg, és poétikai-formanyelvi szemszögből is igen gazdag, arról nem beszélve, hogy a leginkább megrázó is. Ám a fanyar iróniát se nélkülözi, például a megfigyelés, a „személyi követés” paródiáját színre vivő *Egy januári délelőtt* című emlékezetes opusban, amelyben a lírai ént egy ügynök követi, az ügynököt egy nyomozó, a nyomozót a felesége, a feleséget egy ápoló, az ápolót stb.

Mint látható, a nyolcvanas évek Szőcs-könyvei – alighanem kiadáspolitikai, de meglehet, csakúgy koncepcionális okokból – nem önálló kötetek, hanem elegyes műfajú vagy az életműből válogató gyűjtemények. Így van az 1989-es *A sirálybőr cipővel*: javarészt új verseket közöl, de átvesz néhány korábbi is – többek között a Kemény által kárhoztatott *Indián szavak a rádióban*. És bár új verseket is közread, válogatás a már említett *A vendégszerető* is. Gács Anna e gyűjtemény kapcsán arra figyelmeztet, hogy a korábbiánál is több idézetből és utalásból épül a Szőcs-líra, ami talán válságjelenséggént értelmezendő: „A versek eddigi jellemzésében ugyanis nem esett szó arról a hangról, mely *A sirálybőr cipő* kötet óta egyre artikuláltabbá válik, s *A vendégszerető*ben már legalábbis egyenrangúvá lett azzal, amit Keresztury Tibor a »jelenlét biztonságá«-nak nevez Szőcs költészetében. A költő-szerepet is érintő elbizonytalanodás, keserűség hangja ez. [...] A magabiztosság megingása a költészetben, a költő küldetésébe vetett hitre is kiterjed, ezt mutatja a sok próza és vendégszöveg. [...] Talán ez az oka annak, hogy a címlapon ez a felírás szerepel: »Sz. G. utolsó versesknyve«”.<sup>8</sup>

Az életmű folytatása Gács sejtését látszik igazolni. Tizenegy év után, 2003-ban látott napvilágot (saját nevével) *Az al-legóriás ember avagy mikor a szomszédgyerek a holdra lép*. Szőcsnek régi eljárása a versek allegorikus alternatív történeti keretezése. Ilyen a *Mikor II. Lajos voltam* ciklusa, melynek az a kiinduló fikciója, hogy II. Lajos nem halt meg a Csele patakban, hanem elbujdosott és jobbágyként élt, ami alighanem áthallásos a titkosrendőrség elől való bujkálással: „Elfogy a pisztráng asztaláról / a kék piros karfiolja / a hírszerzők kék vacsorája. / Vállunkban ott lebeg fehéren / a csonttrák szárnya, szárnyacsapása. // Bokánkban vakít / és megdagad a holló / lecsúszott, rongyos harisnyája” (*Az erdőházba, mikor? A Hargitára, mikor? – 287.*). De hasonló allegória található az *Indián szavak a rádióban* magjában is: egy indián lovasszapat átkel a Bering-szoroson, és Bem apó seregének segítségével siet Segesvárnál, ez áll párhuzamban William Least Heat Moon felszólalásával. A 2003-as kötetben ez a szemlélet válik dominánssá, ám a túlzott használat mintha egyel-  
vűvé tenné ezt a versanyagot: az ötletek érdekesekek, de nem mindig magától értetődő, mi a tétjük: egy Erdélyből elhurcolt gyerek janicsárként visszatér és saját családját hányja kardélre (*Egy janicsár önarcképe – 475.*), kisciklust kap a Szent László-legenda, a *GO AHEAD, MR. RIGBY! avagy Mikor a szomszédgyerek a Holdra lép* ciklusban Szindbád és Nemo kapitány alakja montírozódik bele egy holdraszállás-apokrifba, a *901 ÉVVEL KÉ-SŐBB avagy 1097 nyarán Tengerfelhőáron Könyves Kálmán menyasszonyát, a szicíliai normann hercegnőt várja* ciklusban a történelmi verstéma egybeíródik a versírás 1998-as jelenével, a *Marsvávárhelyi emlékek* ciklus családérténetet olt sci-fibe („Apám a Marson volt préfirakas. / Szőcs István Lajosnak hívták.” – *Apám*, 539.), és így tovább. A 2010-es a *Nyestbeszéd* alcíme Szőcs Géza *33 verse Faludy György válogatásában*. A kötet korábban nem közölt verseket is közread, ám ezek egy része minden eddiginél egyértelműbben a posztmodern hagyományjátékban érdekelt: többek között Petőfi, Ady, József Attila, Faludy, az *Illász*, a

<sup>7</sup> Kemény István: A mennybolt lovasszobra, in: Kemény István – Vörös István: *A Kafka-paradigma*, Széphalom, Budapest, 1993, 79–86., 84.

<sup>8</sup> Gács Anna: „A lélekműves éjszakája”, *Jelenkor*, 1993/1, 85–89., 88–89.

Jézust megtagadó Péter idéződik meg. A versekhez általában játékos forma társul, amelyek lényege ki is merül a játékokban: „nem-e Laiosz? / Laokoón? vagy / Meneláosz? / Maga nem, / maga nem / Agamem- / non?” (*A nyolcvanas évek*, 566.)

A 2015-ös *Hat-százhat. Utazás tréfás rímekben Magyarországon és a világ körül* (az eredeti borítón Carbonaro szerzői név és 6–106 címalak áll) valójában *Az al-legóriás ember* kötet *Antonio Bagatelli miniatűrjeiből* című ciklusából nőtte ki magát, a kötet első verse, *A libanoni liba* (579.) már ott megjelent: „Libát vettem Libanonban, / Haj, haj, haj. // El is lopták Trianonban, / baj, baj, baj. // Non, non, non, / liba non, non, non.” Meglehet, van olyan versízlés, mely szerint e szövegek esztétikai értéket képviselnek, legalábbis szórakoztatók, ám az *Összegyűjtött versek* kontextusában látványosan elmaradnak az életmű 1992-ig tartó első korszakának átlagszínvonalától – hát még a magaslataitól. *A sirálybőr cipő* záródarabja volt *A dudás* (430.): „A dudás munka után, / estefelé, fáradtan megjön. / Tépett és piszkos és füstös / meg véres. / Szájából feltör a mother-tej íze, / mother-nyelv, csipogás, / tatárjárás, kísértet- / járás, nyelvjárás tölti meg a száját. / – Ma is – az asszonyka kérdi tőle. / – Ma is – bólint kimerülten a dudás. / És hozzáteszi: / Szeretnék életnagyságú lenni. / Lótuszt szeretnék vacsorára. / Paradisumut házoá. / Fűrössz meg. Nézz rám. Hull a hó. / Fűrössz meg. Love me. Lave-moi.” Szójátékai nem állnak kritikán felül, de erőltettségük, nyakatekertségük is jelentésszerű, jóval több tréfás rímekbe szedett versnél, miként Vajna Ádám írja, „van itt irodalomtörténeti, szituációs és (idegen)nyelvi humor is, és van abban is valami mosolyra készítő, hogy a dudás-költő nekiáll munka után panaszkodni és csodálatos költészetet művel közben”.<sup>9</sup>

Nem véletlen, hogy ha felfedezhető Szőcs Géza-hatás a kortárs költészetünkben, az többnyire a hetvenes-nyolcvanas évek verseire mutat vissza. Varró Dániel önreflexív játékos-sága és műfaji kísérletezőkedve csakúgy ott gyökeredzik,<sup>10</sup> mint Kemény István, Szálinger Balázs vagy Vajna Ádám írásainak karneváli, rokokós látásmódja.<sup>11</sup>

Az *Összegyűjtött versek* kiadása elősegítheti, hogy költőként emelje vissza a köztudatba Szőcsöt, aki élete utolsó éveiben inkább (kultur)politikai botránnyaival vétette észre magát. Ám elképzelhető, hogy a kiadvány valójában nem a teljes költői életművet adja közre, az utolsó rész kötetbe fel nem vett folyóiratkiadványok jellemezően a kétezertizedes évek terméséből valók. A házkutatások-elkobzások, az emigráció következtében bizonyára megsemmisültek vagy elvesztek a korábbi versek, ám talán felkutathatók még kéziratban maradt művek is. Azt is fontos megjegyezni – bár ez a gyűjtemény műfaji, illetve az életmű történeti sajátosságaiból következik –, hogy az egyes, egymással olykor átfedő kötetek koncepciói-kompozíciói általában véve kevésbé átláthatók – aki ezeket meg akarja ismerni, az kénytelen lesz beszerezni az eredeti kiadásokat. Szerencsés lett volna segíteni az olvasót: gyakran nehéz megállapítani, hogy nagyobb kompozíciók, versciklusok mettől meddig tartanak, ebben olykor a tartalomjegyzék sem segít, mivel különálló versekként jelzi az összetartozókat (amelyeket az eredeti kiadványokban még megfelelően jelöltek). Apropos tartalomjegyzék: fájóan hiányzik a kötetből egy betűrendes címmutató.

Mindenesetre jó, hogy ez a gyűjtemény megjelent. Az érdeklődő nagyközönség teljes festsztávjában láthatja Szőcs Géza költői teljesítményét. Egyébként pedig serkentőleg hat a szakmára: segítheti a neoavantgárd–posztmodern viszonyrendszer jobb megértését, amelynek határán ez az életmű létrejött, és új irányokat mutathat az utóbbi években a játékos iróniától távolságot tartó, az avantgárd formabontással csak ritkán kacérkodó kortárs költészetünknek.

<sup>9</sup> Vajna Ádám: Konkrét esszé Szőcs Géza lírájáról, avagy egy költészet ki- és besajátítása, *Forrás*, 2021/5, 135–139., 136.

<sup>10</sup> *A Szóvdesszert* egyik mottója *Az al-legóriás ember*ből származik, viszont a formailag kísérletező szonettek mintája inkább a *Párbaj...* kötet *Kettős szonettjében* ismerhető fel.

<sup>11</sup> Vajna esetében onnan eredeztetném a vizuális és tipografikus, valamint az antilíra-kísérleteket is.

## HANEM?

*Kemény Lili: Nem*

Két könyv emelkedett ki magasan a *Magyar Narancs* 2024-es könyvheti toplistájából:<sup>1</sup> Szűcs Teri *Visszatért hozzám az emlékezet* című, vékonyságában és töredezettségében is fontos és eleven demencianaplója, és Kemény Lili magyar irodalmi életet fenekestül felforgató autofikciója, a *Nem*. Mindezt természetesen még nem tudtam, mikor többé-kevésbé egyszerre olvastam őket, e párhuzamos olvasás ugyanakkor rámutatott arra, mennyire eltérő eredményekhez vezethet az, ha valaki életének bizonyos szegmenseit megfelelő irodalmi tehetséggel képes élénkebb társadalmi érdeklődést kiváltó szöveggé konvertálni.

Szűcs és Kemény köteteiről ugyanis aligha mondható el az, amit a *Nem* egyik fontos mellékszereplője, Sipos Balázs Knausgård *Harc*-sorozatának első regényéről, a *Halál*-ról megfogalmaz: tudniillik, hogy narrátora „minden figyelmét egy olyan élet részletezésére áldozza, amellyel az a legnagyobb probléma, hogy senkit sem érdekel”.<sup>2</sup> Kemény esetében ennek ez érdekességnek három faktora van: egy veleszületett (hogy narrátora az egyik legjobb élő magyar költő lánya), egy etikai (hogy a könyv egyik fő gravitációs pontját egy ritkán irodalmiasított, nem-konvencionális szerelmi háromszög adja) és egy tematikus (hogy főszereplője aktív szerepet vállalt az SZFE autonómiaharcában). Szűcs esetében ugyanakkor egyértelműen a téma, a demencia és az ahhoz való egyéni és társadalmi viszonyulás adja az érdeklődés és a könyv centrumát. Ezeket lehámozva ugyanakkor megejtően egyszerű kisemberi létek állnak előttünk: nagyreményű fiatal egyetemisták váltják meg ilyen-olyan füstökben és testnedvekben fürödve a világot, egy középkorú nő pedig idős anyját ápolja.

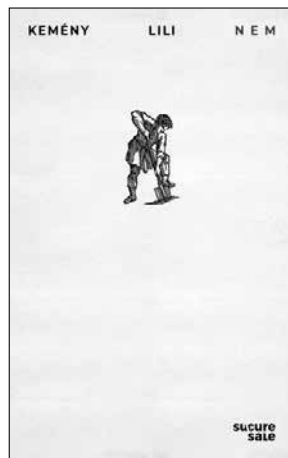
Mindez egyáltalán nem áll távol a mai poszt-posztmodern irodalom sztenderdjeitől: a nagy történetektől a posztmodern idején, a valóság játékos, ironikus zárójelbe tételétől pedig szimbolikusan a 9/11-gyel búcsúzunk: innentől már, ahogy Sári B. László fogalmaz, az az etikai szólam érvényesül, mely szerint „itt már nem lehet tovább hülyéskedni és a végtelenségig ironizálni; itt van egyfajta referenciális valóság, amiről nem lehet nem tudomást venni”.<sup>3</sup> A kétezertizedes évekre itt maradtunk hát a saját kis hatókörű, komoly és érzékeny éntörténeteinkkel, melyek kulcsszavai az identitás, a trauma és a kisebbség, és ha a magam szükség-szerűen felületes módján jól monitorozom a világirodalom-

<sup>1</sup> Balajthy Ágnes: Az autofikció fölénye, *Magyar Narancs*, 2024. június 12.

<sup>2</sup> Sipos Balázs: A férfiként létezés szégyene. *Magyar Narancs*, 2016. november 27.

<sup>3</sup> „Itt már nem lehet tovább hülyéskedni” (Beszélgetés Sári B. Lászlóval), *Élet és Irodalom*, 2019. április 26.

su\curesale  
Lyon – Budapest – Athén, 2024  
432 oldal, 5490 Ft



gyártás aktuális trendjeit, e tekintetben a kétezerhúsas években sem látható látványos elmozdulás.

Ez ugyanakkor mára egy olyan monstruózus, kiscsömböcként dagadó szövegcsoportot eredményezett, amiből nagyon nehéz kitűnni, főleg, mivel a traumafaktor a humort, az önéletrajzi kód a fantáziát, a játékoság eltiprása és a komolyság fetisizálása pedig a nyelvi invenciót szűríti ki. Hogy ezeknek a sokszor minimalista eszköztelenséggel megírt, redukált nyelvű, célirányos regényeknek mégis ilyen nagy a sikere, annak alighanem az a kulcsa, hogy funkciójukat tekintve *gyógyító könyvek*. Ha valami proppi ambícióból megpróbálnám sarkítva és nagyon leegyszerűsítve felvázolni az autofikció morfológiáját, valami olyasmit mondanék: a traumatizált főhősnek az egész világgal kell megküzdenie identitásáért, ő azonban a leírás aktusával koherens keretbe rendezi történetét, narratív identitása megteremtésével meggyógyítja önmagát, a publikálás aktusával pedig sorstársait is segíti a gyógyulásban.

Valahol ennél a pontnál válik el egymástól a fent említett két kiváló kötet. Bár Kemény Lili tudhatóan falra mászik a „traumázástól” (nem is szeretném ebbe a krelibe beleerőltetni a könyvét), és egy interjúban kifejezetten ellene megy annak, hogy a *Nemet* efféle „terápiás könyvként” értsék/használják, néhány mondattal később szinte szótári definícióját adja annak („Nem azért írtam, hogy gyógyítsam magam, de úgy alakult, hogy gyógyultam munka közben, és remélem, másokat is segíthet felkavarni és leülepitni”), s céljai megfogalmazásakor is a kiszebáb-égetés téltemető stratégiája fénylik fel: összegyűjteni minden rosszat a mögöttünk hagyott múltból, és egy performatív aktussal átlényegíteni valami újjá és jobbá. („Elhatároztam, hogy megmentem magamnak az összes félbehagyott munkámat – legyen az regény, film, előadás, politikai vízió –, elvarrok minden szálát, amit elvarratlanul hagytam.”<sup>4</sup>) Szűcs Teri céljai, mint az már az első mondatából felsejlik, más fókuszúak és szerényebbek („Hogy a saját ágyában haljon meg, ezt szeretném”) – de ezeknél fontosabb, hogy kifelé nyílnak és dialogikusak. S itt nemcsak arról van szó, hogy szerzőjük úgy beszél el évtizednyi életvilágát, hogy egy pillanatig sem törekszik főszerepre benne, hanem arról is, hogy ez a könyv úgy gyógyít, hogy közben nincs rá reális esélye, hogy főszereplője a terápiás irodalomban megszokott módon a gyógyulás útjára lépjen. Gyógyítja helyette az olvasót – pusztán azzal, hogy megmutatja neki: nézd, itt van ez a kegyetlen helyzet, amiben vagyok, lehet, hogy te is ilyenben vagy, voltál vagy leszel, próbáljuk meg együtt megérteni minden oldalról, és a legtöbbet kihozni belőle. Ez a folyamatos beleézés elszívja az erőt a vádtól és ítélkezéstől, és lehetővé teszi a helyzethez való alkalmazkodást – ez pedig megélhetővé teszi a lehetséges örömeiket is.

A *Nemből* mindez teljes egészében hiányzik. Bár a szerző úgy foglalja össze a történetet: „X. sokáig a saját egójába van zárva, aztán kinyílik a másokra, aztán kinyílik a közönségre, aztán kizáródik a semmibe”,<sup>5</sup> elegendő lenne az első tagmondat is. Sosem olvastam még ennyire magára zárult, kevésbé empatikus könyvet, ami ugyanakkor ennyi irodalmi kvalitást tartalmazott volna – ezért vagyok különösen zavarban, mikor egyértelmű állításokat kell tennem róla.

A könyv alaképlete ugyanis már az első mondatokban készen áll: „Prágában fogantam, ahol anyám az ösztöndíjából tartotta el apámat. Egy magyarszakos doktorit és egy jól induló tévériporterit karriert hagyott félbe gyors egymásutánban, hogy káprázatos lánygyermekkel láncolhassa magához kiszemeltjét, a korszakos jelentőségű szentimentális költőt” (7.). Néhány ecsetvonással (s ez fontos: Kemény félmondatnyi csuklómozdulatokkal képes emlékezetes karaktereket teremteni) előttünk áll a könyvben fokozatosan kifejlődő permanens életválság minden faktora: az eltékozolt karrierjét lányaiban kiélni vá-

<sup>4</sup> Mindkét idézet forrása: Krausz Viktória: A takarítás élvezete – Kemény Lili az elvarrt szálakról. *Népszava*, 2024. 04. 28.

<sup>5</sup> Uo.

gyó, intrikus anya, a tehetséges, de tutyimutyi apa és a gyerekek muszájherkulesi terhe, a *káprázatosság*, mely aztán minden probléma gyökeréül szolgál majd – mindez pedig a *J'Acusse* modorában, permanens, igazságkereső vádbeszédben.

De mi lesz ebből? Bár a *Nem* látszólag már címével ellenáll a hagyományos műfaji keretezésnek, alapproblémájával Benjámín Labatut zseniregényeit idézi, melyekben aszketikus természetű tudósok korszakos felfedezéseik után nekikemennek az *igazi* feladatnak: a mindent átfogó igazság keresésének. Csakhogy Kemény Lili regényének hőse zseninevelést kap, ezért az első lépcsőfokot átugorva már mindig is a Nagy Feladatot próbálja abszolválni: megkísérli egy színdarabba, egy filmbe, egy politikai vízióba (félve mondom: egy párkapcsolatba) belesúríteni a mindenséget (ahogy Melhardt Gergő fogalmaz: „folyton a »lényeket«, a »lényegeset« keresi”<sup>6</sup>) úgy, hogy az autentikus és kül is legyen<sup>7</sup> – Labatut hőseihez hasonlóan pedig rendre szükségszerűen elbukik, ha szerencsére tőlük eltérően nem is őrlük meg.

Éppen ezért meglepő, hogy az eddig született kritikák a címet (talán Darida Veronika kivételével<sup>8</sup>) leginkább a tagadás mivoltában ragadják meg – holott megragadhatnák a hiányéban, vagy e kettő dinamikájában is. Merthogy nemcsak az van, hogy nem akarom, hanem az is, hogy akarom, de nem tudom vagy nem sikerül. A regény ördögi spirálja ugyanis éppen ez: „Tökéleteset akartam, és csak másolni voltam képes, aztán dühöngtem a tökéletlenségeken. Képzelmű nem volt, szabályt szegni nem voltam eléggé szabad” (10–11.). Ez számtalanszor megismétlődik a történet során: a főhős mimézis útján próbál valami sajátot és lényegest alkotni, de az rendre idegen marad és szétesik a kezei közt, ettől pedig elbizonytalanodik és félbehagyja – más zsenik és konzumalkotók ugyanakkor folyamatosan *befejezik* műveiket, ami egyszerre táplálja hősiüket inspirációval (előbbieket) és haraggal (utóbbiak). Az inspirációból egy másik műfajban, egy másik zseni hatására újabb projekt keletkezik – ennek befejezetlensége azonban csak növeli a frusztrációt, melyet egyre nehezebb szétteríteni vád és önvád formájában, és ami egyre jobban radikalizálja a főhőst. Ebből nyeri a szöveg „a (szado)mazochizmus határát súrolóan kíméletlen” jellegét: nagyjából egyet tudok érteni Melhardt Gergővel abban, hogy a *Nem* „minden mondatát a kegyetlenségtől feszül – amikor humoros vagy cinikus, az épp azért van, mert a kegyetlenség állandósága elviselhetetlen”.<sup>9</sup> Hogy ez a kegyetlenség gazdag, színes, termékeny élvezeteket eredményez, nem vitatható – az már nyitottabb kérdés, kinek a számára termékeny, és mit lehetett volna belőle fikcionalizálni vagy elvinni egy terápiába. (Nem, nem egy Freud/Lacan-olvasókörbe.)

A kérdés ugyanis adott: vajon a mérsékelt médiáhíj és a kevesebb eladott példány mellett mi szól *az ellen*, hogy egy ennyire érzékeny történetet kellően eltávolítva, tehát semmiképp sem kulcsregényként írjon meg az ember? Darida Veronika ugyanis pontosan teszi fel minden önéletrajzi művek legfontosabb etikai kérdését: „Önmagunk nyilvánosság elé tárása szabad akaratunkból vállalt döntés, de mennyire és miként lehet ebbe másokat is bevonni?”<sup>10</sup> Az ember azt gondolná, a *Nemben* leginkább kiadott, eleve sérült embereknek (a szerelmi háromszög férfitagjainak, a testképzavaros „fakírnak”, Balázsnek, és a „plágiumparában”, obszesszív-kompulzív zavarban szenvedő Mikesnek)

<sup>6</sup> Melhardt Gergő: Manipulatív realizmus, *KULTer*, 2024. május 9. <https://www.kulter.hu/2024/05/kemeny-lili-nem-kritika/>

<sup>7</sup> Csak egy példa: „Nagyszabású projekten dolgoztak Gajdossal: egy 2015 Magyarországának megragadásánál nem kisebb célt kitűző szkeccsfilm” (79.).

<sup>8</sup> „A *Nem* nemcsak a tagadásról szól, hanem legalább annyira az elakadásról és a kudacról is. A valamire való képtelenségről, a nem tudásról, a tehetetlenségről és a halogatásról.” Darida Veronika: Nemet mondani. *Élet és Irodalom*, 2024. május 3.

<sup>9</sup> Melhardt: i. m.

<sup>10</sup> Darida: i. m.

elendő büntetés volt az a számtalan megaláztatás, amit az életben el kellett szenvedniük, de nem: most az irodalomban is el kell. Sokat és nem kevés indulattal gondolkodtam azon, miért volt erre mindenáron szükség, mert hittel hiszem, a szerző/lírai én nem eleve gonosz, és arra jutottam, hogy valószínűleg azért, mert a *Nem* belső logikája nemigen enged meg más megoldást: nemcsak arról van szó, hogy a kíméletlen őszinteség bevallotta családi program, hanem arról is, hogy a közelállók bántása egyszerűen működik szeretetnyelvként (például a kamaszszerelm, Markó esetében) és frusztrációvezető kanálisként („Ha kiborítottam Balázst, jobban lettem” [180.], mondja Lili).

Mindez ugyanakkor nem szabadítja fel a könyvet a nyomasztó részvétlenség és teljes empátiahiány alól: teljesen egyet tudok érteni Bartók Imrével, aki leginkább a szeretetet és az intimitást hiányolja a könyvből.<sup>11</sup> „Mindig megnyilvánulni szoktam, sosem másokat megnyitni” (33.), írja a kötet elején Kemény, majd később hozzátézi: „Sokáig mindenki bensejét a sajátom mintájára képzeltem el; azt vártam el tőlük, amit magamtól” (155.). Ez a szabályrendszer ugyanakkor a poligám kapcsolat kezdetén felborul: „Két kivételes ember, vállalva a vele járó meghunyászkodást, tulajdonképpen összedolgoznak azért, mert szeretnek. A legjobban akkor tudom nekik meghálálni, ha élek a felajánlásukkal, és (...) igyekszem ragyogni. Igen, ennek az engem favoráló kegyelmi állapotnak a fenntartása az önző célom” (238.). E kapcsolatrendszer fenntartása természetesen a „két kivételes ember” számára pusztító kínokkal jár, főszereplőnk ugyanakkor mindezt őszinte meglepetéssel konstatálja: képes arról panaszkodni Balázsnak, vajon miről beszélget majd Mikessel (!) egy hosszú autótúr során, mire az szelíden megjegyzi, reméli, „nem valami hülyéskedésért vállalja ezt a fájdalmat hónapok óta” (249.). Hasonlóképp nem tűnik fel neki, hogy Balázsnak alighanem oka van rá, hogy annak ellenére sem hagyja el, hogy Lili szisztematikusan megcsalja, vele ugyanakkor letiltja az együttléteiket. „Meglepően sok időbe telt, amíg felfogtam, hogy keltek neki. Hogy mindennél fontosabb neki az a kis idő, amit együtt töltünk” (271.).

Ilyen érzelmi milióban elképesztően nehéz szeretni ezt a regényt, pedig erényei sokkal számosabbak, mint a legtöbb kortárs regénynek. Bár a könyvbe fércelt filmtervek, hamisinterjúk és más, torzóban maradt alkotások nem ezt sugallják, Kemény Lili tényleg piszkosul tehetséges: csak rá jellemző, egyedi nyelve, letaglózóan éles cinizmusa, telibe találó karakterrajzai, kiváló jelenetvezési képessége mind-mind egyedülálló, és igen kevés olyan alkotó van, akinek a mondatai közepén ennyire kevésé tudnám, merrefelé kanyarodik majd a végük. Fájó, hogy ugyanez a karneváli regény egészére is igaz: nemcsak az a kérdés, mire válasz a cím, hanem az is, hogy a permanens tagadás, kudarc és hiány óceánjában mi az az alternatíva, az a hanem, amire szerző és olvasó együtt bólintana.

---

<sup>11</sup> Bartók Imre: A tékozló hazatér. *Litera*, 2024. április 19. <https://litera.hu/magazin/kritika/a-tekozlo-hazater.html>

## PÁRHUZAMOSOK HA TALÁLKOZNAK

Bognár Péter: *Minél kevesebb karácsonyt*

Esterházy Péter *Termelési-regénye* óta nem írtak olyan regényt, amely annyira erős nyelvi invencióval ragadja meg, képezi le, tükrözi vissza, hajtja túl az aktuálisan fennálló rendszer logikáját, mint Bognár Péter regényei. Bognár költőként indult, és a versesköteteiben sem állt távol tőle az az intenció, hogy rafinált, egész kötetet átfogó koncepciókban gondolkodjon, és hogy inkább versesköteteket írjon, semmint a verseiből állítson össze kötetet. Gondoljunk csak *A rodológia rövid története* című harmadik kötetére, amely már a címében is egy történetet ígér elmesélni, vagy a második verseskötetére, a *Bulvár*ra, amelyben egy bűnesetet nyomozhat ki az olvasó. A szerző koncepciózus alkatából kiindulva és a krimiszzerű verseskötete után, valamint a már megjelent regények fényében könnyen állíthatjuk utólag: ez a pálya predesztinálva volt arra, hogy eljusson a költészettől a regényírásig, még hozzá a krimiírásig. Így nem csoda, hogy Bognár Péter 2022-ben *Hajózni kell, élni nem kell* címmel (malacos borítóval) regénnyel jelentkezett, amelyben a krimi műfaji kódjával játszik el, és – sok más kortárs prózával szemben – a prózafordulat poétikai tanulságait is megtartva mesél a kortárs magyar valóságunkról. Aztán ezt a könyvet követte (szarvasos borítóval) 2023-ban *Minél kevesebb karácsonyt* címmel a folytatás, és ha hihetünk a – megbízhatatlan elbeszélővel szemben megbízhatónak tűnő – szerzőnek, hamarosan trilógiává bővül a sorozat.<sup>1</sup>

A regények egyik elbeszélője Oktáv, „a függetlenített magáné”, akit a zsurnálszociológia nyelvén a rozsdáövezetek középkorú, deklasszálódó fehér férfitípusának emblematisz példányaként lehetne leírni. Főbb címkékkkel ellátva: elmagányosodott, reflektálatlanul rendpárti, reflektálatlan nő- és idegengyűlölő, elégedetlen az életével, elhagyta a felesége, folyamatos bizonyítási kényszere van, etc. Míg az első regényben egy válással betetőződő identitásválság és egy új polgárőri identitás megtalálásával kezdődő új élet története bomlik ki, és ezáltal a csetlő-botló nyomozónk szerethető marad, addig a második regényben ez a karakter az atyai szeretet és a gyerekpótlékként kvázi-örökbefogadott fiú miatt olyan hazugságspirálba kerül, amely igencsak kérdésessé teszi erkölcsi integritását. Vagyis ebben a regényben már jóval kevésbé szerethető Oktáv karaktere, aki a *Minél kevesebb karácsonyt*-ban már nem pusztán csetlő-botló nyomozóként van jelen, hanem büntársként, és

<sup>1</sup> Ligeti Nagy Tamás: Bognár Péter író: Az egész nyugati kultúrára a gyűlölet és a rettegés vár, ha nem szerzi vissza önbecsülését, *HVG*, 2024. április 08., [https://hvg.hu/360/20240408\\_hvg-bognar-peter-iro-interju-oktav-rakapcsol](https://hvg.hu/360/20240408_hvg-bognar-peter-iro-interju-oktav-rakapcsol) (A készülő harmadik regényből lapszámunkban is olvasható egy részlet – a szerk.)

Magvető Kiadó  
Budapest, 2023  
278 oldal, 4499 Ft



ha aktívan nem is vesz részt a bűntettekben, de eltussolásukban mindenképpen igyekszik szerepet vállalni.

Kultúrafogyasztásában atipikus Oktáv karaktere: nem a kortárs tömeggyártás epikus fantasyjait vagy a képregényeket olvassa, és nem is nézi se tévén, se mobilon a rá targetált, sokszor érzékenyítő szándékú sorozatokat, hanem életének fordulópontján a kezébe akadó klasszikus monsturnak, Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzok* című művének lesz mániákus olvasója, értelmezője és passzusainak visszhangozója. Plutarkhosz könyvét bibliának használva nemcsak hogy ennek tanításai alapján vezeti az életét és választja új hivatásául a polgárőrséget, hanem a világot is ezen keresztül magyarázza és érti meg. Gondolkodása Plutarkhosz párhuzamosaihoz hasonló analógiákat termel, jellemeket és sorsokat feleltet meg egymásnak, és ezek alapján gyárt magyarázatokat. Ez az analógiákra épülő világ- és Plutarkhosz-értés nemegyszer tévutakra vezet, mivel gyakran elfelelji, hogy minden hasonlat végső soron különbségeket is hordoz magában: talán ez az egyik legnagyobb erénye ezeknek a regényeknek, ahogy megalkotják ennek a figurának a szuverén, sajátos logikára épülő, a Máthé Elek magyar fordításában megjelent *Párhuzamos életrajzok* nyelvében inspirálódott nyelvét.

Oktáv nyelve mellett mindkét regényben legalább ennyire felépített az a beszédhelyzet, amelyből a főszereplő megszólal. Ugyanis Oktáv, a deklasszáldott fehér férfi, a polgárőr mindig magyarázkodni és védekezni kényszerül. Vagy legalábbis mindkét regényben ezt a pozíciót veszi fel. Olvasóként ahhoz, hogy megértsük a mondatait és követni tudjuk a gondolatmenetét, folyamatosan rekonstruálnunk kell azt a másik szöveget, amellyel szemben megszólal. Oktáv lényegét kerülgető beszédének a retorikai szituáció mellett a másik eleme a körmönfont alárendelésekben gazdag Plutarkhoszt parafrázáló nyelve, ami jócskán megnehezíti az olvasást. Vagy úgy is mondhatnám, a könyvek újraolvasására hívnak, ugyanis elsőre az ember könnyen beleveszhet ebbe a homogénnek tetsző nyelvbe, amelynek az olvasó ilyenkor csak észleli, de nem látja át zavarba ejtő összetettségét és rétegzettségét.

Plutarkhosz műve és más antik irodalmi utalások több tekintetben is beépülnek Bognár mindkét regényébe, különösen az elsőbe. Erről hosszabban nem írnék, mert mindent, amit erről mondhatnék, Pataki Elvirától tudom, aki többek között erről a témáról maga is tanulmányt készül írni. Ám annyit mindenképpen meg kell említenem, hogy mind a két regényben Oktáv párhuzamosaként, ellenpontjaként jelenik meg „Bognár úr”, aki egyszerre a regény egyik szereplője, egyik elbeszélője és írója is. Szereplőként, Oktáv szemszögéből ábrázolva, ő is megkapja a maga görbe tükrét. Elbeszélői szólamát a regényekben dőlt betűvel jelzik, amely a törzsszövegtől leválasztva fejezetcímekben, a fejezetek előtti intésben és a szövegbe ékelődő betétekben szólal meg. Az első kötet olvasható a regény világából levezetve mind Oktáv kompilálta, „Bognár úr” jegyzetelte szöveggént, mind pedig utóbbi karakter regényeként is, így mind a ketten egyaránt igényt tarthatnak a szerzői státuszra. Ez a termékeny eldöntetlenség gazdagítja a regényt. A *Minél kevesebb karácsonyt* esetében ezt a szerzőségért folyó párharcot mintha „Bognár úr” nyerné meg, aki a regény folyamán ellátogat a (NER) „Erő Központ(já)ba”, és „Balog Minus” (értsd: miniszter becézése) atyai jó barátjától tanácsokat fogad el a regényének alakítása végett. De nemcsak ez a különbség, hanem míg az első regény felütésében egy színházi előadás miatt tör ki a botrány, vagyis mondhatnánk, hogy a kezdő konfliktusban már a művészet politikára tett hatásáról szól, addig hasonló leegyszerűsítéssel élve: a második regény pedig a politika művészetre gyakorolt hatását ábrázolja. De a kecsgetető ellenpontozással szemben, azt hiszem, Bognár Pétert ezekben a regényekben inkább a kölcsönhatások érdeklik. Másképp mondva: Plutarkhoszsal és az őt olvasó Oktávval szemben elsősorban nem a párhuzamos világok analogikus megfelelései érdeklik, hanem ezeknek a párhuzamosoknak a találkozásai. Részben ezt húzzák alá a borítóra kerülő állatok, amelyek mind a két regényben összekötik a két elbeszélőt.

És ha már a párhuzamosok találkozásánál tartunk, vagy szakszerűbben megfogalmazva, a regények metalepsziseinél, akkor éppen ez az, amiben újat hoz a *Minél kevesebb karácsonyt*. Ugyanis a második regény egyik csúcspontján az aktuálisan elbeszélői pozícióban lévő Oktáv találkozik a könyv egyik olvasójával, „Bognár úr” feleségével, aki legnagyobb meghökkenésére nemcsak ismeri legbelsőbb gondolatait, hanem arra is biztatja, hogy egyszer és mindenkorra vessen véget a férje politikai befolyásoltságának azzal, hogy „elszabadult szereplőként” egy jól irányzott lövéssel irtsa ki a regényben többször is politikai nyomásra feltűnő békemadarat. Persze Bognárné motivációiról Oktávnak sejtelleme sincsen – és máris egy rendkívül izgalmas, következetesen végigjátszott borgesi túrkörlabirintusban találja magát az olvasó.

Bognár Péter nem épít meg a regényében olyan külső nézőpontot, ahonnan érvényes kritikai pozíciót és ellenajánlatot lehetne kidolgozni, mint ahogyan azt Esterházy Péter tette a *Termelési-regényben*.<sup>2</sup> De úgy épít ellenbeszédet a fennállóval szemben, hogy a rendszer logikájának túlhajszolásával, totalizálásával modellezi és nevetségessé teszi azt. Gondolok itt a polgári Magyarországot látó – az olvasónak ennek így torz paródiáját mutató – Plutarkhoszon edzett Oktáv érzékelésére, akinek a világa így lesz ennek a paródiája. De gondolhatunk arra a hivatali, jogi, rendőri túlcsavart nyelvre is, amit működtet. Talán legdirektebben az első regényben éri össze a hivatali nyelv és a rendszer üres ideológiája, amikor a polgármester szövetkezeti törekvéseit így jellemzi Oktáv: „nemzeti és keresztény alapra helyezte a koncepciót”.<sup>3</sup> Mondhatnám, e regényekben Bognár a nyelvi túlhajtással és totalizálással hasonló irodalmi művetet végez az Orbán-rendszeren, mint amelyet Esterházy Péter végzett a hetvenes-nyolcvanas években az egészen más Kádár-rendszeren. Ezt a hasonlóságot és a hasonlóságban megjelenő különbséget jól meg lehet ragadni a kultúrpolitikus és író találkozását feldolgozó történetben. „Balog Minus” és „Bognár úr” találkozásának jelenete sok tekintetben hasonlít Esterházy Péter 1984-es *Kis Magyar Pornográfia*jában megfestett jelenethez, ahol a Kádár-rendszerben a személyi kultuszt kritizáló művekből vett ihlettel a névtelen elbeszélő Révai Józseffel, a Rákosi-időszak rettegett kultúrpolitikásával találkozik. Vagyis a hatalom embere és a művész találkozásának az ókorig visszavezethető toposzánál vagyunk, ám míg Esterházykorai (az I. osztályos tankönyvből származó) írásgyakorlatában („OTTO ÜTÖTT, TALÁLT ÖTÖT”<sup>4</sup>) Habsburg restaurációs törekvést orront és ezért eltiltja a publikációtól, addig Bognárnál egy zacskóba akadt lábú madárban látja meg a béke hírnökét „Balog Minus”, és ennek a képnek, a képre ráolvasott ideológiának a felerősítésére buzdítja. Az pedig külön elgondolkodtató, hogy míg egy modernista diktatúrában a dominánsan fegyelmező társadalom idején a paranoia győz és a tiltás domborodik ki a jelenetben, addig a posztmodern autokráciában a ráolvasás gyakorlatában az inkorporáció és a propaganda lehetősége sejlik fel. De abban, ahogyan a két politikus olvas – hajtsa őket a paranoia vagy a marketingstratégia –, van a korszakok között hasonlóság. A *Minél kevesebb karácsonyt* esetében a metalepsziseknek is lehet egy erősen kritikai olvasata, amiről Bocsik Balázs így ír a regények politikumát alaposan körüljáró, hamarosan a *Műút*ban megjelenő kritikájában:

„Egy szó, mint száz, a regényben minden átjárható, minden összefügg mindennel, és ami a felszínen a vélemények pluralitásának álcázza magát, az valójában a NER narratív szintjei közti önkényes átjárások működését modellezi az elbeszélés-poétika szintjén. Kicsit olyan ez, mint gyakorlatilag akármelyik Kormányinfó, ahol a leg-

<sup>2</sup> Ha valamire építeni lehetne illet, vagy pontosabban valakire, az „Bognár úr” felesége, de ő nem kap saját nyelvet, megszólalási lehetőséget a két különmű bukástörténetet megjelenítő elbeszélővel szemben.

<sup>3</sup> Bognár Péter: *Hajózni kell, élni nem kell*, Magvető, Budapest, 2022, 87.

<sup>4</sup> Esterházy Péter: *Bevezetés a szépirodalomba*, Magvető, Budapest, 1986, 424.

nyilvánvalóbb dolgokat a legképtelenebb körülírások, orátori cikkcakkok és szofista zsolozsmák övezik, oly módon, mintha ez lenne a legtermészetesebb dolog a világon. (...) Másképp megfogalmazva: minden átjárható, minden narratív határsértés, és minden határsértésnek van narratív feloldása. (...) A *Minél kevesebb karácsonyt* a NER teljes működésmódját viszi színre. Nyelvileg ugyan nem forgatja azt ki, de hátha majd a trilógia záródarabjában eljön az is. Kiforgatás helyett itt a NER-struktúra szövevényes, ám mindenfelől át- és bejárható szintjeit kapjuk meg.”

Jórészt egyetértek Bocsik Balázs gondolatmenetével, amit a regény metalepsziseinek kritikai erejéről ír, ezért ha nem is teljesen elhibázottnak, de felületesnek érzem az olyan közelítéseket a *Minél kevesebb karácsonyt* felé, amely szerint „Bognár Péter szövege arra világít rá, hogy a művészi nyelvhasználat milyen mértékben elszegényedik, ha azt nem művészetként értelmezik. (...) Akik ezt ideológiai síkon szeretnék értelmezni, bármikor megtehetik, de a tisztességes olvasónak jó esetben fel sem tűnik a rajzocska, és el sem gondolkodik azon, hogy a regényen túli valóságra vonatkoztassa azt. A háttérszálon futó, az író önmeghasonlását feldolgozó történet tanulsága megismétli azt, amit évezredek alatt megtapasztalhattunk: a művészet nagysága és ereje abban rejlik, ha a valóság ábrázolását úgy kísérl meg, hogy minden hitelessége dacára eloldja azt a megélhető valóságtól, a mindennapi élettől, a reális környezettől, hiszen természeténél fogva fikciós, és ebből táplálkozik szuverenitása.”<sup>5</sup>

Vagyis amikor a regénybeli Bognár úr azzal védekezik, hogy „*író vagyok, rikoltottam bosszúságomban, író, s nem egyéb, és mint ilyen semmit se akarok, és semmit se tudok, és semmit se érzek, és semmi se érdekel, hanem ábrázolom csak a valót, ez munkám*” (97.), akkor azt nem tudom egyszerűen az ideológiákkal ideologikusan kritikus esztétikai ideológia felől, az ellentétező irónia alapján érteni, ahogy Baráth Tibor megkísérli. Nem is tartom termékenynek a valóságot és a fikciót ilyen élesen szembeállítani egymással e regények kapcsán, amelyekben a fiktív és a valós sokkal inkább egymást átszövő minőségeknek mutatkoznak. A második regényben pedig a NER logikájának leképeződéseként is olvashatók. Vagy ahogy O. Réti Zsófia fogalmazott az ÉS-kvartettben, „a kortárs magyar társadalommal mint nyelvi konstrukcióval”<sup>6</sup> dolgozik ez a próza, azt állítja pellengérré úgy, hogy nem feledve a prózafordulat poétikai tanulságait, nem akar kisrealizmussá válni.

A *Minél kevesebb karácsonyt* című regényben Bognár Péter nemcsak másolja az első rész bevált receptjét, hanem tovább is gondolja azt, és izgalmas metalepsziseivel, borgesi tükörlabirintusával – Baráth Tibor szavát kölcsönvéve: tisztességtelen olvasóként bátran mondhatom – a leginveniózusabban termeli az irodalmi ellenbeszédet. Arról nem is szólva, milyen paradésan ábrázolja az egyik csúcspontban Oktáv vásárlási rohamát, vagy hogyan épül bele a regénybe az állam csecsén lógás metaforája in concreto. De mindenről persze nem lehet szólni egy kritikában. Arról viszont muszáj, hogy mennyire fúrja már az oldalamat, vajon merre megy tovább ez az állatos regényfolyam, a disznó és a szarvas után melyik állat teremti majd meg a következő könyvben a szintek közötti kapcsolatot.

<sup>5</sup> Baráth Tibor: Egy polgárőr bukása, *Szófa*, 2024. április 19., <https://www.szofa.eu/iras/egy-polgaror-bukasa>

<sup>6</sup> Deczki Sarolta, O. Réti Zsófia, Károlyi Csaba, Zelei Dávid: ÉS-kvartett – Bognár Péter *Minél kevesebb karácsonyt* című regényéről, *Élet és Irodalom*, 2024. március 8.

## VÖDÖRBEN AZ ÓCEÁNT

Karl Ove Knausgård: *Az öröklét farkasai*

Úgy tűnik, Karl Ove Knausgård csak nagy formákban képes gondolkodni. Ezt nem csak könyvei méretei jelzik, hiszen az utóbbi időben minden nagyobb vállalkozása minimum hétszáz oldalnyi lett. Sőt, amikor látszólag kisebb formában alkotott, mint az *Évszakok* pár oldalas szösszeneteiben, akkor is négykötetes kvartetté álltak össze e szövegek, átfogva az éves természeti ciklust, illetve lánya születésének időszakát. Van némi – jó értelemben vett – ódivatúság abban, amit Knausgård csinál. Hiszen évtizedekig a töredékességről, a relativitásról, az én, az élet és a világ ábrázolhatatlanságáról, mi több, értelmetlenségéről szólt az irodalmi fővonal, hogy aztán a 2010-es évek egyik legnagyobb könyvsikere a nagyközönség és a kritika részéről egyaránt egy hatkötetes, több ezer oldalas ciklus legyen, amelyben valaki megpróbálta megírni a teljes életét – ráadásul egy fehér, középosztálybeli, heteroszexuális férfi, akinek a problémái is jellegzetesen középosztálybeli fehérférfi-problémák. Persze számtalanszor elemezték már (köztük én magam is), hogy a kortárs irodalom újrealista és/vagy autofikciós művei is illeszkednek a közelmúlt tendenciáihoz, hiszen nem a 19. századi ábrázolási konvenciókat veszik ismét elő, sokkal inkább a mostani világ- és irodalmi tapasztalatok felől gondolják újra azokat. Mindezzel együtt mégis azt gondolom, hogy Knausgård monstrumai olyasvalamivel kísérleteznek, amiről rég lemondtunk: a teljesség, a világ megragadásának és regényes ábrázolásának projektjét próbálják hol több, hol kevesebb sikerrel megvalósítani.

2020-ban a *Hajnalcsillag* című regénnyel a norvég író új sorozatba kezdett, amely jelenleg a negyedik kötetnél tart (2023-ban jelent meg norvégul *Nattskolen* [Éjszakai iskola] címmel), és egyelőre még nem tudni, mikor ér véget. Itthon idén látott napvilágot a sorozat második darabja, *Az öröklét farkasai*, s így az alábbiakban nemcsak egy 830 oldalas regényről kell írnom, hanem egy ciklus második epizódjáról is. Bármi lehet – ezzel a mondatdal fejeztem be tavaly a *Hajnalcsillagról* írt kritikámat, s lassan magam is úgy élem meg az utóbbi években az éppen aktuális Knausgård-mű olvasását és a róluk való írást, mint egyre terebélyesedő projektet, saját harcomat a norvég szerző műveiben kibontakozó problémákkal és e szövegek problémásságával.<sup>1</sup>

A második rész már tisztábban megmutatja a sorozat struktúráját: nem az előző könyv történetének folytatása, inkább narratív univerzum jellegűen épülnek fel az egyes kötetek. Vagyis ugyanabban a fikcionális világban játszód-

<sup>1</sup> Az eddigi „Knausgård-sorozat” első két darabja, a *Harcom* zárókötetének, valamint a *Hajnalcsillagnak* a kritikái a *Jelenkor* 2022/1-es és 2023/6-os számaiban jelentek meg.

Fordította Kúnos László  
Magvető Kiadó  
Budapest, 2024  
834 oldal, 7999 Ft



nak, ám különböző térben és időben: míg a *Hajnalcsillag* eseményei 2023 nyarán zajlottak, a második kötet 1986 tavaszán kezdődik (egészen pontosan április végén, ugyanis több utalás történik benne a csernobili atomkatasztrófára), és e regény is ugyanazzal a kozmikus eseménnyel, a csillag feltűnésével ér véget, amely köré az első darab szerveződött. Az *öröklét farkasai* is több elbeszélőt mozgósít, bár nem olyan sokat, mint az első könyv (ott kilenc volt), és a súlyuk sem egyforma: az öt narrátor közül két központi karakter szölamla alkotja a szöveg nagy részét. Egyikük, Syvert, norvég fiatalember, épp katonaidejét letöltve tér vissza szülővároskájába, és az első nagyjából négyszáz oldal az ő mindennapjait mutatja be. Ezek pedig, ahogy Knausgård-tól megszokhattuk, nem sok különleges eseményt tartogatnak, miközben igen aprólékosan vannak ábrázolva. Felesleges lenne újra értekezni e leírások közeli, az események felszínét pontosan megragadó sajátosságáról, a történet szempontjából mellékes apróságok, hétköznapi történések hosszú bemutatásáról, hisz e stílus már a szerző védjegyévé vált. Itt is ugyanez jelenik meg, Syvert beszámol minderről, amit tesz, és ami foglalkoztatja, legyen az vacsorafőzés, futballedzés, zuhanyzás vagy az anyjával és a testvérével való nem épp felhőtlen kapcsolata. Most először éreztem azt, hogy ezek a leírások túl terjengősek, sokszor kifejezetten öncélúak. Hiszen amíg a *Harcom*-sorozatban a projekt lényegéből adódott a stílus, a *Hajnalcsillag* esetében pedig a lassítás és a bekövetkező rejtélyes események ritmusával folyamatos feszültséget tudott kelteni a szöveg, itt folyamatosan lassú a tempó, és az aprólékoságot kétféleképp is magyarázhatjuk. Mondhatjuk, hogy Syvert életritmusát vesszük fel, úgy kell látnunk a környezetet, ahogy ő látja: hétköznapiinak, számára mégis egyedül fontosnak. Így lassan ismerjük meg problémáit, és e tempót követve bontakozik ki az a történet, amely aztán összeköti figuráját a másik főszereplő-narrátorral. Persze, van egy kevésbé jóindulatú (és szerzőcentrikusabb) válasz is: Knausgård nem tud és nem is akar máshogy írni, bármiről van szó, akármit kell ábrázolni, a stílus és az elbeszélésmód ugyanaz lesz. Az is tagadhatatlan, hogy Syvert és a *Harcom* kamaszkori kötetének énje erősen hasonlít egymáshoz: nem találják helyüket a világban, családi problémáik mellett leginkább saját csip-csup ügyeikre, illetve legfőképp a barátnőszerezésre próbálnak koncentrálni, több-kevesebb sikerrel. Talán annyi különbség van, hogy a regénybeli fiatalember egoistább, felszínesebb figura, apró problémái között él, a regény egy későbbi pontjában majd saját felesége is azt állítja róla, hogy hiányzik belőle az önismeret. Így az olvasó nehezebben azonosul vele, miközben épp a fent emlegetett narráció miatt igen közel kerülünk világához.

A regény középső részét kitevő pár száz oldal a kétezres évek elejének Oroszországában játszódik, és egy pár napos út története: az elbeszélő egy középkorú moszkvai nő, Alevtyina, aki felnőtt fiával elutazik Szamarába, hogy meglátogassa a nyolcvanadik születésnapját ünneplő mostohaapját. E szálnál is lassan bontakozik ki a történet: különböző emberi kapcsolataival mellett (a családi szféra itt is problémás, régi konfliktusokkal terhelt) a biológusnő szakmai pályafutását is megismerjük. Alevtyina elbeszélői szölamla kissé összetettebb az előzőnél (bár ugyanazt az aprólékos, részletező előadásmódot működteti): a születésnapjára utazás számos emléket hív elő, az út és a szülővárosában töltött napok során megidéződik a múlt, megtudhatjuk, hogy az egykor nagyreményű biológus miként jutott szakmai és magánéleti zsákutcába. Syvert és Alevtyina élete ugyan teljesen más (és a nő fejezete nagyjából két évtizeddel később játszódik), a két narratív szál sok tekintetben ellenpontozza és kiegészíti egymást. Leginkább a regény fő gondolati síkját és motívumrendszerét alkotó halál kérdéskörében. A norvég fiatalember mindennapjai ugyanis különböző módokon érintkeznek a halállal: édesapja pár évvel korábban egy autóbalesetben vesztette életét, és a családtagok közül senki sem tudta feldolgozni a veszteséget, édesanyját a történet idejében tüdőrákkal diagnosztizálják, a kataonáságból hazatérő Syvert pedig egy temetkezési vállalkozónál talál munkát. Az orosz nő biológusként az élet titkát, a DNS működését és kommunikációját kutatja, miközben a saját életével nem tud mit

kezdeni: vér szerinti apjával sohasem találkozott, pár évvel korábban meghalt édesanyját sem ismerte igazán. Folyamatosan előkerülnek a halál és az élet természettudományos titkainak kérdései, már a fejezet elején az egyik jelenetben, amikor a nő az egyetemen az evolúcióról tart előadást, és egy kötekedő hallgató üres pozitívizmussal vádolja a tudományt, hangsúlyozva: csak a „hogyanall” foglalkozik, a miért kérdéséről nincs releváns mondanivalója. Alevtyina korábbi kutatásai miatt számos, a témával érintkező probléma idéződik meg: a DNS-ek felépítése, a sámánizmus és a különböző tudatmódosító szerek által gerjesztett eksztatikus élmények, a tudomány és a művészet szerepe stb. A tudós nő kétségbeesetten vágyakozik valami mélyebb megismerésre, miközben életében folyton rossz döntéseket hoz és menekül: egy kilátástalan szerelmi kapcsolatból maradt gyermek felnevelésébe, a tudományba, később egy másik kapcsolatba és egy újabb gyermekvállalásba. A norvég fiatalember és az orosz nő élete nemcsak tematikus és motivikus szinteken fonódik össze, hanem konkrétan is. Syvert történetészának fő eleme ugyanis egy nyomozás: a fiú véletlenül megtalálja hajdani édesapja orosz nyelvű levelezését, és kiderül, hogy a férfi annak idején többször járt a Szovjetunióban, ahol beleszeretett egy nőbe. Sőt, a férfi már eldöntötte, hogy elhagyja családját és Norvégiát, szerelméhez költözik, tervét azonban a hirtelen autóbaleset végleg keresztülhúzta. Syvert sok évvel később ír apja egykori szeretőjének, ám ekkorra már a nő is halott, annak özvegye kapja meg a levelet, és adja oda mostohalányának, azaz Alevtyinának, aki csak most tudja meg, hogy van egy féltestvére Norvégiában.

Így, röviden leírva, talán kicsit melodramatikusnak hathat a történet, a regényben viszont aránylag jól működik: a norvég számban lassan bontakozik ki, és szerencsére az oroszban sem jelent váratlan fordulatot a levél, hiszen az olvasó már Alevtyina előéletének felidézéséből könnyen rájöhethet a két főszereplőt összekötő rokon kapcsolatra. A regény utolsó fejezeteiben, 2023-ban valósul meg a találkozás, amikor az égen feltűnik a különös csillag (vagyis a szöveg végére ugyanahhoz az eseményhez érkezünk, amelyre az első könyv épült).

Van emellett egy filozofikusabb sík is, amely bizonyos szereplők töprengéseiben, illetve a mű vége felé olvasható hosszabb esszéiben bontakozik ki. Ez utóbbi szinten Knausgård-i jellegzetesség: már a *Harcomra* is jellemző volt (és az utolsó kötet sok száz oldalas Hitler-esszéjében járt a csúcra), ahogy a *Hajnalcsillag* vége felé is az egyik szereplő esszéjét olvashattuk. A téma is közös: a halál, amely köré, úgy tűnik, az egész regényfolyam szerveződik. Persze ebben sincs semmi újdonság: Knausgård korábban is újra és újra visszatért a halál problémájára, de a *Harcom*hoz képest itt megfordítja az irányt. Ott a halál mivoltáról és funkciójáról szóló elmélkedéssel kezdődött a szöveg, és az első kötetben az apja elhunytának eseménye köré csoportosul az emlékezésfolyam – egyébként az első könyv második fele, az apa temetése körüli napok, a konkrét tennivalók és a gyász leírása nemcsak a sorozat egyik legerősebb darabja, hanem Knausgård általam ismert szövegei közül is az egyik (ha nem a) csúcspont. Ebből az emlékezésből alakul aztán ki a hatkötetes autofikció, amely az utolsó részre jut el valóság és fikció az első kötet megjelenésével járó összekapcsolódásának, illetve a Hitler-esszében többek között az élet művészetté formálásának boncolgatásáig. A *Hajnalcsillag* kozmikus távlatból indított: a csillag megjelenésének és a halál eltűnésének apokaliptikus képe keretezi a különböző szereplők töprengéseit (általában zsákutcába jutott) életükről, valamint a halál személyes és társadalmi funkciójáról. Az *öröklét farkasa*iban pedig a szereplők mindennapjait át- meg átszövi a halál, gondolkodnak róla, különböző élethelyzetekben szembesülnek vele, s a történet végére jutunk el az előző rész apokaliptikus jelenetéhez.

Amiben ez a regény mindenképpen új, az az orosz szál, hiszen eddig Knausgård nem igazán merészkedett ki a számára ismerős nyelvi-kulturális és földrajzi közegekből. Az orosz társadalom és kultúra nemcsak Alevtyina figurája és a körülötte lévő karakte-

rek révén tematizálódik, hanem a szöveg által megidézett utalásrendszerben is. Már a Syvert-fejezetben szerepet kap Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődése* (a lelkésze adja a könyvet a fiatalembernek, miután megtudja, hogy az hivatalosan is fel akarja adni vallását). A fiú nem nagyon érti, miért kellene elolvasnia Raszkolnyikov történetét, kifejezetten taszítja a szöveg. A fejezet végéig nem is fejezi be a könyvet, a Dosztojevszkij-utalás nem a karakter konkrét sorsa szempontjából, hanem a regény egésze felől bír jelentőséggel. Az orosz történetiszámban két másik elbeszélő is van, egyikük Alevtyina egykori évfolyamtársa, az író Vaszilisza, akinek esszéje, az *Öröklétfarkasok* számos orosz író és vallási gondolkodót megidéz. A cím (akárcsak a regényé) Marina Cvetajeva egyik szövegéből származik, fő témája pedig a halál és a feltámadás szerepe az orosz kultúrában – pontosabban, hogy bizonyos művészek és gondolkodók milyen válaszokat adtak a halál problémájára. Az esszé központi figurája Nyikolaj Fjodorov, a 19. század végi filozófus, aki a holtak feltámasztásának projektjét hirdette. Az orosz bölcselő egészen különleges gondolati rendszert gyúrt össze vallásból, természettudományos gondolkodásból és utópizmusból, ahol a „projektet” szó szerint kell érteni: a halál legyőzése és az eddig meghaltak újra életre keltése az emberiség közös ügye, amely az ember lelki, szellemi és tudományos fejlődése révén vihető véghez.<sup>2</sup> Az ő alakja köré szerveződik az esszé, amelyben emellett szó van a vonatok funkciójáról az orosz irodalomban és kultúrában, a halhatatlanságra irányuló tudományos és féltudományos kutatásokról, valamint többek között Tolsztojról, Dosztojevszkijről, Vlagyimir Szolovjovról és Csingiz Ajtmatovról is.

E betétfejezet olyan, mint a szerző eddigi regényeinek esszéi: jól megírt, informatív, nagy tudásról árulkodik, emellett időnként csapongó, olykor pedig kifejezetten felszínes. Sokkal érdekesebb és a norvég író művészetére nézve árulkodóbb azon elgondolkodni, hogy miért kellene ezek az esszék Knausgård műveibe, miért érzi fontosnak az elbeszélések megtörését e részekkel. Mert úgy érzem, a legtöbbször valóban törést jelentenek ezek a szövegek, kissé idegen elemként jelennek meg a könyvekben, miközben általában az adott narratívában megfogalmazódó kérdésekre reflektálnak – vagy talán éppen ezért. A *Harcom*-könyvek bölcselkedéseinek megvolt a maguk szerepe, bár igazán jól az első kötet emlegetett bevezető szakaszában működött a módszer, az utolsó rész nagyszéje minden gazdagsága ellenére is erősen túltért. A regényciklus első két kötetének esszéiben közös, hogy egy-egy szereplő tollából fogalmazódnak meg, mindketten művészek (a *Hajnalcsillagban* a dokumentumfilm-rendező Egil írt hosszan a különböző kultúrák halálképzeteiről), és egyaránt magányos figurák. Az esszé célja tehát mindkét regényben az, hogy továbbgondolja és új megvilágításba helyezze a szereplők szólamaiban és a történet során előkerülő problémákat. Inkább az a kérdés, hogy a regény egésze szempontjából mennyire szükséges elem az esszébetét. Hogy az orosz irodalmi utalásrendszerhez igazodva magam is onnan hozzak analógiát: Knausgård jellegzetesen monologikus író, a fogalom bahtyini értelmében. Minden szereplői szólamot saját szerzői ideológiája alá rendel, az egyes karakterek pedig ehhez az autoritáshoz képest bírnak funkcióval.<sup>3</sup> Ami persze önmagában nem lenne probléma, hiszen például Tolsztoj is ezt teszi (Bahtyin szerint legalábbis), és a *Háború és béke* záró esszéje a történet szempontjából szintén kisé rendszeridegen elem, ahogy Knausgård esszéi is azok. De, az analógiánál maradva,

<sup>2</sup> Magyarul Fjodorovnak kevés szövege jelent meg. Posztumusz főművéből rövid részlet olvasható: A közös ügy filozófiája. *Tiszatáj*, 52. (1998/9), 70–74. A szöveg fordítója, M. Nagy Miklós rövid esszéiben mutatja be Fjodorov gondolatait és jelentőségét: Egy különös filozófus különös feltámadása. Uo., 63–69. Az orosz filozófus nézeteinek ezoterikus gyökereiről: George M. Young Jr.: Az okkultizmus Fjodorov féle változata. Ford. Teller Katalin. In: B. G. Rosenthal (szerk.): *Az okkult az orosz és a szovjet kultúrában*. Budapest, Európa, 2004, 214–239.

<sup>3</sup> Vö.: Mihail Bahtyin: *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Ford. Kőnczöl Csaba et al. Budapest, Osiris, 2001, 90–93.

a norvég író monologizmusa zavaró: figurái egysíkúak, sőt eltérő életkörülményeik és háttérük ellenére elbeszélői szólamuk nyelvezete erősen hasonló, bölcsekedéseik pedig időnként kifejezetten tendenciózusak. Míg Tolsztojnál a regény végi nagyesszének összegző funkciója van (bár mindig is azt gondoltam, hogy kissé feleslegesen), Knausgård inkább eszmetörténeti kontextusba állítja a szereplők töprengéseit. Vagyis az esszék célja, hogy reflektáljanak a szövegben motivikus és gondolati síkon felvetődő problémákra. Ez azonban a narrációval együtt mind egyfelé mutat: a szöveget uraló (bahtyini értelemben vett) szerzői hang autoritása felé. Bár az esszék nem adnak válaszokat, inkább újabb és újabb kultúrtörténeti és filozófiai rétegeket tesznek hozzá a korábban felvetődöttekhez, mégis nyíltan egy felső rendezőelv felé mutatnak, amely fontosnak tartja, hogy a történetből kilépve, azt megszakítva felvesse ezeket a bölcseleti kontextusokat. Ráadásul itt az esszét író személy, Vaszilisza leginkább azért kell a regénybe, hogy legyen valaki, aki ezt a szöveget megírja, figurája ugyanis kevésbé kidolgozott, nem túl érdekes. Knausgård módszerét ismét a regény által mozgósított példákkal szembeállítva: a *Bűn és bűnhődés* eszméinek vitája a gyilkosság révén a történetbe integrálódott, a szereplők cselekvései és gondolatai egyaránt a történetet szolgálták. Vagy Csingiz Ajtmatov az esszében többször megidézett könyve, *Az évszázadnál hosszabb ez a nap* szintén egy kozmikus eseményt, egy idegen fajjal való találkozást állít szembe egy személyessel, amelyben egy isten háta mögötti vasútvonal állomásfőnöke elindul, hogy eltemesse halott barátját ősei szent földjére. Ehhez kapcsolódik az emlékezésfolyam, és az ezt ellenpontoszó fantasztikus szál végül egyensúlyba kerül, a regény végének katartikus, egyszerre realista, kozmikus és mitikus jelenetében össze tudta fogni a különböző síkokat. Knausgård regényében éppen ez az egyensúly hiányzik. A különböző szálak összetartanak ugyan, de nem erősítik egymást, a gondolati sík olykor erősen elkülönül a hétköznapi ábrázoló részekről. Ráadásul a két szféra kidolgozottsága sem egyforma, nemcsak a filozofáló, teoretikus részek felszínesek időnként, hanem olykor a történet motívumai, szimbolikus elemei is túl direktsek. Csak egy példát említve: nagyon jól működne, hogy a csernobili eseményeken töprengő Syvert nevében is megidézi a radioaktív sugárzás mértékegységét („sievert”) – ha nem épp maga a karakter venné ezt észre és hívná fel rá figyelmünket. Ezzel szemben Knausgård akkor van igazán elemében, amikor a mindennapi interakciókat, a karakterek közti viszonyrendszereket ábrázolja, ezeknél látszik, mennyire jó író: Syvert és öccse furcsa kapcsolatát, a fejezetet záró különös „randevút” vagy Alevtyinának a mostohaapjával való ambivalens kapcsolatát, illetve a felnőtt fiával folytatott már-már kínos összeütközéseit bemutató részek nagyon erősek.

Az orosz szál másik problémája az, hogy Knausgård itt valóban idegen terepre téved. Míg a norvég (és egyáltalán, a nyugati) életet, hétköznapiakat igen jól ismeri, és szuggesztíven tudja bemutatni, ez a közelmúltbeli és a mai Oroszország ábrázolásánál már messze nem annyira meggyőző. Tulajdonképpen nincs túl nagy különbség az Alevtyina-rész környezetleírásai, a szereplők viselkedésének és közérzetének bemutatása és a norvég epizód között. Ami „jellegzetesen orosz” (ha létezik ilyen egyáltalán), az a felszín, inkább olyan, mint ahogy nyugatabbról látni, elképzelni véljük e kultúrát. Knausgård egyébként tett egy orosz körutazást néhány évvel korábban, és a *New York Times Magazine*-ban megjelentetett egy képes úti beszámolót az ottani élményeiről. E szövegben egy helyütt reflektál is a vállalkozás kétségességéről. Mint írja: „Mítoszok, romantikus képek felől néztem Oroszországot. Miféle hübrisz hitette el velem, hogy egy kilencnapos út után, a hatalmas vidék aprócska szeletét bejárva képes leszek mondani valamit a valódi Oroszországról? Mintha egy vödör vizet leírva akarnánk valamit mondani az óceánról.”<sup>4</sup> Más kérdés, hogy maga

<sup>4</sup> Karl Ove Knausgård: A Literary Road Trip Into the Heart of Russia. *The New York Times Magazine*, 2018. február 14. Online: <https://www.nytimes.com/2018/02/14/magazine/a-literary-road-trip-into-the-heart-of-russia.html> (letöltve: 2024. május 22).

a cikk hősiiesen próbálkozik a „vödör víz” alapos elemzésével. Mindezt képekkel együtt – ugyanis a szerző fényképész is vitt magával, egy, talán tényleg spontán elkaptott, de a szövegben igen tendenciózusnak ható fényképen például láthatjuk, ahogy a Kazanyba tartó vonat fülkéjében az író épp egy Leninről szóló könyvvel a mellén alszik. Az út során tolmácsa segítségével igyekezett minél több helyi lakossal beszélgetni, ezek a kis történetek, reflexiók ékelődnek Knausgård beszámolóí, elmélkedései közé. Az egyikben egy Szergej nevű kamionsofőr elmesélte, ahogy egy Moszkva melletti parkolóban két idegen megtámadta, késsel megszúrták, de sikerült valahogy kiugrani a teherautóból. A véres, sebesült férfi próbált segítséget keresni, végül egy útszéli házba ment, ahol éppen valamilyen ünnepséget tartottak. Nem akart véresen a házigazdák elé toppanni, így inkább észrevétlenül ellopott pár ruhát, és továbbállt. Végül a rendőrség őt tartóztatta le tolvajlás miatt. E történetet Knausgård valószínűleg annyira jellemzőnek érezte, hogy *Az öröklét farkasaiba* is beemelte – itt a Jevgenyij nevű narrátorral esik meg, és a jelenet (akárcsak maga a figura) legfőbb (és talán egyetlen) funkciója, hogy „valóságossá”, „életszerűvé” tegye Oroszország ábrázolását.

A regény utolsó részében a két főszereplő találkozik. Syvert Moszkvába látogat, és narrátori perspektívájában egyértelműen érvényesül a nyugati turista idegensége az országban. Megtekinti a fontosabb látványosságokat, egy nosztalgiabárba téved, később fegyveres rablás szemtanúja is lesz. Persze más kérdés, hogy három nap moszkvai tartózkodás során mennyire realiztikus mindez, de a rablásepizódznak itt már narratív szerepe is van, a csillag megjelenésével és a halál eltűnésével kapcsolódik össze. Alevtyina és Syvert kétszer találkoznak, amit a regény két külön szemszögből ábrázol: először a nő perspektívájából, majd a második beszélgetésnél már Syvert az elbeszélő. Beszélgetéseik nem valódi dialógusok, nem értik a másikat, elbeszélnek egymás mellett. Itt egyébként nem éreztem szerencsés fordítói-szerkesztői döntésnek, hogy az eredetileg angolul zajló párbeszéd a szövegben magyarítva szerepelnek. Hiszen az angol mindkét szereplőnek közvetítőnyelv, egyikük sem mozog benne otthonosan (különösen Syvert nem), és az angol nyelvű párbeszéd sokkal inkább „csikorognak”, mint magyar változataik. Mindketten várnak valamit a találkozástól, de nem sikerül kapcsolatot teremteniük, túlságosan különböznek, túl sokat akarnak a másiktól (főleg Alevtyina). Tulajdonképpen egyikük sem változik, a férfi még nyitottabb lenne, de hiába a köztük lévő vérségi kötelék, és a vágy, hogy valóban megismerjék és megkedveljék egymást, második találkozásuk kifejezetten kínos beszélgetéssé fajul. Itt ér véget a szöveg, mindketten hazaindulnak, az égen ott tündököl a különös csillag, a halál pedig eltűnni látszik a világból.

Még mindig úgy érzem, korai lenne Knausgård egész regénysorozatáról ítéletet mondani, hiszen egyelőre csupán a narratív univerzum néhány elemét ismertük meg. Ráadásul e regény is befejezetlen, egyszer csak félbeszakad, akárcsak a *Hajnalcillag*. Feltételezhető (vagy legalábbis remélhető), hogy a szerző tudja, merre vigye tovább az elbeszélést. A következő regény, a *Det tredje riket* (A Harmadik Birodalom) a csillag megjelenése utáni napokat mutatja be, és mindkét előző kötet bizonyos szereplői feltűnnek benne, a negyedik, a *Nattskollen* pedig ismét az 1980-as évek közepén játszódik, új szereplőkkel. Vagyis tulajdonképpen megismételhetném előző kritikám utolsó mondatát, még mindig bármi lehet. Jelenleg úgy érzem, a második kötet felemásra sikerült, nagyon erős részek mellett egyre jobban látszanak a knausgård-i ábrázolásmód korlátai. Van bennem ugyan némi szkepszis, de nem kizárt, hogy később minden a helyére kerül, értelmet kap, ami itt a regény hibájának látszott. Más kérdés, hogy számomra egyre inkább úgy tűnik, Knausgård tulajdonképpen a *Harcum* koncepcióját írja újra, a távlatot változtatja meg, de azt is csak látszólag. Amíg ott „csak” a saját életét próbálta megragadni (vagy inkább szétírni), itt az élet teljességét igyekszik ábrázolni. Kérdés, elhisszük-e, hogy a kettő ugyanaz.

# KÍSÉRLET AZ INTIM NŐI SZENVEDÉLY NYILVÁNOS RÖGZÍTÉSÉRE

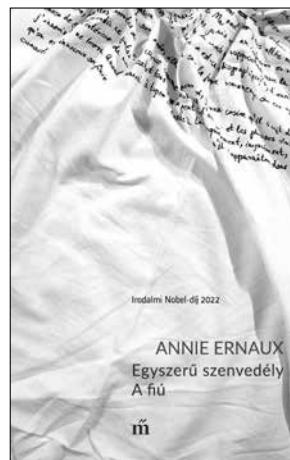
Annie Ernaux: *Egyszerű szenvedély / A fiú*

A magasirodalomként meghatározott kánonban kevés kivételtől eltekintve a nők hagyományosan a múzsa szerepében, a szövegek passzív tárgyaiként jelentek meg. Amikor pedig szerzőként tűntek fel, írásaik a lektúr vagy a middlebrow kategóriájában maradtak, vagy kizárólag az intim, személyes tér szereplőinek, a szerelem és a szenvedély mindent elsöprő érzéseinek ábrázolására vállalkozhattak – amely tapasztalatok pedig a kritikai visszhang tanúsága szerint nem tarthattak igényt a széles közönség figyelmére, nem voltak univerzalizálhatók. A feminista irodalomkritika egyik célkitűzése, hogy feltárja ezeknek a szerepeknek és hiedelmeknek a társadalmi-gazdasági-politikai gyökereit, a kortárs női szerzők pedig gyakran reflektálnak erre a hagyományra,<sup>1</sup> a nőknek az irodalmi hagyományban felkínált szerepek változékony viszonyrendszereire. Az Annie Ernaux két írását egy könyvben egyesítő *Egyszerű szenvedély / A fiú* már borítójával megidézi egy bizonyos hagyományt: a gyűrött lepedő és a ráírt szavak egy lányregény intim együttlétének szenvedélyét idézik meg, amelyben a fiatal nő szerelmi fájdalmát könnyáztatta ágyneműjének vallja meg. Ernaux ugyanakkor mindkét szövegében rendkívül tudatosan reflektál erre a hagyományra, és arra keresi a választ, hogyan lehetséges az irodalomban az intimitásban megélt tapasztalatokhoz a lehető legközelebb férkőzve és ezzel egy időben az azt körülvevő társadalmi konvenciókkal számot vetve ábrázolni a női szenvedélyt.

A női intimitás ábrázolására felkínált kulturális kódokra és az irodalom ezek lebontásában vállalt szerepére történő reflexiót segíti elő a két szöveg párbeszéde. Amikor azzal szembesülünk, hogy két eltérő élethelyzetben és korban készült szöveg egymás mellé kerül egy könyvtárgyban, elgondolkodhatunk azon, hogy a terjedelmi és ezzel szorosan összefüggő gazdasági megfontolások mellett mi vezethette a kiadót, hogy arra invitálja az olvasót, olvassa egymás mellett ezeket a szövegeket. A válasz itt kézenfekvőnek tűnik: mindkét írás egy, a patriarchális társadalom által elítélt szerelmi viszonyról, szenvedélyről szól. Míg az *Egyszerű szenvedély* egy nős férfi és a női narrátor döntően a testiségben kiteljesedő viszonyáról számol be, addig *A fiú* egy, a női elbeszélőnél több mint harminc évvel fiatalabb férfival való szerelmi kapcsolatról szól. Ernaux barthes-i értelemben elkötelezett író, és a szövegekben több

<sup>1</sup> Magyar viszonylatban az utóbbi években például Kállay Eszter *Vérehulló fecskéfű* (2023) vagy Kali Ágnes *Megvakult angyalok* (2023) című kötetei.

Fordította Szávai János  
Magvető Kiadó  
Budapest, 2024  
72 oldal, 2999 Ft



helyen is említi, hogy írásaival célja ezeknek a társadalmi tabuknak a felszámolása, ugyanakkor mégsem ez szövegeinek legizgalmasabb aspektusa. Az *Egyszerű szenvedély* és *A fiú* tétje sokkal inkább számvetés a női szenvedély nyilvánosságá tételeknek kérdéseivel és buktatóival, és azzal, hogy a női szexualitás, az intim terekben zajló események hogyan válhatnak a kollektív társadalmi emlékezet, valamint egy olyan irodalmi hagyomány részévé, amely ezeket a témákat a női emancipáció célkitűzésével gondolja újra.

A szerző mindkét kisregény előtt egy mottóval, az *Egyszerű szenvedély* esetében pedig egy Barthes-idézettel is világossá teszi az írás célját, és azt, hogy pontosan mi számára a női szenvedélyt tárgyaló irodalmi szövegek tétje. Az *Egyszerű szenvedély* mottójául választott Barthes-idézet („*A Nous deux* – a magazin – obszcénebb, mint Sade.”) a nőknek kulturálisan kódolt és felkínált szerepeket hasonlítja össze. Azzal, hogy a mottó pozíciójába helyezi az állítást, a szöveg affirmatíván viszonyul ahhoz a gondolathoz, hogy a nők számára legyártott, konvencionális házastársi és szenvedélyes jeleneteket ábrázoló tömegkultúra többet árt a női szerepekről alkotott elképzeléseknek, mint Sade márkinak a szexuális felszabadulást szorgalmazó pornográf szövegei. Azt, hogy a szöveg hogyan viszonyul a férfiak és nők intim viszonyait ábrázoló pornográf tartalmakhoz, már az első oldalon meg is magyarázza. Az elbeszélő életében először néz pornófilmet, és a kulturális produktum benne kiváltott érzéseit az irodalmi szöveg kívánt hatásával azonosítja: „Úgy gondoltam, az írásnak is efelé kellene tartania, ugyanolyan hatást keltenie, mint a nemi aktus látványának, szorongást és megdöbbenést, az erkölcsi ítélőerő felfüggesztését” (9.). Mind a nős férfival való viszony feltárása, mind az az írói praxis és eszköztár, amelyből a szerző a történet elmesélésére válogat, ezt a meghökkentést célozzák. Az erkölcs ugyanakkor nem állandó viszonyítási pontként, hanem társadalmilag kódolt, folyamatos változásban lévő kategóriaként tűnik fel, ahogyan az elbeszélő a pornóval kapcsolatban is megállapítja, hogy az emberek végül hozzászoktak a nemi szexvek látványához. A két kulturális produktum és hatásuk összekapcsolásával Ernaux felhívja a figyelmet az irodalom szerepére és felelősségére abban, hogy felmutasson megbotránkozást kiváltó társadalmi jelenségeket, ezzel új hagyomány-alternatívákat hozva létre.

*A fiú* mottója az irodalom és a személyes, megélt tapasztalat viszonyára kérdez rá: „Míg meg nem írom a dolgokat, nem jutnak el a végkéféletig, csupán megélttem őket”. Az írás tétje így az értelmezés, a feltárás, egyfajta önantropológia, ahol a szerző azt a távolságot szeretné felvenni önmagától és tapasztalataitól az íráson keresztül, hogy az ne az intenzív megélés szintjén, hanem az utólagos, higgadt értelmezés, egyfajta terepnapló szintjén rögzüljön. A csaknem harminc év különbséggel közreadott két mű irodalomról alkotott felfogása így természetesen kiegészíti egymást – az írásnak olyan funkcióval kell rendelkeznie, amely megdöbbeneti az olvasót, átállítja erkölcsi irányítóját, ezt pedig azzal tudja elérni, ha alapos, az éntől eltávolított reflexióval, valamint szinte tudományos igényű elemzi az egyén legbelsőbb, legintimebb érzelmi világát, és azt, hogy a társadalmi viszonyok hogyan formálják a tapasztalat e legelemibbnek és a társadalmi hatásoktól legfüggetlenebbnek vélt szintjét is. A címek is hasonló, egymást kölcsönösen kiegészítő dichotómiában szerepelnek egymás mellett: míg az *Egyszerű szenvedély* arra utal, hogy a szenvedély természetének leíró megértése válik az irodalmi alkotás tárgyává, addig *A fiú* sokkal inkább egy bizonyos nem, egy bizonyos életkor által kiváltott viszonyulásokra, így pedig a szenvedély társadalmi meghatározottságaira reflektál.

Nemcsak a női szerepek hagyománya meghatározó azonban a szövegek viszonyrendszerében, hanem az a műfaji hagyomány is, amelybe az írások illeszkednek. Az Ernaux-életműre jellemző módon az önéletrajziság expliciten megjelenik, a szövegekben szereplő elbeszélőt nagy biztonsággal azonosíthatjuk a szerzővel. Az *Egyszerű szenvedély*ben meg is határozza, módszertanilag miért fontos számára, hogy tapasztalatait ne regényszerűen írja meg, hanem tudatosan azonosítsa az életrajzi szerzőt és az elbeszélőt, ez pedig a teljes feltárlkozás igénye, amely nem engedi meg egyfajta látszat fenntartását. A szerző az írás

közreadásával magánügyét közösségivé, a társadalmi elvárások és normák ítéletének tárgyává teszi. Az önéletírás így válhat az emberi tapasztalatok tükörképévé: az intim és a személyes óhatatlanul politikai-társadalmi-gazdasági viszonyok kereszteződésében találja magát. Az egyéni tapasztalatok közösségivé tételének ugyanakkor az irodalomban vannak korlátai: az *Egyszerű szenvedély*-ben Ernaux kiemeli, hogy a kelet-európai férfi kilétét nem fedheti fel, hiszen szeretője „csak arra vállalkozott, hogy az élet[é]ben szerepeljen, arra nem, hogy a könyv[é]ben is” (24.). A személyesen megélt tapasztalatok és a nyilvános rögzítés közti különbség így érzékenyen mutat rá arra, hogy az önéletírás feladata valóban a saját tapasztalatok teljes feltárása, de a másik kiléte engedélye nélkül nem fedhető fel. Ernaux önéletrajzi írásaiban a tárgyilagos nyelvezeten keresztül is megképződik ez a távolság, a témaválasztás személyessége miatt mégis megjelenik az intimitás illúziója. Ezekben az önéletrajzi szövegekben a szerző, úgy tűnik, tökéletesen feltárulkozik, legmélyebb és legintimebb pillanataiba enged betekintést, ugyanakkor tudáshorizontja mindig az olvasóé fölött lesz.

Ernaux az önéletráson túl is reflektál arra, hogy pontosan milyen műfaji hagyományba kapcsolódik be írásaival: „Mindez idő alatt úgy éreztem, regényes módon élem a szenvedélyemet, most azonban nem tudom, milyen műfajban írok: tanúságot teszek-e, esetleg vallomást, úgy, ahogyan a női magazinokban szokás, vagy kiáltványt írok, talán jegyzőkönyvet, netalántán úgy, mintha szöveget értelmeznék” (22.). A műfajmegjelölésekben keverednek a hagyományosan a populáris kultúra területéhez tartozó szövegtípusok a jogi vagy mozgalmi kontextusban írott művekkel, de megjelenik az interpretációs szerepkör, a saját életét egy antropológus tekintetével vizsgáló szerző képe is. A felsorolásból azonban feltűnően hiányzik a napló mint műfajmegjelölés. Az intim tapasztalatok feldolgozására szolgáló privát írásmű fel sem merül, az irodalom létrehozása a kezdetektől nyilvános feltárássra, feltárulkozásra készül, a kérdés tehát inkább az, hogy a stílusregiszter és a témaválasztás játéka pontosan melyik, hangsúlyosan nyilvános fogyasztásra írt műfajt eredményezi majd. Az intimitás és a szenvedély ugyanakkor olyan tapasztalatok, amelyek a privát szférába tartoznak, az intim és a közösségi között feszülő ellentétes dinamika pedig mindkét szövegben megjelenik úgy, hogy az irodalmi szöveg írásának folyamata és a szenvedély szinonimává válnak.

Ernaux számára a szenvedély és a szexualitás konstitutív eleme mindkét írás esetében a (látszólagos) reciprocitás. A kelet-európai férfival folytatott viszonyát ajándékcseréként határozza meg, ahol az elbeszélő tartozik A.-nak annyival, hogy megírja és keretbe foglalja történetüket azokért a szenvedélyben felszabadult pillanatokért, amelyekben a férfi részesítette őt. A fiatal férfival való kapcsolatában pedig A. az ő életében betöltött időnyitogató szerepéért cserébe a narrátor bevezeti őt a magasabb társadalmi rétegek világába. Ez a reciprocitás-eszme ugyanakkor hamar lelepleződik, amikor kiderül, hogy a szexualitás nem alapulhat teljes kölcsönösségen, hiszen az egyik fél mindig dominánsabb pozícióban van. Míg az *Egyszerű szenvedély*-ben a nő kerül kiszolgáltatott helyzetbe, hiszen minden gondolata, minden igénye arra, hogy feldíszítse testét, a férfi igényeit szolgálja, az ő tekintetében történik, napirendje is teljességgel hozzá igazodik, addig *A fiú*-ban a nő foglal el a társadalomban magasabb pozíciót, és az ő vagyonsága teszi lehetővé az együttléteket: „Vizsgálható kapcsolatunk a haszon szempontjából is. A. gyönyört adott nekem, neki köszönhetően újraéltem mindazt, amit nem reméltem újraélni. Úgy éreztem, azzal, hogy utazni vittem, és lehetővé tettem, hogy ne kelljen dolgoznia, amivel tőlem rabolná el az időt, kölcsönösen előnyös üzletet, jó *dealt* kötöttünk, annál is inkább, mert a szabályokat én határoztam meg” (63.). Emellett a szerző A. kódnévvel nevezi meg mindkét férfit az életében, és a szenvedély természetének megmagyarázásához nélkülözhetetlen tulajdonságaikon kívül minden mást elrejt az olvasó elől. A férfiak valódi kilétének védelme mellett ez ismét rámutat az egyoldalú feltárulkozásra – míg az együttlétek (látszólag) a reciprocitásról szólnak, addig az írás gesztusában is óhatatlanul a szerző, itt a nő nézőpontja

válik hangsúlyossá. Ebben a szerepben a férfiak kerülnek abba az arctalan helyzetbe, amelyben korábban a nők műzsákként voltak jelen. Ezáltal hiába látszik feloldódni a szenvedély pillanataiban a távolság két ember között, a szövegek rámutatnak, hogy a hierarchia különböző formái alapjaiban formálják az intim kapcsolatokat – és az irodalmat egyaránt.

A szexualitás emellett társadalmi-gazdasági-kulturális elvárások által meghatározott. A kelet-európai férfi egyes megnyilvánulásai alkalomadtán az elbeszélőt saját korábbi viselkedésének parvenü jellegzetességeire emlékeztetik, ugyanakkor mivel a férfi külföldi, nem beszél tökéletesen a franciát és a vasfüggönyön túlról érkezett, nem kerül azonos megítélés alá *A fiú*ban szereplő A.-val, akiről viszont a narrátor így nyilatkozik: „Első világom emlékezetét hordozta” (62.). A viszonyban részt vevő személyek osztálykülönbségeire való belső reflexió mellett a társadalom tekintete is kíséri ezeket a kapcsolatokat, hiszen az elbeszélő kénytelen nőtársaival megküzdeni a kiválasztott férfiak figyelméért. Az *Egyszerű szenvedély*ben megkönnyebbül, hogy azon a fogadáson, ahol szeretője részt vett, csak „bányarém” nők voltak jelen, amikor pedig a fiatal férfival sétálnak együtt az utcán, megütközik azon, hogy mind a fiatalabb, mind az idősebb nők megpróbálják elcsábítani tőle fiatal szeretőjét. Nem szégyelli azonban döntését, és hitet tesz amellett, hogy ha a férfiaknak is szabad szemrebbenés nélkül fiatalabb nőkkel mutatkozniuk, akkor a nőknek is kijárhat ugyanez a kiváltság („A férfiak öröktől fogva tudják ezt, nem értettem, hogy akkor nekem miért is volna tiltva” [65.]). Éppen ebben a kiszolgáltatott helyzetben létfontosságú azonban a sorstársakkal való közösségvállalás – amikor fiatal szeretőjével hasonló párokkal találkoznak az utcán, cinkos pillantásokat váltanak egymással: „Kinn ugyanis lehetetlen volt elfelejteni, hogy történetünket a társadalom szeme láttára éljük, amit én felhívásnak vettem a konvenciók megváltoztatására” (66.). A szenvedély megélése emellett gazdasági jóléthez kötött. Az elbeszélő jótékonykodással igyekszik „fizetni” azért, hogy kelet-európai szeretője visszatérjen hozzá, illetve a fiatal férfit is kiségti anyagilag annak érdekében, hogy folytatni tudják viszonyukat. Az *Egyszerű szenvedély* konklúziója szerint maga a valódi szenvedély megélése is valójában olyan fényűzés, amelyet csak az anyagi jólétben élők engedhetnek meg maguknak: „Ma úgy látom, fényűzés az is, ha szenvedélyt élhetünk meg egy férfi vagy egy nő iránt” (52.).

A szenvedély megélésehez hasonlóan a szenvedély kifejezésének eszköztára is kulturálisan kódolt. Amikor a szenvedély elragadja, az elbeszélő a populáris kultúra termékeit fogyasztja („Ebben az időszakban egyetlenegyszer sem hallgattam klasszikus zenét, csak szanzonokat” [20.]), hogy ennek termékeiben felfedezze saját szenvedélyének mását, ám végül sem a nő, sem a fiatalabb férfival való viszonyának mediatisált vagy könyvformában közreadott történetei nem egyeznek azokkal az érzésekkel, amelyeket az elbeszélő átél. Valóság és tömegkultúra viszonya így reflektál a mottóban is kiemelt gondolatra: a tömeggyártott médiában elbeszélte történetek hamis és káros modelleket és gyakorlatokat mutatnak fel nők és férfiak viszonyáról. A szenvedély e hiteltelen ábrázolásához és az azonulás lehetetlenségéhez az is hozzájárulhat, hogy a szépművészet kánonjának létrehozásából is kizárták a nőket: a narrátor a Dávid-szobrot nézve elkeseredik, amikor ráébred, hogy a férfi test szépségét egy másik férfi tudta csak feltárni, ahogyan arra is reflektál, hogy ez azért lehetséges, mert a nőket hosszú ideig szisztematikusan kizárták a művészet termeléséből: „Még ha erre magyarázatot jelent is a nők alávétett helyzete, úgy érzem, itt valami jóvátehetetlen mulasztás történt” (35.).

A szenvedély és az írás több helyen egymás szinonimáiként szerepelnek, ráirányítva a figyelmet arra, hogy az irodalmi szöveg létrehozása és főleg publikálása ugyancsak a személyes és a társadalmi között oscillál. Ennek a feszültségnek a kiegyensúlyozásában pedig az idő kap kiemelt szerepet. A cselekmény szintjén az *Egyszerű szenvedély*ben a nő idejét az határozza meg, hogy mikor telefonál a férfi, a nő várakozik a férfitra. A késleltetés ugyan fokozza a vágyat, mégis fájdalmat és szenvedést okoz a várakozó nőnek. *A fiú* pe-

dig az elmúlt egyetemista idők és a jelen idő egymásra csúszását eredményezi a már idő-sődő szerző elméjében, nemcsak időben, hanem térben is, hiszen a nő Rouenban, egyetemi tanulmányainak helyszínén találkozik fiatal szeretőjével. Az írás ideje ebben a kontextusban a folyamatos múlt lesz, ami az emlékek megőrzését, a korábbi érzelmi állapotba visszalátogatást teszi lehetővé: „Holott épp azért kezdtem írni, hogy benne maradhassak abban az időben, amikor minden egyetlen irányba tartott, amikor egy film vagy egy szájrúzs kiválasztása mind valaki felé irányult” (42.). A szerző nem érez szégyent, amikor leírja azokat az intim pillanatokat, amelyeket szeretőivel élt meg, ugyanakkor amint a szöveg bekerül a számítógépbe, amint publikálásra kerül, és így a történetet már nem lehet folytatni, a szerző elveszíti szövege felett az irányítást, és a társadalom szabályai által irányított erkölcsi ítéletnek teszi ki intim tapasztalatait: „Amikor elkezdem begépelni ezt a szöveget, amikor nyomtatásban olvasom majd, akkor vége az ártatlanságomnak” (48.). Ebben a kontextusban halál és szenvedély összekapcsolódik, hiszen a szenvedély, a vágy és így az írás fokmérője, hogy az elbeszélő hajlandó lenne-e meghalni azt követően, hogy elvégezte a vággyal vagy az írással járó munkát: „Elég biztos módszer vágyam felmérésére – és talán arra is, hogy a sorsot kihívjam – annak a mérlegelése, hogy hajlandó volnék-e képzeletben megfizetni az árát” (14.). Így mind a női szenvedély, mind az írás olyan önátadást feltételez, amely segít megőrizni a korábban megélt érzelmeket, ugyanakkor ez az átmentő folyamat fegyvelmezett, értéktelített munkát igényel, amelynek a vége halál: vagy a szenvedélyben való feloldódás, vagy az életrajzi személy felszámoló-dása a szerzővé válás folyamatában.

Az írás ebben a kontextusban olyan aprólékos, nehéz munkává válik, amelyben a cél a megértés, a feltárás („Nem megmagyarázni akarom a szenvedélyemet – ez ugyanis azt jelentené, hogy igazolásra szoruló tévedésnek vagy zűrzavarnak tekinteném –, csak egyszerűen feltárni” [23.]), ebben a folyamatban pedig elengedhetetlen a késleltetés. Az *Egyszerű szenvedélyben*, amikor az elbeszélő a szeretkezéseket követően egyből írásban rögzíti tapasztalatait, ezeket nevetségesnek érzi, később azonban, amikor alapos szerkesztői munkával összeállítja a történetet, az írás a megőrzés eszközévé válik. Ernaux éppen ezért utasítja el azt is, hogy az önéletíró exhibicionista lenne, „ugyanis ez utóbbinak egyetlen vágya, hogy ugyanabban a pillanatban lássák, amikor mutogatja magát” (31.). Ezzel szemben a szerző nem érez szégyent, amikor megírja tapasztalatait, ezek az érzések akkor válnak relevánssá, amikor a szöveg kikerül a nyilvánosságba. Az irodalmi szöveg írása itt válik el a magánéleti beszámólótól, és itt válik közösségivé: munkává alakul, események aprólékos és tudatos egymás mellé helyezésévé, feltárásá, értelmezésévé, közössé tétellé – ahogyan a szeretkezés maga is folyamatos teremtésként jelenik meg.

Annie Ernaux Szávai János kiváló fordításában olvasható két szövege így elsősorban nem témaválasztását tekintve újszerű, hanem abban, hogy a női intimitásról és szenvedélyről szóló kulturális narratívákat egy önantropológiai terepnapló tanulságai segítségével kísérel meg újrarajzolni. A legfontosabb kérdés a vágy, a szenvedély természetére irányul, arra, hogy milyen társadalmi-gazdasági-kulturális folyamatok szavatolnak azért, hogy kinek kínálkozik fel egyáltalán a szenvedély megélésének a lehetősége, és arra, hogy a nők ennek a szenvedélynek a kifejezését, amelynek nyelvezetét, eszköztárát, gyakorlatait hosszú ideig kisajátították a férfiak, hogyan tudják a saját képükre formálni. Az intim nyilvánossá tételének folyamata az irodalomban felveti a kérdést, hogy mik az önéletírás valódi tétjei – lehetséges-e, hogy az irodalom valóban maradéktalanul feltárja az intim érzelmi világot? Ha nőként nem vagyunk képesek felismerni magunkat a számunkra felkínált kulturális narratívákban, akkor hogyan teremthető új szemlélet? Annie Ernaux szociológiai nézőpontjával lehetséges alternatívát kínál a női tapasztalatok újszerű megjelenítésére, ezzel pedig az irodalmi szöveg fontos jellegzetességét, a nyilvános intimitást állítja a társadalmi konvenciók megváltoztatását célzó küzdelem szolgálatába.



VILÁGÖRÖKSÉG  
PÉCS

# FÖLD ALATTI PÉCS

## *Séta a város alatt*



Időutazás Pécs belvárosában idegenvezetéssel,  
két különleges helyszínen, az ókeresztény sírkamrákban  
és a Pezsgőpince 5 szintes mélységében.

Minden szombaton 14 órától.



[www.vilagoroksegepcs.hu](http://www.vilagoroksegepcs.hu)



Találkozó és jegyvásárlás:

Cella Septichora Látogatóközpont, Szent István tér





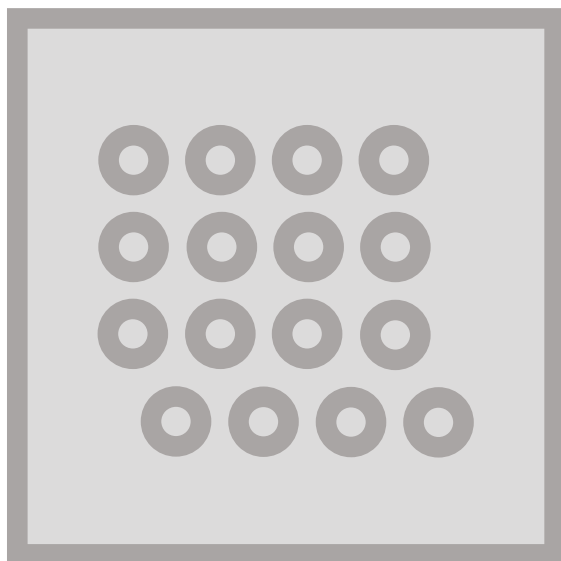
@PECSLIT\_FESZTIVAL

## 6 NAP IRODALOM SZEPTEMBER 09-14.

RAKOVSZKY ZSUZSA  
KEMÉNY LILI  
DARVASI LÁSZLÓ  
NYÁRY KRISZTIÁN  
JÁSZBERÉNYI SÁNDOR  
BECK&GRECSÓ

HÁY JÁNOS  
SZVOREN EDINA  
ZOLTÁN GÁBOR  
CSERNA-SZABÓ ANDRÁS  
KUKORELLY ENDRE  
ÉS MÉG SOKAN MÁSOK

FB.COM/PECSLITFESZTIVAL



PRINT



## Fizessen elő folyóiratunkra!

Előfizetési díj fél évre 6600, egy évre 12 100 forint.



WEB

## JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2024-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.